

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 115 / Založen 1895

4 | 2017

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 115 / Založen 1895

OBSAH | CONTENTS

Studie | Studies

ČTVRTNÍK Mikuláš

Právo veřejnosti na dokumenty v USA a Francii.

Soudobé historické prameny a proměna role

veřejných archivů ve 21. století

959

(The Right of Public Access to Records in the USA and France.

Contemporary Historical Resources and the Transformation

of the Role of Public Archives in the 21st Century)

BAUCH Martin

Jammer und Not. Karl IV. und die natürlichen

Rahmenbedingungen des 14. Jahrhunderts

983

(Nářek a nouze. Karel IV. a rámcové přírodní podmínky 14. století)

KVĚTINA Jan

Politický dialog Łukasze Opalińskiego jako odraz

ambivalentní tradice polského republikanismu

1017

(The Political Dialogue of Łukasz Opaliński as a Reflection

of Ambivalent Tradition of Polish Republicanism)

PERUTKA Lukáš

Jižní Amerika a její hospodářství na počátku 20. století

pohledem Zdeňka Fafla

1046

(Zdeněk Fafl's reflection of South America, and its economy

in the beginning of the 20th century)

ČERNUŠÁK Tomáš – MAREK Pavel

Vztahové sítě španělských a papežských diplomatů

u císařského dvora na pozadí krize z let 1608–1609

1075

(Relationship Networks of Spanish and Papal Diplomats

at the Imperial Court set against a Background of the Hapsburg

Monarchy Crisis /1608–1609/)

Recenzní článek

Varšava, Vídeň a další středoevropská města za první světové války
ve světle nové literatury
*Warsaw, Vienna and Other Central European Cities During World
War I in the Light of Recent Literary Works*
(Jiří Pešek) 1098

Recenze

Brendan SIMMS
Britain's Europe. A thousand years of conflict and cooperation
(Monika Brusenbauch Meislová) 1121

Martin NODL
*Das Kuttenberger Dekret von 1409. Von der Eintracht zum Konflikt
der Prager Universitätsnationen*
(Thomas Krzenck) 1125

Petr VOREL
*The War of the Princes. The Bohemian Lands
and the Holy Roman Empire 1546–1555*
(Jaroslav Pánek) 1129

Matthew McLEAN – Sara BARKER (edd.)
International Exchange in the Early Modern Book World
(Olga Fejtová) 1136

Alfred KOHLER
Neue Welterfabrungen. Eine Geschichte des 16. Jahrhunderts
(Jaroslav Pánek) 1141

Adolf Ludvík KREJČÍK
Paměti
(Jaroslav Pánek) 1144

Bedřich LOEWENSTEIN – Milan HLAVAČKA – František ŠÍSTEK a kol. <i>Násilí: Jiná moderna</i> (Miloslav Bednář)	1148
Jiří KOTYK <i>Český fašismus v Pardubicích a na Pardubicku v letech 1926–1939</i> (Zdeněk Beroun)	1156
Vojtěch KESSLER <i>Paměť v kameni. Druhý život válečných pomníků</i> (Ondřej Kolář)	1159
Marie RYANTOVÁ a kol. <i>Českoslovenští prezidenti</i> (Jiří Pešek)	1161
<i>Zprávy o literatuře</i>	1166

Z vědeckého života | *Chronicle*

ŘEZNÍK Miloš Činnost Česko-německé komise historiků v roce 2016 (<i>The Activities of the Czech-German Commission of Historians in 2016</i>)	1187
<i>Nekrology</i>	
Zdeněk Smetánka (21. října 1931 – 4. dubna 2017) (Petr Sommer)	1192
Jaromír Homolka (15. května 1926 – 28. května 2017) (Jiří Kuthan)	1196
Stanisław Bylina (4. dubna 1936 – 4. září 2017) (Ivan Hlaváček)	1200
Jolanta Dworzaczkowa (28. listopadu 1923 – 13. ledna 2017) (Kamila Szymańska)	1206

Gottfried Schramm (11. ledna 1929 – 26. října 2017) (Jaroslav Pánek)	1210
Piotr S. Wandycz (20. září 1923 – 29. července 2017) (Jindřich Dejmek)	1214
<i>Knihy a časopisy došlé redakci</i>	1219
<i>Výtahy z českých časopisů a sborníků</i>	1219

STUDIE

Právo veřejnosti na dokumenty v USA a Francii.
Soudobé historické prameny
a proměna role veřejných archivů ve 21. století

MIKULÁŠ ČTVRTNÍK

MIKULÁŠ ČTVRTNÍK: The Right of Public Access to Records in the USA and France. Contemporary Historical Resources and the Transformation of the Role of Public Archives in the 21st Century.

The following study aims to define, describe and to demonstrate in selected real examples the tendency, which it has detected in the relation of advanced, democratic societies, towards the documents and resources of primarily official provenance, namely by the supreme representatives of public power. The tendency, according to the proposed thesis of this study, relies on the gradual implementation and enforcement of society's claim to the ownership and access to writings, records, documents and historical resources of official provenance, in particular those by the supreme representatives of the state. This contribution will also document the existence of this trend by outlining some legislative changes which have occurred since the middle of the 20th century up to the present day. Using this trend, this study aims to demonstrate, among others, the above and in what means some basic democratic mechanisms can implement themselves and further develop in relation to documents, textual and non-textual resources, namely on the part of historians, archivists and other persons participating in the administration of the documents of official

provenance and future potential resources and of the whole of society. This contribution intends to outline the important and ever progressive transformation of public archives in recent decades as one of the crucial consequences thereof.

Key words: historical resources – Federal documents – archives – freedom of information – history of the USA – history of France – history of the 20th century – archival destruction – public records

Historik se během své práce nesčetněkrát dostává do situace, kdy si posteskuje, že se mu ten či onen historický pramen nedostává a že kdyby jej měl k dispozici, podařilo by se mu daný námět zpracovat lépe a důkladněji. Někdy dokonce nedostatek pramenů znamená vůbec znemožnění výzkumu zamýšleného tématu. Ne vždy však následuje detailnější analýza, proč se chybějící materiál nedochoval.

Soudobé dějiny, jak známo, se potýkají s fenoménem enormní nadprodukce dokumentů a potažmo historických pramenů zejména od druhé poloviny 20. století, s nimiž se musejí určitým způsobem vyrovnat. Jako paradoxní a již ne tak zřejmý fenomén se pak může ukazovat, že vedle této nesmírné kvantity dokumentárního pramenného bohatství nastávají i v současné době situace, kdy dochází ke ztrátě a neuchování historických pramenů z nejdůležitějších. Nejedná se přitom pouze o textové i netextové prameny čistě soukromé provenience, kde vlastník až na výjimečné situace disponuje právem se svými dokumenty také nakládat, nýbrž rovněž o dokumenty úřední provenience. Ještě více překvapí, že tato situace nastává i v nejvyspělejších státech s dlouhou tradicí demokratického zřízení. Jak je to možné v době počínajícího 21. století a v situaci takové dokumentární a pramenné nadprodukce?

Jedním z klíčových momentů, který spoluutváří tento stav umožňující masivní ztráty dokumentů a historických pramenů, je rozdílné, ba až protilehlé vnímání jejich základního charakteru a samotné podstaty, a to zejména v tom ohledu, zdali se jedná o dokumenty veřejné nebo soukromé. Zdálo by se, že se jedná o otázku dosti triviální a nevyžadující hlubší analýzy. Předkládaný text mimo jiné zamýšlí prokázat, že tomu tak není. Následující studie hodlá definovat, popsat a na vybraných konkrétních příkladech demonstrovat trend, který detekovala ve vývoji vztahu vyspělých demokratických společností k dokumentům převážně úřední provenience, a to zejména vrcholných reprezentantů veřejné moci. Existenci tohoto trendu bude příspěvek prokazovat i na nástinu některých podstatných legislativních změn, k nimž došlo od poloviny 20. století do dnešní doby. Text má v úmyslu na tomto trendu mimo jiné ukázat, že a jakým způsobem se můžou uplatňovat

a dále rozvíjet některé bazální demokratické mechanismy v oblasti vztahu k historickým pramenům i „živým“ dokumentům, textovým i netextovým, a to ze strany historiků i archivářů a dalších osob podílejících se na správě dokumentů úřední provenience a budoucích potenciálních pramenů i celé společnosti. Jako jednu z důležitých konsekvencí hodlá příspěvek poukázat na významnou a stále postupující proměnu, jaké doznává funkce veřejných archivů v posledních desetiletích.

* * *

Jedním ze základních – a patrně stále ještě nejdůležitějších – pramenných zdrojů pro historickou vědu jsou, či by měly být, archivní dokumenty ve smyslu primárních pramenů uložených v archivech. Vzhledem k velmi dlouhé tradici historické vědy a etablovanému archivnímu systému minimálně ve vyspělých zemích by se zdálo, že by neměl nastávat problém s definicí archiválie, její identitou a vůbec se základními konturami vnímání archivních pramenů ze strany jejich původců i veřejnosti. Tak tomu však není a ukazuje se to na různých rovinách. Otázka vyvstává již ve věci vlastnictví dokumentů, problém je však mnohem komplexnější a hlubší a nevyčerpává se pouze čistě legislativní stránkou věci. Otevírá se zde vůbec téma vztahu k dokumentům veřejné provenience s dopady na formování a uchování zásadních a konstitutivních celků pramenů. Jak se vyvíjel poměr k dokumentům z produkce vrcholných představitelů státu od druhé poloviny 20. století a jaké jsou dopady na uchování pramenného materiálu z jejich produkce? V následujícím textu představíme několik vybraných příkladů, na nichž studie zároveň zamýšlí demonstrovat určitý obecněji platný trend.

***Dokumenty federálních úřadů USA,
„Federal Records Act“ a emailová korespondence jako veřejný dokument***

Již v roce 2015 vyšla najevo a posléze v roce 2016 v rámci předvolebního prezidentského souboje Hillary Clintonové s Donaldem Trumpem začala být masivně diskutována kauza emailové korespondence Hillary Clintonové v době jejího mandátu ministryně zahraničí USA (2009–2013). Clintonová v době svého ministerského působení používala svůj soukromý emailový účet vedený na vlastním privátním serveru i pro pracovní komunikaci. Média a široká veřejnost upřela svůj zájem na

bezpečnostní stránku věci a riziko snazšího hackerského prolomení soukromého serveru Clintonové. Z perspektivy historické vědy, uchování historických pramenů i archivnictví je však mnohem závažnější a pozoruhodnější jiná rovina kauzy, která si zaslouží detailnější rozbor.

V USA existují dva důležité zákony reglementující správu dokumentů a nakládání s nimi u vrcholných politických představitelů země. Prvním a starším z nich je tzv. Federal Records Act,¹ existující ve své první verzi od roku 1950 a během doby postupně novelizovaný. V současném znění obsahuje ustanovení, že každý šéf federálního úřadu je povinen „vytvářet a uchovávat záznamy obsahující odpovídající a korektní dokumentaci o organizaci, funkcích, postupech, rozhodnutích, procesech a podstatných jednáních úřadu“.² Toto ustanovení však neplatilo od počátku existence předpisu, nýbrž bylo kodifikováno až v novele o téměř dvacet let později roku 1968.³ Uvedená povinnost kladená vedoucím federálních úřadů je však formulována dosti široce a vágně. Až v období po skončení mandátu Clintonové jako ministryně zahraničí (2013) došlo v roce 2014 k novele tohoto ustanovení, v němž je nově a explicitně uložena každému zaměstnanci federálního úřadu včetně jeho šéfa povinnost využívat při elektronické pracovní komunikaci oficiální pracovní emailové klienty. Dle tzv. „Presidential and Federal Records Act Amendments of 2014“ užije-li jakýkoli zaměstnanec federálního úřadu soukromý emailový účet, je povinen tutéž zprávu uložit na oficiálním pracovním účtu, a to do dvaceti dní.⁴ Pokud tak neučiní, jako sankce mu hrozí

1 Federal Records Act kodifikovaný v rámci United States Code, Title 44 (Public printing and documents), kapitoly 21, 29, 31, 33.

2 44 United States Code, § 3101 (Federal Records Act): „The head of each Federal agency shall make and preserve records containing adequate and proper documentation of the organization, functions, policies, decisions, procedures, and essential transactions of the agency and designed to furnish the information necessary to protect the legal and financial rights of the Government and of persons directly affected by the agency’s activities.“

3 Novela z 22. 10. 1968. Kodifikovaná jako Public Law 90–620, Oct. 22, 1968, 82 Stat. 1297.

4 Viz 44 United States Code (U.S.C.), § 2911, dle změn Public Law 113–187 (tzv. Presidential and Federal Records Act Amendments of 2014): „Disclosure requirement for official business conducted using non-official electronic messaging accounts: (a) IN GENERAL: An officer or employee of an executive agency may not create or send a record using a non-official electronic messaging account unless such officer or employee – (1) copies an official electronic messaging account of the officer or employee in the original creation or transmission of the record; or (2) forwards a complete copy of the record to an official electronic messaging account of the officer or employee not later than 20 days after the original creation or transmission of the record. (b) ADVERSE ACTIONS: The intentional violation of subsection (a) /including any rules, regulations, or other implementing guidelines/, as determined by the appropriate supervisor, shall be a basis for disciplinary action in accordance with subchapter I, II, or V of chapter 75 of title 5, as the case may be.“

disciplinární řízení. Takto uložená pracovní komunikace pak musí být nabídnuta Národnímu archivu USA (National Archives and Records Administration – NARA, dále jen „Národní archiv USA“) k archivování a stává se předmětem standardních procesů výběru dokumentů a přebírání historicky cenných archiválií do archivu, v archivní terminologii proces označovaný jako skartační řízení.

Během kauzy emailové korespondence Hillary Clintonové se ukázalo, že Clintonová smazala ze svého soukromého účtu z inkriminovaného období výkonu ministerského mandátu – bez vědomí a dohledu Národního archivu USA – přibližně 30 000 emailů. Patrně tím tak porušila citovaný Federal Records Act již ve znění před novelou z roku 2014, což by se však muselo obtížně dokazovat. Ovšem každopádně by tím porušila tento zákon v podobě, ve které existuje dnes, tedy po zmíněné novele z roku 2014 explicitně reglementující zacházení s emailovou korespondencí zaměstnanců federálních úřadů USA. Užívání soukromého emailového klienta paralelně vedle oficiálního emailového účtu podléhajícího režimu povinnosti nabídnutí kompletní korespondence příslušnému veřejnému archivu k trvalému uchování vyjadřuje velmi pravděpodobný úmyslný záměr, aby se část korespondence tomuto režimu vyhnula a nebyla oficiálně archivována.

Dokumenty prezidentů USA a „Presidential Records Act“

Vývoj povinnosti uchovávání dokumentů prezidentů USA je neméně zajímavý. V roce 1978 byl v USA schválen zcela nový zákon nesoucí název „Presidential Records Act“.⁵ Tento zákon radikálně změnil pohled na písemnosti vytvářené a přijímané prezidentem a viceprezidentem USA. Do této doby byly úřední dokumenty prezidenta a viceprezidenta USA vnímány – a to zvykovým právem – jako jejich soukromé písemnosti, a tudíž se na ně nevztahovala žádná veřejná kontrola vyjadřující se mimo jiné v povinnosti úřední materiály uchovávat, svévolně je ničit a navrhovat je archivu k trvalému uložení. Presidential Records Act nově definoval dokumenty prezidentů a viceprezidentů USA jako písemnosti veřejné, a to počínaje dokumenty vzniklými od roku 1981.⁶

5 The Presidential Records Act (PRA), kodifikovaný v rámci United States Code, Title 44 (Public printing and documents), § 2201–2209.

6 The Presidential Records Act, 44 United States Code, Chapter 22, § 2202: „The United States shall reserve and retain complete ownership, possession, and control of Presidential records; and such records shall be administered in accordance with the provisions of this chapter.“

Presidential Records Act nevznikl sám od sebe v kontextuálním vzduchoprázdnu. Jeho vzniku předcházela dlouhá, pozoruhodná a rozporuplná historie předávání písemných materiálů prezidentů USA do vlastnictví státu a k trvalému uchování, kterou by bylo možné s nadsázkou pojmenovat jako dějiny neuchování prezidentských dokumentů.⁷ Je známo a potvrzeno mnoho případů, kdy prezident USA záměrně zmařil své úřední dokumenty. Martin Van Buren, osmý prezident USA (funkční období 1837–1841), zničil podstatnou část své korespondence ještě během výkonu prezidentského úřadu. James A. Garfield, 20. prezident USA (funkční období 1881), smrtelně postřelený atentátníkem, během týdnů, kdy pomalu umíral, nechal spálit veliké množství svých soukromých i úředních písemností. „Své“ dokumenty nevratně destrukovali třeba také Ulysses S. Grant nebo Franklin Pierce (zničil prakticky vše). Prezident Calvin Coolidge (30. prezident USA v letech 1923–1929) dostal vzápětí po skončení svého prezidentského období dokonce dopis, datovaný 6. května 1929, od vedoucího oddělení rukopisů Knihovny Kongresu USA (Library of Congress), která byla tehdy pověřena shromažďováním prezidentských dokumentů, s připomenutím, že by jí měl na konci svého mandátu předat písemnosti, a to takové, které sám uváží. Coolidge na upomínku reagoval tak, že začal systematicky destruovat dokumenty z období svého prezidentského úřadu, přičemž Kongresu nakonec odevzdal pouze marginální část nedůležitého písemného materiálu.⁸

Ostatně Knihovna Kongresu USA se v nemálo případech aktivně snažila přesvědčit amerického prezidenta, aby jí předal důležité písemnosti pozůstalé z výkonu prezidentské funkce. Nahnutý byl osud listinného materiálu Woodrow Wilsona. Výkonný šéf rukopisného oddělení Charles Moore ještě během Wilsonova úřadování přesvědčoval prezidenta, který měl tak významnou roli i v českých dějinách, aby předal své dokumenty do Kongresové knihovny. Je zajímavé, že již před sto lety využívali archiváři/knihovníci podobné argumenty jako dnes. V dopise sekretáři prezidenta píše: „Během několika málo měsíců budete pořádat

7 V rozsudku procesu Richard Nixon versus United States of America jsou sumarizovány a stručně popsány případy, kdy v amerických dějinách prezident USA zničil „své“ dokumenty. Srov. Richard NIXON v. UNITED STATES of America. 978 F.2d 1269, 298 U.S.App.D.C. 249, 61 USLW 2325, No. 92–5021. Dostupné na webu zde: <http://openjurist.org/978/f2d/1269/nixon-v-united-states> (ověřeno 16. 5. 2017). Prezidentským dokumentům souhrnně se tematicky věnuje také Clement E. VOSE, *Presidential Papers as a Political Science Concern*, PS 8, 1975, č. 1, s. 8–18. Odkazy ke konkrétním případům ničení viz dále v textu.

8 Srov. výše citovaný rozsudek Richard Nixon v. United States of America. Viz také Carol Bondhus FITZGERALD, *The Presidential Papers, George Washington to Calvin Coolidge. An Introduction to the Presidential Papers Microfilm Series*, *The History Teacher* 17, 1984, č. 4, s. 545–565, zde s. 564.

korespondenci prezidenta Wilsona. Dovolte mi navrhnout, bude-li prezident souhlasit, aby byly dokumenty odeslány sem (do rukopisného oddělení Kongresové knihovny – pozn. aut.) přímo z Bílého domu a aby zde podléhaly příkazům jeho i Vašich s tím, že je nebude moci nikdo prohlížet – ani zaměstnanci knihovny – bez jeho souhlasu. Pokud si budete přát, můžou být krabice s písemnostmi zapečetěny. Zamýšlím předejít těžkostem i problémům s uskladněním tím, že by se dokumenty rovnou převezly do knihovny, aniž by mezitím přešly do prezidentova domova a byly odesílány odtamtud. Existuje vždy nebezpečí při transportu a riziko zničení požárem. Nežádám rozhodnutí v tento okamžik, nýbrž předkládám před Vás jen tuto záležitost, abyste to mohl během příprav zvážit.⁹

Wilson to odmítl stejně jako i další Moorovu žádost v době po skončení prezidentského mandátu s tím, že se s určením písemností vypořádá ve své závěti. Po jeho smrti zůstaly dokumenty v držení pozůstalé vdovy Edith Wilsonové. Ta zprvu odmítla žádost knihovny o předání dokumentů. Knihovna se však nevzdala a o pět let později, poté, co Wilsonův životopisec Ray Stannard Baker vytěžil veškeré Wilsonovy materiály, nakonec přiměla Edith Wilsonovou k předání exprezidentských dokumentů k trvalému archivování, ovšem za stanoveného omezení přístupu k těmto dokumentům.

Někdy o osudu prezidentových písemností rozhodovaly i závěti, a to nejen jich samotných. Millard Fillmore (13. prezident USA v letech 1850–1853) neurčil své dokumenty ke zničení, ale odkázal je nezdrárnému synovi, který sám ve své vlastní poslední vůli z neznámých důvodů určil, aby veškeré písemné materiály, pozůstalé z úřadování jeho otce, byly zničeny. Jistě by se našlo mnoho dalších případů, třebaže nedoložených. Někteří američtí prezidenti dokonce explicitně hájili své právo na soukromé vlastnictví svých prezidentských dokumentů. Grover Cleveland (22. a 24. prezident USA v letech 1893–1897 a 1885–1889) odmítl požadavek Senátu na předložení části dokumentace k přezkoumání s tím, že písemnosti a dopisy jemu adresované nelze považovat za veřejné, nýbrž že se jedná o jeho soukromé dokumenty.¹⁰ William Howard Taft (27. prezident USA v letech 1909–1913) neváhal vyjádřit svůj postoj explicitně takto: „Exekutivní úřad prezidenta není

9 Dopis Charlese Moora prezidentovu sekretáři Josephu P. Tumultymu ze dne 29. 10. 1920. Library of Congress, Washington, D.C., fond Woodrow Wilson Papers (1786–1957). Moore to Tumulty. Srov. též Woodrow Wilson Paper. A Finding Aid to the Collection in the Library of Congress. Manuscript Division, Library of Congress. Washington, D.C. 2015.

10 Robert D. W. CONNOR, *The Franklin D. Roosevelt Library*, *The American Archivist* 3, 1940, č. 2, s. 81–92, zde s. 82. Srov. také James E. O'NEILL, *Will Success Spoil the Presidential Libraries?*, *The American Archivist* 36, 1973, č. 3, s. 339–351, zde s. 344, pozn. č. 9.

registraturou. Nesmírné množství korespondence, která jím prochází, ať již podepsaná prezidentem nebo jeho tajemníky, se nestává vlastnictvím respektive dokumentem vlády, ledaže by dotčený dokument pokračoval do oficiálních spisů vlády v rámci dalšího vyřizování. Dosluhující prezident si s sebou odnáší veškerou svoji korespondenci, originály i kopie, kterou vedl během svého úřadu.¹¹

Právo odnést si veškerou dokumentaci z doby svého mandátu odvozovali američtí prezidenti od zažité tradice zakořeněné v amerických prezidentských dějinách již od prvního precedentu George Washingtona, který předznamenal porozumění písemnostem prezidenta USA jako jeho soukromých dokumentů, když si po skončení mandátu s sebou vzal všechny listinné pozůstatky z období svého prezidentského úřadu. Následující, druhý prezident USA John Adams před dovršením funkce opět odnesl všechny své dokumenty patrně především proto, aby do nich nemohl nahlížet jeho rival a nástupce v úřadě Thomas Jefferson,¹² jenž sám opět neponechal veřejnosti své písemnosti, odkázal je vnukovi, který jejich většinu následně prodal Spojeným státům za 20 000 dolarů.¹³ Ekonomická stránka věci a hledisko možného finančního profitu z prodeje exprezidentovy pozůstalosti je pak v tradici předávání prezidentských úředních dokumentů v USA zcela běžná. Svůj počátek má opět v pozůstalosti hned prvního prezidenta USA. George Washington sám neprodal „své“ dokumenty, nýbrž odkázal je svému synovci, po jehož smrti se Washingtonova písemná pozůstalost – respektive to, co z ní zbylo poté, co synovec nemálo ze strýcových písemností rozprodal – dostala do rukou kongresmana Georga C. Washingtona, jenž většinu písemných materiálů prezidenta zakladatele prodal Spojeným státům za 25 000 dolarů.¹⁴ Podobně pak byly zpeněženy pozůstalosti například Jamese Madisona, Jamese Monroea, Jamese K. Polka a dalších.

Pro bazální proměnu chápání dokumentů vzešlých (přírodně materiálů prezidentem a jeho aparátem přímo vytvořených i přijatých) z výkonu funkce amerického prezidenta nikoliv již jako jeho soukromého majetku, nýbrž majetku veřejného a s tím související zavedení klíčového Presidential Records Act však rozhodně nebyl určující motiv odkupů písemností exprezidentů ze strany amerického státu. Klíčovou roli zde sehrála aféra Watergate.¹⁵ Při ní, jak známo, vyšlo najevo, že pre-

11 William Howard TAFT, *Our chief magistrate and his powers*, New York 1916, s. 34.

12 R. D. W. CONNOR, *The Franklin D. Roosevelt Library*, s. 82.

13 Informaci čerpám z rozsudku: Richard Nixon v. United States of America. 978 F.2d 1269, 298 U.S.App.D.C. 249, 61 USLW 2325, No. 92–5021.

14 Srov. tamtéž.

15 Vývoj předávání a uchování Nixonových dokumentů i v souvislosti s aférou Watergate detailně sledovali Nancy K. SMITH – Gary M. STERN, *A Historical Review of Access to Records in Presi-*

zident Richard Nixon hodlal odposlouchávat soupeře z Demokratické strany v jejich sídle Watergate a že rovněž nainstaloval odposlechy přímo v Bílém domě a tajně nahrával tamní rozhovory. Z hlediska uchování záznamů, archivnictví i správy „živých“ dokumentů v USA je však aféra podstatná z jiného důvodu. Během ní totiž vyšlo najevo, že Nixon úmyslně zničil množství dokumentů (přičemž došlo rovněž ke smazání části pásků, na nichž byly zaznamenány utajované nahrávky z Bílého domu). Následkem toho americký Kongres nejprve schválil roku 1974 zákon zvaný „Presidential Recordings and Materials Preservation Act“ (PRMPA), jenž byl směřován zatím jen adresně k období administrativy Richarda Nixona a stanovil, aby veškeré Nixonovy prezidentské dokumenty včetně nahrávek byly předány do federální správy.¹⁶ O čtyři roky později pak Kongres schválil inkriminovaný Presidential Records Act, který generalizoval a rozvedl základní intenci PRMPA a záběr rozšířil na všechny budoucí prezidenty USA.

„Presidential Records Act“ definuje tzv. „prezidentské záznamy“ („presidential records“), do jejichž rámce včleňuje jakékoli dokumenty vytvořené či přijaté prezidentem, jeho spolupracovníky či součástmi jeho exekutivy, „které se vztahují nebo mají jakýkoli dopad na ústavní, legislativní a další oficiální nebo ceremoniální povinnosti prezidenta“.¹⁷ Z celku těchto „prezidentských dokumentů“ pak byly vyloučeny tzv. „osobní záznamy“ („personal records“) nemající žádnou vazbu k výše uvedenému oficiálnímu výkonu funkce prezidenta a které jsou čistě soukromé či neveřejné povahy, jako například deníky, osobní poznámky či materiály vážící se k samotnému procesu zvolení dotyčného prezidenta. Pro takto definované „prezidentské dokumenty“ „očištěné“ od čistě soukromých materiálů pak zákon stanovil jednak kompletní vlastnictví Spojenými státy americkými, jednak postup dalšího nakládání s nimi včetně relativně obvyklého procesu archivního výběru ze strany amerického centrálního archivu, zahrnujícího povinnost prezidenta navrhnout veškeré prezidentské dokumenty k trvalému uložení, z nichž pak archiv vybere cenou část a trvale ji archivuje.

dential Libraries, *The Public Historian* 28, 2006, č. 3, s. 79–116, zde s. 87–95. Autoři této studie dále sledují dopad kauzy na přístupnost prezidentských dokumentů v USA do roku 2006. K ničení dokumentů ze strany Richarda Nixona i dalších amerických prezidentů a k americkým prezidentským dokumentům srov. též Lior Jacob STRAHILEVITZ, *The Right To Destroy*, *The Yale Law Journal* 114, 2005, s. 781–854, zde s. 812–815. Nové informace naopak nepřináší studie Elizabeth YAKEL, *Presidential libraries. Merging public records and private lives*, OCLC Systems & Services. *International digital library perspectives* 23, 2007, s. 238–241.

16 Presidential Recordings and Materials Preservation Act (PRMPA) z 19. 12. 1974, Pubic Law 93–526, title I, § 101–106.

17 The Presidential Records Act, chapter 22, § 2201, čl. 2.

Moc veřejná, americká společnost a demokratické principy zde dosáhly zcela nesporného a důležitého vítězství, a to na specifickém poli etablování nároku na vlastnictví a uchování dokumentů, které vytvořil, obdržel či jinak shromáždil nejvyšší představitel národa. Není náhodou, že si toto nové právo občanská společnost vybojovala vzápětí poté, co se ukázalo, že jeho vrcholný reprezentant porušil základní demokratické pilíře, na nichž tento národ usiloval stavět své zřízení. Důležitým faktorem při vydobytí tohoto nového práva bylo, aby byla umožněna kontrolovatelnost a přezkum činů nejvyššího představitele USA ze strany občanů.

Že byla přezkoumatelnost a kontrolovatelnost výkonu veřejné funkce prezidenta USA jako jeden z důležitých demokratických kontrolních mechanismů rozhodující motivací pro schválení Presidential Records Act v roce 1978 se ukazuje také na dodnes platném ustanovení tohoto zákona, ukládajícím povinnost zpřístupnění (až na určité výjimky) prezidentových dokumentů nejpozději do dvanácti let po skončení mandátu příslušného prezidenta.¹⁸ Ostatně razance tohoto ustanovení se ukázala o téměř čtvrt století později, kdy mělo dojít k otevření první prezidentské pozůstalosti. V roce 2001 mělo uběhnout právě dvanáct let od doby skončení mandátu prezidenta Ronalda Reagana. Národní archiv USA se chystal zpřístupnit Reaganovy prezidentské dokumenty, avšak těsně předtím byl tzv. archivář Spojených států („Archivist of the United States“, tedy šéf Národního archivu USA) již na jaře 2001 upozorněn administrativou nově nastoupivšího prezidenta George W. Bushe, aby posečkal s jejich zpřístupněním. Tak se i stalo a vzápětí 1. listopadu 2001, nedlouho po útocích z 11. září s odkazem na ochranu národní bezpečnosti, vojenských a dalších tajemství, vydal Bush prezidentské nařízení č. 13233, kterým omezil široce definovaný přístup k prezidentským dokumentům v dikci Presidential Records Act, když v principu přenašel rozhodovací pravomoc ve věci zpřístupňování prezidentské pozůstalosti na příslušného exprezidenta, z jehož administrativy dotčené dokumenty pocházely, a úřadujícího prezidenta. Přitom ustanovoval, že rozhodovat o znepřístupnění můžou i exprezidentovi potomci či další osoby jím určené, a to i po jeho smrti, bez časového limitu.¹⁹

18 The Presidential Records Act, § 2204, odst. a).

19 Executive Order č. 13233 z 1. 11. 2001, Further Implementation of the Presidential Records Act. Analýzu tohoto nařízení a historický vývoj sledující implementaci a dopad vydání nařízení sleduje studie N. K. SMITH – G. M. STERN, *A Historical Review of Access to Records in Presidential Libraries*, s. 104–107. Interpretaci nařízení č. 13233 a jeho možných dopadů na přístupnost amerických prezidentských dokumentů předkládá také Anne N. BARKER, *Executive order no. 13,233. A threat to government accountability*, *Government Information Quarterly* 22, 2005, s. 4–19.

Bushovo prezidentské nařízení vyvolalo bleskovou a alarmující reakci ze strany amerických historiků i archivářů, která může být vzorem pohotové akce v rámci demokratické společnosti. Prezident Společnosti amerických archivářů Steve Hensen zaprvé oficiálně oslovil Kongres USA, jež upozornil nejen na to, že prezidentův příkaz jde proti duchu a smyslu Presidential Records Act, ale zejména podtrhl, že tento příkaz „hrozí podkopat jeden ze základních pilířů našeho národa. Svobodný a otevřený přístup k informacím je úhelným kamenem moderních demokratických společností po celém světě. Omezení tohoto přístupu nebo jeho zrušení prostřednictvím exekutivního procesu nepodléhajícího veřejnému nebo legislativnímu přezkoumání a kontrole by narušilo principy, na nichž je založen náš národ – což je o to více znepokojující v době, kdy bychom měli být majákem svobody vyšším než kdy dříve.“²⁰ Zadruhé vyzval všechny archiváře, aby se obrátili na své zastupitele v Kongresu a vyjádřili jim své obavy z Bushova nařízení.

Jinou cestu zvolili američtí historikové a jejich reprezentativní orgány. Sdružení amerických historiků, Organizace amerických historiků, nevládní instituce Národní bezpečnostní archiv (National Security Archive) a spolu s nimi i několik dalších občanských sdružení podaly žalobu na Národní archiv USA a archiváře Spojených států jako jeho šéfa a statutárního zástupce (nikoliv na úřadujícího prezidenta Bushe), v níž Bushovo nařízení napadly využitím argumentace, že Národní archiv USA není schopen dodržet stanovenou dvanáctiletou lhůtu na zpřístupňování prezidentských dokumentů, jelikož ustanovení v Bushově nařízení operuje s kontrolou předkládaných dokumentů ze strany příslušného exprezidenta a úřadujícího prezidenta a stanovuje lhůty pro tyto přezkumy potenciálně porušující hranici stanovených dvanácti let.²¹ V mezičase nastalo několik pokusů o odvolání nařízení č. 13233. Celou kauzu nakonec, alespoň prozatím, uzavřelo prezidentské nařízení prezidenta Baracka Obamy, který odvolal Bushovu direktivu a nahradil ji vlastním nařízením vydaným hned první den po svém nástupu do prezidentského úřadu, v němž korigoval a zmírnil nejkritizovanější ustanovení nařízení Bushova.²² Zaprvé se můžou ve věci zpřístupňování prezidentských dokumentů vyjadřovat vedle úřadujících prezidentů pouze žijící exprezidenti, zadruhé poskytl archivářovi USA pravomoc rozhodovat a být nezávislým arbitrem ve chvíli,

20 Dopis Steve Hensena Stephenu Hornovi (člen Sněmovny reprezentantů Kongresu USA, tehdejší předseda Podvýboru pro vládní efektivitu) ze dne 6. 11. 2001 zveřejněný na webu <http://www.archivists.org/statements/stephenhorn.asp> (ověřeno 16. 5. 2017).

21 American Historical Association, et al. versus National Archives and Records Administration, et al., United States District Court, District of Columbia, Civil Action No. 01–2447 (CKK).

22 Executive Order 13489 z 21. 1. 2009, Presidential Records.

kdy exprezident požaduje zakázat zpřístupnění požadovaných dokumentů z bezpečnostních a podobných důvodů (v případě iniciace ze strany úřadujícího prezidenta o tom rozhoduje ministr spravedlnosti a právní poradce prezidenta).

Fenomén (ne)uchovávání prezidentské dokumentace má ještě jednu dohru. Bylo by jistě naivní se domnívat, že sebelepší legislativní rámec může být dostatečným garantem pro ustavení odpovídající reálné praxe. Příklad amerických prezidentských dokumentů to také potvrzuje. Až do dnešní doby dosahuje vliv tradice započaté již Georgem Washingtonem, kdy prezidenti považují písemnosti produkované během svého úřadování (zejména pak svoji korespondenci) za své soukromé materiály náležející do jejich vlastnictví, s nimiž mohou volně nakládat. Krystalicky se to ukázalo na kauze používání soukromého emailového účtu pro pracovní záležitosti Georgem W. Bushem a některými členy jeho administrativy v době Bushova prezidentského mandátu.

Presidential Records Act ve své původní podobě z roku 1978 ještě nespécifikoval nakládání s elektronickými dokumenty prezidenta. Jeho ustanovení ukládající povinnost uchovat a nabídnout archivu k trvalému uložení platila obecně pro veškeré „prezidentské dokumenty“ (s výjimkou čistě soukromých prezidentových záznamů, jak o nich byla řeč výše) nezávisle na jejich nosiči. Prezident mohl po celou dobu využívat soukromé poštovní klienty, ale byl povinován uchovat veškerou pracovní komunikaci, tedy také elektronickou, a na konci svého mandátu ji archivu nabídnout k uložení.

S ohledem na technologický vývoj a nesporně i praxi využívání soukromých emailových účtů byl roku 2014 schválen dodatek, který doplnil jak Federal Records Act, tak i Presidential Records Act. Pro prezidenty USA, stejně jako viceprezidenty a jejich zaměstnance explicitně stanovil ve věci užívání elektronické pošty stejná pravidla jako pro zaměstnance federálních úřadů včetně jejich šéfů, jak bylo zmíněno již výše. Umožnil tedy výjimečně a za jistých okolností užívání soukromého emailového účtu, ovšem s tím, že v takovém případě platí povinnost zkopírovat komunikaci vedenou prostřednictvím soukromého poštovního klienta do dvaceti dní na služební emailový účet.²³ Důvodem je opět posílení kontrolovatelnosti

23 „(a) In General- The President, the Vice President, or a covered employee may not create or send a Presidential or Vice Presidential record using a non-official electronic message account unless the President, Vice President, or covered employee (1) copies an official electronic messaging account of the President, Vice President, or covered employee in the original creation or transmission of the Presidential record or Vice Presidential record; or (2) forwards a complete copy of the Presidential or Vice Presidential record to an official electronic messaging account of the President, Vice President, or covered employee not later than 20 days after the original creation

uchování elektronické úřední komunikace a zaručení budoucího přístupu k těmto dokumentům ze strany Národního archivu USA.

Faktické a ověřené detaily kauzy neuchování emailů administrativy G. W. Bushe se prozatím obtížně získávají,²⁴ je však zřejmé, že se jednalo o číslo o několik řádů vyšší (patrně v milionech) než v kauze smazání cca. 30 000 emailů ze strany Hillary Clintonové. Stejně jako v případě Clintonové i v kauze emailů Bushovy administrativy znamenalo využívání soukromého emailového serveru cestu, jak obejít Presidential Records Act a především s ním související povinnost nabídnout veškeré úřední dokumenty archivu k trvalému uchování. Prezident totiž zákon neporušil z toho důvodu, že používal soukromý poštovní účet, nýbrž tím, že jím vytvářené dokumenty neuchoval a nenabídl je na konci svého mandátu archivu k uložení, jak zní požadavek zákona.

Také v případě kauzy emailů Bushovy administrativy situace vyeskalovala až do podání žaloby v roce 2007 ze strany Národního bezpečnostního archivu a občanského sdružení Občané pro odpovědnost a etiku ve Washingtonu (Citizens for Responsibility and Ethics in Washington) mířící jak proti Bushově výkonnému úřadu, tak opět i proti Národnímu archivu USA. Během řízení došlo ke změně prezidentské administrativy. Nový prezident Barack Obama se v rámci svého záměru zvýšit transparentnost prezidentského úřadu vložil do této kauzy. Prezidentský úřad obnovil z dochovaných záloh velikou část emailové korespondence Bushovy administrativy a předal ji Národnímu archivu USA včetně veškerých záložních pásek, které měl k dispozici z Bushovy éry.²⁵ Při vědomí, že se kauza dále vyvíjí, podařilo se v roce 2008 obnovit přibližně 23 milionů emailů z období Bushovy

or transmission of the Presidential or Vice Presidential record.“ 44 United States Code (U.S.C.), § 2209, dle změn Public Law 113–187 (tzv. Presidential and Federal Records Act Amendments of 2014).

24 Vývoj kauzy z hlediska uchování digitálního kulturního dědictví popisuje na konferenci UNESCO Myron GROOVER, *The White House E-Mail Destruction Scandal of 2007. A Case Study for Digital Heritage*, in: Memory of the World in the Digital Age – Digitization and Preservation: Proceedings of the UNESCO Conference in Vancouver, British Columbia, 26.–28. September 2012, s. 713–723. Přehledně je vývoj kauzy sumarizován na stránkách National Security Archive, který je v kauze od jejího počátku zaangażován: <http://nsarchive.gwu.edu/news/20080417/chron.htm> (ověřeno 16. 5. 2017).

25 Srov. dohodu mezi Národním archivem USA a administrativou prezidenta Baracka Obamy z 16. 1. 2009: Memorandum of Understanding Regarding the Work to Complete Transfer of George W. Bush Electronic Records.

administrativy.²⁶ Přesto je zřejmé, že se veliké množství emailové komunikace z Bushovy éry nedochovalo.

Přestože společenské vnímání i legislativa upravující právo na uchování dokumentů z provenience amerických prezidentů a jejich přístupnost v USA výrazně pokročila vpřed, zůstává do veliké míry otevřená, jakým způsobem bude přesně uplatňován Presidential Records Act a do jaké míry se bude dařit uchovávat a zpřístupňovat prameny pozůstavší z úřadování amerických prezidentů.²⁷ Vždy bude významně záležet na konkrétním prezidentovi a jeho vůli a ochotě (či neochotě) zachovat dokumenty svého prezidentského úřadu.

„Hommes politiques“ ve Francii a „archives publiques“ versus „archives privées“

Přejdeme ze Spojených států amerických do Evropy a podívejme se na pozoruhodný případ, který nabízí Francie a vývoj vztahu k dokumentům francouzských vrcholných reprezentantů státu.

Francouzská revoluce z konce 18. století znamenala radikální přerod společnosti a společenského vědomí, jež se promítlo i do vnímání písemných dokumentů a jejich vlastnictví. Systém moderních francouzských veřejných archivů má svůj počátek právě ve Francouzské revoluci. Vyrostl na nejobecnější rovině právě na tom, že po revolučním přerodu francouzská společnost začala rozumět dokumentům provenienčně vycházejícím z produkce veřejné správy jako vlastnictví národa. Z téhož kořene se postupně utvářelo i současné francouzské pojetí veřejných archiválií („archives publiques“) a jejich vymezení vůči soukromým archiváliím („archives privées“), jak o něm budeme hovořit níže. Ovšem přesto u některých osob, respektive dokumentů z jejich provenience, o nichž by dnes panovala patrně obecná shoda, že je lze označit za veřejné, se dochovalo až dodnes ze strany jejich původců přesvědčení, že se jedná o jejich privátní materiály, s nimiž mohou volně

26 Srov. oficiální zprávu předloženou Komisi pro kontrolu a vládní reformu Kongresu USA ze dne 26. 2. 2008: Memorandum to Members of the Committee on Oversight and Government Reform. Memorandum je dostupné zde: <http://nsarchive.gwu.edu/news/20080417/Democratic%20Staff%20Memo%20for%20Feb%2026%202008%20Hearing.pdf> (ověřeno 16. 5. 2017).

27 Jedním z čerstvých soudních případů vztahujících se k aplikaci Presidential Records Act v USA je Cook versus Nat'l Archives & Records Admin., 758 F.3d 168, 173 (2d Cir. 2014). K němu srov. Sarah LANDMAN, *Cook v. NARA Versus the Public's Right to Know*, Indiana Law Journal 91 (Supplement), 2016, s. 24–32.

disponovat včetně možnosti jejich zničení. Problém se vyvíjel i na legislativní rovině, a to od 70. let 20. století až do prvního desetiletí 21. století, přičemž rozhodně nejsou vyloučeny i další změny v budoucnu.

Vrcholní političtí exekutivní představitelé francouzského státu (týká se to však potažmo i vrcholných reprezentantů samosprávy), ať již je to prezident či ministři, dodnes velmi často považují tu větší, tu menší část dokumentů produkovaných během jejich výkonu veřejné funkce za své soukromé materiály a podle toho s nimi také nakládají. Je tomu nyní přibližně deset let, co se takový přístup dostává na hranici zákona či spíše zákonnou mez již překračuje. Proč?

Ještě do roku 1979 nebyla stanovena prakticky žádná pravidla a povinnosti pro vrcholné reprezentanty veřejné moci ve Francii ve věci nakládání s „jejich“ písemnostmi. Materiály jimi vytvářené i obdržené považovali za své soukromé dokumenty a veřejnost prostřednictvím veřejného archivu neměla žádnou možnost, jak si nárokovat uchování těchto písemností. Až archivní zákon z roku 1979, prosazený díky iniciativě tehdejšího prezidenta Valéry Giscard d'Estainga, určil poprvé určitá přesná pravidla tím, že definoval „veřejné archiválie“ („archives publiques“).²⁸ Veřejnými archiváliemi jsou veškeré dokumenty, které pocházejí z činnosti státu, samospráv, veřejných institucí a některých dalších subjektů. Přitom je třeba doplnit, že je ve Francii navíc uplatňováno specifické pojetí archiválie. Jakýkoli dokument, textový či netextový, se nestává archiválií až v momentě převzetí do archivu, respektive evidence, jako je tomu například v České republice, nýbrž stává se archiválií již v momentě svého vzniku. Je tedy jakousi potenciální archiválií, která může, ale také nemusí být v budoucnu převzata do archivu. Pro dotčené subjekty vytvářející veřejné dokumenty/archiválie pak platí další ustanovení včetně povinnosti nabídnout je veřejnému archivu k trvalému uchování.²⁹ Giscard d'Estaing pak jako první uplatnil pravidla nově schváleného zákona, když předal Národnímu archivu Francie dokumenty svého prezidentského úřadu.³⁰ Vůči těmto

28 Archivní zákon z 3. 1. 1979, č. 79–18 (Loi n° 79–18 du 3 janvier 1979 sur les archives). Veřejné archiválie jsou definovány v článku 3. Nejen k veřejným archiváliím, ale vůbec k celému systému archivnictví ve Francii srov. zejména Jean FAVIER (sous la dir. de) – Danièle NEIRINCK (assisté de), *La pratique archivistique française*, Paris 2008. Srov. též kratší a praktičtěji orientovaný *Abrégé d'archivistique. Principes et pratiques du métier d'archiviste* (3. přehlednuté a rozšířené vydání), Paris 2012. Srov. též monotematické číslo časopisu *Gazette des archives Les archives en France*, *Gazette des archives* 204, 2006.

29 Loi n° 79–18 du 3 janvier 1979 sur les archives, články 4 a 5.

30 K prezidentským archiváliím Valéry Giscard d'Estainga srov. Philippe SAUZAY, *La collecte exemplaire des archives présidentielles de Valéry Giscard d'Estaing aux Archives nationales*, in: *Les archives des hommes politiques contemporains*, Paris 2007, s. 77–89. Srov. také inventář Pascal

veřejným archiváliím pak vytyčil zákon z roku 1979 „soukromé archiválie“ („archives privées“), které vymezil negativní definicí, když zahrnul do jejich rámce vše to, co není zahrnuto do celku veřejných archiválií. Tyto pak nepodléhaly dotčené povinnosti.³¹ Zdálo by se tedy, že je tím nejasnost vyřešena. Velmi brzy se ukázalo, že nikoliv.

Většina dokumentů vycházející z produkce veřejných úřadů byla bez větších problémů nabízena a předávána příslušným archivům, ovšem zásadní problém nastal v případě těch písemností, které se koncentrovaly přímo v rukou nejvyšších politických představitelů veřejné moci, zejména ministrů a prezidentů země, pro něž je ve Francii užíván také terminus technicus „hommes politiques“.³² Byli to zejména ministři, kteří chápali jimi přímo vytvářené či obdržené materiály za své vlastní, a nikoliv za veřejné dokumenty a potažmo veřejné archiválie.³³ Oddělovali tyto „své“ písemnosti od dokumentů produkovaných jejich úřadem. Vystoupila tak najevo příliš obecně formulovaná definice veřejných archiválií.

Veliký význam, jaký je ve Francii obecně přisuzován veřejné správě a veřejné moci, se projevil po necelých třiceti letech. Nejprve byl ve Francii v roce 2004 ustanoven zcela nový „Code du patrimoine“ reglementující celou oblast kulturního dědictví včetně archivního.³⁴ Ve své první verzi ještě neupravil zacházení s „osobními“ dokumenty vrcholných politických představitelů země. To se ale změnilo v novele z roku 2008, která poprvé povinnosti a pravidla týkající se obecně veřejných archiválií vztáhla i ke konkrétním fyzickým osobám zaměstnaným ve veřejných úřadech včetně jejich vrcholných reprezentantů.³⁵ Přitom umožnila za určitých okolností uložení dokumentů určených ze strany archivu k trvalému archivnímu uchování mimo archiv. Opět však, stejně jako v případě tzv. prezident-ských dokumentů prezidentů USA, představuje jednu stranu mince teorie včetně

GENESTE – Violaine CHATELAIN (assisté de) – Gabrielle VITALI (assisté de), *Archives de la Présidence de la République. Valéry Giscard d'Estaing. 1974–1981*. Archives nationales – Somogy, Paris 2007. Srov. úvod k podsérii 5/AG/3 Archives de la présidence de la République sous Valéry Giscard d'Estaing, Archives nationales.

31 Loi n° 79–18 du 3 janvier 1979 sur les archives, článek 9.

32 K dokumentům a archiváliím těchto tzv. hommes politiques v teorii i praxi francouzského archivního systému srov. *Les archives des hommes politiques contemporains*. Association des archivistes français, Paris 2007.

33 Srov. například Françoise AUJOGUE – François GIUSTINIANI, *Les cabinets ministériels. Collecte à chaud et à froid*, in: *Les archives des hommes politiques contemporains*, s. 89–112.

34 Code du patrimoine z 20. 2. 2004, uzákoněn pod číslem n° 2004–178.

35 Zákon č. 2008–696 z 15. 7. 2008 (Loi n° 2008–696 du 15 juillet 2008 relative aux archives), článek 212–4.

legislativní úpravy, druhou stranu pak samotná praxe. Na potíže s uplatnitelností práva v tomto ustanovení aktuálně upozorňují francouzští vědci i archiváři.³⁶ Lze však pozorovat, že je francouzská společnost citlivá na způsob zacházení a vůbec samotného vnímání dokumentů osob veřejně činných. Mediální negativní ohlas zaznamenal rozhovor uskutečněný v roce 2014 s exprezidentem Nicolasem Sarkozym, v němž Sarkozy označoval dokumenty pozůstalé z doby jeho prezidentského mandátu ze „své“ materiály.³⁷

Odbočíme-li krátce do české kotliny, české archivní právo, pokud velmi zobecníme, zůstalo stát před branami personifikace. Nezná pojem veřejná archiválie, ale definuje veřejnoprávní původce, jimž stanovuje rozsáhlý konglomerát povinností včetně navrhování všech dokumentů archivu k trvalému uchování.³⁸ Ovšem tuto povinnost adresuje úřadu či instituci jako celku, a nikoliv přímo jejich vrcholným reprezentantům, jimž rozumí, jak lze předpokládat, jako jejich součástí.

Představené příklady ilustrují velmi časté výrazné rozcházení se legislativní úpravy a zákonných pravidel s reálnou praxí včetně vymahatelnosti zákona v případě zacházení s ministerskými a prezidentskými dokumenty v USA a ve Francii a vyjadřují v sobě ještě jeden zřejmý moment. Není náhodou, že takové rozcházení nastává v případě vrcholných politických představitelů státu, lidí postavených na nejvyšších mocenských příčkách, kteří, byť reprezentují společnost a jsou údy moci veřejné a přes postupně právě i z jejich strany stále striktnější zákonem prosazovaná pravidla nakládání s „jejich“ dokumenty a posilování jejich vnímání jako dokumentů veřejných a nikoliv jejich soukromých, přesto u nich stále přetrvává silný pocit, že společnost nemá na tyto dokumenty právo. Česká republika nepředstavuje výjimku, přičemž zde lze očekávat v blízké době rozhoření kauzy nakládání s dokumenty volených reprezentantů v okruhu samosprávy a možná i státní správy.

36 Srov. *Les archives des hommes politiques contemporains*. Dále srov. například Bruno TEXIER, *Archives et politiques. Une cohabitation difficile*. Dostupné na webu <http://www.archimag.com/article/archives-et-politiques-une-cohabitation-difficile> (ověřeno 16. 5. 2017).

37 Rozhovor s Nicolasem Sarkozym pro Europe 1 a TF1, dostupný na webu <http://www.europe1.fr/politique/l-interview-de-nicolas-sarkozy-en-texte-et-en-video-2170645#> (ověřeno 16. 5. 2017).

Z mediálních reakcí srov. například Roseline LETTERON, *Les archives du Président de la République sont-elles sa propriété?*, <https://www.contrepoints.org/2014/07/08/171584-les-archives-du-president-de-la-republique-sont-elles-sa-propriete> (ověřeno 16. 5. 2017).

38 Základní povinnosti jsou definovány v zákoně č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů v platném znění. Další detaily pak určuje prováděcí vyhláška č. 259/2012 Sb., o podrobnostech výkonu spisové služby v platném znění.

Od roku 2015 probíhá mediálně prozatím nepříliš známý případ iniciovaný Pirátskou stranou ve věci neuchování majetkových příznání Pavla Béma a Petra Hulínského z období jejich působení jako zastupitelů hlavního města Prahy. V této věci bylo nakonec zahájeno s hlavním městem Prahou správní řízení vedené Státním oblastním archivem v Praze jako příslušným orgánem pověřeným dohledem a kontrolou ve věci spisové služby a archivnictví a jelikož se hlavní město Praha již dvakrát odvolalo proti rozhodnutí archivu, vložilo se do správního řízení také Ministerstvo vnitra ČR. Pirátská strana zpřístupnila na webu část dokumentace, z níž vyplývá, že hlavní město Praha staví svoji obhajobu neuchování zmíněných dokumentů zejména na argumentaci, že na materiály vytvářené volenými orgány se nevztahuje obecná působnost archivního zákona (zákon č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů v platném znění).³⁹ Hlavní město Praha tedy rozlišuje mezi dokumenty produkovanými Magistrátem hlavního města Prahy a dokumenty zastupitelstva hlavního města Prahy a jeho orgánů. Volené orgány a jimi vytvářené materiály pak Caput Regni zamýšlí vyjmout z povinností uchovat dokumenty a navrhnout je archivu k trvalému archivování. V důsledku by pak takové pojetí znamenalo, že by tyto materiály pozbyly statusu veřejného dokumentu produkovaného veřejnoprávním původcem. Bude velmi zajímavé sledovat, jak se bude kauza vyvíjet dále, přičemž není vyloučeno, že bude završena soudním správním řízením. Není přitom nepravděpodobné, že se vyústění celé aféry stane precedentem pro obecné chápání postavení dokumentů volených orgánů nikoliv jen z okruhu samosprávy a pro stanovení dosahu působnosti archivního zákona.

Pro záměr sledovaný touto studií je však důležité zjištění, že ani v České republice u politických reprezentantů ještě plně nezakořenilo povědomí o tom, že dokumenty vzniklé v souvislosti s výkonem svěřeného úřadu nejsou jejich soukromými „věcmi“, nýbrž že jde o materiály veřejné a že jsou povinni tyto dokumenty uchovávat a nabízet veřejným archivům k dlouhodobému uchování.

Stejně jako v případě dokumentů amerických prezidentů, i na příkladu vývoje vztahu veřejnosti k materiálům z produkce vrcholných představitelů veřejné moci ve Francii od poloviny 20. století dodnes, jak se mimo jiné zrcadlí také ve vývoji právního řádu, lze však pozorovat jeden důležitý aspekt: Občanská společnost postupně stále více projevuje zájem na možnosti přístupu k dokumentům, které

39 Srov. Rozhodnutí Státního oblastního archivu v Praze čj. SOAA 10-5450/2016, Sp. zn. Spr 14/2016 ze dne 10. 8. 2016, dostupné na webu: <https://github.com/pirati-cz/KlubPraha/blob/master/spisy/2015/103-eticke-kodexy-bema/46-statni-oblastni-archiv-udelil-pokutu-hlavnimu-mestu-praze/odvolani.PDF> (ověřeno 16. 5. 2017). Další dokumentace a monitoring kauzy srov. na webu <https://redmine.pirati.cz/issues/1881> a <https://redmine.pirati.cz/issues/5796> (ověřeno 16. 5. 2017).

vypovídají o činech a jednáních jejich a jimi zvolených vrcholných reprezentantů. Intence práva přezkoumatelnosti a kontroly se i ve Francii projevila na úpravě tzv. ochranných archivních lhůt. V roce 2008 byla ve Francii jmenovanou novelou zrušena obecná ochranná lhůta, která zamezovala zpřístupňování archiválií mladších třiceti let (lhůta platná dodnes v českém právním řádu). Dnes je každý veřejný úřad ve Francii povinen zpřístupnit žadateli „své“ dokumenty, tedy veřejné archiválie, a to (až na specifické výjimky) okamžitě po jejich vzniku.⁴⁰

Vůči tomuto trendu uchovávat a zpřístupňovat materiály veřejně činných osob stojí v nikoli nezajímavém kontrastu v evropské legislativě nově se prosazující právo evropského občana, kterého se zcela nedávno velmi zalekla historická a archivní obec po celé vyspělé Evropě, tzv. „právo být zapomenut“.⁴¹ Poprvé a zcela čerstvě bylo kodifikováno v tzv. obecném nařízení o ochraně osobních údajů z roku 2016.⁴² Toto nově konstituované právo se sice vztahuje na fyzické osoby a jejich osobní údaje, ovšem aplikovatelné je na jakoukoli fyzickou osobu včetně osob veřejně činných. Je třeba mít přitom na vědomí, že dopady tohoto práva se přímo a velmi vážně budou odrážet na podobě ukládání písemných i celé řady dalších materiálů, z perspektivy historické vědy tedy také na podobě uchovávání pramenných stop člověka a vůbec v nejšířším slova smyslu na vytváření tradice. Zpozornit je třeba zejména v situaci, kdy právě vrcholní političtí představitelé dodnes často neuznávají veřejný status svých dokumentů včetně těch z nich, které jsou zcela evidentně spojené s výkonem jejich veřejné funkce.

40 Článek č. 213–1 v původním textu Code du patrimoine z 20. 2. 2004 byl v novelizaci zákonem č. 2008–696 z 15. 7. 2008 změněn a třicetiletá obecná ochranná lhůta odstraněna.

41 Protichůdnost a současně paralelní existence dvou základních principů, z nichž jeden pléduje za přístupnost informací, druhý pak za jejich ochranu navázanou na právo na soukromí, dobré pověsti a cti, se projevují i na úrovni evropské legislativy a judikatury. Příkladem dvou zcela protikladných názorů na tomto poli jsou následující dva judikáty. Rozsudek 2. sekce Evropského soudu pro lidská práva ze dne 26. 5. 2009 Kenedi versus Maďarsko – stížnost 31475/05 se vyjadřuje ve prospěch širokého a neomezeného přístupu k informacím, respektive svobody projevu ve smyslu Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod. Druhý rozsudek – rozhodnutí Soudního dvora Evropské unie (velkého senátu) ze dne 13. 5. 2014 ve věci Google Spain SL, Google Inc. versus Agencia Espanola de Protección de Datos (AEPD), Mario Costeja González – kauza C-131/12 – naopak rekuruje k právu na ochranu cti a dobré pověsti a právě také k „právu být zapomenut“.

42 Nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) 2016/679 ze dne 27. 4. 2016 o ochraně fyzických osob v souvislosti se zpracováním osobních údajů a o volném pohybu těchto údajů a o zrušení směrnice 95/46/ES. K implementaci tohoto nového a z pohledu historické vědy zcela nesporně velmi nebezpečného práva srov. stručnou reflexi z doby ještě před schválením citovaného nařízení Mikuláš ČTVRTNÍK, *Máme právo být zapomenuti?!*, Archivní časopis 64, 2014, č. 2, s. 190–191.

Vydání obecného nařízení o ochraně osobních údajů v této souvislosti nikoli překvapivě předcházela velmi bouřlivá debata a rozvíření archivní i historické hladiny. Francouzští archiváři iniciovali petici „Citoyens contre le projet de règlement européen sur les données personnelles“, kterou vzápětí signovali archiváři a historikové po celé Evropě.⁴³ Petice sice nezabránila vydání předpisu, ale docílila alespoň dílčího úspěchu. V článku 17 dotčeného nařízení se definuje „právo na výmaz“, respektive „právo být zapomenut“ obecně takto: „Subjekt údajů má právo na to, aby správce bez zbytečného odkladu vymazal osobní údaje, které se daného subjektu údajů týkají, a správce má povinnost osobní údaje bez zbytečného odkladu vymazat“. Iniciativa archivářů a historiků však vedla k tomu, že se podařilo ohraničit neomezené uplatnění obecného práva být zapomenut, a to mimo jiné „pro účely archivace ve veřejném zájmu, pro účely vědeckého či historického výzkumu či pro statistické účely“.⁴⁴ Přesto je intence evropského nařízení zcela zřejmá, když otevřeně deklaruje obecný cíl dodržovat zásadu „minimalizace údajů“ a maximální možné využití nástrojů anonymizace, respektive – použijeme-li nově zaváděný termín – „pseudonymizace“ osobních údajů.⁴⁵

Zmíněný předpis a postupně se rodící a sílící „právo na zapomenutí“ („right to be forgotten“) není tématem tohoto příspěvku. Je však důležité na něj upozornit při úvahách nad postavením dokumentů z produkce (nejen) veřejně činných osob a vztahem společnosti k nim. Na jedné straně je v evropském prostoru patrná rostoucí snaha utvářet a chránit právo jakéhokoli občana nejen obecně na své soukromí, ale vůbec i na (ne)zanechávání jakýchkoliv „svých stop“ (a historik si okamžitě vybaví stopy pramenné) ve skutečnosti, tedy i v dějinách, a to zcela pochopitelně v situaci stále častějšího a vážnějšího prolamování se do osobního prostoru člověka včetně nejcitlivějších oblastí. Na druhé straně vedle tohoto trendu vtělujícího se mimo jiné právě v novém právu na zapomenutí lze však rovněž pozorovat sílící tlak společnosti na uchování a přístupnost dokumentů a s tím spojenou přezkoumatelnost jednání nikoliv jen reprezentantů veřejné správy, to vše vtělující se ve zvolna se vynořujícím sousloví „povinnosti pamatovat si“ („duty to be remembered“). V důsledku se zde jiným způsobem a na specifické fasetě vyjadřuje tradiční napětí mezi dvěma právy či okruhy práv zaručovaných ve vyspělých demokraciích obvykle přímo na ústavní rovině a vyznačujících se ne zcela sourodými intencemi, a totiž na jedné straně mezi nedotknutelností soukromí, privátního

43 Text petice dostupný na webu <https://www.change.org/p/citoyens-contre-le-projet-de-r%C3%A9glement-europ%C3%A9en-sur-les-donn%C3%A9es-personnelles-eudatap> (ověřeno 16. 5. 2017).

44 Viz čl. 17, odst. 3, písm. d) obecného nařízení o ochraně osobních údajů. Srov. také čl. 89 a čl. 5 tamtéž.

45 Viz čl. 89, odst. 1 obecného nařízení o ochraně osobních údajů.

života a citlivých osobních údajů, na druhé straně pak právem na informace a svobodný přístup k nim, svobodou bádání a obdobně formulovanými právy. Ostatně tento rozpor se velmi dobře zrcadlí i ve zcela novém a dlouho očekávaném nálezu českého Ústavního soudu.⁴⁶ Přestože se jedná o konstantní a tradiční napětí, znakem vyspělé společnosti je a bude neustálé a jistě velmi obtížné hledání správné a spravedlivé rovnováhy, vyváženého vztahu a poměru mezi nimi.

*Věřejnost dokumentů a pramenů,
právo na jejich uchování a zpřístupnění
a fenomén přezkoumatelnosti jako důležitý demokratický mechanismus*

Na uvedených příkladech a principiálních sporech o základní identitu dokumentů a archiválií včetně otázky jejich vlastnictví vystupuje podstatný moment a současně jeden z nejcharakterističtějších rysů dokumentů a potenciálních archiválií ve srovnání s naprostou většinou ostatní listinné i elektronické písemné produkce (ať již knižní, časopisecké atd.) opatrované zejména knihovnamy. U veliké části dokumentů, které se posléze definitivně staly archiváliemi, platí, že původci těchto materiálů nepočítali s tím, že by je mohl a měl vidět ještě někdo jiný, a velmi často by si to rozhodně nepřáli. Zatímco knihy, odborné studie, články v novinách, časopisech atd. jsou záměrně koncipované tak, aby byly publikovány, čteny, aby byly veřejné a obvykle co nejvíce šířené, obsah archivů naopak tvoří nejčastěji materiál, který nemá a neměl být veřejně šířen. Přesto právě v tomto specifickém rysu dochází podle teze tohoto textu k důležité nemalé proměně, která v dlouhodobějším horizontu zřejmě povede nakonec i k markantním proměnám samotného obsahu aktuálně vznikajících dokumentů (je totiž samozřejmě velký rozdíl mezi tím, pokud pisatel tvoří text s předpokladem, že výstup bude či bude moci být čten předem neurčeným okruhem osob, a situací, kdy očekává uchování diskrétnosti materiálu).

Detailní rozbor několika příkladů vztahu k dokumentům vrcholných představitelů a úřadů státu zamýšlel poukázat zaprvé na určitý trend uplatňující se ve vyspělých demokraciích od druhé poloviny 20. století, zadruhé demonstrovat, že péče o dokumenty a jejich správa včetně podstatné role veřejných archivů v sobě vtěluje cosi velmi důležitého, co nám unikne ve chvíli, kdy omezíme perspektivu pohledu pouze na význam uchování historicky cenných textových i netextových materiálů.

⁴⁶ Nález Ústavního soudu Pl. ÚS 3/14 ze dne 20. 12. 2016.

Trendem, který zde máme na mysli, je postupné uplatňování a prosazování nároku společnosti na vlastnictví a přístup k písemnostem, záznamům, dokumentům coby – a tím již dáváme první část odpovědi na druhé quod erat demonstrandum – extrémně důležitým výstupům a dokladům činnosti, jednání a skutků jejich – a jí svobodně zvolených – vrcholných reprezentantů. Patříčné uchování, archivní uložení, zpracování a zpřístupňování dokumentů politických představitelů, vrcholných úřadů země i veřejných úředníků s sebou totiž nenese jen historickou rovinu významu uchování materiálů, na jejichž základě budou jednou historikové psát a „tvořit“ dějiny, ale vtěluje v sobě zásadní aspekt demokratického zřízení a praktického výkonu demokracie. Možnost přístupu k dokumentům jako výstupům výkonu funkce ať již prezidenta, premiéra, ministra či řadového úředníka s sebou nese podstatný moment možnosti kontroly jejich jednání. Tato kontrolovatelnost pak neznamená totalitární aplikaci v podobě neustálého dohledu, ale nese s sebou právě onu potencialitu alespoň parciální ověřitelnosti a přezkoumatelnosti skutků osob plnících veřejnou funkci. Tato možnost přezkoumatelnosti je důležitá stejně tak ve vědě, jako ve veřejné správě. Ve vědě umožňuje ověřovat konstatovaná výzkumná fakta a zjištění, ve veřejné správě (a dnes již často i ve vědě) vede k možnosti ověřovat poctivost a případně správnost jednání, činů, aktů rozhodování atd. ze strany veřejných činitelů. Samotná potencialita přezkumu a kontrolovatelnosti pak plní funkci jakéhosi mementa a představuje také jeden z podstatných demokratických kontrolních mechanismů. Do této linie nakonec spadají i veřejné archivy ukládající a spravující dokumentaci pocházející z výkonu politických reprezentantů stejně jako institucí veřejné správy, archivy, které neplní právě pouze a jen funkci uchovatele, opatrovatele a pěstitele historicky cenné dokumentace, nýbrž představují stejně tak místo výkonu veřejné správy včetně funkce veřejné kontroly. Společně s výše charakterizovaným trendem nabývají archivy od poloviny 20. století stále výrazněji funkci jednoho z garantů možnosti kontroly ze strany společnosti směrem k reprezentantům politické moci a veřejné správy se zvláštním zřetelem k jejich nejvyšším funkcionářům.

Sledovaný trend stupňujícího se nároku společnosti stále více si uvědomující své právo na přístup, přezkoumatelnost a vpsledku i vlastnictví dokumentace pocházející z výkonu veřejných funkcí a dokladovaný na příkladech prezidentských a federálních orgánů v USA a prezidentských a ministerských dokumentů ve Francii představuje jeden z důležitých momentů v prohlubování a zakořeňování svobodné společnosti a demokratického zřízení, inspirativní i pro českou společnost a její budoucí vývoj.

**The Right of Public Access to Records
in the USA and France.
Contemporary Historical Resources
and the Transformation of the Role of Public Archives
in the 21st Century**

MIKULÁŠ ČTVRTNÍK

Contemporary history, as known, has struggled with the phenomenon of an enormous overproduction of records and consequent historical resources, especially since the second half of the 20th century, with which it has to cope in one way or another. It may then seem a paradoxical phenomenon, and not as much evident, that apart from this enormous quantity of documentary and primary resource richness, there appear situations at the present time, and even in the most advanced democracies, when the loss and non-retention of even the most important records and historical resources of official provenance occur. One of the key moments which contributes to this state of affairs enabling a massive loss of records and historical resources from the production of the supreme state representatives, is dissimilar, even a contradictory perception of their fundamental character and nature, namely whether they are to be considered to be public or private documents.

The following study aims to define, describe and to demonstrate in selected real examples the tendency, which it has detected in the relation of advanced, democratic societies towards the documents and resources of primarily official provenance, namely those by the supreme representatives of public power. The underlying thesis of the study submitted here is that since the middle of the 20th century in some countries with long and advanced democratic traditions, the trend based on a gradual and ever stronger implementation and enforcement of society's claim to the ownership and access to writings, records, documents and historical resources of official provenance, in particular those by the supreme representatives of the state, has prevailed. This contribution documents the transformation of this trend in a significant manner using the analysis of substantive legislative changes from the given period. This contribution draws our attention to three exemplary cases: 1. Records of the Federal Bureaux of the United States of America and their senior officials; 2. US Presidential Records; 3. Records of the French Presidents and Ministers.

Based on the comprehensive analysis of these cases, this study firstly documents the existence of the stated tendency of a progressively strengthening claim of society to the ownership of the documents of their representatives, on the other hand it demonstrates using this trend that the care for the documents and historical resources and their management, including the major role of public archives in themselves, embodies something very important. This might just escape us if we limited the perspective merely to the preservation of historically valuable textual and non-textual materials. Proper preservation, deposition in archives, processing and opening to the public of the documents of political representatives, supreme organs of the country and public servants do not merely carry the historical level of the importance of preserving materials on the basis of which historians will one day write up and „create“ history, but embody in themselves the principal aspect of a democratic order and the practical exercise of democracy. The possibility of access to records as outputs of the exercise of a public office, be it that of President, Prime Minister, Minister or an ordinary public servant carries with it the substantive moment of a possibility to scrutinise and monitor their activities. This possibility to scrutinize is similarly important in science as in public administration and represents one of the substantive mechanisms of democratic control. After all, even public archives, which deposit and administer documentation ensuing from the exercise of power by political representatives, as well as the institutions of public administration, are part of this process. Indeed, the archives do not fulfil merely and only the role of keeper, custodian and grower of historically valuable documentation, they also function as a place of exercise of public administration, including the function of public scrutiny. Alongside the above mentioned tendency, the archives have undertaken the function of one of the guarantors of the possibility of scrutiny on the part of society towards the representatives of political power and public administration, with particular attention to its highest officials since the middle of the 20th century.

This tendency of an ever growing demand of the society, ever more aware of its claim to access, scrutiny and finally even of its ownership of documentation ensuing/originating from the exercise of public functions and evidenced/documentated on the examples and presidential and federal organs in the USA or the presidential and ministerial documents in France, represents one of the important moments in the strengthening and taking roots of a free society and of the democratic order, also an invaluable source of inspiration even for the Czech society and its future development.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE

Jammer und Not.
Karl IV. und die natürlichen
Rahmenbedingungen
des 14. Jahrhunderts

MARTIN BAUCH

MARTIN BAUCH: Lamentations and Woes. Charles IV and the Outline of Natural Conditions in the 14th Century.

Charles IV was born at a time when the worst ever famine of the last millenium peaked. His life and reign were dominated by an unprecedented burden imposed upon European society by a worsened climate, crop failures, frequent floods, desolation of the countryside and the Black Death. At the same time, the Czech Lands experienced a remarkable cultural blossoming, primarily under the baton of the sovereign and his court, alongside a phase of territorial acquisitions and a stabilisation of his political power. The author searches for an answer to this seemingly contradictory nature of those times and outlines what the contemporaries had to say about it. Indeed, Charles IV might seemingly have led his life isolated from the crisis-ridden day-to-day normality of his times. Yet, he was repeatedly a direct witness to extreme natural events, which shook the society of his time to the core and posed unusual and extraordinary challenges to it. This study merges the findings from the fields of political history, cultural history and the history of piety with the results of natural-scientific and climatic research. It, thus, aims to give us an insight into the somewhat contradictory personality of Charles IV.

Key words: Charles IV – the Czech Lands – Europe – climatic crisis in the 14th century – natural conditions versus cultural development – medieval interpretation of catastrophies

„Der König Salomon sprach: Sibylle, erkläre mir / wie wird es unter König Karl gehen? / Sie sprach: Es wird Jammer und Not herrschen. [...] Daher wird Gott viel Plagen über sie [die Christen] senden / vom Himmel herab / Hagel, Wind, Donner und anderes Unwetter / dann kommt Erdbeben und Hochwasser, die großen Schaden anrichten. Von allen Feldfrüchten wird mehr als der dritte Teil vernichtet / und viel Unheil entsteht in der Welt / So etwas hat noch kein Mensch je gesehen oder davon gehört / Viele einfache Leute sterben / und viele werden auch im Streit erschlagen. / Viele Menschen leiden unter Wind und Wasser / und ein Teil von ihnen wird sterben.“¹

So düster charakterisiert die deutsche Sibyllen-Weissagung,² entstanden um das Jahr 1361,³ die Herrschaft Karls IV. Dass der Luxemburger gerade zu Beginn seiner Herrschaft, als mit Ludwig dem Bayern noch ein etablierter römisch-deutscher König agierte, von vielen Chronisten im Reich sehr kritisch bewertet wurde, ist keine neue Erkenntnis.⁴ Doch geht es im obigen Zitat weniger um eine politische Bewertung Karls, sondern um eine Beschreibung, die die Regierungszeit des Luxemburgers als von besonders krisenhaften, natürlichen Rahmenbedingungen geprägt darstellt. Es greift zu kurz, diese keineswegs als übernatürlich charakterisierten, wenn auch als Gottesstrafe zu verstehenden, natürlichen Extremereignisse

1 *Der koenink Salomon sprach / Sibilla, laiz mich verstain / wie wirt it under konik Karl gain? / Sie sprach ,it wirt jamer und noit [...] dairumb wirt got vil plage over si senden / boven van den hemel berneder / hagel wint doner mit ander ungeweder / dan kompt erdbevonge und wazervloet, / dat groizen schaden den luden duit / alle fruchte me dan dat derde deil afgeit / und vil gebrechs in der werlt upsteit / dat van allen minschen nie / gesien noch geborit nicht werden ie. / Vil menschen geringe stervent / und ouch vil in stride erslagen werdent. / Vele lude vallent van winde in wazers noit / und werden ein deil da van liden den doit.* (Oskar SCHADE /ed./, *Geistliche Gedichte des XIV. und XV. Jahrhunderts vom Niederrhein*, Hannover 1854, s. 310).

2 Nigel F. PALMER – Bernhard SCHNELL, *Sibyllenweissagungen*, in: Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon, Bd. 8, Berlin – New York 1992, col. 1142–1145; grundlegend dazu Ingeborg NESKE, *Die spätmittelalterliche deutsche Sibyllenweissagung. Untersuchung und Edition*, Göttingen 1985 (Göttinger Arbeiten zur Germanistik, 438); ergänzend Hannes MÖHRING, *Der Weltkaiser der Endzeit. Entstehung, Wandel und Wirkung einer tausendjährigen Weissagung*, Stuttgart 2000 (Mittelalter-Forschungen, 3), s. 253–256.

3 Datierung der Sibyllenweissagung um 1361, auf jeden Fall noch in die Regierungszeit Karls IV. bei I. NESKE, *Sibyllenweissagung*, s. 41–45.

4 Beat FREY, *Pater Bohemiae – Vitricus Imperii. Böhmens Vater – Stiefvater des Reichs. Kaiser Karl IV. in der Geschichtsschreibung*, Bern – Frankfurt am Main – Las Vegas 1978 (Geist und Werk der Zeiten, 53), s. 15–34.

als apokalyptische Topoi abzutun, die der Textgattung inhärent sind, aber keinen Bezug zu faktischen Begebenheiten haben. Die oben zitierten Naturkatastrophen spielen in den Vorlagen, den verschiedenen Varianten der mittelalterlichen Sibyllen-Prophetien, keineswegs eine nennenswerte Rolle⁵, wenn sie überhaupt vorkommen. Vielmehr könnten die Worte der ‚deutschen Sibylle‘ reale Erfahrungen eines Zeitgenossen der 1360er Jahre spiegeln. Ein solcher Augenzeuge ist auch der Herrscher aus dem Haus Luxemburg: Karl IV. wird auf dem Höhepunkt der schlimmsten Hungersnot des letzten Jahrtausends geboren; sein Leben und seine Regierungsjahre sind geprägt von beispiellosen Belastungen der europäischen Gesellschaften durch Klimaverschlechterung, Extremniederschläge, Überschwemmungen⁶, Fehlernten, Erosions- und Wüstungsprozesse und natürlich durch Epidemien wie den Schwarzen Tod.⁷ Hinzu kam der schleichende Beginn der sogenannten spätmittelalterlichen Agrarkrise⁸ und ein bisher zeitlich nur vage definiertes Ende des Landesausbaus bzw. der Kolonisationsprozesse in Mittel- und Osteuropa.⁹

5 H. MÖHRING, *Der Weltkaiser der Endzeit*, passim und s. 28–31, 149–151, 176–177.

6 Vgl. dazu für die böhmischen Lande Rudolf BRÁZDIL – Oldřich KOTYZA, *History of Climate and Weather in the Czech lands. Vol. 1: Period 1000–1500*, Zürich 1994.

7 Knapper Überblick über Epidemien im vorhussitischen Böhmen, mit Augenmerk auf der Pest, bei Václav SCHULZ, *Príspevky k dějinám moru v českých zemích z let 1531–1746*, Praha 1901, s. 5–6; V. SEVERA, *Černá smrt a Morava*, in: Hlídka 39, 1922, s. 8–18; František GRAUS, *Autour de la peste noire au XIVe siècle en Bohême*, in: Annales E.S.C. 18/4, 1963, s. 720–724; profundeste Auswertung der Schriftquellen für Böhmen und tw. für die Nachbarregionen bei Miroslava KAHUDOVA, *Morové epidemie v Čechách v letech 1250–1370*, Historická demografie 1, 1967, s. 59–85; mit Fokus auf Mortalitätskrisen der vorhussitischen Zeit Eduard MAUR, *Gutsherrschaft und „zweite Leibeigenschaft“ in Böhmen. Studien zur Wirtschafts-, Sozial- und Bevölkerungsgeschichte (14.–18. Jahrhundert)*, München 2001 (Sozial- und wirtschaftshistorische Studien, 26), s. 11–58.

8 Harry KITSIKOUPULOS (ed.), *Agrarian change and crisis in Europe, 1200–1500*, New York 2012; für die deutschsprachigen Gebieten vgl. Werner RÖSENER, *Agrarwirtschaft, Agrarverfassung und ländliche Gesellschaft im Mittelalter*, München 1992, s. 31–33, 95–102, 110–113; grundlegend Wilhelm ABEL, *Agrarkrisen und Agrarkonjunktur: Eine Geschichte der Land- und Ernährungswirtschaft Mitteleuropas seit dem hohen Mittelalter*, Hamburg – Berlin³1978.

9 Die Forschung hat sich kaum darum bemüht, einen Endpunkt des Landesausbaus zu definieren. Stattdessen wird meist schwammig ein Bezug zum Schwarzen Tod, der Zunahme der Wüstungsprozesse und Hungersnöte in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts gesucht, z.B. Charles HIGOUNET, *Die deutsche Ostsiedlung im Mittelalter*, Berlin 1986, s. 329. Auch jüngere Forschung wird nicht präziser, was das Ende der Kolonisationsperiode angeht, z.B. Christian LÜBKE, *Östliches Europa (Kolonisation)*, in: Michael BORGOLTE (ed.), *Migrationen im Mittelalter*. Ein Handbuch, Berlin 2014, s. 181–192; Eike GRINGMUTH-DALLMER, *Wendepflug und Planstadt? Forschungsprobleme der hochmittelalterlichen Ostsiedlung*, in: *Siedlungsforschung: Archäologie, Geschichte, Geographie* 20, 2002, s. 239–256. Einzig Otto VOLK, *Wirtschaft und Gesellschaft am Mittelrhein vom 12. bis zum 16. Jahrhundert*, Wiesbaden 1998, s. 134–139 hat

Zugleich entwickelte sich im karolinischen Böhmen aber eine beeindruckende kulturelle Blütezeit und eine Phase politischer Machtentfaltung, die bis heute das Bild der karolinischen Epoche positiv prägt. Wie passen diese scheinbar widersprüchlichen Befunde zusammen? Und welchen Reim machten sich darauf sowohl die Zeitgenossen wie auch Karl selbst? Der Herrscher, der auf den ersten Blick ein Leben zu führen scheint, das von den krisenhaften Alltagsbedingungen der Zeitgenossen abgekoppelt war, wurde doch immer wieder – und selbstverständlich zufällig – Augenzeuge von natürlichen Extremereignissen, die die mittelalterlichen Gesellschaften erschütterten und mit teilweise gänzlich ungewohnten Herausforderungen konfrontierten. Der vorliegende Beitrag will Befunde aus historischen Quellen mit solchen der Naturwissenschaften und historischen Klimatologie kombinieren und so den Realitätsbezug der sibyllinischen Prophetie in Bezug auf natürliche Extremereignisse überprüfen.

***HUNGER: Die Menschen, die sie fanden,
töteten sie und aßen sie; so ernährten sie sich*¹⁰**

Schon die Geburt Karls IV. im Jahr 1316 fällt mitten in eine ausgeprägte Periode meteorologischer Ungunst, die sogenannte ‚Great Famine‘ (1315–1321), die für Nordwesteuropa, v.a. die Britischen Inseln¹¹, ausführlich erforscht wurde und als die größte Hungersnot des vergangenen Jahrtausends gilt. Für Mitteleuropa gibt es kaum Forschungen zu diesem Ereignis, wobei auch hier die Quellenbelege eine recht eindeutige Sprache sprechen: „Dieses Jahr des Herrn 1316 brachte so viele Krankheiten und Elend mit sich, dass sich die Ohren verweigern, davon zu hören, und der Geist sich erstaunt. In diesem Jahr, wie wir bereits oben sagten, erschien ein Komet in den nördlichen Regionen, wodurch Gott verschiedene Gefahren

präzise für ein Ende des Landesausbaus am Mittelrhein im Kontext der Great Famine 1315–1317 argumentiert.

10 *Homines, quos inveniunt, occidunt, comedunt, sic se pascunt* (Petr ŽITAVSKÝ, *Chronicon Aulae Regiae*, lib. 1, cap. 128, in: Josef EMLER /ed./, *Prameny dějin českých*, Praha 1884 (Fontes rerum bohemicarum, 4), lib. 2, cap. 3, s. 248).

11 William C. JORDAN, *The Great Famine: Northern Europe, in the Early Fourteenth Century*, Princeton/N.J. 1996; Bruce M.S. CAMPBELL, *Physical Shocks, Biological Hazards, and Human Impacts: The Crisis of the Fourteenth Century Revisited*, in: Simona CAVACIOCCHI (ed.), *Le interazioni fra economia e ambiente biologico nell'Europa preindustriale secc. XIII–XVIII = Economic and biological interactions in pre-industrial Europe from the 13th to the 18th centuries*, Firenze 2010, s. 13–32.

ankündigte. Der Sommer bestand nämlich, ganz gegen die Natur dieser Jahreszeit, aus andauerndem Regen und einem solch gewaltigen Überfluss an Wasser, dass an vielen Orten wie bei der Sintflut Häuser, Mauern und Burgen vernichtet wurden. In den Gegenden Sachsens wuchs der Fluss Elbe so an, dass er vierzig bis fünfzig Dörfer in der Nähe der Wasser mit Menschen und Schafen gleichermaßen auslöschte. In Österreich, Ungarn, Polen und der Mark Meißen erhob sich ein Klagen aller Menschen über diese Sintflut, die endlose Gefahren mit sich brachte.“¹² Nicht nur Peter von Zittaus *Chronicon Aulae Regiae* berichtet von andauerndem Regen im Sommer 1316 und anschließenden Überschwemmungen, sowie in den Folgejahren auch Hungersnot, Massensterben und vereinzelt Fällen von Kannibalismus.¹³ Trotzdem ist die ‚Great Famine‘ für Mitteleuropa zwischen dem Rhein und dem heutigen Polen und der Slowakei kaum erforscht worden, obwohl die Überlieferung narrativer Quellen im deutschsprachigen Raum und in Böhmen durchaus als gut zu bezeichnen ist.¹⁴ Anders ist die Lage für das mittelalterliche Karpatenbecken, wo trotz extremer Quellenarmut eine erhöhte Zahl von Flutereignissen und Hungersnöten zwischen den Jahren 1315–1321 konstatiert wurde.¹⁵ Auch im deutschsprachigen Reichsteil gibt es zahlreiche Hinweise auf die

-
- 12 *Iste annus Domini MCCCXVI^o tot in se pestilencias et miserias continent, quod eas audire auris refugit, mens stupescit. In hoc anno, ut supra diximus, cometam quedam in parte aquilonari apparuit, que disponente Deo plurima pericula nunciavit. Estant namque tempore contra naturam huius temporis facta est ex continuatis imbribus tam copiosa aquarum habundancia, quod more diluvia in locis pluribus subverteret edificia, muros et castra. In partibus Saxonie tantum Albea fluvius excrevit, quod quadringentas et quinquaginta villas aque vicinas cum hominibus et pecoribus pariter delevit. In Austria, Polonia, Vngaria et Mysna de hoc diluvio omnium hominum querimonia nunciabat infinita pericula esse facta* (Petr ŽITAVSKÝ, *Chronicon Aulae Regiae*, lib. 1, cap. 128, s. 232–233).
- 13 *Ibid.*, lib. 2, cap. 3, s. 247–248; Überblick über die Quellen bei R. BRÁZDIL – O. KOTYZA, *History of Climate I*, s. 232–233; jüngst auch Rudolf BRÁZDIL – Oldřich KOTYZA – Martin BAUCH, *Climate and famines in the Czech Lands prior AD 1500*, in: Dominik COLLET – Maximilian SCHUH (edd.), *Famines During the Little Ice Age (1300–1800). Socionatural Entanglements in Premodern Societies*, Heidelberg 2017, s. 91–114, hier s. 99–102.
- 14 Die Negation ihrer Existenz in Ostmitteleuropa wird in aller Regel nur oberflächlich begründet, Grzegorz MYŚLIWSKI, *Central Europe*, in: Harry KITSIKOUPULOS (ed.), *Agrarian change*, s. 250–291, hier s. 259; für Mitteleuropa gibt es eine hohe Belegdichte bei Fritz CURSCHMANN, *Hungersnöte im Mittelalter. Ein Beitrag zur deutschen Wirtschaftsgeschichte des 8. bis 13. Jahrhunderts*, Leipzig 1900, s. 206–217; speziell zu Böhmen ist auf den Überblick bei František GRAUS, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské. Vol. II*, Praha 1957, s. 486–488 zu verweisen; jünger dazu auch R. BRÁZDIL – O. KOTYZA, *History of Climate I*, s. 232–233.
- 15 András VADAS, *Documentary evidence on weather conditions and a possible crisis in 1316–1317: Case study from the Carpathian basin*, in: *Journal of Environmental Geography* 2/3–4, 2010, s. 26–28; ausführlicher András VADAS, *Weather Anomalies and Climatic Change in Late Medieval Hungary. Weather events in the 1310s in the Hungarian Kingdom*, Saarbrücken 2010; Andrea

verzweigte Situation der zweiten Hälfte der 1310er, wie einen Gedenkstein über einem Massengrab aus Schmidtstedt bei Erfurt¹⁶ oder eine als Hungerstein bezeichnete Inschrift an der Katharinenkirche in Oppenheim am Rhein.¹⁷

Außerdem liegen aus Böhmen die ersten schriftlichen Belege für eine zweite Geißel der 1310er Jahre vor, eine Tierseuche v.a. unter Rindern, die sich in wenigen Jahren über Europa ausbreitete.¹⁸ In England konnten ihre Auswirkungen im Detail rekonstruiert werden – nach Jahren der Missernten und Mangelernährung starben in kürzester Zeit 80 % der Rinderbestände; somit schrumpfte der Zugang breiter Bevölkerungsschichten zu Milchprodukten und Fleisch als Alternative zum fehlenden Korn, während die agrarischen Ökonomien zudem den Ausfall eines Großteils ihrer Zugtiere zur Bestellung der Felder und zum Transport von Lebensmitteln zu verkraften hatten.¹⁹ Die vermutlich als Rinderpest zu identifizierende Tierseuche kann nicht nur bis Irland, sondern auch bis nach Norditalien nachgewiesen werden.²⁰ Und wenn auch ihre Ursprünge mutmaßlich in Asien

KISS, *Weather and weather-related natural hazards in medieval Hungary III: Documentary evidence on the 14th century*, in: *Medium Aevum Quotidianum* 71, 2016, s. 5–55.

- 16 Tim ERTHEL, *Der Schmidtstedter Gedenkstein von 1316. Ein seltenes Kleindenkmal der spätmittelalterlichen Klima- und Kulturgeschichte Erfurts*, in: *Mitteilungen des Vereins für Geschichte und Altertumskunde Erfurts N.F.* 17, 2009, s. 8–16; jüngst dazu Martin BAUCH, *Nr. 1.1 Gedenkstein für die Hungeropfer des Jahres 1316 aus Schmidtstedt bei Erfurt*, in: Jiří FAJT – Markus HÖRSCH (edd.), *Ausstellungs-Katalog Karl IV. 1316–2016. Erste Bayerisch-Tschechische Landesausstellung*, Prag, Wallenstein-Reitschule, 15. 5.–25. 9. 2016; Prag, Carolinum, 14. 5.–31. 8. 2016; Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, 20. 10. 2016–5. 3. 2017, Praha 2016, s. 280.
- 17 *Die Inschriften der Stadt Oppenheim*, gesammelt und bearbeitet von Siegrid DÜLL, Wiesbaden 1984, Nr. 7. *DO DAZ BROD VIR HALLER GALT Do WART DIESE CAPPELLE. ANE... GEHABEN + ANNO DOMINI M CCC XVII.*
- 18 Tim NEWFIELD, *A Cattle Panzootic in Early Fourteenth-Century Europe*, in: *Agricultural History Review* 57/2, 2009, s. 155–190.
- 19 Philip SLAVIN, *The Fifth Rider of the Apocalypse: The Great Cattle Plague, in England and Wales and its Economic Consequences, 1319–50*, in: Simona CAVACIOCCHI (ed.), *Le interazioni*, s. 165–180; Philip SLAVIN, *The Great Bovine Pestilence and Its Economic and Environmental Consequences in England and Wales, 1318–50*, in: *Economic History Review* 65/4, 2012, s. 1239–1266; Philip SLAVIN – Sharon DEWITTE, *Between Famine and Death. Physiological Stress and Dairy Deficiency in England on the Eve of the Black Death (1315–50): New Evidence from Paleoepidemiology and Manorial Accounts*, in: *The Journal of Interdisciplinary History* 44/1, 2013, s. 37–60.
- 20 *Anco fu quello anno [1318] gran mortalità de bove e bestie bovine, e durò tutto quell anno per tutta Lombardia, Marchia, Romagna, Apulia, Toscana e Patrimonio, così al piano come al monte [...]* [1321] *Gran mortalità di bovi e bestie bovine ne l'episcopato di Parma masime al piano e per tutto Lombardia* (Giuliano BONAZZI, *Chronicon Parmense: ab anno MXXXVIII usque ad annum MCCCXXXVIII, Città di Castello 1902–04 /Rerum Italicarum Scriptores*², 9/9/, s. 157, 164).

liegen²¹, so ist doch Böhmen im Jahr 1316²² ihr Einfallstor nach Europa; wie groß ihre Auswirkungen auf die betroffene Gesellschaften waren, zeigt die englische Überlieferung, die auf dem Kontinent keine Entsprechung hat. Die intensiv erforschten, krisenhaften Zustände in Böhmen in diesen Jahren²³ lagen also sicher nicht ausschließlich in den politischen Umständen, dem Eigensinn der einheimischen Magnaten und den Etablierungsschwierigkeiten Johanns von Luxemburg. Die Behauptungen der Schriftquellen über exzessive Niederschläge finden darüber hinaus ihre Bestätigung in dendrochronologischen Untersuchungen von Bohrkernen aus den Holzkonstruktionen von Burg Karlštejn und des Altstädter Brückenturms der Karlsbrücke: Das Jahr 1316, Geburtsjahr Karls IV., kann nach deren Analyse als das feuchteste Jahr in Böhmen im ganzen 14. Jahrhundert gelten (Abb. 1). Dementsprechend ist die ältere Annahme Eduard Maurs, dass die „[g]rundlegende Ursache für die Mortalitätskrisen jener Zeit in den böhmischen Ländern [...] das niedrige Niveau der Produktivkräfte der Landwirtschaft“²⁴ war, nicht mehr als einzige Erklärung zu akzeptieren.

VORSORGE: „Aber die Strenge des Winters nützte uns“²⁵

Als der siebenjährige Wenzel 1323 zur weiteren Erziehung nach Paris geschickt wurde, wo er bis 1330 bleiben sollte und auch seinen Namen zu dem seines Firmpaten, des französischen Königs Charles IV., änderte, waren die Erschütterungen weiter Teile Europas durch die ‚Great Famine‘ zu einem Ende gekommen. In Frankreich waren die verbleibenden Jahre der 1320er in ihren natürlichen Rahmenbedingungen

21 T. NEWFIELD, *Cattle Panzootic*, s. 174–175.

22 *nihilominus equos, oves et boves et universa pecora campi necuit pestilentia huius anni, oves enim plures quam mille exceptis aliis animalibus praemortuis, quae ad Aulam regiam pertinuerunt, in grangiis perierunt* (Petr ŽITAVSKÝ, *Chronicon Aulae Regiae*, Lib. 1, Cap. 128, s. 233). Eine unspezifisch beschriebene Tierseuche in Böhmen im Jahr 1314 könnte auch bereits auf einen früheren Ausbruch hindeuten: *pestilentia hominum et brutorum animalium* (Georg Heinrich PERTZ /ed./, *Annales Bohemiae brevissimi*, in: *Monumenta Germaniae Historica*, Reihe: *Scriptores* (weiter MGH SS) 17, s. 720).

23 Überblick bei Lenka BOBKOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české. Svazek IV.a 1310–1402*, Praha 2003, s. 11–73.

24 E. MAUR, *Gutsherrschaft*, s. 17.

25 *Sed hiemis austeritas nobis profuit (Vita Caroli Quarti*, in: Josef EMLER /ed./, *Prameny dějin českých*, Praha 1884 /*Fontes rerum bohemicarum*, 3/, s. 323–417, hier s. 344, cap. 5).

nicht außergewöhnlich, überwiegend freundlich, mit einem kalten Winter 1326.²⁶ Doch als der junge Karl Ende März 1331 in Pavia ankam, lag hinter Oberitalien und Frankreich bereits ein Jahr mit extremer Winterkälte, vor allem aber eine enorme Trockenheit im Sommer 1330, die sich negativ auf Wein- und Getreideernte ausgewirkt hatte.²⁷ Im April zog der Erstgeborene des böhmischen Königs in Parma ein, wo er sich fast anderthalb Jahre ununterbrochen aufhalten sollte.²⁸ Das detailliert berichtende *Chronicon Parmense* gibt einen guten Einblick eher in die allgemeinen Lebensumstände in der Stadt als in die politischen Rahmenbedingungen von Karls Aufenthalt, der vom Kampf um die schnell entstandene oberitalienische Signoria seines Vaters geprägt war. Während schon die Ankunft des zahlreichen Gefolges der Luxemburger zu einer Teuerung bei bestimmten Lebensmitteln führte, wurde das Umland Parmas im Juni und erneut im Oktober durch extreme Überschwemmungen heimgesucht, die Äcker und Häuser zerstörten und bei denen Vieh und Menschen ertranken.²⁹ Die sich abzeichnende Getreideknappheit versuchte die Kommune durch das bewährte Mittel von Importprämien für Weizen zu kontern, doch die künstliche Verknappung der Vorräte durch Wucherer schürte die Angst vor Hungersnot; die wiederholte Erhöhung der Abgaben durch den jungen Karl als temporärem Signoren der Stadt wird dazu das ihrige getan haben. Trotzdem gelang es, durch zweimalige Einfuhr von Getreide aus Cremona die Situation in der Stadt zu beruhigen, bis eine gute Ernte im Juli 1332 für weitere Entspannung sorgte.³⁰ Der böhmische Prinz erlebte also nicht nur eine politisch-militärische Prägung in diesen Jahren, die in der Schlacht von S. Felice sul Panaro am Katharinentag 1332 gipfeln sollte;³¹ er konnte auch aus der Nähe die effiziente Getreidevorsorgepolitik italienischer Kommunen, aber auch die Unwägbarkeiten und massenpsychologischen Aspekte der Nahrungsmittelsicherheit kennenlernen. Dies bewahrheitete sich erneut im Jahr 1333, als nach einem extremen Wintereinbruch im Februar und erneut erhöhten Abgaben sich das Getreideangebot auf dem kommunalen Markt drastisch reduzierte.³² Bereits Ende April setzte eine außerordentliche Trockenheit ein, doch als die Truppen des Luxemburgers Anfang

26 Pierre ALEXANDRE, *Le Climat en Europe au Moyen Age. Contribution à l'histoire des variations climatiques de 1000 à 1425, d'après les sources narratives de l'Europe occidentale*, Paris 1987, s. 445–450.

27 *Ibid.*, s. 450–452.

28 *Regesta Imperii* 8, Nr. F-2a.

29 G. BONAZZI, *Chronicon Parmense*, s. 215–217; Bestätigung dieser lokalen Berichte durch andere Quellen bei P. ALEXANDRE, *Le Climat*, s. 453–454.

30 G. BONAZZI, *Chronicon Parmense*, s. 217–220.

31 Eugen HILLENBRAND (ed.), *Vita Caroli Quarti. Die Autobiographie Karls IV.*, Stuttgart 1979, cap. 5, s. 97–98.

32 G. BONAZZI, *Chronicon Parmense*, s. 222; E. HILLENBRAND, *Vita Caroli Quarti*, cap. 5, s. 98.

Juni die Stadt verließen – ihre Anwesenheit hatte eine Teuerung bei Hafer verursacht – erlebte Karl nicht mehr die extreme Dürre, die fast drei Monate alle Kanäle und Flüsse austrocknen ließ.³³ Als Karl beschloss, die italienische Sache seines Vaters verloren zu geben und Ende Oktober wieder in Prag einzog,³⁴ entging ihm der extreme Starkregen in Ober- und Mittelitalien Anfang November 1333, der in Florenz zu einer beispiellosen Flutkatastrophe führte.³⁵ Eindrücklich beschreibt der Chronist Giovanni Villani dabei, wie im Umland von Florenz große Mengen guten Ackerbodens fortgespült und in dicken Sedimentschichten an der Arnomündung um Pisa wieder abgelagert wurden.³⁶ Damit weist er hellsichtig auf Erosion als ein Phänomen hin, das auch in Mitteleuropa in der ganzen ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in seiner Schadenswirkung für die Landwirtschaft kaum überschätzt werden kann.³⁷

INVASION: „Die Welt ist voller Heuschrecken“³⁸

Umstritten ist, ob dies auch für die Heuschreckeninvasionen der Jahre 1338–1340 gelten kann,³⁹ die von Ungarn kommend die Donau entlang zogen, sich dann aber

-
- 33 G. BONAZZI, *Chronicon Parmense*, s. 224–225; über eine vergleichbare Trockenheit in Mitteleuropa berichtet Francesco PETRARCA (ed. Berthe WIDMER), *Familiaria. Bücher der Vertraulichkeiten*, Bd. 1, Buch 1–12, Berlin 2009, I, 5, der in Avignon auf ein Abflauen der Sommerhitze wartete.
- 34 E. HILLENBRAND, *Vita Caroli Quarti*, cap. 8, s. 115.
- 35 Überblick bei P. ALEXANDRE, *Le Climat*, s. 456–457; zur Arnoflut 1333 Gerrit J. SCHENK, „...prima ci fu la cagione de la mala provedenza de’ Fiorentini...“. *Disaster and “Life world” – Reactions in the Commune of Florence to the Flood of November 1333*, in: *The Medieval History Journal* 10, 2007, s. 355–386.
- 36 *detto diluvio apresso la città verso ponente, tutto il piano [...] guastando i campi, vigne, menandone masserizie, e le case e molina e molte genti e quasi tutte le bestie [...] e intorno a Pisa, ma poi vi lasciò tanto terreno, che alzò in più due braccia con grande utile del paese. [...] la perdita di quelle ch’era seminato, e il guastamento e rovina delle terre e de’ campi... l’acqua coperse e guastò, i monti e piaggie ruppe e dilaniò, e menò via tutta la buona terra* (Giovanni VILLANI, *Nuova Cronica*, /ed. Giuseppe PORTA/, Parma 1991, Bd. 3, s. 9–10, lib. 12, cap. 1).
- 37 Hans-Rudolf BORK, *Landschaftsentwicklung in Mitteleuropa. Wirkungen des Menschen auf Landschaften*, Gotha – Stuttgart 1998, s. 245–246.
- 38 *Totus mundus plenus est locustis*, in: J. EMLER (ed.), *Vita Caroli Quarti*, cap. 10, s. 355.
- 39 Für einen beschränkten, eher symbolischen Schaden an den Feldfrüchten innerhalb der maximal mehrere Kilometer breiten Flugschneise argumentiert – auch mit Verweis auf den Zeitpunkt der Invasionen im agrarischen Zyklus der Jahre 1338ff. – überzeugend Christian ROHR, *Extreme Naturereignisse im Ostalpenraum. Naturerfahrung im Spätmittelalter und am Beginn der Neuzeit*, Köln – Weimar – Wien 2007 (Umwelthistorische Forschungen, 4), s. 488–492; für einen größeren Impact plädiert Richard C. HOFFMANN, *Bugs, Beasts, and Business: Some Everyday and Long-Term Interactions between Biology and Economy in Preindustrial Europe*, in: Simona

im ganzen südlichen Mitteleuropa und darüber hinaus verbreiteten. Eine mediävistische oder umweltgeschichtliche Spezialstudie des Ereignisses liegt nicht vor.⁴⁰ Für dieses in den Augen der Zeitgenossen apokalyptisch konnotierte Ereignis wird Karl IV. Ende Juli in der Nähe des niederösterreichischen Pulkau zufällig zu einem der wichtigsten Augenzeugen.⁴¹ Der entsprechende Bericht in der *Vita Caroli Quarti* ist eine der ausführlichsten Beschreibungen des seltenen Ereignisses im Mittelalter, das Karl einerseits distanziert-nüchtern referiert, andererseits doch in den Termini der biblischen Vorlagen erfasst. Teile des Schwarms überquerten Böhmen, wie der Chronist Franz von Prag eindrücklich beschreibt⁴², andere Teile des Schwarms erreichten 1339 auch Norditalien⁴³, was die Präzision der Angaben der karolinischen ‚Autobiographie‘ bestätigt. Naturwissenschaftliche Befunde aus Schlammbohrkernen des Schalkmehrener Maars in der Eifel legen nahe, dass die Insekten auch den Rhein überquerten. In Sedimentschichten, sogenannten Warven, die den Jahren 1338/39 zugeordnet wurden, fand man unvergleichlich hohe Konzentrationen von Insektenresten.⁴⁴ Ein vereinzelter Beleg über einen

CAVACIOCCHI (ed.), *Le interazioni*, s. 137–165, hier s. 145. Eine Untersuchung für das frühneuzeitliche Brandenburg legt ebenfalls eher geringe faktische Nahrungsverluste durch Heuschreckeneinfälle nahe, Jana SPRENGER, *„Die Landplage des Raupenfraßes“ Wahrnehmung, Schaden und Bekämpfung von Insekten in der Forst- und Agrarwirtschaft des preussischen Brandenburgs (1700–1850)*, Quedlinburg 2011.

- 40 Für Böhmen und Mähren siehe allgemein Rudolf BRÁZDIL – Ladislava ŘEZNÍČKOVÁ – Hubert VALÁŠEK – Andrea KISS – Oldřich KOTYZA, *Past locust outbreaks in the Czech Lands: do they indicate particular climatic patterns?*, in: *Theoretical and Applied Climatology* 116, 2014, s. 343–357; zu Italien Dario CAMUFFO – Silvia ENZI, *Locust Invasions and Climatic Factors from the Middle Ages to 1800*, in: *Theoretical and Applied Climatology* 43, 1991, s. 43–73, hier s. 56; für den Ostalpenraum vgl. Ch. ROHR, *Extreme Naturereignisse*, s. 468–474.
- 41 J. EMLER (ed.), *Vita Caroli Quarti*, cap. 10, s. 355. Zur ungefähren Datierung ist auf den nachgewiesenen Aufenthalt Karls IV. in Pulkau am 28. Juli 1338 zu verweisen, *Regesta Imperii* 8, Nr. 66.
- 42 *Chronicon Francisci Pragensis / Kronika Františka pražského*, (ed. Jana ZACHOVÁ), Praha 1998 (FRB Series nova 1), lib. III, cap. 12, s. 168–169; vgl. dazu auch R. BRÁZDIL – O. KOTYZA, *History of Climate I*, s. 235.
- 43 *Venero in Lombardia tante locuste che dove andavano devoravano tute le biade e tute le champagne*, in: Albano SORBELLI (ed.), *Corpus Chronicorum Bononiensium*, Città di Castello 1938, RIS² 18/1,2, s. 499. Weitere Belegstellen bei Giulio BERTONI – Emilio Paolo VICINI (edd.), *Chronicon Estense cum additamentis usque ad annum 1478*, Città di Castello 1908 (RIS² 15/3), 110; Sagacino LEVALOSSO – Pietro DELLA GAZATA, *Chronicon Regiense. Ab Anno MCCLXXII usque ad MCCCLXXXVIII*, in: Ludovico Antonio MURATORI (ed.), *Rerum Italicarum Scriptores*. Tomus 18, Milano 1731, col. 55. Diese Befunde decken sich mit der Ausbreitung nach Süden, die für den (Süd-)Tiroler Raum rekonstruiert wurde, vgl. Ch. ROHR, *Extreme Naturereignisse*, s. 473.
- 44 Frank SIROCKO (ed.), *Wetter, Klima, Menschheitsentwicklung. Von der Eiszeit bis ins 21. Jahrhundert*, Darmstadt 2009, s. 167–168. Eine präzise Identifikation der Insektenreste mit Heuschrecken ist nicht mehr möglich, aber in diesem Kontext doch äußerst plausibel.

Heuschreckeneinfall in Böhmen 1346⁴⁵ findet keine Bestätigung in anderen Quellen. Die Herkunft der Heuschreckenschwärme muss außerhalb Mitteleuropas gesucht werden, denn dort konnten keine spezifischen meteorologischen Bedingungen rekonstruiert werden, die die massenhafte Entstehung der Insekten begünstigt hätten.⁴⁶ Relativ wenig Beachtung hat dabei ein Objekt gefunden⁴⁷, das direkt mit den Heuschreckeneinfällen in Verbindung stehen dürfte: das Siegel des niederösterreichischen Adligen Niklas Fronauer von 1347, das von einem Wappenschild mit einer Heuschrecke dominiert wird (Abb. 2).⁴⁸ Die Fronauer lebten in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts bei Krumbach und Würflach an der Grenze zur Steiermark, südwestlich von Wiener Neustadt.⁴⁹ Eine direkte Verbindung zwischen der im Spätmittelalter einmaligen heraldischen Figur⁵⁰ und den Schwärmen von 1338–40 ist eindeutig nicht zu belegen. Jedoch waren die Fronauer im betroffenen Gebiet ansässig und scheinen die Heuschrecke ausschließlich in den Jahren 1340 bis 1347⁵¹ als ihre persönlichen Wappen geführt zu haben,

45 *Eodem anno [1346] locustae fuerunt in Bohemia, & omne frumentum consumpserunt* (Tres continuatores Pulkavae, in: Gelasius DOBNER /ed./, *Monumenta Historica Bohemiae*. Vol. IV, Praha 1779, s. 124–190, hier s. 132); siehe zur Quelle Marie BLAHOVÁ – Václav BOK, *Heslo Pulka-va of Radenin, Pribik*, in: Graeme DUNPHY (ed.), *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*. Volume 2: J–Z, Leiden 2010, s. 1246–1247.

46 R. BRÁZDIL, *Past locust outbreaks*, s. 353–355; D. CAMUFFO – S. ENZI, *Locust Invasions*, s. 68.

47 Ch. ROHR, *Extreme Naturereignisse*, s. 474. Letzten Endes geht der Hinweis auf das Siegel auf Max Weltin zurück. Ausführlicher wurde das Siegel auf dem heraldischen Blog von Torsten Hiltmann (Münster) vorgestellt: Martin BAUCH, *Charging locusts? A 14th Century Seal from Lower Austria*, in: *Heraldica nova. Medieval Heraldry in social and cultural-historical perspectives* (blog on Hypotheses.org), 13. 01. 2016, <https://heraldica.hypotheses.org/4074> (Zugriff 03. 11. 2016).

48 St. Pölten, Niederösterreichisches Landesarchiv, Ständisches Archiv, Urkunde Nr. 354. Ich danke sehr herzlich Herrn PD Dr. Roman Zehetmayer für seine Hilfe und Auskünfte bezüglich des Siegels und der Urkunde.

49 Maximilian WELTIN et al., *Wehrbauten und Adelsitze Niederösterreichs. Das Viertel unter dem Wienerwald: Band 2*, St. Pölten 2003, s. 288–289.

50 Siehe den umfangreichen Überblick bei ANNEBH, *Labeille, le papillon et autres insectes*, in: *La Langue du Blason. Héraldique, armoiries et blasonnement – textes et images*, 26. 10. 2013 <http://lalanguedublason.blogspot.fr/2013/10/labeille-le-papillon-et-autres-insectes.html> (Zugriff 22. 02. 2016). Ich danke Marcus Meer (Münster) für diesen Hinweis. Außerdem schulde ich großen Dank der heraldischen Expertise verschiedener Kollegen, die sich in Form von Kommentaren und Zuschriften auf den Beitrag M. BAUCH, *Charging Locusts?* gemeldet haben. Als spätmittelalterliches Wappen ohne Anspielung auf den Familiennamen des Trägers ist die Heuschreckendarstellung mit größter Wahrscheinlichkeit ein Unikat.

51 Vgl. zu den Wappen der Familie Fronauer Ludwig FREIDINGER, *Wappen des Adels, der Geistlichen und der Bürger im Pittener Gebiet, im oberen Münzthal und in der Nordoststeiermark im Mittelalter*, Dissertationen der Karl-Franzens-Universität Graz 1990, s. 164–168. Das vorliegende

also in unmittelbarem Nachklang der Ereignisse. Die plausibelste Erklärung ist, dass die Erlebnisse des Heuschreckeneinfalls nicht nur Karl IV. bewegten, sondern auch niederösterreichische Adlige nachhaltig beeindruckten.

**REGEN: „So fiel gleichsam die Krone des Königreichs,
als jene berühmte Brücke einstürzte“⁵²**

Eine bemerkenswerte Verquickung natürlicher Extremereignisse mit einem zentralen Monument der karolinischen Baupolitik in Prag findet sich wenige Jahre später: „Im Jahr des Herrn 1342 am Vorabend des Festes Mariä Reinigung [1. Februar] ging ein feuchter, warmer Wind voran, dem eine Art Frühlingsregen folgte, und dies nach einem sehr harten und schweren Winter, in dem in Böhmen und anderen Ländern viele Menschen durch die übermäßige Kälte umgebracht worden waren. Es gab eine sintflutartige Überschwemmung durch das Schmelz- und Regenwasser, und durch die Dichte ungeheurer Eisbrocken zerbrach die Prager Brücke an mehreren Stellen, so dass kaum ein Viertel davon stehen blieb aufgrund ihrer Schwäche gegenüber dem Druck des Wassers.“⁵³ Die Zerstörung der Judithbrücke, der einzigen Verbindung zwischen Prager Altstadt und Kleinseite, durch einen Eisstoß im Februar 1342, ist keineswegs ein Einzelphänomen.⁵⁴ Vielmehr ist der vorangehende warme Regen samt rapide einsetzender Schneeschmelze das erste Extremereignis, dem im Juli des Jahres die bekannte Magdalenenflut, benannt nach ihrem Scheitelpunkt um den Festtag der Heiligen am 22. Juli 1342, folgen sollte. Bei diesem bislang von der

Siegel wird dort nicht diskutiert, doch wir finden einen gewissen Alber Fronauer – in unklarem Verwandtschaftsverhältnis zu Niklas – der seinerseits eine unklare, tierförmige heraldische Figur in seinem Wappen aus dem Jahr 1340 nutzt. Diese wird entweder als Vogel (Falke?) auf einem Ast identifiziert oder aber als Heuschrecke (ebd., s. 164–165). Diesen sehr wertvollen Hinweis inklusive der freundlicherweise zur Verfügung gestellten Literatur verdanken ich Dr. Thomas Kühnreiter (IMAREAL, Krems), der mir auch sonst mit seiner Expertise zur Region große Hilfe leistete.

52 *Nam quasi corona regni cecidit, cum ille pons famosus corruit* (J. ZACHOVÁ /ed./, *Chronicon Francisci Pragensis*, lib. 3, cap. [7] 15, s. 178).

53 *Anno Domini M^oCCC^oXLII^o in vigilia Purificacionis sancte Marie Virginis calido vento australi preambulo, quem pluvia quasi vernalis fuit subsecuta, post durissimam hyemem et gravissimam, in qua multitudo hominum in Boemia et in aliis terris nimio frigore fuit extincta, factum est grande diluuium per impetum aque nivealis et pluvialis, et propter ingentem molem et spissitudinem glaciei ruptus est pons Pragensis in pluribus locis, quod vix tertia pars de ipso remansit, verumtamen aquarum impetus debilitate* (J. ZACHOVÁ /ed./, *Chronicon Francisci Pragensis*, lib. 3, cap. [7] 15, s. 177).

54 Quellenüberblick bei R. BRÁZDIL – O. KOTYZA, *History of Climate I*, s. 235–236.

historischen Forschung wenig beachteten Jahrtausendhochwasser⁵⁵ in Mitteleuropa handelte es sich de facto um eine Reihe von Flutereignissen, deren erste Welle im Februar 1342 den Vorgänger der Karlsbrücke zu großen Teilen zerstörte. Ein weiteres Hochwasser folgte im April, und dann kam die eigentliche Magdalenenflut im Sommer des Jahres.⁵⁶ Diese hinterließ Spuren nicht nur in den Chroniken,⁵⁷ sondern auch in Inschriften und Kunstwerken.⁵⁸ Und es wurde keineswegs nur die Judithbrücke zerstört, sondern auch zahlreiche weitere steinerne und hölzerne Brücken. Namentlich bekannt sind die Brückenzerstörungen für Dresden, Erfurt, Bamberg, Würzburg und Frankfurt, aber auch in Minden und Regensburg.⁵⁹ Die Zerstörung der alten Prager Brücke ebnete den Weg für die Errichtung eines der markantesten Bauwerke aus der Zeit Karls IV., der Karlsbrücke. Die Entscheidung zum Neubau der Brücke anstelle einer Reparatur fiel wohl erst 1348, die eigentlichen Arbeiten begannen 1357.⁶⁰ Bemerkenswert war für die Zeitgenossen, dass eine in den 1330er

55 Überblick bei Martin BAUCH, *Die Magdalenenflut 1342 – ein unterschätztes Jahrtausendereignis?*, Mittelalter. Interdisziplinäre Forschung und Rezeptionsgeschichte, 04. 02. 2014, <http://mittelalter.hypotheses.org/3016> (Zugriff 16. 02. 2016); die Ausnahme von der Regel bildet wiederum die ungarische Forschung, die überzeugend nachweisen kann, dass das Karpatenbecken im Sommer 1342 geringer betroffen war, aber schwere Hochwässer im Frühling und Herbst 1342 erlebte, Andrea KISS, *Floods and weather in 1342 and 1343 in the Carpathian basin*, in: *Journal of Environmental Geography* 2/3–4, 2009, s. 37–47. Unter Federführung derselben Autorin, auch unter Beteiligung des Autors dieses Artikels, ist eine neue Evaluation der meteorologischen Gesamtlage in Europa in den Jahren 1342/43 in Vorbereitung, der die europäische Dimension der Extremniederschläge sehr viel deutlicher herausstellen wird als bisher.

56 Überblick bei Ch. ROHR, *Extreme Naturereignisse*, s. 226–228.

57 Curt WEIKINN, *Quellentexte zur Witterungsgeschichte Europas von der Zeitenwende bis zum Jahre 1850. Hydrographie, Teil 1 (Zeitenwende – 1500)*, Berlin 1958, s. 197–216; P. ALEX-ANDRE, *Climat*, s. 467–470.

58 Die Memorialinschrift für einen ertrunkenen Goldschmied auf einem Göttinger Bronzekreuz bei: Martin BAUCH, *Nr. 1.3 Bronzekreuz vom Turm der St.-Albani-Kirche in Göttingen*, in: Jiří FAJT – Markus HÖRSCH (edd.), *Ausstellungskatalog Karl IV. 1316–2016. Erste Bayerisch-Tschechische Landesausstellung*, Prag, Wallenstein-Reitschule, 15. 5.–25. 9. 2016; Prag, Carolinum, 14. 5.–31. 8. 2016; Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, 20. 10. 2016–5. 3. 2017, Praha 2016, s. 281; Inschrift an einer Kirche in Hannoversch Münden: Maike GAUGER, *Hochwasser und ihre Folgen – am Beispiel der Magdalenenflut 1342 in Hann. Münden*, in: Bernd HERRMANN – Ulrike KRUSE (edd.), *Schauplätze und Themen der Umweltgeschichte. Umwelthistorische Miscellen aus dem Graduiertenkolleg. Werkstattbericht*, Göttingen 2010, s. 95–106.

59 C. WEIKINN, *Quellentexte zur Witterungsgeschichte*, s. 197–216.

60 Jana GAJDOŠOVÁ, *The Charles Bridge. Creation of an Ideology in Medieval Prague* [Arbeitstitel], Praha 2018 [in Vorbereitung], Kapitel 1 und 2; außerdem ist natürlich die intensive tschechische Forschung zur Karlsbrücke zu berücksichtigen, deren Ergebnisse in einem jüngeren Sammelband kulminieren: Ondřej ŠEFCŮ (ed.), *Karlův most*, Praha 2007. In beiden Darstellungen findet sich eine intensive Diskussion des Forschungsstandes und weiterführende Literatur.

Jahren von französischen Baumeistern neugebaute Steinbrücke in Roudnice nad Labem dem noch stärkeren Eisstoß und den Wassermassen der Elbe widerstand.⁶¹ Dass der seit 1351 als Baumeister der Karlsbrücke belegte Otto⁶², seit 1359 als *magister pontis* bezeichnet, seine Ausbildung beim Brückenbau in Roudnice nad Labem erfahren hat, ist plausibel, aber nicht sicher zu belegen. Ob die Pfeilerköpfe der Brücke⁶³, die ungewöhnlicherweise auf Mühlsteinen statt Baumstämmen als Fundamenten ruhten und auch eine eisbrechende Funktion hatten – gegen die Fließrichtung der Moldau waren sie massiver gebaut als nach Norden hin⁶⁴ – als brückentechnische Innovation in Reaktion auf das Flutereignis von 1342 gelten können, ist ohne eine systematische Untersuchung verschiedener Brückenneubauten im 14. Jahrhundert nicht zu klären. Doch zerstörte Brücken waren keineswegs die nachhaltigste Konsequenz der Magdalenenflut. Bereits Franz von Prag erwähnt, wie die von der Flut abgelagerten Sedimente im Flussbett den weiteren Betrieb von Wassermühlen auf der Prager Kleinseite hinderten.⁶⁵ Dies deckt sich mit den Ergebnissen der naturwissenschaftlich geprägten, historischen Erosionsforschung: Untersuchungen an verschiedensten Stellen Mitteleuropas haben gezeigt, dass Extremregenereignisse zwischen 1313 und 1348 für 50 % der Gesamterosion des vergangenen Jahrtausends verantwortlich war.⁶⁶ Daraus wurde eine durchschnittliche Erosion von 10 cm fruchtbaren Ackerbodens durch einen einzigen Niederschlag von monströsen Dimensionen errechnet, aller Plausibilität nach kann dies nur im Kontext der Magdalenenflut 1342 erfolgt sein. Diverse geowissenschaftliche

61 *Pons quoque valentissimus a venerabili in Christo patre domino Iohanne IV, Pragensi episcopo XXVII°, in Rudnicz efficaciter, firmiter decenterque constructus inviolatus [s. 179] permansit, licet maior ibi concursus fuisset aquarum et grandior de glacie massarum impulsus repentinus, de quo gracias Deo referentes, sui fideles congaudebant* (J. ZACHOVÁ /ed./, *Chronicon Francisci Pragensis*, lib. 3, cap. [7] 15, s. 178–179).

62 Jakub VÍTOVSKÝ, *Historie výstavby (1342–1502)*, in: O. ŠEFCŮ (ed.), *Karlův most*, s. 54–66, hier s. 59–62.

63 J. GAJDOŠOVÁ, *Charles Bridge*, Kapitel 2; Ondřej ŠEFCŮ, *Technika a konstrukce*, in: O. ŠEFCŮ (ed.), *Karlův most*, s. 68–81; Richard PŘIKRYL, *Materiály pro most*, in: Idem, s. 82–103; Karel DROZD, *Technický stav*, in: Idem, s. 260–281.

64 O. ŠEFCŮ, *Technika a konstrukce*, s. 79–80.

65 *Tunc temporis circa Minorem civitatem Pragensem propter multitudinem arene, que impetus aquarum extitit aggregate, fuit obstructus aque meatus et amplius molendina ibidem haberi non potuerunt* (J. ZACHOVÁ /ed./, *Chronicon Francisci Pragensis*, lib. 3, cap. [7] 15, s. 179).

66 Hans-Rudolf BORK, *Landschaftsentwicklung in Mitteleuropa. Wirkungen des Menschen auf Landschaften*, Gotha – Stuttgart 1998, s. 226–251; Hans-Rudolf BORK – Arno BEYER – Annegret KRANZ, *Der 1000-jährige Niederschlag des Jahres 1342 und seine Folgen in Mitteleuropa*, in: Falko DAIM (ed.), *Strategien zum Überleben: Umweltkrisen und ihre Bewältigung*, Mainz 2011, s. 231–242.

Einzelstudien haben Erdrutsche und Wüstungsprozesse mit diesen extremen Niederschlägen in Verbindung gebracht.⁶⁷ Einzelstudien für historische Erosionsereignisse liegen auch für Ostmitteleuropa vor.⁶⁸ Trotzdem haben diese Erosionsprozesse noch keineswegs Eingang in den historiographischen Diskurs zur Krise des 14. Jahrhunderts gefunden.⁶⁹ Die Konsequenzen für die Wüstungsprozesse der Zeit, aber auch die sogenannte Agrarkrise liegen auf der Hand. Eine rein ökonomisch-demographische Erklärung ist nicht mehr hinreichend.

***INSTABILITÄT: „In jenem Jahr [1348] kam ein dichter und dunkler
Nebel nach Paris“⁷⁰***

Aber auch nach der Magdalenenflut blieben die 1340er Jahre in Europa eine Prüfung: Seit 1345 war überdurchschnittliche Feuchte und Kälte vor allem im Sommer zu verzeichnen,⁷¹ die bereits zu Teuerungen und Hungersnöten in ganz

67 Hans-Rudolf BORK – Markus DOTTERWEICH, *Jahrtausendflut 1342*, in: Archäologie in Deutschland 4, 2007, s. 20–23; Elena BECKENBACH – Uwe NIETHAMMER – Hartmut SEYFRIED, *Spätmittelalterliche Starkregenereignisse und ihre geomorphologischen Kleinformen im Schönbuch (Süddeutschland): Erfassung mit hochauflösenden Fernerkundungsmethoden und sedimentologische Interpretation*, in: Jahresberichte und Mitteilungen des Oberrheinischen Geologischen Vereins 95, 2013, s. 421–438; Rainer SCHREG, *Bodenerosion 1342 – ein Rechtsstreit in Esslingen*, in: Archäologik, 19. 01. 2013, <http://archaeologik.blogspot.de/2013/01/bodenerosion-1342-ein-rechtsstreit-in.html> (Zugriff 31. 10. 2017).

68 Jerzy REJMAN – Jan RODZIK, *1. 9. Poland*, in: John BORDMAN – Jean POESEN (edd.), *Soil Erosion in Europe*, Chichester 2006, s. 96; Tomáš DOSTÁL, *1. 10. Czech Republic*, in: Idem, s. 108; Miloš STANKOVIANSKY, *1. 11. Slovakia*, in: Idem, s. 120.

69 Werner RÖSENER, *Die Wüstungen des Spätmittelalters und die Klimafaktoren*, in: Zeitschrift des Vereins für Hessische Geschichte und Landeskunde 115, 2010, s. 57–77, der aber keine plausible Verbindung zwischen meteorologischen Extremereignissen und Wüstungsprozessen aufzeigt. Sehr viel überzeugender argumentieren Markus DOTTERWEICH – Jochen HABERSTROH – Hans-Rudolf BORK, *A 1: Mittel- und jungholozäne Siedlungsentwicklung, Landnutzung, Bodenbildung und Bodenerosion an einer mittelalterlichen Wüstung bei Friesen, Landkreis Kronach in Oberfranken*, in: Hans-Rudolf BORK (ed.), *Bodenbildung, Bodenerosion und Reliefentwicklung im Mittel- und Jungholozän*, Flensburg 2003, s. 17–56, hier s. 50. Zu Wüstungsprozessen in Böhmen vgl. Vladimír NEKUDA, *Příčiny a důsledky zanikání středověkých osad*, in: *Historická demografie* 12, 1987, s. 107–124.

70 *Eodem anno [1348] Parisius venit nebula densa et obscura* (J. ZACHOVÁ /ed./, *Chronicon Francisci Pragensis*, lib. 3, cap. 26, s. 203).

71 P. ALEXANDRE, *Climat*, s. 472–476, 589.

Europa⁷² führte und so dem Pestbakterium eine geschwächte Bevölkerung auslieferte. Und tatsächlich führen die Pariser Universitätsgelehrten in ihrem berühmten Pestgutachten von 1348, erstellt im Auftrag des französischen Königs, auch meteorologische Unregelmäßigkeiten in den Vorjahren an: „Nun wissen wir aber aus Erfahrung, dass seit langem die Jahreszeiten verschoben sind: Der Winter vergeht weniger streng als er es sein müsste, aber sehr regnerisch. Im Frühjahr herrschten starke Winde und viel Regen an dessen Ende. Der Sommer war sehr viel weniger warm als normal, aber deutlich feuchter; ja sogar einzelne Sommertage und deren Stunden sahen starke Veränderungen der Temperatur, die Luft war oft getrübt und klarte dann rasch wieder auf; Regen kündigte sich an und kam dann doch nicht. Der Herbst war äußerst regenreich und bewölkt.“⁷³ Obwohl eine detaillierte Aufarbeitung der meteorologischen Verhältnisse in den 1340er Jahre auch für Mitteleuropa noch aussteht, ist doch einsichtig, dass eine Erklärung dieser Verweise aus dem Pariser Pestgutachten zu kurz greift, wenn ausschließlich die Humeralpathologie als medizinischer Erklärungsansatz der Zeit angeführt wird. Für Böhmen liegen keine Nachrichten über meteorologische Extremereignisse vor⁷⁴, was aber nicht zuletzt durch die Intention der einzig zeitgenössischen narrativen Quelle, der Chronik des Franz von Prag, erklärt werden kann: Die Wahl Karls IV. und seine ersten, schwierigen Regierungsjahre sowie der beginnende Ausbau Prags ab 1347 sollte nicht durch den Bericht widriger Umweltbedingungen

72 Giuliano PINTO, *Firenze e la carestia del 1346–1347*, in: Archivio storico italiano 130, 1972, s. 3–84; Giovanni CHERUBINI, *La carestia del 1346–47 nell’inventario dei beni di un monastero del contado Aretino*, in: Rivista di storia dell’agricoltura 10, 1970, s. 178–193; Bruce M. S. CAMPBELL, *The European Mortality Crises of 1346–52 and Advent of the Little Ice Age*, in: Dominik COLLET – Maximilian SCHUH (edd.), *Famines during the ‘Little Ice Age’*, s. 19–41.

73 *Quia igitur per experientiam didicimus quod jamdudum tempora temporaliter se non reddiderunt: fuit namque hyemps preterita minus frigida quam deberet, et multum pluviosa: ver ventosum et in fine pluviosum; estas etiam longe minus calida quam deberet, et magis humida, in diebus suis et horis multum inequalis, et aer sepe perturbatus, postmodum clarificatus; apparitio future pluvie absque hoc quod plueret: autumpnus etiam multum pluviosus et nubilosus* (H. Émile RÉBOUIS /ed./, *Étude historique et critique sur la peste*, Paris 1888, s. 84, 86). Zum Text vgl. Gundolf KEIL, *Pariser Pestgutachten*, in: Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon, Bd. 7, Berlin – New York 1992, col. 309–312.

74 Oder zumindest sehr wenige: Sturm suchte die Umgebung Prags im Juli 1348 heim, vgl. Beneš Z WEITMILE, *Chronicon*, in: Josef EMLER (ed.), *Prameny dějin českých*, Praha 1884 (Fontes rerum bohemicarum, 4), s. 519 dazu instruktiv Rudolf BRÁZDIL – Petr DOBROVOLNÝ et al., *History of Weather and Climate in the Czech Lands VI: Strong Winds*, Brno 2004, s. 112–113; die Behauptung bei R. BRÁZDIL – O. KOTYZA, *History of Climate I*, s. 236, dass der Sommer desselben Jahres von Beneš Minorita als trocken charakterisiert werde, lässt sich an der Quelle (MHB III, s. 56) nicht verifizieren.

getrübt werden, die ja leicht als übernatürliche Missbilligung der Taten Karls hätten verstanden werden können. Stattdessen stehen die auch andernorts zu findenden Berichte über die Ankunft der Pest in Südfrankreich, aber auch Meteoriteneinschläge und Verwüstungen übernatürlichen Ursprungs (nicht nur) im Orient im Vordergrund des Berichts, während aus Böhmen nur Erfolgsmeldungen des neuen Königs genannt werden.⁷⁵ Dass meteorologische Veränderungen in Zentralasien seit dem ausgehenden 13. Jahrhundert entscheidend zum Ausbruch der verschiedenen Pestwellen beigetragen haben⁷⁶, ist ein sich zunehmend abzeichnender Konsens der (nicht nur naturwissenschaftlichen) Forschung. Die Bedeutung der meteorologischen Krisenjahre vor Ankunft von *yersinia pestis* für die Anfälligkeit der europäischen Gesellschaften muss aber noch eingehender untersucht werden. Böhmen selbst wurde aller Wahrscheinlichkeit nach von der ersten Pestwelle nur gering betroffen, während Mähren stärkere Bevölkerungsverluste erlitt.⁷⁷ Jedenfalls wurde bereits von der älteren Forschung eine erstaunliche Koinzidenz von feuchten Sommern und Höhepunkten der Pestepidemien festgestellt, während die trockenen Sommer 1351 und 1353 mit dem Abebben der ersten Pestwelle zusammenfallen.⁷⁸

75 J. ZACHOVÁ (ed.), *Chronicon Francisci Pragensis*, lib. 3, cap. 26–27, s. 202–207.

76 Boris V. SCHMID et al., *Climate-driven introduction of the Black Death and successive plague reintroductions into Europe*, in: Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 112/10, 2015, s. 3020–3050; Bruce M.S. CAMPBELL, *The Great Transition: Climate, Disease and Society in the Late Medieval World*, Cambridge 2016; Idem, *The Environmental Origins of the Black Death (videolecture)*, in: Mittelalter. Interdisziplinäre Forschung und Rezeptionsgeschichte, 04. 04. 2016, <https://mittelalter.hypotheses.org/7868> (Zugriff 31. 10. 2017).

77 Zuletzt dazu David MENGEL, *A Plague on Bohemia? Mapping the Black Death*, in: Past and Present 211, 2011, s. 3–34; allerdings erwähnt Beneš Krabice z Weitmile (Benesch von Weitmühl), dass die Pest in Böhmen wie an anderen Orten von 1348 vierzehn Jahre lang andauerte, was nicht dafür spricht, dass die böhmischen Kronlande tatsächlich verschont geblieben sind: *et duravit tam in Boemia quam in aliis mundi partibus per XIII annos proxime sequentes* (Beneš Z WEITMILE, *Chronicon*, s. 516). Allerdings verweist D. MENGEL, *Plague on Bohemia*, s. 20 auf weitere Inkonsistenzen im Bericht Benesch. Grundlegend zum Thema natürlich F. GRAUS, *Autour de la peste noire*, außerdem E. MAUR, *Gutsherrschaft*, s. 19–24, der für Mähren auch urkundliche Quellen anführt.

78 E. MAUR, *Gutsherrschaft*, s. 36–37; Belege für die Trockenheit bei J. ZACHOVÁ (ed.), *Chronicon Francisci Pragensis*, lib. 3, cap. 29 und Beneš Z WEITMILE, *Chronicon*, s. 527.

**ERDBEBEN: „Die Erde wurde von einem großen Beben
lange Zeit erschüttert“⁷⁹**

Eine mögliche Erklärung für die Ankunft des schwarzen Todes lag für die Zeitgenossen gemäß der Miasmentheorie⁸⁰ im massiven Erdbeben von Villach am 25. Januar 1348, dem sich nur wenige Jahre später das Beben von Basel am 18. Oktober 1356 als schwerstes mitteleuropäisches Erdbeben in historischer Zeit hinzugesellte.⁸¹ Doch real waren es keine giftigen Dämpfe aus dem Erdinneren, die an die Oberfläche gelangten und dort Menschen töteten; die nackte physische Gewalt jedes der beiden Erdstöße richtete in ganz Oberitalien und weiten Teilen Süddeutschlands, Österreichs und der Schweiz massive Zerstörungen an, ließ Burgen, Häuser und Kirchen kollabieren und führte zu Erdrutschen. Im karolinischen Böhmen hingegen waren die Erschütterungen, wie schon bei der Pest, allenfalls indirekt zu spüren. Die Darstellung einer unter Erdstößen kollabierenden Burg aus dem apokalyptischen Fresko der Marienkapelle auf Burg Karlštejn, 1361/62 von Niklas Wurmser von Straßburg angefertigt, wurde mit der 1348 zerstörten Burg Arnoldstein in Kärnten identifiziert.⁸² Plausibler als eine konkrete Zuschreibung ist aber in diesem Fall eine eher allgemeine Rezeption der Erdbeben von Villach und Basel, die eine idealtypische Stadt der Zeit zerstören.⁸³

79 *Terra [...] tremore magno longo tempore quaciebatur* (J. ZACHOVÁ /ed./, *Chronicon Francisci Pragensis*, lib. 3, cap. 26, s. 204).

80 Dagmar GOTTSCHALL, *Wissenschaft bei Konrad von Megenberg. Seine Texte zur Pest von 1348*, in: Claudia MÄRTL – Gisela DROSSBACH – Martin KINTZINGER (edd.), *Konrad von Megenberg (1309–1374) und sein Werk. Das Wissen der Zeit*, München 2006 (*Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte* Beiheft, 31), s. 201–227; in Verkennung des theoretischen Vorverständnisses mittelalterlicher Zeitgenossen vertritt ein britischer Paläoökologe und Dendrochronologe eine gewagte These zur Pestentstehung unter Einbezug pathogener Substanzen aus Meteoriteneinschlägen: Mike BAILLIE, *New Light on the Black Death: the Cosmic Connection*, Stroud 2006.

81 Emanuela GUIDOBONI – Alberto COMASTRI, *Catalogue of earthquakes and tsunamis in the Mediterranean area from the 11th to the 15th century*, Bologna 2005, s. 403–434; Werner MEYER, *Da verfele Basel überall. Das Basler Erdbeben von 1356*. Mit einem geologischen Beitrag von Hans Peter LAUBSCHER, Basel 2006; Gerhard FOUQUET, *Das Erdbeben in Basel 1356: für eine Kulturgeschichte der Katastrophen*, in: *Baseler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde* 103, 2003, s. 31–50.

82 Emanuela GUIDOBONI – Alberto COMASTRI, *Catalogue of earthquakes*, s. 409, basierend auf Jan T. KOZÁK – Vít KÁRNÍK, *Rytiny vypovídající o katastrófických středoevropských zemětřeseních*, in: *Vesmír* 68/11, 1987, s. 637–642.

83 Ch. ROHR, *Extreme Naturereignisse*, s. 98, 108; Zweifel an einer klaren Zuschreibung begründet bei Jiří FAJT – Jan ROYT, *The Pictorial Decoration of the Great Tower at Karlštejn Castle*, Praha 1998, s. 107–205, hier s. 147–149.

Die Winter der 1350er Jahre erwiesen sich als besonders kalt⁸⁵ – und als Karl IV. im Januar 1355 in Pisa einzog, kommentierte der anonyme Chronist nicht nur die erstaunliche Tatsache, dass der Arno seit drei Monaten zugefroren war, sodass man darauf laufen konnte. Er sah vielmehr einen Zusammenhang mit der besonders frommen und demütigen Erscheinung Karls, der in den Augen der Pisaner geradezu eine Erlöserrolle zugeschrieben bekam, die sich eben auch im Wetter ankündigte.⁸⁶ Weitere narrative Quellen bestätigen die windlose Eiseskälte bei geschlossener Schneedecke von November 1354 bis Januar 1355 in Nord- und Mittelitalien.⁸⁷ Einen erstaunlichen und wenig beachteten Beleg für den kalten Winter 1354/55 liefert auch Francesco Petrarca in seinem Brief vom 27. Dezember an Zanobi da Strada, worin auch er eine Verbindung zwischen dem Luxemburger und den außergewöhnlichen Temperaturen zieht: „Die Kürze der Zeit beschränkt mir die Lust am Schreiben; und die eiskalte Luft dämpft die Hitze des Kopfes. Beispiellos ist dieses Jahr, und der fürchterliche Winter gilt dem Volk schon beinah

84 *Scripta torpentibus digitis* (F. PETRARCA, *Familiares*, XIX, 2, zitiert nach: Giuseppe FRACASSETTI ed./, *Francisci Petrarcae epistolae de rebus familiaribus et variae. Vol. 2*, Firenze 1882, s. 516).

85 Allerdings nicht in Böhmen, vgl. R. BRÁZDIL – O. KOTYZA, *History of Climate I*, s. 236–237, wo sogar ein besonders warmer Winter 1359 aufgeführt wird: Beneš Z WEITMILE, *Chronicon*, s. 527. Der Winter 1354/55 soll hingegen bei Köln so kalt gewesen sein, dass der Rhein zufror, vgl. *Chronicon Moguntinum [1347–1406]*, in: Karl HEGEL (ed.), *Die Chroniken der mittelhheinischen Städte. Mainz – Bd. 2*. Leipzig 1882 (Die Chroniken der Deutschen Städte, 18), s. 147–250, hier s. 159; Eis auf dem Main bei Frankfurt wird für Januar 1355 berichtet bei VIII. *Acten eines Anonymus*, in: Richard FRONING (ed.), *Frankfurter Chroniken und annalistische Aufzeichnungen des Mittelalters, Frankfurt/Main 1884* (Quellen zur Frankfurter Geschichte, 1), s. 136–148, hier s. 146.

86 *quello verno fue molto asciutto più che mai fusse per nessun tempo. E del mese di Gennaio all' entrata ghiacciò Arno tutto, che le persone vi andavano fuso come per le vie per tutto: e fecervisi fuso li fuochi, e giocovvinsi alle braccia, e a mazscudo. Li Artefici per una ricordanza v'andonno a fare li loro mestieri: chi fecie una cosa, e chi l'altra; e ognuno dicea: Questo tempo non è senza cagione: questa è cosa divina & È fuor di natura, parendo a ognuno fusse un gran segno, che lo ditto Imperadore dovessi fare ogni bene* (*Monumenta Pisana Anonimi Auctoris*, in: Ludovico Antonio MURATORI (ed.), *Rerum Italicarum Scriptores*. Tomus 15, Milano 1729, col. 973–1088, hier col. 1028). Siehe zum Pisa-Aufenthalt Karls IV. Martin BAUCH, *Öffentliche Frömmigkeit und Demut des Herrschers als Form politischer Kommunikation. Karl IV. und seine Italienaufenthalte als Beispiel*, in: *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* 87, 2007, s. 109–138, hier s. 114–119.

87 Giuseppe PORTA (ed.), *Matteo Villani, Cronica. Con la continuazione di Filippo Villani*, Parma 1995, lib. 4, cap. 24 und 65; ein Zufrieren des Po, so dass man darauf mit Karren fahren konnte, berichtet di *Chronica abbreviata fr. Johannis de Cornazano O.P.*, in: Luigi BARBIERI (ed.), *Chronica parmensia a saec. XI ad exitum saec. XIV*, Parma 1858, s. 355–392, hier s. 391.

als erschreckendes Wunderzeichen [...] [Es] könnte freilich sein, dass dieses Jahr, welches in seiner neuen Art sogar alte Leute verwirrt, irgendeine mir unbekanntere geheimere Ursache aufgedeckt hat, denn es ist vielleicht der neue Cäsar, der aus den Gegenden Germaniens die Kälte seines Landes in unser Wetter herüberbringt. Die ist übrigens so groß, dass sie sogar bei den Germanen Bestürzung hervorruft. Wirklich, ich hörte vor einigen Tagen in Mantua, [...] ich hörte ihn also sagen, selbst in Germanien habe er kaum einmal eine solche Kälte erlebt.⁸⁸ In einem Brief vom Februar 1355 an Lelio kam Petrarca erneut auf die widrigen Umstände, die Eiseskälte und Glätte des Bodens während seiner Reise nach Mantua im Dezember des Vorjahres zu sprechen.⁸⁹ Und noch vier Jahre später, in einem erneuten Extremwinter in Oberitalien, dienten die Verhältnisse 1354/55 Petrarca als einzig möglicher Vergleich.⁹⁰ Doch auch nördlich der Alpen könnten extreme Wetterereignisse Rahmenbedingungen geschaffen haben, die das Umfeld Karls IV. zumindest indirekt beeinflussten: Als der Kaiser im Mai 1357 gemeinsam mit der ungarischen Königinmutter Elisabeth nach Marburg und Aachen pilgerte, berichtete eine Mainzer Chronik von einer Reihe apokalyptischer Ereignisse im Rheingebiet, beginnend mit dem Baseler Erdbeben 1356, aber auch mit Überschwemmungen und Starkregenfällen sowie extremer Kälte bis ins Frühjahr 1357.⁹¹ In diesem Kontext ist folgender Eintrag zu verstehen, der unmittelbar an die Wallfahrt des Luxemburgers anschließt: „Und in dieser Zeit verbreitet sich am ganzen Rhein aufgrund glaubwürdiger Briefe, dass der Antichrist geboren sei, und man erzählte von zahllosen Zeichen, die er tue.“⁹² Bemerkenswert ist, dass in diesem unmittelbaren Kontext Jan Milíč z Kroměříže zum zweiten Mal nach dem Metzzer Hoftag Ende 1356 und

88 Francesco PETRARCA (ed. Berthe WIDMER) *Familiaria. Bücher der Vertraulichkeiten*, Bd. 2, Buch 13–24, Berlin 2009, XIX, 2. Dass tatsächlich auch nördlich der Alpen der Winter 1354/55 als extrem kalt einzustufen ist, legen die in Anmerkung 85 zitierten Berichte nahe.

89 „Schon war der Winter mit erstaunlicher Strenge hereingebrochen, [...] Und niemals vorher hat mir dermaßen eingeleuchtet, was Augustinus gemeint hat, als er sagte: ‚Eisglatter italischer Boden‘. Am 12. Dezember ging ich von hier fort, und der Weg gemahnte eher an Stahl und Eisen als an Erde; die Angst aber vor der Glätte wurde einzig durch hilfreichen Schnee gemildert, der aber entgegen seiner Gewohnheit auch etwas unheimlich Erschreckendes an sich hatte. Wir trafen dennoch bei großer Vorsicht immer wieder eine Stelle, wo die Pferdehufe – gegen Eis nutzlos gewappnet – einigermaßen feststehen konnten, und die ständige Angst vor dem Stürzen ließ uns die Anstrengung der Reise vergessen. Überdies herrschte da noch ein dichter winterlicher und frostiger Nebel, wie er seit Menschengedenken nicht geherrscht hatte“ (B. WIDMER /ed./, *Petrarca. Familiaria*, XIX,3).

90 Ibid., XX, 14.

91 K. HEGEL (ed.), *Chronicon Moguntinum*, s. 160.

92 Ibid.

erstmal wiederholt im Kreis der kaiserlichen Kanzlei nachzuweisen ist.⁹³ Dass Jan Milíčs chiliastische Ideen auch von dieser Erfahrung inspiriert wurden,⁹⁴ ist daher denkbar, wenn auch bisher nicht in Betracht gezogen worden. Sein berühmter Schüler Matěj z Janova sah hingegen 1387 in den Epidemien, Hungersnöten und Katastrophen keine Anzeichen des Antichristen mehr, sondern ein Wirken Christi zur Ausmerzungen der Sünder.⁹⁵

Die rasche Fluktuation meteorologischer Extremereignisse, eine mögliche Form von kurzfristigem Klimawandel, lässt sich Ende der 1350er Jahre und Anfang der 1360er auch in Böhmen nachweisen: Während noch am 1. September 1359 ein Hochwasser Prag verheerte,⁹⁶ folgte darauf ein milder Winter und aus unklarem Grund bereits im Sommer 1360 eine massive Teuerung und Hungersnot, während die zweite Pestwelle noch wütete.⁹⁷ Die im „Old World Drought Atlas“ gesammelten Resultate der dendrochronologischen Forschung deuten auf extreme Trockenheit in West- und Mitteleuropa im Jahr 1360 sowie im Folgejahr hin (Abb. 3 a-d).⁹⁸ Tatsächlich kann der Sommer 1361 nach den dendrochronologischen Bauholz-Befunden von Burg Karlstein und dem Altstädter Brückenturm der Karlsbrücke (Abb. 1) als der trockenste Sommer in Böhmen im ganzen 14. Jahrhundert gelten. Diese Periode intensiver, überregionaler Trockenheit⁹⁹, die

93 Ein Registrator namens *Johannes Chremisir*[iensis] ist plausibel nur mit dem späteren Jan Milíč z Kroměříže (Johann Militich von Kremsier) in derselben Position zu identifizieren. Detaillierte Argumentation mit Belegen bei Martin BAUCH, *Der fromme Herrscher. Heiligenverehrung und ostentative Religiosität als Mittel zur Machtfestigung und Herrschaftslegitimierung*, in: J. FAJT – M. HÖRSCH (edd.), *Ausstellungskatalog Karl IV.*, s. 79–85; zum chiliastischen Gedankengut in Böhmen ausführlich Pavlína CERMANOVÁ, *Čechy na na konci věků*, Praha 2013, speziell zu Milíč s. 118–121.

94 Ebenso ist ein Einfluss der zweiten Pestwelle denkbar, die Böhmen wohl deutlich stärker betraf als der Schwarze Tod 1348–1351, vgl. F. GRAUS, *Autour de la peste noir*, s. 722; E. MAUR, *Gutsherrschaft*, s. 24–25.

95 Matěj Z JANOVA (ed. Vlastimil KYBAL), *Regulae Veteris et novi Testamenti*, 4 Vol., Innsbruck – Praha 1908–1913: *mortalitates et pestilencie et fames et terre motus terribiles et alia multa horrobilia portenta [s. 180] et signa ire dei et furoris* (Vol. I, s. 179–180); *nunc currat tempus illud et qualiter iam per scismata et per mortalitates, bella et fames et diversas alias plagas illud tempus brevietur* (Vol. II, s. 162).

96 Beneš Z WEITMILE, *Chronicon*, s. 527.

97 Zur Pest F. GRAUS, *Autour de la peste noir*, s. 722.

98 Zur Datengrundlage und Methodik vgl. Edward R. COOK et al., *Old World megadroughts and pluvials during the Common Era*, in: *Science Advances* 1/10, 2015, e1500561; aus historischen Quellen verweisen auf eine Trockenheit in diesen Jahren Andrea KISS – Zrinka NIKOLIĆ, *Droughts, dry spells and low water levels in medieval Hungary (and Croatia) I. The great droughts of 1362, 1474, 1479, 1494 and 1507*, in: *Journal of Environmental Geography* 8/1–2, 2015, s. 11–22.

99 Einen umfassenden Überblick über Böhmen und die Nachbarregionen liefert Rudolf BRÁZDIL, *Droughts in the Czech Lands 1090–2012 AD*, in: *Climate of the Past* 9, 2013, s. 1985–2002; allerdings erwähnt er die Trockenheit 1361 nicht, weil die narrativen Quellen sie für Böhmen nicht

zur Teuerung und Hungersnot in Böhmen massiv beigetragen haben muss, die grassierende Pestepidemie im selben Jahr aber pausieren ließ,¹⁰⁰ fügt sich möglicherweise in die Überlieferung zur Prager ‚Hungermauer‘ (Hladová zed‘)¹⁰¹: Demnach wäre die Vervollständigung des Mauerrings auf der Kleinseite auch als soziale Maßnahme Karls IV. zur Linderung der Not seiner Untertanen zu verstehen. Dass allerdings selbst Karls Hofchronist Beneš z Weitmile diese angebliche Intervention des Herrschers nicht erwähnt, sondern vielmehr die auferlegten Strafen für Bürger der Prager Neustadt, die in Getreidespenden wohlhabender Bürger für Arme bestanden, als effektive Linderung der Not deklariert,¹⁰² spricht gegen die aktive Rolle des Luxemburgers. Schon im Folgejahr 1362 berichtet der Chronist von einer sehr guten Ernte, die die Versorgungslage wieder normalisierte.¹⁰³ Auch dieses Oszillieren spiegelt sich ansatzweise in den Resultaten der Dendrochronologen (Abb. 1). Die krisenhafte Situation in Böhmen hielt freilich noch bis 1363 an, worauf eine extrem erhöhte Mortalität innerhalb des böhmischen Klerus hindeutet.¹⁰⁴

IM ÜBERGANG: Toute chose se desnature

Ab den 1360er Jahren scheinen sich die Schwankungen innerhalb der meteorologischen Extremereignisse in Europa deutlich zu reduzieren und auf einem kälteren und feuchteren Niveau als noch zu Beginn des Jahrhunderts hat sich ein neues klimatisches Regime etabliert¹⁰⁵, das möglicherweise als erste Phase der sogenannten

explizit machen und nur eine allgemeine Hungersnot angeben. Anders ist die Lage in den umgebenden Landen wie z.B. Niederösterreich (Wilhelm WATTENBACH /ed./, *Continuatio Zwentlensis IV*, in: MGH SS 9, s. 685–689, hier s. 688: *Eodem anno ariditas terre nimia*), Schlesien (Wilhelm ARNDT /ed./, *Annales wratislavienses maiores*, in: MGH SS 19, s. 531–533, hier s. 532–533: *Et tunc post crepusculum apparuit magna rubedo in celo ad aquilonem quam subsecuta est magna siccitas et caliditas quod annone pene perierunt*) oder auch dem heutigen Belgien (Ludwig Conrad BETHMANN /ed./, *Annales S. Jacobi Leodimensi*, in: MGH SS 16, s. 735–745, hier s. 744: *siccitas magna et habundantia vini*).

100 E. MAUR, *Gutsherrschaft*, s. 35–37.

101 Eine Interpretation der Bautätigkeit als soziale Maßnahme des Kaisers zur Milderung der Hungersnot nimmt ausschließlich Václav HÁJEK Z LIBOČAN, *Böhmische Chronik*, Leipzig 1718, s. 596 [Erstauflage in tschechischer Sprache: Praha 1541] vor.

102 Beneš Z WEITMILE, *Chronicon*, s. 527.

103 Ibid., s. 527–528.

104 E. MAUR, *Gutsherrschaft*, s. 26, 52 (Tab. 1).

105 B. M. S. CAMPBELL, *Great Transition*, s. 332–394; Idem, *European Mortality Crises*.

Kleinen Eiszeit angesprochen werden kann. Dies bedeutete keineswegs, dass die Verhältnisse angenehmer wurden: Gerade Böhmen wurde in der zweiten Hälfte der 1360er und während der gesamten 1370er wiederholt von Hochwassern, kalten Wintern und feuchten Sommern heimgesucht.¹⁰⁶ Und doch finden sich keine direkten oder indirekten Reaktionen des Kaisers mehr auf diese Extremereignisse. Auch für den unbekanntenen Urheber der deutschen Sibyllen-Weissagung war eine solche Stabilisierung auf problematischem Niveau im Jahr 1361 nicht abzusehen: Fehlernten, Hunger, Seuche, Unwetter, Dauerregen, Hochwasser und Erdbeben waren wie gezeigt mehr als biblische Topoi für einen Zeitgenossen des 14. Jahrhunderts. Die Charakterisierung der Epoche ‚König Karls‘ als Zeit von Jammer und Not spiegelt die Lebenserfahrung weiter Teile der mitteleuropäischen Bevölkerungen. Dabei spielen die instabilen meteorologischen Verhältnisse nicht nur im Pariser Pestgutachten und der Sibyllendichtung eine Schlüsselrolle. Noch am Ende des Jahrhunderts formuliert der französische Dichter Eustache Deschamps (1345–1404)¹⁰⁷ in seiner ‚Balade de la grant mutacion des temps‘ eine Reaktion auf die neuen klimatischen Realitäten: „*Les temps, les ans, [...] / Les terres, les quatre elements / [...] Les arbres, les fruits, les poissons, / Les prez, les blez, vins et moissons, / Et le genre en toute nature / Diminuent et les saisons: / Toute chose se desnature. / Autonpne, yver, esté, printemps / Et tous les climats principaulx, / Du monde varie li temps; / [...] La fin de ce monde approuchons: / Toute chose se desnature.*“¹⁰⁸ Die eschatologische Dimension, die natürlich auch der Sibyllen-Weissagung eigen ist, wird dabei deutlich. Und doch ist bemerkenswert, dass sich das Weltenende vielfach in meteorologischen Phänomenen ankündigt – wie übrigens auch die Strafen Gottes für die sündige Menschheit in diesem Kontext stehen: *Met Dieux sur nous [...] / Froidures, inundacions / Pestillences, [...] / Mortalitez, famine dure.*¹⁰⁹ Die literarischen Texte wiesen also ein gerütteltes Maß an Welthaltigkeit auf.

Karl IV. war in seiner Lebenszeit ein Augenzeuge dieser *grant mutacion des temps* und ihrer Konsequenzen geworden. Doch inwieweit haben sie ihn bewegt? Anders als die Mehrzahl der Zeitgenossen war er mit den bedrohlichen

106 R. BRÁZDIL – O. KOTYZA, *History of Climate I*, s. 237–238.

107 In diesem Kontext ist zu verweisen auf Fleur VIGNERON, *Les saisons et le temps qu'il fait chez Eustache Deschamps*, in: Joelle DUCOS – Claude THOMASSET (edd.), *Le temps qu'il fait au Moyen Âge. Phénomènes atmosphériques dans la littérature, la pensée scientifique et religieuse*, Paris 1998, s. 253–270.

108 Gaston RAYNAUD (ed.), *Ceuvres complètes d'Eustache Deschamps. Publiées d'après le manuscrit de la Bibliothèque Nationale, Vol. 8*, Paris 1893, Ball. 1493.

109 Ibid.

Konsequenzen dieser Übergangsepoche kaum konfrontiert, ihm drohte kein Hunger; die Pest forderte keine bekannten Opfer am Prager Hof – und die Heuschreckeninvasionen weckten zwar seine Neugier, aber mehr nicht. Zumindest zeigen die Quellen aus dem Umfeld der kaiserlichen Kanzlei und der hofnahen Panegyriker so gut wie keine Reaktion auf die allgemeinen Notlagen. Noch nicht einmal in seinem Bereich besonderen Interesses, der Heiligen- und Reliquienverehrung, lässt sich ein Aufschwung von einschlägigen Schutzpatronen feststellen. Sogar die Kenntnis der avancierten italienischen Getreidevorsorge in Zeiten der Knappheit hinterließen in diesem Fall keine erkennbaren Lerneffekte. Dies lässt allerdings kaum Aussagen über ein spezifisches Profil Karls IV. zu – eine relative Indifferenz gegenüber den Opfern von Naturkatastrophen ist geradezu ein Spezifikum der Herrscher im nordalpinen Europa des 14. Jahrhunderts, einerlei ob in Böhmen, im Reich oder in England.¹¹⁰ Insofern ist der Luxemburger ein typischer Vertreter der mittel- und westeuropäischen Monarchen seiner Zeit.

Zusammenfassung

Karl IV. wurde auf dem Höhepunkt der schlimmsten Hungersnot des letzten Jahrtausends geboren; sein Leben und seine Regierungsjahre waren geprägt von beispiellosen Belastungen der europäischen Gesellschaften durch Klimaverschlechterung, Missernten, Überschwemmungen, Wüstungsprozesse und natürlich durch den Schwarzen Tod. Zugleich entwickelte sich im karolinischen Böhmen eine beeindruckende kulturelle Blütezeit und eine Phase politischer Machtentfaltung, für die wesentlich der Herrscher und sein Hof ursächlich waren. Diese Gleichzeitigkeit scheinbar widersprüchlicher Befunde auszuleuchten und ihre Wahrnehmung durch die Zeitgenossen zu rekonstruieren war Anliegen dieses Beitrags.

Obwohl Karl IV. nicht nur auf den ersten Blick ein Leben führte, dass von den krisenhaften Alltagsbedingungen der Zeitgenossen abgekoppelt war, wurde er doch immer wieder Augen- oder zumindest Zeitzeuge von Extremereignissen natürlichen Ursprungs, die die mittelalterlichen Gesellschaften

¹¹⁰Hier ist auf die noch nicht publizierten Resultate der Tagung „Auf dem Weg zu einer Geschichte der Sensibilität: Empfindsamkeit und Sorge für Katastrophenopfer (13.–18. Jahrhundert)“ in Kloster Lorsch, 11.–13. Dezember 2014, organisiert von Gerrit J. Schenk und Thomas Labbé, zu verweisen.

erschütterten und mit gänzlich ungewohnten Herausforderungen konfrontierten. Der Beitrag hat Befunde aus Politik-, Kultur- und Architekturgeschichte mit solchen der Naturwissenschaften und historischen Klimatologie kombiniert, um sich der historischen Figur des Luxemburgers einmal mehr in ihrer Widersprüchlichkeit zu nähern.

Die Geburt Karls im Jahr 1316 fällt mitten in eine ausgeprägte Periode meteorologischer Ungunst in der europäischen Geschichte, der sogenannten ‚Dantean Anomaly‘. Lange bekannt ist die größte Hungersnot des vergangenen Jahrtausends, die ‚Great Famine‘ (1315–1321), die für Nordwesteuropa, v.a. die Britischen Inseln, ausführlich erforscht wurde. Für Mitteleuropa liegen noch immer wenige Forschungen zu diesem Ereignis vor, wobei die Quellenbelege eine recht eindeutige Sprache sprechen: Nicht nur Petr Žitavskýs (Peter von Zittau) *Chronicon Aulae Regiae* berichtet von andauerndem Regen im Sommer 1316 und anschließenden Überschwemmungen, sondern in den Folgejahren auch Hungersnot, Massensterben und vereinzelt Fälle von Kannibalismus. Die böhmischen Belege lassen sich nahtlos in die Situation des besser erforschten Ungarn einordnen, und auch im deutschsprachigen Reichsteil gibt es zahlreiche Hinweise auf die verzweifelte Situation der zweiten Hälfte der 1310er Jahre. Außerdem liegen aus Böhmen die ersten schriftlichen Belege für eine zweite Geißel der ‚Dantean Anomaly‘ vor, eine Tierseuche vor allem unter Rindern, die sich in wenigen Jahren über Europa ausbreitete. In England konnten ihre Auswirkungen im Detail rekonstruiert werden: Der Ausfall von 80 % der Rinderbestände nach Jahren der Missernten und Mangelernährung bedeutete nicht nur den Verlust von Milchprodukten und Fleisch für breite Bevölkerungskreise als Alternative zum fehlenden Korn. Die agrarischen Ökonomien entbehrten zudem eines Großteils ihrer Zugtiere zur Bestellung der Felder und zum Transport von Lebensmitteln. Die viel diskutierten, krisenhaften Zustände in Böhmen lagen also sicher nicht nur am Eigensinn der einheimischen Magnaten und den Etablierungsschwierigkeiten Johanns von Luxemburg. Die exzessiven Niederschläge, die die Schriftquellen berichten, waren real, wie dendrochronologische Untersuchungen von Bohrkernen aus den Holzkonstruktionen von Burg Karlstein und des Altstädter Brückenturms der Karlsbrücke belegen. Das Jahr 1316 kann nach deren Analyse als das feuchteste Jahr Böhmens im 14. Jahrhundert gelten.

Die Erfahrung der Jahre 1331–1333 in Oberitalien war für Karl IV. eine Lehrzeit nicht nur in politisch-militärischer Hinsicht. Er erlebte in Italien

neben dem raschen Aufstieg und Niedergang der luxemburgischen Signorie und der Unbeherrschbarkeit der oberitalienischen Stadtstaaten auch eine Phase intensivierter meteorologischer Belastungen mit einer Reihe von Hochwässern, Teuerungen und Hungersnöten. Der böhmische Prinz wurde in seiner Rolle als Signore Parmas auch mit dem hochentwickelten Getreidemanagement einer italienischen Kommune konfrontiert. Den in diesem Rahmen getroffenen Präventionsmaßnahmen zur Nahrungsmittelsicherheit gelang es häufig, Mangelperioden zumindest für die Bürger der Stadt auszugleichen. Allerdings ist nicht erkennbar, dass dieser Aspekt der italienischen Verhältnisse gleichermaßen prägend auf den *primogenitus* des böhmischen Königs gewirkt hätte wie die politisch-militärischen Lehren seines Italienaufenthalts.

Für die Heuschreckeninvasion nach Mitteleuropa, die 1338 von Ungarn kommend die Donau entlang zog, wurde der junge Luxemburger ganz zufällig zum Augenzeugen. Der entsprechende Bericht in der *Vita Caroli Quarti* ist eine der ausführlichsten Beschreibungen des in Mitteleuropa seltenen Ereignisses, das Karl einerseits distanziert-nüchtern referierte, andererseits doch in den Termini der biblischen Vorlagen erfasste. Dabei ließen sich die Heuschrecken keineswegs nur in Schriftquellen nachweisen: Schlammbohrkerne aus Seen in der Eifel weisen genau für 1338 eine einmalig hohe Dichte von Insektenresten aus. Darüber hinaus liegt aus Niederösterreich das Siegel eines Adligen von 1347 vor, das – einmalig im ganzen Spätmittelalter – im Wappenschild eine Heuschrecke zeigt. Der Siegelführer Niklas Fronauer und seine Familie lebten genau in der von den Heuschrecken 1338 betroffenen Region; eine Interpretation des Siegelbildes als kultureller Reflex dieser Erfahrung erscheint daher wahrscheinlich.

Ein zentrales Monument der karolinischen Baupolitik in Prag, die Karlsbrücke, ist in ihrer Entstehung und Gestaltung ebenfalls nicht erklärbar ohne Rückbezug auf die enormen Hochwässer, die Mitteleuropa in den Jahren 1342/43 heimsuchten. Das bekannteste Ereignis war dabei die sogenannte Magdalenenflut vom Juli 1342, die als stärkstes Hochwasser des vergangenen Jahrtausends in diesen Regionen gilt. De facto handelt es sich um eine Reihe von Flutereignissen, deren erste Welle im Februar 1342 den Vorgänger der Karlsbrücke, die Judithbrücke, zu großen Teilen zerstörte. Die in den 1330er gebaute Elbbrücke in Roudnice nad Labem hatte das Hochwasser hingegen überstanden, und es ist nicht unwahrscheinlich, dass der als Meister Otto be-

kannte Baumeister der Karlsbrücke dort, angeleitet von französischen Experten, seine ersten Erfahrungen machte.

Das gesamteuropäische Ereignis der Magdalenenflut hatte aber noch tiefgreifendere Konsequenzen, wie Ergebnisse aus der naturwissenschaftlich geprägten, historischen Erosionsforschung nahelegen: Untersuchungen an verschiedensten Stellen Mitteleuropas haben gezeigt, dass ein einzelnes Extremregenereignis in der Mitte des 14. Jahrhunderts für 40 % der Gesamterosion des vergangenen Jahrtausends verantwortlich war. Daraus wurde eine durchschnittliche Erosion von 10 cm fruchtbaren Ackerbodens durch einen einzigen Niederschlag von monströsen Dimensionen errechnet. Die Konsequenzen für die Wüstungsprozesse der Zeit liegen auf der Hand. Auch die vielfach konstatierte Agrarkrise des Spätmittelalters kann unter diesen Umständen nicht mehr alleine ökonomisch-demographisch erklärt werden.

Dabei ist zu betonen, dass die 1340er Jahre schon vor Ausbruch des Schwarzen Todes in Europa eine Prüfung darstellten. Seit 1345 war überdurchschnittliche Feuchte und Kälte zu verzeichnen, die bereits zu Teuerungen und Hungersnöten in ganz Europa führten und so dem Pestbakterium eine geschwächte Bevölkerung auslieferten. Hinweise auf meteorologische Unregelmäßigkeiten z.B. im Pestgutachten der Pariser Universität können nicht nur mit Verweis auf die Humeralpathologie als medizinischem Erklärungsansatz der Zeit abgetan werden. Die erste Pestwelle ab 1347 bleibt natürlich das zentrale Ereignis unter den natürlichen Einflussfaktoren auf die europäischen Gesellschaften des 14. Jahrhunderts, wie die neueren Forschungen von Bruce M.S. Campbell bestätigt haben. Eine wichtige Rolle spielten dabei die sich verändernden Niederschlagsverhältnisse in Zentralasien. Doch als sich der Pesterreger nach jahrzehntelanger, im Detail ungeklärter Wanderung nach Westen in Europa rasend schnell verbreitete – was einen Infektionsweg von Mensch zu Mensch notwendig erscheinen lässt – blieb Böhmen aller Wahrscheinlichkeit nach ausgespart.

Für die besonders kalten Winter der 1350er Jahre lieferte Francesco Petrarca's Briefwechsel erstaunliche Belege. Insbesondere verbanden sowohl er wie auch andere Zeitgenossen diese für Italien ungewöhnlich kalten Jahreszeiten ausdrücklich mit der Ankunft Karls IV. 1354/55 zur Kaiserkrönung in Rom. Und auch in den Folgejahren häuften sich nördlich der Alpen die Extremereignisse. Dass einer der ersten Belege für die Anwesenheit Jan Milíčs z Kroměříže (Johann Militsch von Kremsier) im Umfeld der kaiserlichen

Kanzlei in das Jahr 1357 fiel, an dem Chronisten am Mittelrhein über das Erscheinen des Antichrists spekulierten, wirft die Frage auf, ob die chiliastischen Ideen Milíčs auch hiervon beeinflusst wurden.

Die frühen 1360er Jahre wiesen neue Erschütterungen für die mitgenommenen Gesellschaften Mitteleuropas auf: Zum einen die zweite Pestwelle, die diesmal auch Böhmen erreichte; zum anderen eine Periode intensiver, überregionaler Trockenheit, die zu Teuerung und Hungersnot auch in Böhmen beitrug. Dendrochronologische Befunde weisen den Sommer 1361 als trockenste Jahreszeit in Böhmen im ganzen 14. Jahrhundert nach. Vor diesem Hintergrund kann die Überlieferung zur Prager ‚Hungermauer‘ neu kontextualisiert werden – wenn auch die Vervollständigung des Mauerrings auf der Kleinseite nach wie vor nicht überzeugend als soziale Maßnahme Karls IV. zur Linderung der Not seiner Untertanen verstanden werden kann.

Auf einem kälteren und feuchteren Niveau als noch zu Beginn des Jahrhunderts scheinen sich die meteorologischen Verhältnisse ab den 1360er Jahren stabilisiert zu haben; ein neues klimatisches Regime hatte sich etabliert, das möglicherweise als erste Phase der sogenannten Kleinen Eiszeit angesprochen werden kann. Letztlich war es der Rückgang der Frequenz von Extremereignisse, der den betroffenen Gesellschaften eine Atempause verschaffte. Zeitgenossen äußerten im 14. Jahrhundert immer wieder die Ansicht, dass die Natur außer Kontrolle geriet (*Toute chose se desnature*, Eustache Deschamps); die deutsche Sibyllenweissagung sprach von Extremwetter, Erdbeben, Hungersnot und Seuchen, die das Zeitalter von ‚König Karl‘ negativ charakterisierten. Sicher spielten in beiden Fällen ältere, eschatologische Topoi eine Rolle. Doch zugleich waren diese literarischen Elemente Ausformungen realer Erfahrungen der Zeitgenossen. Als Karl IV. 1378 starb, war er in seiner Lebenszeit wie seine Zeitgenossen ein Augenzeuge dieser *grant mutacion de temps* (Deschamps) geworden. Anders als die Mehrzahl der Menschen des 14. Jahrhunderts war er aber mit den bedrohlichen Konsequenzen dieser Übergangsepoche kaum konfrontiert. Die relative Gleichgültigkeit des römisch-deutschen und böhmischen Herrschers gegenüber den Opfern von Seuchen und Naturkatastrophen ist im europäischen Vergleich eher der Normalfall als die Ausnahme.

Die Kontextualisierung einer historischen Figur wie Karl IV. in Bezug auf die natürlichen Rahmenbedingungen seiner Herrschaft führen zu keiner fundamentalen Neubewertung seiner Regierung. Aber sie werfen Licht auf

Aspekte und Strukturen der Epoche, die im Fokus herkömmlicher Politik- und Kulturgeschichte nicht ins Auge gefasst wurden: Pest, Geißler und Judenmorde (Graus) bleiben zwar prägend für das 14. Jahrhundert, allen Versuchen zum Trotz, die Krise des Spätmittelalters primär im historischen Diskurs des 20. Jahrhunderts zu verankern. Die Weitung des historischen Blicks auf extremes Wetter, Hochwasser und Erosion, Viehseuchen und Teuerung, untermauert aber zusätzlich den krisenhaften Charakter der Zeit, nicht zuletzt durch den Einbezug naturwissenschaftlicher Befunde. Deutlich wird allerdings auch, dass sich die Verletzlichkeit bezüglich dieser Extremereignisse in spätmittelalterlichen Gesellschaften sehr ungleich verteilte. Der Hof Karls IV. und seine Exponenten, der Herrscher nicht zuletzt, waren zwar Zeitzeugen, aber sicher nicht die Hauptbetroffenen der widrigen natürlichen Rahmenbedingungen. Die Gleichzeitigkeit von (kulturell-politischer) Blüte und (physischem) Frost präsentiert sich geradezu als ein Merkmal der karolinischen Epoche.

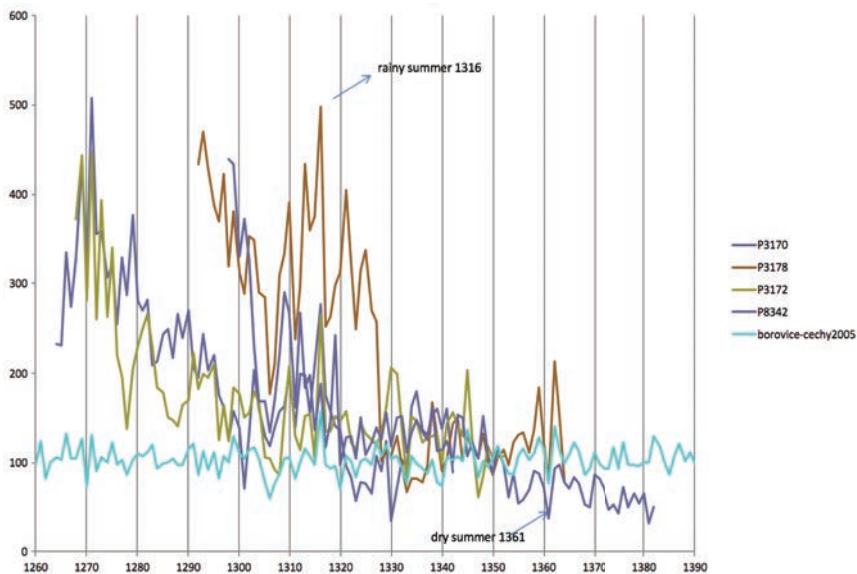

Abbildung 1: Durchschnittswerte der Dendrodaten für Holz aus den Balken von Burg Karlstein und dem Altstädter Brückenturm der Karlsbrücke. Sie geben Auskunft über Niederschläge und deren Ausbleiben, nicht über Temperaturen. Quelle: Tomáš Kyncl, Brno. www.dendrocronologie.cz

Abbildung 2: Siegel des Niklas Fronauer aus dem Jahr 1347, das eine Heuschrecke zeigt. Quelle: Niederösterreichisches Landesarchiv St. Pölten [NÖLA], St. Urk. 354.

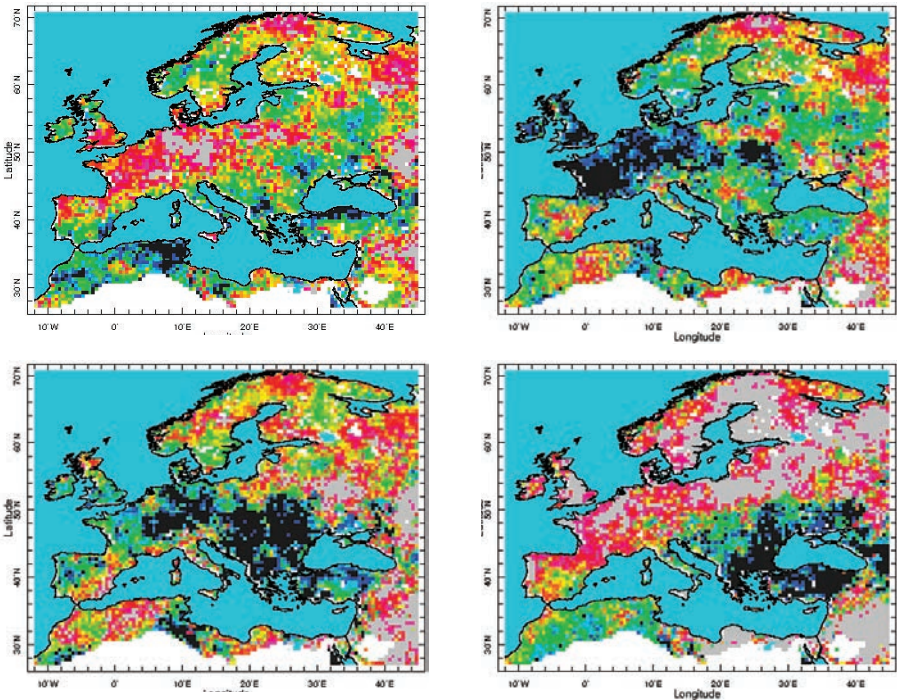

Abbildung 3 a-d: Rekonstruktion der sommerlichen Feuchtigkeitsverhältnisse aufgrund von dendrochronologischen Befunden aus ganz Europa für die Jahre 1359 bis 1362 (von links oben nach rechts unten). Schwarz-blaue Farbtöne stehen für ausgeprägte Trockenheit, Rot-orange Farbtöne für Feuchtigkeit. Quelle: Old World Drought Atlas (OWDA), <http://kage.ideo.columbia.edu/TRL/OWDA/>

Nářek a nouze.

Karel IV. a rámcové přírodní podmínky 14. století

MARTIN BAUCH

Karel IV. se narodil v době vrcholícího nejhoršího hladomoru minulého tisíciletí. Dobu jeho života a vlády determinovala bezpříkladná zátěž evropské společnosti zhoršením klimatu, neúrodami, záplavami, pustnutím a samozřejmě i černou smrtí. Zároveň ale nastal v Čechách jeho doby, a to především v režii panovníka a jeho dvora, pozoruhodný kulturní rozkvet a současně nastoupila fáze expanze a stabilizace politické moci. Jak došlo k těmto zdánlivým protikladům? A co o tom říkali současníci?

Může se sice zdát, že Karel IV. mohl vést život izolovaný od krizové každodennosti své doby. Přesto se opakovaně stával přímým svědkem extrémních přírodních úkazů, které otrásaly dobovou společností a představovaly pro ni neobyčejné výzvy. Předkládaný příspěvek chce zkombinovat zjištění na poli politických, náboženských a kulturních dějin s výsledky přírodovědného a klimatického výzkumu a přiblížit se tak historické osobnosti Karla IV. v její jisté protikladnosti.

Narození Karla IV. v roce 1316 spadá do středu vyhraněně nepříznivého meteorologického období evropských dějin, do tzv. ‚Dantean Anomaly‘. Již dlouho je známa tzv. ‚Great Famine‘ (1315–1321), pro severní Evropu a zejména pro britské ostrovy důkladně prozkoumané období hladomoru, největšího v druhém tisíciletí našeho letopočtu. Pro střední Evropu postrádáme výzkum této události, přičemž ovšem prameny hovoří jednoznačnou řečí: Nejen že Petr Žitavský v Zbraslavské kronice informuje o trvalých deštích v létě 1316 a o následných povodních, nýbrž i pro další léta zmiňuje hlad, masové umírání, a dokonce i jednotlivé případy kanibalismu. Česká svědectví lze pak pevně propojit s lépe prozkoumanou situací uherskou. A také v německých částech říše zjišťujeme početné odkazy na zoufalou situaci druhé poloviny druhé dekády 14. století. Stačí zmínit pamětní kámen nad masovým hrobem ve Schmidstedtu u Erfurtu. Indicie těžkých let lze najít také jižně od Alp, ačkoliv italské komuny zvládaly takovéto situace podstatně lépe než zaalpské společnosti.

Vedle toho máme z Čech prvé písemné doklady o druhém bičí této ‚Dantean Anomaly‘, totiž o nemoci hovězího dobytka, která se během nemnoha let rozšířila v celé Evropě. Její důsledky bylo možno detailně rekonstruovat pro Anglii: Po létech neúrod a hladu uhynulo 80 % hovězího dobytka. Tím byl minimalizován

přístup širokých vrstev obyvatelstva k mléčným produktům a masu jako alternativě k chybějícímu obilí. Zároveň se agrární hospodářství těžce potýkalo s výpadkem velké části tažného dobytka, potřebného k obdělání polí a k transportu potravin.

To, že krizové poměry v Čechách v žádném případě nepramenily jen ze svévole domácích aristokratů a z počátečních problémů Jana Lucemburského s etablováním se v království, a že tvrzení písemných pramenů o mimořádných deštích mají reálný charakter, dosvědčují také dendrochronologické výzkumy vrtných jader z dřevěných konstrukcí hradu Karlštejna a ze staroměstské mostecké věže Karlova mostu: Rok 1316 může být považován za nejvlhčí rok v Čechách 14. století.

Zkušenost, kterou Karel IV. učinil v letech 1331–1333 v horní Itálii, pro něj byla poučnou nejen v politicko-vojenském ohledu. Vedle rychlého vzestupu a následně pádu lucemburské signorie tu Karel získal nejen zkušenost nezvladatelnosti hornoitalských lokálních držitelů moci a městských států, ale zažil tu také období intenzivní meteorologické zátěže s řadou povodní, následovaných drahotou a hladověním. Zdůraznit je přitom třeba jeho zážitek rozvodněného Arna ve Florencii roku 1333. Také v pozici vládce Parmy byl český princ konfrontován s vysoce rozvinutým obilním managementem této italské městské obce. Díky preventivním opatřením ve směru vytváření potravinových zásob se jí obvykle podařilo vykrýt období nedostatku – přinejmenším pro vlastní měšťany. Nelze ovšem doložit, že by tento aspekt italských poměrů ovlivnil českého královského prvorozence tak podstatně, jako tomu bylo v oblasti politicko-vojenských poučení z jeho italského pobytu.

V roce 1338 se Karel IV. stal čirou náhodou svědkem invaze kobylek, které táhly z Uher podél Dunaje do nitra střední Evropy. Zpráva, kterou o tom podal ve *Vita Caroli Quarti*, je jedním z nejpodrobnějších popisů této v celém středověku výjimečné události. Karel o ní referoval na jedné straně suše a z odstupu, na druhé straně ji ovšem charakterizoval v biblických pojmech. Kobylková invaze je přitom doložena nejen písemnými prameny: Sondy, vrtné do bahna jezer v pohorí Eifel dokládají právě pro rok 1338 výjimečně vysokou hustotu pozůstatků tohoto hmyzu. Vedle toho máme z roku 1347 doloženu – pro celý středověk unikátní – pečeť dolnorakouského nižšího šlechtice, která v erbovním poli nese obraz kobylky. Majitel této pečeti, Niklas Fronauer a jeho rodina, žili právě v oblasti, která byla roku 1338 zasažena kobylkami. Je proto pravděpodobné, že šlo o kulturní reflexi této zkušenosti.

Ani ústřední památku Karlovy pražské stavební politiky, Karlův most, nelze vysvětlit bez ohlednutí se na mimořádné povodně, které postihly Evropu mezi Rhônou a Karpatami v letech 1342 a 1343. Nejznámější událostí v tomto ohledu

byla tzv. Magdalénská povodeň z roku 1342, která platí za nejsilnější záplavu v tomto regionu. V podstatě šlo o řadu povodní, které v prvé vlně v únoru 1342 do velké míry zničily předchůdce Karlova mostu, most Juditin. Oproti tomu most přes Labe v Roudnici, postavený ve 30. letech 14. století, povodeň přežil. Není nepravděpodobné, že stavitel Karlova mostu, známý jako mistr Otto, zde pod vedením francouzských specialistů načerpal své první zkušenosti. Celoevropská povodeň na den sv. Magdaleny měla ale závažnější důsledky. Dokládají to výsledky přírodovědného výzkumu dějin erozí. Sondy na nejrůznějších místech Evropy ukázaly, že tato jediná extrémní událost z poloviny 14. století je zodpovědná za 40 % všech erozí minulého tisíciletí. Vypočtena byla průměrná eroze v síle 10 cm úrodné ornice, ztracené při jednom jediném monstrózním dešti. Důsledky ve formě procesů pustnutí jsou zřejmé. Mnohokrát již konstatovanou agrární krizi pozdního středověku nelze za těchto okolností vysvětlovat již jen ekonomicko-demografickými příčinami.

Čtyřicátá léta 14. století se však pro evropskou společnost stala zatěžkávací zkouškou i z dalších příčin: Od roku 1345 jsou zaznamenána léta nadprůměrné vlhkosti a chladu, která už sama o sobě vedla v celé Evropě k zdražování a hladovění, takže bakterie moru pak atakovaly zesláblou populaci. Odpovídající poukazy např. v morových dobrozdáních pařížské univerzity, odvolávající se na meteorologické nepravdivosti, proto nemohou být smeteny se stolu pouhým odkazem na tzv. humorální patologii coby dobové medicínské vysvětlení. Prvá vlna moru, probíhající od roku 1347, přirozeně zůstává ústřední událostí mezi přírodními vlivy, působícími na evropskou společnost 14. století. Novější přírodovědecké výzkumy s jistotou dokázaly, že masové umírání způsobila *Yersinia pestis*. Aktuální teze britského hospodářsko-agrárního historika Bruce M. S. Campbella charakterizuje jako ekologický důvod moru proměnu srážkovosti ve střední Asii v letech 1290 až 1330. Až tato klimatická situace přetvořila jeden z endemických původců nemoci místních hlodavců v smrtelné nebezpečí nejprve pro krysy a posléze pro lidi. Je ovšem třeba konstatovat, že když se morová nákaza začala po desetiletí trvající, v detailu dodnes neobjasněné, pouti do západní Evropy bleskově šířit – k čemuž je třeba nákazy, přenášené lidmi – zůstaly Čechy s největší pravděpodobností ušetřeny.

Pro mimořádně studené zimy 50. let 14. století najdeme pozoruhodné doklady v korespondenci Franceska Petrarky. Ten, ostatně obdobně jako řada jeho současníků, spojoval tyto pro Itálii neobvykle tuhé zimy výslovně s příchodem Karla IV. roku 1354/55 k císařské korunovaci do Říma. V dalších letech se s extrémním počasím setkáváme stále častěji v oblasti severně od Alp. Jeden z prvních

dokladů pro přítomnost Jana Milíče z Kroměříže v okolí císařské kanceláře spadá do roku 1357, kdy kronikáři na středním Rýně v tomto kontextu spekulovali o příchodu Antikrista. Zda to ovlivnilo Milíčovy chiliastické ideje, bylo by ovšem třeba prodiskutovat.

Raná šedesátá léta 14. století vykazují tři mimořádné šoky, kterými si prošla středoevropská společnost: Za prvé to byla druhá vlna moru, která tentokrát zasáhla i Čechy, za druhé období intenzivního, nadregionálního sucha, které opět i v Čechách vedlo k zdražování. Dendrochronologická zjištění ukazují léto 1361 jako nejsušší v celém 14. století v Čechách. V tomto kontextu se jeví být tradice o pražské „Hladové zdi“ pravděpodobnější – totiž zkompletování pražského hradebního prstence na Malé Straně zároveň jako sociální opatření Karla IV. pro zmírnění nouze, a tedy jeden z mála dokladů o tom, že tento panovník skutečně intervenoval ve prospěch svých zchudlých poddaných.

Meteorologické poměry se od 60. let patrně stabilizovaly na chladnější vlhčí úrovni než na počátku století. Ustavil se nový klimatický režim, který je snad možno označit za prvou fázi tzv. malé doby ledové. To, co pomohlo stabilizovat změnami zasaženou společnost, bylo zmírnění frekvence extrémních klimatických úkazů. Současníci ve 14. století opakovaně hovoří o tom, že se příroda vymkla kontrole (*Toute chose se desnature*, Eustache Deschamps). Německé Sybillino proroctví hovoří o extrémním počasí, o zemětřesení, hladovění a epidemiích, které negativně charakterizují epochu Karla IV. V obou případech samozřejmě také hrají roli starší eschatologická topoi. Nicméně zároveň jsou tyto literární prvky zformováním reálných zkušeností současníků. Ti samozřejmě nereflektovali rychlou změnu klimatu, nýbrž viděli bezpříkladnou frekvenci klimatických, biologických a ekonomicko-sociálních šoků.

Když Karel IV. v roce 1348 umíral, měl za sebou, stejně jako jeho současníci, osobní zkušenost této *grant mutacion de temps* (Eustache Deschamps). Na rozdíl od většiny lidí svého století nebyl ale osobně konfrontován s nebezpečnými konsekvencemi této přechodové epochy. Přinejmenším prameny z okruhu císařské kanceláře, ani dvoru blízcí autoři oslavných řečí všeobecnou nouzi v podstatě nezmiňovali. Vzestup příslušných ochranných patronů nelze zjistit ani v Karlovi zvláště blízkém tematickém okruhu uctívání světců a relikvií. To ovšem samo o sobě neříká nic o osobním profilu Karla IV. Relativní lhostejnost vůči obětem přírodních katastrof patřila bezmála ke specifikům vládců zaalpské Evropy 14. století, lhostejno zda v Čechách, v říši nebo v Anglii.

Přeložil Jiří Pešek

STUDIE

Politický dialog Łukasze Opalińskiego jako odraz ambivalentní tradice polského republikanismu

JAN KVĚTINA

JAN KVĚTINA: The Political Dialogue of Łukasz Opaliński as a Reflection of Ambivalent Tradition of Polish Republicanism

By the analysis of the particular political dialogue *Rozmowa Plebana z Ziemianinem* written by Łukasz Opaliński in the 17th century, this study aims to interpret the early modern concept of Polish identity within the framework of ancient tradition of a good commonwealth. Moreover, paying particular attention to the values of liberty, equality and legality, one is allowed to assume that the aforementioned Polish tradition resembles the attributes of European republicanism that were typical of distinctive Western European political thought of that time. Applying the methods of discourse analysis, it is possible to identify important and specific changes concerning Opaliński's concept of a dialogue in comparison with an older Polish tradition of the same genre. Hence, one can claim that Opaliński's fictional figures does not represent a typical clash between desirable and undesirable political ideas, but are supposed to reflect symbolic internal and indispensable ambivalence within the concept of Polish identity regarding specific interpretation of liberty, political equality and common good.

Key words: republicanism – discourse analysis – Polish identity – Polish-Lithuanian Commonwealth – noble democracy – history of ideas – Łukasz Opaliński – political dialogue – liberty – equality.

Republikánská koncepce polské identity a tradice politického dialogu

Přestože terminologická spojení jako *šlechtická demokracie* či *zlatá svoboda* představují již tradiční stereotypní koncepce, jejichž prostřednictvím bývá charakterizována vývojová odlišnost polského stavovského státu, zůstává svébytnost polské historické identity, jakož i její svázanost s dobovou politickou teorií spíše na okraji badatelského zájmu. Částečně je to způsobeno bezpochyby přitažlivou kontroverzí polského raně novověkého politického zřízení, jehož unikátnost i tragický osud na konci 18. století vyložene vybízejí ke kategorickým, byť ambivalentním hodnotícím soudům. Oproti schematické rovině politického zřízení přináší problematika polské identity v širším kontextu evropského myšlení v mnoha ohledech komplikovanější otázky, ať už pro nesčetný pluralismus narativů či pro ideologickou interpretační zátíženost ze strany politických aktérů v moderní době.

Konstrukce tzv. šlechtického mýtu, tedy určujícího pojetí předmoderní polské identity zhruba od 16. století, nicméně představuje zásadní klíč k porozumění polské sebe-identifikaci napříč rozličnými historickými kontexty a především navzdory výše zmíněnému krachu státní suverenity. Zmíněný mýtus jakožto kvintesence polské identity nabíral přitom již od osvěcenského sporu o žádoucí směřování Polska výrazné politické konotace, na jejichž základě bylo možné polský historický narativ interpretovat notně antagonistickými způsoby, kdy proti klasickému obrazu Polska jako vyvolené bašty křesťanstva (*antemurale christianitatis*) vyvstával například modernizační diskurz líčící aristokratickou minulost coby slepou cestu zpátečníků.¹

Pozornost v tomto ohledu zasluhuje pochopitelně způsob, jímž byl zmíněný mýtus konstruován v procesu formování moderního národa zhruba od konce 18. století, ale neméně důležitou součástí bádání představuje i výzkum dobových identitárních diskurzů renesance a baroka. Již v té době reflektovaly politické elity problematiku politické sounáležitosti dostatečně intencionálním a systematickým způsobem, aby tak utvářely „základní stavební materiál“ právě pro ono ideologické uchopení šlechtického mýtu ze strany pozdějších politických představitelů. Je přitom třeba poznamenat, že analýza polského politického myšlení raného novověku ve vztahu k „národní“ identitě skýtá důležitý rozměr pro celoevropské srovnání, jelikož řadu rysů tohoto myšlení lze vnímat optikou určité republikánské

1 Ke konfliktu tzv. sarmatské interpretace polské identity s westernizačními trendy osvěcenství blíže viz např. Jerzy LUKOWSKI, *Disorderly liberty: The Political Culture of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the Eighteenth Century*, London and New York 2010, s. 13–32, 99–120.

alternativy chápání politických hodnot, jejíž konkurenční úlohu vůči liberální tradici identifikovali pro západní Evropu myslitelé jako John Pocock, Quentin Skinner či Philip Pettit.²

Podobně jako v ideových vzorcích severoitalských městských států či Spojených nizozemských provincií lze i v polském raně novověkém kontextu vysledovat ono silné sepětí „národní“ komunity s vlastním politickým zřízením, od jehož unikátnosti byl odvozován širší smysl existence polské identity jako takové. Vymezení-li navíc teoretici republikanismu západoevropskou tradici tohoto kánonu politického myšlení signifikantními atributy v podobě specifického pojetí svobody jako ne-dominance, suverenity právního rámce či občanské participace jako úsilí o veřejné dobro, je možné identifikovat přítomnost obdobně nastavených rysů politické teorie i v diskurzu raně novověkých myslitelů *Rzeczypospolité*.

Za vhodný nástroj pro výzkum polského republikánského myšlení je třeba považovat diskurzivní analýzu žánru politických dialogů, jež byly v 16. i 17. století velmi populární, přičemž v souladu s renesančním přesvědčením o provázanosti politiky a rétoriky krom toho odrážely důležité průsečíky mezi obecnými hodnotovými představami a dobově aktuálními konkrétními parlamentními tématy na způsob *theory as practice*.³ Tvorba politických dialogů byla přítom v Polsku rozšířená už v epoše tzv. zlatého věku, kdy lze mezi její mistry řadit například Jana Kochanowského či Stanisława Orzechowského. Avšak teprve barokní distinkce tohoto žánru ze strany Łukasze Opalińskiego opustila do té doby zavedené a široce respektované principy výstavby dialogu po sokratovském vzoru a akcentovala novou strukturu politické rozmluvy. Tato změna reflektovala především základní dilema polské šlechtické komunity, jež se stalo aktuálním zhruba od poloviny 17. století, kdy se tradiční politické zřízení ocitlo v krizi a bylo

-
- 2 Philip PETTIT, *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*, Oxford 1999; John Greville Agard POCOOCK, *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*, Princeton 1975; Quentin SKINNER, *The Idea of Negative Liberty: Philosophical and Historical Perspectives*, in: R. Rorty (ed.), *Philosophy in History*, Cambridge 1984, s. 193–221.
 - 3 O propojenosti teoretické a praktické roviny v dotyčném kontextu svědčí například pojetí rétoriky dle Leonarda Brunihho tak, jako ho vykládá K. Koehler, který je spolu s V. Kahnovou přesvědčen, že právě během renesance se z rétoriky jakožto disciplíny stala nejen metoda rozpravy o politice, ale sama metoda praktikování politiky: Krzysztof KOEHLER, *Stanisław Orzechowski i dylematy humanizmu renesansowego*, Kraków 2004, s. 61; Victoria KAHN, *Machiavellian Rhetoric: From the Counter-Reformation to Milton*, Princeton 1994. Ke konkrétní aplikaci přístupu *theory as practice* v prostředí severoitalských republik blíže viz Nancy STRUEVER, *Theory as Practice. Ethical inquiry in the Renaissance*, Chicago and London, 1992.

nutné zaujmout postoj k otázce, zda je třeba zavedený model petrifikovat a návratit *ad patres*, či naopak výrazněji proměnit po vzoru evropských trendů.

Cílem tohoto článku je prokázat, že způsob výstavby Opalińskiego politického dialogu včetně charakteru archetypizovaných postav symbolizuje právě toto nově se rodící inherentní dilema polské šlechtické obce, spočívající v neodstranitelném napětí mezi posvátným odkazem předků a nutností politických reforem. Prostřednictvím diskurzivní analýzy je navíc v Opalińskiego klíčovém díle *Rozmowa Plebana z Ziemianinem* z roku 1641⁴ identifikováno dobové šlechtické uchopení hodnot svobody, rovnosti a obecného blaha, konvenující do značné míry s výše zmíněnými principy evropského republikanismu. Prokázání souvislosti mezi polským a západoevropským republikanismem by zároveň mělo pomoci revidovat tradiční náhledy na politickou realitu *Rzeczypospolité* jako na entitu *sui generis* či *Sonderweg*,⁵ jelikož i přes neoddiskutovatelně unikátní nuance tamního politického myšlení nelze nadále přehlížet obdobný způsob uvažování šlechtických elit právě ve vztahu k definici základních politických hodnot.

Nové pojetí dialogu: Opaliński versus Orzechowski

Jak bylo výše zdůrazněno, představovala forma fiktivního dialogu oblíbený žánr pro vyjádření aktuálních politických problémů již od renesanční epochy, přičemž archetypálně volené vystupující postavy obvykle sloužily k vykreslení konkrétních

4 Dílo *Rozmowa Plebana z Ziemianinem albo Dyskurs o postanowieniu terażniejszym Rzeczypospolitej i o sposobie zawierania sejmów* (dále jako Rozmluva) bylo prvně publikováno původně anonymně v roce 1641. Jeho význam je spíše než v dobovém dosahu spatřován především v důrazu, kladeném na jím propagované dlouhodobé vzorce vývoje polské společnosti ze strany pozdějších aktérů polského politického myšlení, kteří mimo jiné vnímali i onu zdůrazněnou proměnu konceptuálního pojetí střetu mezi tradicionalismem a reformismem v průběhu 17. století. Výjimečnou pozici Opalińskiego postřehů pro další směřování polského politického myšlení akcentuje zejména Stanisław Dobrzycki, který ve své analýze Opalińskiego *Rozmowy Plebana z Ziemianinem* označuje toto dílo za nejlepší spis 17. století, aby následně vyzdvihl samotného autora jakožto prvního politického spisovatele té doby. Stanisław DOBRZYCKI, *Program naprawy Rzeczypospolitej w XVII wieku*, Ateneum. Pismo naukowe i literackie 22, t. III, z. 9, 1897, s. 535, 542. Bernacki při hodnocení dosahu Opalińskiego diskurzu dokonce neváhá spatřovat souvislost mezi jím kladeným důrazem na nutnost přijetí razantních reforem i za cenu drastických metod a pozdější činností politických reformátorů usilujících o schválení Ústavy 3. května; Włodzimierz BERNACKI, *Mysł polityczna I Rzeczypospolitej*, Kraków 2011, s. 205.

5 Ke kontextu významu koncepce *Sonderweg* v polském prostředí blíže viz Richard BUTTERWICK, *The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500–1795*, New York 2001, s. 1.

a často zcela antagonistických přístupů v otázce žádoucího směřování polské společnosti. Tím spíše je ovšem třeba věnovat pozornost zmíněným inovativním rysům Opalińskiego tvorby, jež vyplývají na povrch zejména při porovnání jeho *Rozmłowy* se staršími dialogy Stanisława Orzechowského (např. *Dyjalóg, Quincunx*), reprezentujícími jednu z nejklašičtějších podob daného žánru a plnící v polském prostředí navíc určitou roli zakladatelského vzoru.

Zaměříme-li se tedy nejprve na tuto tradiční podobu dialogu v Orzechowského pojetí, měla by naši pozornost upoutat zcela záměrně užívaná nerovnováha mezi těmi figurami, jež z autorova pohledu představují nositele žádoucí podoby polské pospolitosti, a postavami, které slouží primárně k vykreslení škodlivých, pomýlených a tmářských forem místního politického myšlení. Zatímco strana Dobra, zastoupená v případě *Dialogu* postavami *Hospodáře* a *Papežence* a hájící shodně katolické pojetí polské identity, vykazuje ctnostné atributy pevné odhodlanosti, moudrosti a širokého rozhledu, je *Evangelík* jakožto stoupenec exekučního hnutí a odpadlé víry líčen víceméně jako nevzdělaný hlupák.⁶ Na druhou stranu je třeba zopakovat, že Orzechowski stavěl politické rozhovory po vzoru sokratovské maieutiky, pročež platí, že pomýlené figury v podobě názorových soupeřů nejsou a priori předurčeny k zatracení, nýbrž k prozření a poučení. Tato tendence jde v případě *Dialogu* ruku v ruce s argumentační slabostí *Evangelíka*, který oproti svým zásadovým oponentům není schopen svůj názor nejen dostatečně obhájit, ale ani udržet, tudíž nakonec snadno kapituluje a odhaluje váhavost a liknavost vlastního charakteru, když rezignuje na svá původní stanoviska a děkuje Bohu za to, že potkal právě *Papežence*.⁷

Pro vzájemné srovnání Orzechowského a Opalińskiego konstrukce dialogu je rovněž podnětné věnovat pozornost způsobu, jehož pomocí Orzechowski usiluje o denunciaci nežádoucích oponentů nejen v argumentační, ale i rétorické rovině. Zajímavý kontrast v tomto ohledu představují například odlišné jazykové styly i prostředky, užívané oběma autory k vykreslení vzájemného přístupu antagonistických

6 Zcela zřejmá je tato dichotomie například v momentu, kdy si *Evangelík Papeženci* stěžuje, že „na něj na prostáčka jde s filosofií“, na což mu jeho názorový protivník vcelku pohrdlivě odpovídá, že jeho neschopnost porozumět není překvapující, poněvadž protestanti jsou zvyklí se vyjadřovat jako kdyby „slepi mluvíli o barvě bez očí“; Stanisław ORZECZOWSKI, *Dyjalóg albo Rozmowa około egzekucyjnej Polskiej Korony*, in: J. Starnawski (ed.), Stanisław Orzechowski. Wybór pism, Wrocław 1972, s. 312. V textu dále uváděno jako *Dialog*.

7 „...Panu Bogu za to dziękuję, że do tych Żurowic kiedy przyjechał, a że tu na Cię trafił pierwej, aniżeli do tamtej rady jechał, gdzie sie teraz o tej egzekucyjnej radzić mamy...“; S. ORZECZOWSKI, *Dyjalóg*, s. 325.

postav. V Orzechowského koncepci se totiž v jednání *Papežence s Evangelikem* zračí zřetelné pohrdání a urážlivý tón, kdy první zmíněný svého oponenta například opakovaně oslovuje jako „omylníka“, neboť temnota nemůže být zjevně přivedena zpátky ke světlu za pomoci líbivých slov, vyjadřujících rovnost a respekt, nýbrž právě prostřednictvím projevovaného despektu.⁸ Grzybowski k tomuto pohrdání mnohdy naopak příliš devótním *Evangelikem* podotýká, že je nutné vzít v úvahu roli publika, pro něž Orzechowski svůj *Dialog* sepisoval. Autor totiž zjevně neusiloval ani tak o přesvědčení zarytých stoupců exekučního a reformačního hnutí, nýbrž o utvrzení váhajících příslušníků drobné šlechty, jež měla na nadcházejícím sejmu tvořit podstatnou, avšak politicky nečitelnou masu, přičemž drsný styl vedení rozmluvy a neuctivé nakládání se zastáncem *exekuce práv* mohly působit jak propagačním, tak odstrašujícím dojmem.⁹

Oproti takto jednoznačné a schematické výstavbě Orzechowského dialogů je otázka Opaliňského projekce vlastních politických postojů do dialogických figur notně komplikovanější. O této skutečnosti svědčí jak zcela odlišný charakter vzájemné komunikace postav dialogu, jež se sice nacházejí ve sporu, avšak jednájí spolu velmi vřelým způsobem a vyjadřují si navzájem úctu, tak zejména notně rozostřený rozdíl v celkovém vyznění jimi zastávaných názorů, mezi nimiž je obtížné identifikovat jednoznačné pozice „dobra“ a „zla“. Vykazují-li totiž tradiční politické dialogy schéma jedné dominantní postavy, jejíž úlohou je reprezentovat krystalicky jasná politická stanoviska autora dialogu, zatímco ostatní figury plní roli uměle vytvářeného nepřítele v pozici absolutních protipólů,¹⁰ je nutné připustit, že charakter Opaliňského *Rozmluvy* se této zavedené struktuře do jisté míry vymyká. Z toho důvodu je ostatně možné považovat jeho dialog za projev dilematického charakteru dobového přístupu vůči politice i vůči žádoucímu směřování polské společnosti obecně, kdy by Opaliňského *Rozmluva* reprezentovala rozpětí mezi antagonistickými politickými směry dané doby i z nich vyvěrající inherentní politický konflikt. V tomto směru by obtížně uchopitelný rys Opaliňského tvorby navíc plně zapadal do esenciálního charakteru barokní politické tvorby, jež byla na rozdíl od

8 S. ORZECHOWSKI, *Dyjalóg*, s. 310.

9 Stanisław GRZYBOWSKI, *Stanisław Orzechowski and the Beginnings of Political Science of Baroque*, *Organon*, 12/13, 1977, s. 103.

10 Dotyčný názor podporuje například tvrzení J. Starnawského, který postuluje, že pro polské renesanční dialogy je typická přítomnost *porte-parole*, tedy jedné figury, ztělesňující názory autora a snažící se dovést názory protivníka ad absurdum; Jerzy STARNAWSKI, *Wstęp*, in: TÝŽ, Stanisław Orzechowski. *Wybór pism*, s. XLVIII.

renesančního úsilí o harmonii řádu založena na přitakání jistým nevyhnutelným formám neřešitelných rozporů.¹¹

Tradicionalismus versus reformismus?

I přes výše zmíněné novátorské přístupy je nicméně nutné podotknout, že sám Opaliński své dílo chápe v intencích pokračující tradice, o čemž svědčí jak volba typizovaných postav, tak jejich explicitní zakotvení v rámci kontinuálně probíhajícího sporu o budoucnost *Rzeczypopolitę*. Přestože totiž výčet klasických postav polského politického dialogu zůstával i v předcházející epoše nepříliš široký, je zřejmé, že výběr *plebána* a *zemana*¹² byl v případě Opalińského podmíněn konkrétní starší rozmlouvou *Wróźki* od Jana Kochanowského. Autor se k této návaznosti sám víceméně hlásí právě ústy jedné ze svých postav, konkrétně *zemana*, odmítajícího kritiku stavu polské společnosti s tím, že jeden takový *plebán*, „který špatně věstil, už dávno zemřel a přitom *Rzeczypopolita* stále stojí ve své úplnosti“,¹³ přičemž tímto *plebánem* má zjevně na mysli právě postavu Kochanowského jakožto kritické ztělesnění dobové zatvzrzelosti šlechty.

Právě explicitní tendence ukotvit svou vlastní politickou tvorbu v tradici dosavadních dialogů přispěla patrně k tomu, že řada autorů usilujících o jednoznačnou interpretaci Opalińského *Rozmluvy* zařazuje toto dílo striktně do rámce dvou soupeřících tradic a uchyluje se rovněž k černobílému prizmatu obou hlavních soupeřících postav po vzoru starších dialogů. Typickým reprezentantem této snahy byl například Stanisław Dobrzycki, který v rétorickém střetu Opalińského *plebána* a *zemana* neváhal spatřovat určitou historickou dichotomii mezi reformismem, ztělesněným táborem pokrokových autorů typů Modrzewského, Starowolského

11 S. GRZYBOWSKI, *Stanisław Orzechowski*, s. 91.

12 V originále jsou postavy na základě specifického kontextu dobového polského prostředí nazývány jako „pleban“ a „ziemianin“. Pro zachování logiky tohoto kontextu při současné snaze o zpřístupnění českému čtenáři jsou oba termíny převáděny do češtiny, avšak v podobě, která respektuje okolnosti jejich původu. První postava je tudíž uváděna ve staročeské formě jako „plebán“, tedy výrazem označujícím stejně jako polský výraz „pleban“ příslušníka nižšího katolického kléru – faráře. Druhá postava je překládána jako „zeman“, neboť i v tomto případě se dobové vymezení českého zemanstva obsahově blíží tomu polskému ve smyslu označení příslušníků nižší šlechty.

13 Łukasz OPALIŃSKI, *Rozmowa Plebana z Ziemianinem*, in: S. Grzeszczuk (ed.), Łukasz Opaliński. Wybór pism, Wrocław – Kraków, 1959, s. 39.

a Lezszyńského, a tradicionalismem, symbolizovaným negativními postavami Zborovských či Radziwiłła.¹⁴ Obě takto antagonistické pozice byly navíc nahlíženy jednoznačnou optikou střetu dobra a zla, jelikož v obou čelních postavách Opalińského dialogu Dobrzycki identifikoval napětí mezi „nepočtenou hrstkou rozumných... o dobro *Rzeczypospolité* se strachujících“ a „ohromnou šlechtickou masou, zaslepenou, temnou a do zlatých svobod navyklou, se zástupem mocných magnátů, vedených pýchou, sobectvím a soukromými zájmy.“¹⁵

Jak však bylo naznačeno výše, precizní interpretace Opalińského politických sdělení zjevně nemůže zůstat takto přímočará, jelikož *Rozmłowa* vykazuje řadu atributů svědčících o tom, že autor v tomto případě nepromítá vlastní žádoucí vizi vývoje polské společnosti pouze do jedné postavy. Jako ústřední problém je v tomto ohledu obvykle označována absence jakékoli názorové katarze, jež by měla dle očekávání nastat u domněle záporné postavy *zemana*, a jež by měla být zároveň přirozeně spojena s diskuzním triumfem *plebána* coby reprezentanta pokrokových názorů. Vyústění dialogu je však v tomto případě přesně opačné, jelikož *zeman* nejenže na žádném z míst *plebánovým* argumentům neustoupí, ale sám *plebán* působí na konci rozhovoru notně odevzdaně, když tvrdí, že pokud byla jejich vzájemná rozmluva „jalová a zbytečná“, poslouží jim přísloví o podojeném kozlovi a nastaveném sítu.¹⁶

Neústupnost *zemana* a rezignovanost jeho partnera samozřejmě otevírají prostor pro celou řadu interpretací, kdy se lze například domnívat, že argumenty *zemana* jsou natolik slabé, že zkrátka nevyžadují kritiky. V tom případě je sice možné podívat se nad počínáním jeho oponenta, který této své argumentační převahy nevyužije k drtivému vítězství,¹⁷ ale na druhé straně lze jeho rezignaci vnímat jako svého druhu morální triumf v duchu principu ustupujícího moudřejšího, který pochopil, že za stávající situace svou ušlechtilou vizi proti zpátečnické většině zkrátka neprosadí. Osud Opalińského *plebána* by bylo dle tohoto úhlu pohledu možno chápat jako širší poukaz k marnosti veškerých dosavadních pokusů o reformu, jež byly sice vedeny těmi nejctnostnějšími motivy, ale musely zákonitě ztroskotat na panujících poměrech, kdy mezi většinou polské

14 S. Dobrzycki, *Program naprawy Rzeczypospolitej*, s. 542.

15 Tamtéž, s. 542–543.

16 V originále cituje Opaliński přísloví v latině: „*me hircum mulsisse, te supposuisse cribrum.*“; E. OPALIŃSKI, *Rozmowa*, s. 120.

17 „*Przeciw Plebanowi staje Ziemiańin. A argumenty jego tak słabe, tak nie wytrzymują krytyki, że doprawdy dziwić się trzeba, czemu Pleban na nie nie odpowiada, nie zbija ich, ale owszem, uznaje się za pokonanego...*“; S. DOBRZYCKI, *Program naprawy Rzeczypospolitej*, s. 543.

šlechty dominoval onen patologicky zpátečnický diskurz symbolizovaný *zemanem*. Hlavní poselství *Rozmluvy* by pak ovšem bylo třeba spatřovat nikoli v obsahu spásného reformního programu, nýbrž v kritice těch jevů, které polské společnosti bránily v záchraně před sebou samou.

Nabízí se nicméně ještě jedna radikálnější interpretace, vycházející z výše zdůrazněného a pečlivě dodržovaného galantního vedení dialogu, kdy ani jedna z postav není v jeho průběhu líčena s jakoukoli jednoznačnou hodnotovou konotací. Na základě tohoto postřehu je proto myslitelné identifikovat obě postavy dialogu jako stoupence společného cíle v podobě obecného dobra pro republiku, jež se však navzájem odlišují jak mírou radikality, k níž jsou ochotny při realizaci tohoto cíle sáhnout, tak i vymezením žádoucích tradic, na nichž má být jakákoli úspěšná proměna Polska vystavěna. Budeme-li chápat *Rozmluvu* tímto způsobem, je nutné vnímat názorové napětí mezi oběma postavami nikoli prizmatem žádoucího reformismu (*plebán*) a zatvrzelého konzervatismu (*zeman*), nýbrž jako střet mezi ideální maximalistickou vizí *plebánova* reformního programu a umírněným, ke kompromisům nakloněným pragmatismem, projevujícím se v *zemanově* opakovaném přesvědčení, že cílem rozmluvy není radit to, co by být mělo, nýbrž co by být mohlo.¹⁸ V tom případě by ovšem *zeman* nereprezentoval šlechtu jakožto celek v tom významu, v jakém ji chápe Dobrzycki, tedy jako „ohromnou masu, zaslepenou, temnou a zlatým svobodám navyklou“¹⁹, ale pouze její zdravě tradicionalistickou část, jež sice reflektuje neduhy polské společnosti, ale není zároveň svolná k příliš rízkantním řešením.

Kontext Opalińskiego kritiky: dialog jako součást politické praxe

O skutečnosti, že *zeman* mnohem více než reakčního fanatika představuje jakéhosi *plebánova* umírněného šlechtického partnera, svědčí v neposlední řadě i upřímná

18 *Zeman* v tomto směru *plebána* opakovaně kritizuje, když například srovnává způsob jeho myšlení s utopičností Thomase Morea nebo když na základě Ciceronova citátu argumentuje, že *plebán* nebere v potaz život „w gawiedzi Romulusa“ („dicit enim tamquam in Platonis πολιτεία, non tamquam in Romuli faece sententiam“), tedy mezi Romulovým davem římského lidu, který je v tomto ohledu zjevně možné ztotožnit s širokým pojetím polské šlechty jakožto nositelky politické moci; L. OPA-LIŃSKI, *Rozmowa*, s. 63; Marcus Tullius CICERO, *Epistulae ad Atticum*, II, 1, 8.

19 S. DOBRZYCKI, *Program naprawy Rzeczypospolitej*, s. 542–543.

starost, kterou si dotyčný činí o budoucnost státu,²⁰ jehož úpadek klade za vinu početným houfům šlechty a především chybnému procedurálnímu nastavení politické aktivity.²¹ Pozice obou postav jsou v tomto ohledu skutečně víceméně totožné, neboť kritizuje-li *zeman* formálnost a rozháranost parlamentních procedur, naráží tím na obdobné slabiny, jež za jiných okolností pranýřuje právě *plebán*, který odmítá akceptovat jak poslaneckou pravomoc nedbat jednacím řádu a překřikovat projednávanou agendu vlastními novými tématy,²² tak absenci reflexe společného zájmu. Obě figury proto vyjadřují de facto stejné přesvědčení, že řádný *sejm* musí být vždy zakončen s ohledem na blaho a bezpečnost republiky, neboť v případě, kdy je formálnost procedury nadřazena výsledku, hrozí, že „zatímco se Řím radí, bude Saguntum dobyto“.²³

Je třeba si rovněž povšimnout, že Opaliński těmito povzdechmi obou postav opouští rovinu obecně laděných postřehů a vstupuje do role britkého kritika stávající politické situace, když jejich jednání zasazuje mezi konkrétní problémy své doby, čímž de facto smazává hranice mezi rétorickými akty svých figur a praktickou politikou jako takovou. *Zemanova* výtka vůči způsobu ukončování parlamentních zasedání totiž není zjevně míněna všeobecně, ale naráží na průběh politických jednání z třicátých let 17. století, jichž se Opaliński sám jakožto šlechtický poslanec účastnil.²⁴ S neskrývanou konkrétností pak Opaliński reflektuje zejména průběh dvou sejmů z let 1639 a 1640,²⁵ jejichž agenda byla v mnoha směrech totožná s tématy probíranými v *Rozmluvě*. Jak vyplývá ze sněmovních záznamů, právě

20 „...krótko WM powiem, iż nie prywatny frasunek, ale publicae curae trapią serce moje...“; Ł. OPALIŃSKI, *Rozmowa*, s. 12.

21 „...konkluzyją sejmową nie nazywam, gdy tylko sam universal umówiony, i to taki, z którego ani wojsku zapłata, ani ojczyźnie obrona“; Tamtéž, s. 12.

22 „...jeden czyta z instrukcyjej punkt i artykuł, który mu solemnny verbo ante omnia kazano proponować... drugi woła, że pierwej trzeba staremu prawu uczynić dosyć, niż nowe stanowić, ante omnie tedy o rozdanie wakancyji... nuż inszy znowu: pacta conventa, senatus consulta, oeconomiae – to są publiczne materyje, za czym o nich ante omnia...“; Ł. OPALIŃSKI, *Rozmowa*, s. 91.

23 Na jiném místě užívá autor významově podobnou aluzi na výrok postavy rotmistra v díle Jana Kochanowského, jež totožnými slovy „tak-ci Panowie, wy tu radzicie, a w polu Grekowie nas wojują“ varuje své druhy před přílišnou liknavostí; Jan KOCHANOWSKI, *Odprawa posłów greckich podana na teatrum przed królem jego mścią i królową jej mścią w Jazdowie nad Warszawą, dnia 12 stycznia roku pańskiego 1578 na fescie u jego mści pana podkanclerzego koronnego*, v. 579–580, <http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/odprawa-poslow-greckich>, s. 17 (ověřeno 14. 9. 2017).

24 K Opalińského politické aktivitě viz Aleksander BRÜCKNER, *Znakomitsi pisarze wieku XVII, t. I., Łukasz Opaliński*, Pamiętnik Literacki. Czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej 1/4, 1902, s. 211.

25 K průběhu těchto sejmů, jakož i k aktivitě samotného Opalińského, který se zde zasazoval o reformu řízení sněmovních jednání prostřednictvím výběru poslanců; blíže viz Władysław CZA-

druhý zmíněný sejm z roku 1640 byl zakončen přijetím de facto jediného klíčového ustanovení pod názvem „warunek bezpieczenstwa Rzeczypospolitey, zapłaty woyskowej y dochodzenia retent“,²⁶ jehož obsah, týkající se nouzového a rozhodně ne uspokojivého látání rozpočtu na vojenskou ochranu republiky, plně odpovídá výše akcentované *zemanově* výtce, zpochybňující, že by každý zakončený sejm měl být považován za řádně uzavřený jen proto, že dospěl k nějakému usnesení.

Provázanost fiktivní debaty *plebána a zemana* s dobově aktuálním politickým prostředím dokládají mimo to i Opalińského kousavé narážky na pevně zakotvený šlechtický odpor vůči změnám, který je v *Rozmluvě* několikrát zastoupen *zemanovou* kritikou jakýchkoli *novitātēs*, tedy reformem, jež mu *plebán* představuje. *Zeman* při této příležitosti radí *plebánovi*, aby při veškerých myšlenkách na změnu „neodstupoval daleko od našich zvyků“ a neztrácel ze zřetele, že pokud v Polsku někdo „jen řekne, že je to novitas, jdou všechny argumenty rázem stranou“²⁷ a sebelepší projekt státního zřízení je odsouzen k neúspěchu. Sám *zeman* přitom postupuje obdobně, když velebí oblíbenou šlechtickou mantru o Polsku, které se udržuje bezvládním (*Polska nierządem stoi*), přičemž hlásá, že Polsko chce i nadále „stát na svobodě“ a „právě proto nechceme novitates“.²⁸

Hlavní sdělení tohoto varování, tedy že pojem „novota“ rovná se automatickému ztotožnění s nebezpečím a škodlivostí, pak nápadně připomíná doložený spor z jednání sejmu v roce 1639. Tehdy proti návrhu sandoměřského poslance Szczuckého na zvolení poslanců oprávněných formulovat nový jednací řád²⁹ ostře vystoupil sochaczewský starosta Oborski s námitkou, že projednávání veřejných záležitostí jen ze strany vybraných poslanců „zavání novitatem“.³⁰ Neméně zajímavá je následně i reakce Szczuckého, který ve snaze obhájit obsah svého návrhu deklaroval, že „nechce novitatem“³¹, čímž jako by podtrhoval *zemanova* slova o tom, že pro

PLIŃSKI, *Próby reform państwa w czasie najazdu szwedzkiego*, in: *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660*, t. I, Warszawa 1957, s. 305.

26 Uchwała seymu walnego koronnego sześcińdziesiątego w Warszawie roku 1640, *Volumina legum. Prawa, konstytucje y przywileje Krolestwa Polskiego, Wielkiego Xięstwa litewskiego y wszystkich prowincji należących*, t. III ab anno 1609 ad annum 1640, Petersburg 1859, s. 464.

27 Ł. OPALIŃSKI, *Rozmowa*, s. 82.

28 Tamtéž.

29 Szczucki v souladu s instrukcemi svého sejmíku žádal, aby „obrani beli pewni deputaci z izby poselskiej, którzy by wynaleźli methodum consultorum sejmu tego“; Biblioteka Czartoryska, rkp. 390, s. 413.

30 „...to sapit novitatem, aby te rzeczy, które ad omnium obtinent, miały ad paucitatem redigi...“; Tamtéž.

31 Tamtéž.

úspěch každé reformy v polském prostředí je klíčové přesvědčit šlechtickou obec o tom, že se nejedná o novinku.

I v případě, že akceptujeme jistou ideovou příbuznost obou Opalińského postav projevujících se v totožném patriotickém strachu o blaho vlasti i v úsilí o uchování cenných a unikátních hodnot polského života, je nicméně potřebné reflektovat, že v klíčových dilematických otázkách, týkajících se podrobnějšího vymezení oněch žádoucích hodnot i nepostradatelné esence polské identity, se v přístupu *zemana* a *plebána* zrcadlí určité neodstranitelné napětí – napětí, které lze opětovně vnímat jako součást širšího identitárního konfliktu o vztah vůči vlastní tradici v rámci polského politického myšlení.

Koncepce svobody: mezi veřejnou a individuální rovinou

Pro analýzu problematiky svobody a od ní se odvíjejících hranic mezi dosahem veřejné moci a nedotknutelným hájemstvím osobní šlechtické suverenity je zapotřebí navrátit pozornost k té části debaty, jíž jsme prozatím využili jako doklad nutnosti chápat úlohu postavy *zemana* notně vyrovnanějším dojmem, než jak ho líčila tradiční historiografická interpretace na základě Dobrzyckého postřehů. Jestliže totiž na začátku *Rozmluvy* objasňuje *zeman* svou překvapivou sklíčenost slovy, že „ne soukromá obava, ale publicae curae trápí srdce moje“, lze tuto výpověď zprvu skutečně chápat jako doklad, že *zeman* nahlíží veřejný zájem totožnou optikou jako *plebán*, tedy jako „ctnost a svědomí, jímž musí být svázán každý, kdo usiluje o dobro vlasti“. ³² Jenže *zeman* své pojetí veřejného zájmu následně rozvíjí, když neopomíná dodat: „chvála Bohu... doma vše je dobré a úspěšné“ ³³, čímž nejenže uznává ostrou hranici mezi svým privátním světem, jenž je uspokojivý, a veřejnou sférou, kterou kritizuje, ale zároveň naznačuje, že ačkoliv jsou obě sféry v jeho pojetí odděleny, je třeba usilovat o nápravu státu jako celku, ačkoliv jeho krize nemá na život jednotlivce doposud žádný dopad. Stejný dosah má pak i *zemanovo* přesvědčení, že dobrý občan nemůže zcela postoupit vládu nad sebou nikomu jinému, poněvadž by tím ohrozil jak sebe, tak ostatní, když i ten nejmírnější vladař musí vždy vzbuzovat obavy ohledně konání zla, bude-li mít dostatek

32 E. OPALIŃSKI, *Rozmówa*, s. 86.

33 Tamtéž, s. 10.

prostoru.³⁴ Principy republikánské rétoriky, nepodřizující občanský život suverenitě politického kolektivu v plné míře, zde tedy promlouvají víc než zřejmě.

Silnou spojitost mezi svobodou člověka v soukromé sféře a politickou svobodou participujícího občana krom toho dokládá i Opaliňského obhajoba polské společnosti proti dobovému hanopisu Johna Barclaye *Icon animorum*, v němž tento skotský satirik deklaroval, že Poláci jsou „zrozeni ke krutosti a svévoli, již nazývají svobodou“.³⁵ Vůči tomuto tvrzení se Opaliňski ostře vymezuje, ovšem činí tak pozoruhodným způsobem, když Barclaymu oponuje, že „jakkoli Poláci sedí na vsi, neubíhá jejich život v nečinnosti“, neboť rozdělují svůj život na starost o domov a zájem o záležitosti *Rzeczypospolité*.³⁶ I na tomto místě se tedy projevuje ona oddělenost dvou životních sfér, jež je však na sobě inherentně závislá, neboť charakterizuje-li Opaliňski žádoucí úlohu onoho na vsi sedícího, nicméně aktivního občana, dospívá k závěru, že tato aktivita musí směřovat jak pro „dobro celku, dobro vlasti“³⁷, tak pro získání slávy a ochranu práv každého šlechtického poslance.³⁸

Zemanem prokazovaná vzájemná provázanost soukromé a veřejné roviny, kdy se politická svoboda stává nejlepší zárukou svobody osobní, je silně přítomná i ve vyjádřeních *plebána*. Ten je přesvědčen, že „prospěch vlasti, kterým se společně chlubíme, není založen na žádném jiném základu než na soukromém užitku“³⁹, neboť dle Lipsia platí, že naše soukromé záležitosti nebudou narušeny, jestliže není narušena obec.⁴⁰ Až potud se *plebánovo* chápání republikánské spojitosti mezi soukromým a veřejným zájmem může jevit ve srovnání se *zemanovým* jako totožné, je ovšem nezbytné vnímat, že na rozdíl od svého oponenta *plebán* upozorňuje rovněž na určitý republikánský paradox této vzájemné závislosti. Ten spočívá v ambivalentní logice individuální svobody, jež sice na jedné straně vyžaduje přítomnost veřejné moci, bez níž není sama myslitelná, avšak zároveň musí usilovat

34 „...dobrowolnie się poddać pod władzę, wszystko mogącą, rzecz narodowi wolnemu trudna, cum nemo alteri imperium liberans concedat et quamvis bonus atque clemens sit, qui plus potest, tamen, quia malo esse licet, formidetur...“; Ł. OPALIŃSKI, Rozmowa, s. 70. Opaliňski zde parafrázuje Sallustia, který ve svých Listech Caesarovi uvádí podobnou formulaci; Gaius Crispus SALLUSTIUS, *Epistulae ad Caesarem*, I, 1, 4.

35 John BARCLAY, *The Mirror of Minds or Barclays Icon animorum*, London 1633, s. 186.

36 Ł. OPALIŃSKI, *Polonia defensa contra Ioan Barclaium*, in: S. Grzeszczuk, Wybór pism, s. 175.

37 Ł. OPALIŃSKI, *Polonia defensa*, s. 175.

38 „...szerokie tam pole dla wielkoduszności, pozyskania sławy... tam bowiem strzeżemy praw, tam o wszystkim wydajemy sądy...“; Tamtéž, s. 175.

39 Ł. OPALIŃSKI, Rozmowa, s. 104.

40 „...gaudemus eis commodis, dolemus incommodis, quia res nostrae privatae salvae – salva illa et mortuae – moriente“; Justus LIPSIUS, *De constantia*, I, 11, s. 35.

o minimalizaci této moci pro rozkvět vlastních privilegií. Tím ovšem ohrožuje samotné přežití veřejného prostoru jako takového, neboť platí, že „soukromé záležitosti vždy byly a budou na překážku veřejným záměrům“.⁴¹ Aby bylo možné tomuto nebezpečnému paradoxu předcházet, není dle *plebána* možné nazývat svobodu jako „potestatem faciendi, quod velis“⁴² – tedy svévolí, nýbrž je nezbytné chápat ji jako souhrn práv, která pevně ohraničují možnost odporu ve smyslu politické participace a která spoutávají síly, jež by mohly samu svobodu zahubit právě prostřednictvím svévole.⁴³

Výše uvedené *plebánovy* postřehy do značné míry dokumentují již naznačenou tezi, že obě postavy Opalińskiego dialogu nejsou apriorními antipody, nýbrž dvěma stranami jedné republikánské mince. Hájí-li totiž *zeman* nutnost péče o veřejné blaho, aby mohl každý jednotlivý občan bránit rozsah svých šlechtických privilegií, přichází *plebán* s námitkou, že klíčový význam v uchování svobody coby žádoucího hodnotového principu sehrává svoboda hlasu ve významu pevně vymezené politické participace. Všechny individuální svobody (ve významu šlechtických privilegií) jsou totiž navázány na svobodu jakožto určitou kolektivní vůli, kterou mají právo formovat všichni členové společenství, od jejichž „volnosti hlasu se odvíjejí všechny vaše svobody“.⁴⁴ Tato participace však nemůže mít dle *plebána* absolutní charakter, neboť jejím konečným cílem nemá být ochrana vlastních zájmů, nýbrž nalezení toho nejlepšího zájmu pro celou pospolitost. V návaznosti na toto konstatování neváhá *plebán* posléze kritizovat polský nešvar, kdy je hlas jedince nadřazen hlasům ostatních a kdy je „svoboda sama sebou znevlněna a znásilněna“, neboť „kvůli jedinému se přičícímú musí se rozbít shoda všech“.⁴⁵

Pokusíme-li se znovu zakotvit diskurzivní střet mezi *zemanem* a *plebánem* v konkrétních peripetiích politického kontextu dané doby, je zjevné, že hlavní linie sporu se v tomto případě odvíjí od Opalińskiego kritického přístupu vůči tzv. *liberum veta* i vůči všeobecně respektované zásadě *Nihil novi*.⁴⁶ Autorův odmítavý

41 Jde o jednoznačnou narážku na výrok Tita Livia: „privatae res semper officere officientque publicis consilis...“; TITUS LIVIUS, *Ab urbe condita*, XXII.

42 Ł. OPALIŃSKI, Rozmowa, s. 85.

43 Tamtéž, s. 85

44 Tamtéž, s. 58.

45 Tamtéž, s. 58.

46 Zákon schválený na sejmu roku 1505 pod oficiálním titulem „De non faciendis constituionibus sine consensu Consiliariorum et Nuntiorum Terrestrium“ zakotvil ustálenou praxi, že žádný nový zákon nemůže být přijat bez všeobecné shody, tedy bez souhlasu sejmu, který zastupuje zájem celého šlechtického národa. Do běžného povědomí tehdejší doby tento zákon vstoupil pod označením „nic o nas bez nas“, respektive „na nas nic bez nas“, kterážto formule vychází z klíčové části

postoj lze vyvodit zejména z *plebánovy* kritiky parlamentních zasedání, na nichž „mají místo jen slova na nás nic bez nás“⁴⁷, mířící přesně proti tomuto partikulárnímu privilegiu, jež se v rukách těch, kteří „nesou žádného břemene, jehož sami nosit nechtějí“⁴⁸ stává nebezpečným nástrojem. Hlavním důvodem jeho nebezpečnosti je pak skutečnost, že s jeho pomocí jsou dotyční ochotni zadupat do země veškeré návrhy změn, potřebné pro dobro celé *Rzeczypospolité*, a to opětovně jen proto, že „se vzhlížejí ve své soukromé svobodě a užívají si svého ‚nie pozwalam‘“.⁴⁹

I přes ostrost a komplexnost zmíněné kritiky je nicméně zapotřebí registrovat, že Opaliński se prostřednictvím *plebána* ve svém obvinění neobrací k objektům této kritiky, k nimž v tu chvíli zjevně řadí i *zemana*, nepřátelsky, nýbrž apelačně. To je zřejmé, vezmeme-li v potaz jeho schopnost rozumět do určité míry i jejich úhlu pohledu a uznat, že i oni vykazují potřebnou starost o pospolitě blaho, ačkoliv k tomuto účelu volí nevhodných prostředků například v podobě *liberum veto*.

Tímto způsobem můžeme rozumět především pasáži, v níž *plebán* charakterizuje své šlechtické bratry jako opice, neboť – jakkoli denunciačně se může toto přirovnání jevit – jádrem tohoto příoměru je v každém případě přesvědčení, že tak jako „opice mohou svá mláďata udusit veškerým mazlením a tisknutím“,⁵⁰ hrozí, že podobně přehnaná, byť upřímně míněná péče o zachování tradic pro vlastní potomky ze strany polské šlechty způsobí v budoucnu zánik celého státu. O skutečnosti, že Opaliński svou urgenci k nezbytnosti pojímat svobodu v kolektivističtějším duchu tak, aby „všechny svobody byly poměřovány vzhledem k obecnému dobru“,⁵¹ míní jako upřímně míněnou radu, svědčí pak zejména *plebánova* závěrečná řeč, v níž se tato postava obrací ke všem, jimž leží na srdci prospěch polského státu reprezentovaný „sladkou a zlatou svobodou, kterou se pyšníte před všemi národy světa“⁵² – tedy i k té části polské šlechty, jež doposud lpěla na nežádoucích tradicích.

daného zákona „nihil novi constitui debeat per Nos et successores nostros sine communi Consiliariorum et Nuntiorum Terrestrium consensu“, na niž ostatně odkazuje ve své řeči právě Opalińskiho *plebán*; Alexandri Regis decreta in comitiis Radomien A. 1505, *Volumina legum, leges, statuta, constitutiones et privilegia regni Poloniae, magni ducatus Lithuaniae*, t. I ab anno 1347 ad annum 1547, Petersburg 1859, s. 137.

47 Ł. OPALIŃSKI, *Rozmowa*, s. 13.

48 Tamtéž, s. 86.

49 Tamtéž, s. 86.

50 Tamtéž, s. 86.

51 Ł. OPALIŃSKI, *Rozmowa*, s. 86–87.

52 Tamtéž, s. 87.

Koncepce občanské rovnosti

V otázce pojetí rovnosti se může na první pohled zdát, že Opalińského reflexe nikterak zásadně nevystupuje z kontur dobového vnímání tohoto principu, jenž je autorem vnímán především jako základní distinktivní rys polské identity, pomocí něhož se tamní šlechtické společenství kvalitativně odlišuje od aristokratických společností zbytku Evropy. Chce-li Opaliński pojednat o „rodové slávě..., významáních, bohatství a ušlechtilosti našeho rytířstva“,⁵³ zdůrazňuje, že urozenost rodu je v Polsku na rozdíl od jiných národů skutečnou zárukou cti, když jako jednu z hlavních vad urozené pospolitosti chápe „odlišnosti spočívající v titulech a jménech.“⁵⁴ Jeho spokojenost se stávající situací v Polsku tudíž úzce souvisí s faktem, že zde není „knížat, markrabat, hrabat, baronů ani jiných podobně nepotřebných titulů“,⁵⁵ neboť šlechtická pospolitost tvoří jeden nedělitelný celek, v němž není možné, aby jeho movitější příslušníci či zahraniční nositelé cizích titulů tvořili vlastní stav a požívali jakýchkoli „práv či důstojností vyšších než je sláva rodu či znamenitost předků“.⁵⁶

Tento postřeh navíc opětovně odráží kontext Opalińského doby i jeho vlastní politické aktivity, neboť utvrzuje-li autor své čtenáře v tom, že veškeré podobně zbytečné tituly nenachází v Polsku podporu a jsou zakázány, je třeba reflektovat, že tento zákaz byl přijat teprve deset let před vydáním spisu, a to patrně za Opalińského přítomnosti. Příslušný zákon schválený na sejmu v roce 1638 pod názvem *O tytulach cudzoziemskich* obsahuje navíc klíčové zdůvodnění daného kroku v podobě přesvědčení, že „všichni lidé rytířského stavu jsou si rovni“ tak, že žádných těchto „titulů rovnost ve šlechtnosti nemůže snést... ani nerovnostem urozenosti cokoli přinést“,⁵⁷ což je argument, o nějž se opírá právě Opaliński ve své *Obraně*.

Jediné myslitelné pojetí urozenosti zachovávající ctnost proto vyžaduje, aby jakékoli majetkové rozdíly mezi jednotlivými šlechtickými rody, vedoucí k existenci magnátské vrstvy, nenarušovaly rovný status šlechtictví jako takového. Toto egalitářství přitom není omezeno pouze na oblast dostupnosti politických práv či přístupu k úřadům, ale výrazně zasahuje i do roviny žádoucích jazykových

53 Tamtéž, s. 123.

54 Ł. OPALIŃSKI, *Polonia defensa*, s. 218.

55 Ł. OPALIŃSKI, *Polonia defensa*, s. 220–221.

56 Je dobré si povšimnout, že Opaliński zrod těchto umělých titulů ztotožňuje s epochou úpadku římského impéria, tedy „w okresie największego barbarzyństwa“, což opětovně poukazuje k účtce, které se v polském prostředí těšilo politické dědictví klasického Říma; Tamtéž, s. 221.

57 Tamtéž, s. 221.

prostředků, v jejichž případě se Opaliński staví za to, aby veškerá pochvalná oslovení nad rámec bratrského šlechtictví vycházela pouze z legitimacy zastávaných úřadů a veřejné služby.⁵⁸

Z výše vyřčeného vcelku jednoznačně vyplývá, že Opalińského pojetí formální rovnosti ve smyslu jednotného vymezení privilegií bylo opřeno o dva zásadní principy:

1) o rovnosti má smysl hovořit striktně v rámci šlechticky vymezeného stavu, jenž je pojímán jako nositel identity polského národa, mimo nějž panuje ve společnosti přirozená nerovnost, kterou Opaliński dokládá četnými odkazy na odlišnost lidí nízkého původu či na aristotelské chápání společnosti;⁵⁹

2) v rámci šlechtického stavu je rovnost nahlížena ve striktně formální rovině coby rovnost statusu ve veřejné sféře, jež tak nevylučuje přítomnost olbrímých nerovností týkajících se majetku či skutečného politického vlivu.

Zaměříme-li se znovu na argumentaci, kterou Opaliński používá, aby doložil prospěšnost jednoty šlechtického stavu bez dalších diferencí, zjistíme, že zde mimo jiné razí přesvědčení o šlechtické rovnosti, „upevňující obecnou rovnost a svobodu“.⁶⁰ Břitký kritik šlechtické zatvrzelosti v tomto momentu opětovně odmítá vymezovat rovnost urozeného stavu pouhým sebezájmem jednotlivých šlechtických individualit a převádí její hodnotu do abstraktnější roviny – jediné ta rovnost mezi šlechtici má smysl, jež přináší prospěch rovnosti a svobodě coby kolektivně chápaným atributům celé pospolitosti.

Abychom tomuto vztahu porozuměli hlouběji, je zapotřebí obrátit pozornost zpět k Opalińského *Rozmluvě*. Jsou-li obě postavy tohoto dialogu implicitně schopny shodnout se na prospěšnosti jednotné právní roviny šlechtické obce, dostávají se do sporu v otázce konkrétních práv, jež by měla z této rovnosti vyplývat ve veřejném prostoru. Zatímco *zeman*, věren tradicionalismu, stojí v tomto směru pevně na pozicích rovného hlasu každého jednotlivého člena šlechtické obce vůči hlasu celého společenství, přichází *plebán* s námitkou, mířící opětovně k ohrožení obecného dobra. V tom smyslu se spolu se Senecou *zeman*a řečnický táže, dle čeho lze poznat dobrého muže, přičemž rozhodující podle něj musí být

58 Konstytucje seymu walnego koronnego warszawskiego sześcieniedzielnego, roku pańskiego 1638, *Wolumina Legum*, t. III, s. 442.

59 Ł. OPALIŃSKI, *Polonia defensa*, s. 221.

60 V jiném ze svých děl Opaliński na základě Aristotelova postřehu vyzdvihuje nutnost existence panství nad poddanými; Łukasz OPALIŃSKI, *O powstawaniu społeczności ludzkich*, in: Z. Ogonowski (ed.), *Filozofia myśl społeczna XVII wieku*, t. I, Warszawa 1979, s. 217.

„schopnost podřídít se osudu.“⁶¹ Co přesně touto aluzí sleduje, vychází najevo až ve chvíli, kdy se *plebán* na základě dalšího z klasiků uchyluje ke konstatování, že ve „veřejných záležitostech není větší nespravedlnosti než rovnosti, jelikož oprávnění všech je stejné, avšak moudrost různá“,⁶² přičemž v Polsku dochází přímo k „hloupé, špatné či podvodné tvrdohlavosti, která nechce ustoupit žádnému rozumu“,⁶³ v důsledku čehož musí veřejný zájem volit mezi poškozením dobra *Rzeczypospolité* a mezi narušením principu rovného a svobodného hlasu.

Opaliński se tak de facto znovu vrací ke svému ústřednímu tématu, jímž je republikánsky chápané dobro obce, které sice musí vycházet z respektu k právům svých členů, ale zároveň nemůže zachovávat striktní rovnost ve smyslu stejného přístupu ke všem hlasům. Stejně jako dle Opalińskiego platí, že i jednotlivec může mít na své straně spravedlnost a pravdu, protiví-li se z dobrých úmyslů vůli všech, nemůže mít šlechtická republika výčitky, jestliže se bude protivit vůli jednoho.⁶⁴ I v tomto směru promlouvá do Opalińskiego myšlení aristotelská tradice, na kterou navazoval už ve svých postřezích o lidské přirozenosti a z níž ostatně vyvozoval politickou teorii jako celek.⁶⁵ Ta se projevuje například v momentu, kdy *plebán* ve svém varování *zemana* před přílišným uplatňováním rovnosti ve veřejné sféře odkazuje na již jeho předchůdci hojně využívané⁶⁶ aristotelské připodobnění politiky k loďi, pro jejíž šťastnou plavbu je zapotřebí, aby každý přijal svou roli, zatímco na polském sejmu „pracují veslaři proti sobě“.⁶⁷

61 Ł. OPALIŃSKI, *Polonia defensa*, s. 221.

62 Jedná se o narážku na Senecův citát z Dialogů: „Quid est boni viri?“ Praebere se fato.“; Lucius Annaeus SENECA, *Dialogi*, I. de Providentia, 5, 8.

63 Jde o převzatý výrok z Pliniových Epištol: „...in publico consilio potest fieri, in quo nihil est tam inaequale quam aequalitas ipsa. Nam cum sit impar prudentia, par omnium ius est“; PLINIUS, *Epistulae*, Liber II, 12, v. 5.

64 Ł. OPALIŃSKI, *Rozmowa*, s. 59.

65 Opaliński při té příležitosti využívá citátu Valeria Maxima: „...meminerint nefas non esse aliquid ab omnibus uni negari, cum saepenumero singuli cunctorum voluntati resistere fas esse duxerint...“; VALERIUS MAXIMUS, *Facta*, VII, 5; Ł. OPALIŃSKI, *Rozmowa*, s. 105.

66 O aristotelském pojetí politiky a společnosti v dílech Opalińskiego píše například G. Raubo či C. Kunderewicz; viz Grzegorz RAUBO, *Między codziennością a „państwem Platona. Racjonalistyczne aspekty twórczości Łukasza Opalińskiego*, *Poznańskie Studia Polonistyczne, Seria Literacka* 21 (41), s. 255; Cezary KUNDEREWICZ, *Poglądy filozoficzno-prawne Łukasza Opalińskiego*, Warszawa 1939.

67 Podobný příměr volí i S. Orzechowski, když hovoří o tom, že „Iam navis vestra lacera est, plena rimarum est, hac atque illac perfluit, et nemo est, qui resarciat...“; Stanisław ORZECZOWSKI, *Respublica Polona. Proceribus Polonis in Conventu Generali, Anno Domini 1543 Cracoviae Congregatis Salutem*, in: J. Korzeniowski (ed.), *Orichoviana. Opera inedita et epistulae Stanisłai Orzechowski*, t. I, Cracoviae 1891, s. 4.

Diskurz obecného dobra: dědictví antických republik

Je tedy zřejmé, že klíčový odkaz republikánského dědictví antického světa představuje pro Opalińskiego idea obecného dobra, spojená s již naznačeným inherentním napětím mezi veřejným zájmem obce coby společenstvím ctnostných občanů a soukromými zájmy jejích členů. Jak bylo analyzováno výše, lze Opalińskiego ideální představu o republikánské souvztažnosti mezi soukromým a veřejným prostorem identifikovat na základě názorových pozic *plebána* a *zemana* v otázce vztahu individuálních šlechtických privilegií vůči svobodě kolektivní politické participace. Obě hlavní postavy *Rozmluvy* jsou tudíž schopny shodnout se na nezbytnosti zdravé vyváženosti mezi zájmy celku a zájmy jednotlivce, avšak zatímco *zeman* vychází z přesvědčení, že hlavním účelem obce zůstává ochrana primárních zájmů jejích členů, varuje *plebán*, že bude-li účel republiky omezen na obhajobu šlechtických privilegií, budou soukromé zájmy vždy na překážku zájmům veřejným.

Právě v té souvislosti dochází ze strany Opalińskiego k silné artikulaci pojmů obecného dobra (*dobro popolite*) a jednoty vlasti (*całość ojczyzny*), jež se dle autora nacházejí v permanentním ohrožení od těch, kteří se „krásnými slovy plnými vášně stávají horoucími strážci svobody“,⁶⁸ aby mohli rozvíjet své osobní pohnutky.⁶⁹ Je tedy zřejmé, že nad rámec kolektivní sféry coby souhrnu individuálních zájmů musí dle Opalińskiego existovat sféra obecného dobra, jež není primárně vymezena rozsahem hájených zájmů, nýbrž motivací, z níž tyto zájmy povstávají. Nezáleží proto na tom, zda je toto dobro formulováno celou republikou, jedním vojvodstvím či šlechtickými občany, rozhodující je, zda namísto dílčího prospěchu těch, kdo s jeho formulací přicházejí, dochází k obhajobě ušlechtilého principu obecného blaha.⁷⁰ Zde je žádoucí si povšimnout, že Opaliński svou definicí různých možných úrovní formulace obecného dobra otevírá palčivé téma napětí mezi tendencí chápat polský stát jako centrální sourodý útvar s jedním společným zájmem na jedné a silným regionalismem jednotlivých vojvodství na druhé straně. Jestliže totiž autor *Rozmluvy* důrazně varuje před přílišným individualismem šlechtické obce, je zjevné, že zároveň kritizuje i jednání některých lokálních šlechtických delegací, které se dle svých instrukcí opovažují přikazovat sejmům svou vlastní agendu, což

68 Ł. OPALIŃSKI, *Rozmowa*, s. 114.

69 I v tomto případě se jedná o odkaz na antickou tradici, konkrétně Tacitovu: „...ut in familiis, privata cuique stimulatío, et vile iam decus publicum...“; TACITUS, *Historiae*, I, 90, 3.

70 Ł. OPALIŃSKI, *Rozmowa*, s. 31–32.

Opaliński odmítá poukazem k logice rozumu, který velí, aby „záležitosti týkající se celé *Rzeczypospolite* měly přednost před soukromými“.⁷¹

Hledá-li Opaliński cestu k nalezení optimální rovnováhy mezi centralismem a federalismem, respektive individualismem a kolektivismem, obrací se opětovně k tradici antických republik, jejichž pojetí občanství považuje za vzor ctnostného života. Právě dobře vedený život se vyznačuje tím, že každý občan může žít ve svém soukromí tak, aby nepotřeboval zamykat či zakrývat svůj dům, přičemž na veřejnosti pak respektuje jednotu republiky v pozici nejvyššího zákona, dle něhož je možné o záležitosti cizích pečovat se stejným odhodláním jako o ty svoje.⁷² Dle mínění Opalińského *plebán* byl tento druh života nejlépe naplňován za římské republiky, jejíž občané si byli dobře vědomi, že pokud nebude jejich soukromí v rovnováze s obcí, republika neodvratně zahyne a s ní i její občané přesně dle Senecova hesla o tom, že ten, kdo prodává republiku, prodává sám sebe.⁷³ Dobrý občan je tudíž ochoten sledovat své vlastní zájmy pouze do té míry, do jaké vnímá, že tyto zájmy neohrožují celistvost obce a tím i přeneseně vlastní existenci. Z těchto důvodů je rovněž nutné, aby byla fungující republika prostoupena militantním duchem občanského odhodlání k boji, neboť jedině „štit vojenské udatnosti je schopen zabezpečit svobodu vlasti i svobodu občana“.⁷⁴

Podobným způsobem dává *plebán* k dobru i republikánský příklad soudobých Benátek, jejichž vláda dokázala prostřednictvím autority zákonů „zadržovat v míře a rovnosti všechny občany“.⁷⁵ Tento stav pro něj kontrastoval s nerovnou pozicí šlechtických občanů v Polsku, kteří byli sice formálně všichni na stejné úrovni, ale v důsledku existence tzv. *clientum turbam*, tedy magnátských falcí, docházelo ke vzniku silných klientelistických vazeb a tím i k narušení principu jednoty a rovnosti práva. V té souvislosti proto *plebán* formuluje řečnickou otázku, co by polskému státu přineslo razantní omezení těchto privátních říší, na niž vzápětí

71 Rozlišení mezi veřejným a soukromým dobrem provádí Opaliński následovně: „publiczne artykuły są te, które directe concernunt potrzebę i dobro albo generaliter wszystkiej ojczyzny, albo też choć jednego województwa obywatelów, byle względem ostrzeżenia ich szlacheckiej wolności... prywatne są zaś te, które się ściągają na pożytek prywatny albo województwa... albo też szczególnych w nim osób...“; Tamtéž, s. 107.

72 Tamtéž, s. 99.

73 Tamtéž, s. 44.

74 Tamtéž, s. 111–112, „*Tum ego respondi habere te quod rei publicae nomine mouereres, quam hinc P. Clodius, hinc Vatinius ac pessimus quisque uenundabat et caeca cupiditate correpti non intellegebant se dum uendunt et ueniri*“; L. A. SENECA, *Dialogi*, De Constantia Sapientis, II, 1.

75 Odkaz na pasáž z Cicerona: „...cum patria libertas, cives lateant in tutela ac praesidie bellicae virtutis...“; Ľ. OPALIŃSKI, *Rozmowa*, s. 103; M. T. CICERO, *Oratio pro Lucia Murena*, 22.

poskytuje jednoznačnou odpověď, a sice že svoboda Poláků by se stala trvalejší a mocnější, neboť by konečně panovala ruku v ruce s právem.

Tato tendence propojovat a srovnávat vlastní politickou identitu s širším kontextem republikánského dědictví je znovu společná pro obě postavy *Rozmluvy*, ačkoliv se u nich vcelku zásadně liší výběr oněch tradic, na něž by mělo Polsko navazovat. Zatímco *plebán* v tomto směru upřednostňuje odkaz patricijského Říma či Benátské republiky, obrací se postava *zemana* prioritně k odkazu athénskému městského státu či římské republiky obecně. Athénskou republiku užívá *zeman* především ke své již zdůrazněné kritice radikálních *novitates*, při níž se upíná ke Xenofontově apologii athénskému zřízení. To sice nebylo dokonalé, avšak přesto „muselo zůstat raději takovým, jakým bylo, neboť lze sice vymyslet řadu věcí, jak republiku učinit lepší s cílem její nápravy“,⁷⁶ ale zároveň je třeba vnímat, že každé takové úsilí může přinést velmi závažné těžkosti, ohrožující v konci samo přežití státu. Jinými slovy, nechají-li se šlechtičtí občané přemluvit, že je efektivní vláda důležitější než možnost kontroly nad vlastním životem i za cenu rozháraných veřejných porad, bude královským majestátem pohlcena nejen politická sféra, ale postupně i oblast jejich doposud bytostně soukromé svobody.

Proti této interpretaci athénské republikanismu se důsledně staví *plebán*, jehož prostřednictvím se Opalińskému daří modelovat spor o athénskou tradici jakožto obraz probíhajícího polského střetu o vlastní státnost, jež tak znovu přestává být pouhou dílčí otázkou konkrétního času a místa a stává se součástí obecně platných pravd vztahujících se k fungování dobré občanské společnosti. Terčem *plebánovy* kritiky v tomto směru nejsou pouze Athény, ale de facto jakýkoli stát, který svolí, aby se obecné dobro stalo zájmem jen jedné části společnosti. Z toho důvodu *plebán* nemůže snést ani dědictví Athéňanů, kteří byli příliš lehkovážní ve vztahu k veřejnému řádu, a proto dopustili, aby s jejich vlastní upadla i jejich osobní svoboda,⁷⁷ ale ani *zemanem* chválenou tradici římské republiky. Podobně jako polský stát se kdysi i římská republika vydala cestou emancipace plebejských vrstev bez ohledu na zkušenosti a mínění patricijů, v důsledku čehož byl postupně římský lid ztotožněn pouze s početnou masou široké populace namísto toho, aby byl i nadále pojímán jako soubor různých vrstev římského národa. Přesně na tento nežádoucí vývoj přitom poukazuje Opalińského *plebán* i v Polsku, když lamentuje nad tím, že je *Rzeczpospolita* ovládána pouze *izbou poselskou*, tedy institucí zastupující široké šlechtické masy, které začaly chápat zájem

76 Ł. OPALIŃSKI, *Rozmowa*, s. 55.

77 Ł. OPALIŃSKI, *Rozmowa*, s. 85.

celého polského národa výhradně vlastním pohledem, ignorující skutečnost, že polský národ musí být vždy pojmán především stavovsky, a to tak, aby o blahu republiky „jednaly společně všechny tři stavy.“⁷⁸

Spor o tradici: monarchická republika?

Výše analyzovaný konflikt mezi oběma postavami *Rozmluvy* tak nelze chápat jako pouhý interpretační spor o správné chápání antického světa a jeho dědictví, nýbrž jako symptom obecnějšího napětí v otázce žádoucích tradic polské identity. Jak jsme již upozornili, je třeba vnímat, že mezi *plebánem* a *zemanem* neprobíhá ono Dobrzyckým prosazované apriorní nedorozumění v otázce, zda mají být tradice polské svébytnosti nahrazeny, či uchovány. Tradice totiž představují klíčový výchozí bod pro obě postavy dialogu, od něhož je zapotřebí formulovat jakékoli další směřování *Rzeczypospolité*, protože neshoda nevládne nad tím, zda tradici ctít a zachovat, nýbrž nad jejím obsahovým vymezením.

V tomto ohledu by nás neměla zaskočit přímočarost, s níž obsah polského dědictví chápe *zeman*, jehož postoj byl zřetelně charakterizován v souvislosti s analýzou diskurzu svobody a rovnosti. Esence polského života tak jeho prizmatem spočívá ve svobodném životě silné šlechtické obce, jejímž úkolem je chránit svá přirozená privilegia vůči jakýmkoli hrozbám, a to prostřednictvím aktivní politické participace, tvořící základní pilíř velebeného původního zřízení tzv. šlechtické demokracie. Není přitom příliš překvapivé, že smrtelné nebezpečí pro tento soubor fundamentálních tradic představují pro *zemanu* spíše rizika spojená s vnitřními úskalími polského státu, než jakékoli ohrožení zvenčí. V souladu s koncepcí *inter maiestatem ac libertatem* proto *zeman* uvažuje o královské moci nikoli jako o vhodném nástroji efektivizace polských poměrů, ale jako o permanentní hrozbě, kterou je třeba neustále zatlačovat do pevně vymezených hranic, bez nichž by její přirozeně despotická tendence opanovala veřejný prostor beze zbytku. Je tudíž nabíledni, že v otázce původnosti polského společenství zastává *zeman* jednoznačnou představu: primární je pospolitost suverénních sobě rovných šlechticů, kteří „milují sladkou svobodu“ a „nechtějí mít jiného pána, jen toho, který by sedem principis occupet, ne sit domino locus“.⁷⁹

78 Tamtéž, s. 95.

79 Tamtéž, s. 42. Jedná se o aluzi na Pliniův výrok: „*Illi enim reges hostemque victorem moenibus depulerunt: hic regnum ipsum, quaeque alia captivitas gignit, arcet ac submovet; sedemque obtinet*“

Přesně v opozici vůči této představě formuluje svou vizi původního mýtického Polska *plebán*, který výše charakterizovanou interpretaci polských dějin nepovažuje za ryzí prapůvodní tradici, nýbrž za nežádoucí a falešný odklon od ní.⁸⁰ Ten tak ve své podstatě uznává, že stávající podoba šlechtické politické dominance má v Polsku své hluboké kořeny, na rozdíl od *zeman*a je však přesvědčen, že původní polské společenství bylo založeno na principech silné monarchické vlády. Při líčení tohoto domněle žádoucího stavu přitom neváhá použít obratu o „starodávných předcích, kteří žili pod laskavým panováním králů a nepotřebovali tudíž práv“,⁸¹ přičemž podobný motiv královské tradice využívá Opaliński i ve své polemice s Barclayem, při níž neváhá monarchickou moc označit za „nejdávnější formu vlády, plně se shodující s přírodou a rozumem, nanejvýš užitečnou a prospěšnou“.⁸²

V souvislosti s republikánským velebením role práva je žádoucí pozastavit se nad výše uvedeným zvoláním o blahodárném monarchickém panování, jež činí přítomnost práv údajně zbytečnou. Pro správné uchopení tohoto výroku je zjevně nutné zaměřit se na způsob, jakým *plebán* těmto údajně nepotřebným právům rozumí. Povšimneme-li si totiž *plebánových* litaní nad úpadkem kdysi velebených polských hodnot, narazíme například na konstatování hlásající, že „vaše svoboda (ve významu svobody šlechty) nemůže zůstat netknutá, neboť došlo k rozvratu všeobecně dobrých staropolských zvyků“,⁸³ přičemž dále pokračuje vysvětlením, proč a čím konkrétně byly tyto ušlechtilé obyčeje opuštěny – tím, že polská šlechta odstoupila daleko od „ctnosti starodávných předků“⁸⁴ i od jejich „chvályhodných způsobů v době války i míru“ a namísto obyčejné poctivosti se začala řídit pýchou a lakotou. Opět zde tedy zaznamenáváme názor, že ceněná hodnota svobody coby žádoucího způsobu lidské existence je ničena daremným stylem života šlechty, která tuto svobodu reartikulovala do podoby individuálně pojímaných stavovských

*principis, ne sit domino locus“; PLINIUS, XII Panegyrici Latini, Baehrens, Aemilius (ed.), 55, 7, Lipsiae 1874, s. 50. Tento výrok patřil zjevně k Opalińského oblíbeným, neboť ho v obdobné podobě používá i ve své *Obraně Polska* proti kritickým připomínkám Johna Barclayho; Ľ. OPALIŃSKI, *Polonia Defensa*, s. 198.*

80 Shodne-li se *plebán* se *zemanem* na tom, že v Polsku nefungují parlamentní zasedání, odhaluje odlišné pojetí tradice u obou postav i nuanci ohledně vnímání této vady politického zřízení. *Plebán* totiž na rozdíl od *zeman*a nechápe chaotický průběh sejmů jako příčinu špatného stavu polského státu, nýbrž jako symptom mnohem hlubších a déle trvalejších vad, v první řadě pak právě odklonu od původních tradic; Ľ. OPALIŃSKI, *Rozmowa*, s. 24.

81 Tamtéž, s. 25.

82 Ľ. OPALIŃSKI, *Polonia Defensa*, s. 198.

83 Ľ. OPALIŃSKI, *Rozmowa*, s. 42–43.

84 Tamtéž, s. 43. Zmínkou o „instituta maiorum domi militiaeque“ naráží Opaliński na citát Sallustia; G. C. SALLUSTIUS, *De coniuratione Catilinae*, 5, 9.

privilegií. V tomto směru je tudíž nutné chápat *plebánovo* zvolání o nadbytečnosti práv v mytickém věku polské společnosti jako kritiku a umělost nadvlády soukromé svobody nad jejím veřejným rozměrem, který postava *plebána* spolu se silnou monarchickou mocí řadí právě do korpusu oné žádoucí a pravé tradice polské republiky.

Opalińskiego *plebán* tak vcelku jednoznačně staví dichotomii mezi zlatým věkem předků, kteří byli po vzoru raného Říma schopni „prahnout po slávě, ctít své způsoby jak v časech války, tak v časech míru, respektovat právo nejen podle předpisů, ale dle vrozených vlastností, projevovat svou statečnost a dbát nejen o sebe, ale i o vlast“,⁸⁵ a mezi současným světem polské šlechty, která se pod vlivem cizích zvyků nedokázala ubránit síle mamonu a chamtivosti.⁸⁶ Právě narážka na pouhou dílčí a nikoli absolutní vinu polské aristokracie, která sice nezabránila úpadku původních mravů, ale učinila tak pod tlakem oněch „cizozemských zvyků“, je velmi důležitá při analýze *plebánem* identifikovaného vztahu mezi úrovní původních polských hodnot a způsobem, jímž by měly být tyto principy obnoveny pro soudobou polskou společnost. Zakončuje-li totiž Opaliński – už nikoli ústy svých postav, nýbrž jakožto autor – své dílo zvoláním, že polská republika bude zachráněna, pokud se mezi Poláky navrátí ona „starodávná poctivost veřejné služby vašich předků“,⁸⁷ je očividné, že z neutěšené situace vidí možnou cestu, vyžadující však náročnou a na první pohled paradoxní oběti. Při formulaci navrhovaného řešení je totiž Opalińskiego *plebán* přesvědčen, že *Rzeczpospolita* se sama nikdy nezachrání, neboť tak jako „nemocný nikdy dobrovolně nepřijme léků, které se mu protíví, a raději prahne po své nemoci“,⁸⁸ bude i polská šlechta nadále hájit svých práv, ačkoliv právě ta jsou původcem choroby. Toto konstatování však ostře kontrastuje s názorem, který *plebán* vyjadřuje v souvislosti s úpadkem dobrých polských tradic, jelikož spatřuje-li příčinu tohoto úpadku v přejímání cizích zvyklostí při současném tvrzení, že Polsko nemůže být spaseno za pomoci vlastních sil, zdá se, že z dané situace není východiska.

85 E. OPALIŃSKI, *Rozmowa*, s. 43. Opaliński zde ve svém výčtu žádoucích staropolských ctností vybírá několik pasáží ze Sallustiovy charakteristiky římských předností: „...*Laudis avidi, pecuniae liberales erant; gloriam ingentem, divitias honestas volebant... igitur domi militiaeque boni mores colebantur; concordia maxuma, minuma avaritia erat; ius bonumque apud eos non legibus magis quam natura valebat... duabus his artibus, audacia in bello, ubi pax evenerat, aequitate, seque remque publicam curabant*“; G. C. SALLUSTIUS, *De coniuratione Catilinae*, 7, 6 – 9, 1 – 9, 3.

86 E. OPALIŃSKI, *Rozmowa*, s. 46–47.

87 Tamtéž, s. 124.

88 Tamtéž, s. 52–53.

Vodítko nicméně poskytuje ona nepostradatelná část *plebánova* pojetí zlaté polské minulosti, a sice vláda dávných silných králů, kteří byli schopni zajistit polské společnosti řád. Jestliže tudíž slovy o nemožnosti spasení Polska sebou samým vyjadřuje *plebán* pochyby nad šlechtickou ochotou vzdát se vlastních privilegií pro uzdravení vlasti, neodkazuje tím primárně na nutnost zásahu zvenčí, nýbrž na nezbytnost prosazení bolestných, avšak potřebných reforem i přes odpor této šlechtické obce, čehož by byl v polském prostředí schopen pouze silný monarcha: „jiného způsobu nápravy špatných obyčejů není než ustavení ostrých a surových práv, která však bez jejich vymáhání budou mrtvá, i kdyby byla sepsána krví.“⁸⁹ Přirovnáva-li zde *plebán* posílení královské moci k nepřijemnému, avšak pro pacienta v podobě *Rzeczypospolité* nezbytnému léku, neváhá *zeman* varovat, že *plebánovy* léky jsou horší než sama nemoc, přičemž deklaruje, že raději zvolí náš obvyklý neřád s veškerou volností, než aby podobnou léčbou dopustil záhubu tolik ceněné svobody.⁹⁰

Oproti tomu *plebán* skutečně chápe proces posílení monarchických a senátních pozic v uspořádání *Rzeczypospolité* jako univerzální lék na všechny její neduhy,⁹¹ neboť napravit tyto neduhy znamená vrátit se k „prvnímu zřízení...“, to jest pod silnější vládu a panování králů, jehož stín a hodnota jsou nyní prázdné.⁹² Hovoří-li Opaliński nicméně o prospěšnosti takto posílené exekutivní moci, je zapotřebí vnímat, že své pojetí Polska jako silné monarchie zasazuje plně do kontextu šlechtické republiky, hledající onu tolik postrádanou rovnováhu *inter maiestatem ac libertatem*. Za hlavní devízu silné monarchické moci totiž neoznačuje její rychlost či rozhodnost, nýbrž ochranu veřejného řádu jakožto oblast onoho pozitivního a veřejného chápání svobody. Tento argument tak plně zapadá do republikánské představy dobrého zřízení jakožto vlády práva, které sice spoutává své občany omezující silou, avšak zároveň zajišťuje jejich dobrý a ctnostný život.⁹³

89 Tamtéž, s. 48.

90 Tamtéž, s. 41.

91 Tamtéž, s. 16, 58. Je zřejmé, že Opaliński na řadě míst využívá diskurzu ztělesňujícího fungování státní pospolitosti s fungováním lidského těla, kdy je krize státnosti diagnostikována jako choroba, která musí být vyléčena za pomoci vhodných léků. Tato řečová rovina byla hojně využívána již v dřívějších epochách politického myšlení, například i Orzechowským, který ve svém varování před ohrožením státu prostřednictvím občanské zrady používá obdobné termíny jako „nemoc“, „jed“ či „lék“; Stanisław ORZECZOWSKI, *Przedmowa do Przyluskiego*, in: J. Starnawski (ed.), *Wybór pism*, s. 107.

92 Ł. OPALIŃSKI, *Rozmowa*, s. 41.

93 Dle autora „se mylí ten, kdo mní, že pod skvělým vládcem žije se v nevoli“; Tamtéž, s. 61. Odkaz na dílo Claudia Claudiana o Stilichovi: „fallitur egregio quisquis sub principe credit servitium“; CLAUDIUS CLAUDIANUS, *De consulatu Stilichonis*, III, v. 113–114.

Závěr: republikánský mýtus aristokratické identity v 17. století

Pokusíme-li se tedy zakotvit Opaliínského *Rozmluvu* jakožto žánrovou výpověď dobového politického myšlení v širších konturách uchopení polské identity, je možné konstatovat, že analyzovaný dialog dokládá ze strany autora v prvé řadě akceptaci určitého inherentního rozporu, panujícího jak v otázce politického myšlení polské šlechty, tak ohledně žádoucího směřování dané společnosti. V tomto směru zapadá Opaliínského přístup vcelku jednoznačně do republikánského modelu *theory as practice*, o čemž svědčí zejména fakt, že Opaliínski vědomě reflektuje konkrétní problémy polského státu a dokonce i partikulární politická jednání dané doby a vyvozuje z nich postřehy vztahující se nejen k ideálním představám o fungování polského státu, ale i k hodnotovému uchopení politiky a společnosti obecně.

Interpretace klíčových témat dialogu i analýza diskurzu obou klíčových figur *Rozmluvy* přitom prokázaly, že Opaliínski nemodeluje rozhovor dvou fiktivních postav jako střet kříženého reformismu s nežádoucím tradicionalismem, nýbrž jako doklad komplikovanosti a protichůdnosti dobového přístupu polských elit vůči politice. Skutečnost, že účelné a realizovatelné směřování polské společnosti nereprezentuje žádná z postav *Rozmluvy* sama o sobě, nýbrž právě jejich vzájemné soupeření, dokládá v tomto směru nejzřetelněji pravděpodobně závěrečné vyznění dialogu, z něhož je zřejmé, že ačkoliv se hlavní a do značné míry antagonistické figury v mnoha fundamentálních otázkách ostře rozcházejí, jsou v konci schopny tyto odlišnosti ignorovat a shodnout se na primární nutnosti ozdravení parlamentní procedury bez ohledu na principiální nuance jimi zastávaných stanovisek.

Průsečíky v myšlení obou Opaliínského postav navíc prokazují přítomnost silných republikánských momentů, jež mohou být srovnávány s obdobně laděnými principy politických idejí dobové republikánské teorie v západní Evropě. Jestliže lze za signifikantní znaky takto chápaného republikanismu označit specifické chápání hodnot svobody, rovnosti a obecného dobra, můžeme konstatovat, že Opaliínského koncepce polské státnosti vykazuje podobnost ve všech zmíněných attributech. Akceptace individuálního rozměru svobody v podobě šlechtických privilegií tak v sobě implicitně obsahuje požadavek občanské participace zajišťující uchování veřejného rozměru této hodnoty. Rovnost je Opaliínským pojímána striktně občansky, tedy jako politicky podmíněný atribut funkční pospolitosti a nikoli jak apriorní hodnota lidské existence. Podobně pak i princip práva sehrává klíčovou úlohu rozhodující politické síly, jíž musí být podřízeny všechny složky polské pospolitosti – samozřejmě za předpokladu, že má právo usilovat o realizaci

obecného dobra. Ze stejného důvodu je dle Opaliňského rovněž nezbytné nepreferovat v politickém zřízení žádnou z partikulárních institucí *smíšené vlády* a klást důraz na žádoucí rovnováhu mezi monarchickým principem a mocí šlechtického parlamentu.⁹⁴

94 Tato studie vznikla s přispěním projektu *The Jagiellonians: Dynasty, Memory and Identity in Central Europe* na Somerville College, University of Oxford.

The Political Dialogue of Łukasz Opaliński as a Reflection of Ambivalent Tradition of Polish Republicanism

JAN KVĚTINA

This paper is focused on the republican discourse of Polish early modern political thought and its related concept of identity applying the discursive analytical methods to the research of the political dialogue written by Łukasz Opaliński. Assuming the presence as well as importance of the so called aristocratic myth within the Polish political thought of that time (i.e. the reflection of noble identity since the 16th century that was later ideologically interpreted since the Enlightenment), the study struggles to identify the patterns of republican tradition within this heritage. Moreover, distinctive features of the fictional figures and their discourses in the aforementioned political dialogue entitles us to state that the Polish republican concept resembled similar attributes in Western European context, where alternative interpretation of political values – distinct from mainstream liberal tradition – was identified by Q. Skinner, J. G. A. Pocock or P. Pettit.

Taking Opaliński's dialogic work as the main symbolic object for the discourse analysis, it is necessary to consider this genre as a part of early modern politics itself that reflected not only ideal values and principles, but also particular and topical questions commenting current quandaries of political system. In this regard, the study highlights Opaliński's crucial turn concerning new baroque concept of political dialogue whose structure became different from the earlier Socratic tradition that was popular in Renaissance. The comparison of Opaliński's dialogic concept with older dialogues written by S. Orzechowski proves fundamental changes regarding more ambivalent construction of main dialogical figures that represented author's complicated and dilemmatic understanding of Polish society. Hence, the study does not accept the older and classical interpretations of Opaliński's political works based on the concept of S. Dobrzycki. On the contrary, it struggles to claim that Opaliński's most famous dialogue does not represent typical tension between backward traditionalism and desirable reformism, but highlights the importance of both political positions within current Polish political structure.

As it has been already mentioned, those ambivalent traits of Opaliński's fictional figures as the symbolic representantative patterns of the main political attitudes reflect the crucial features of European republicanism, i. e. the theoretical construction

whose validity has been proved for particular and distinct countries in Western Europe. However, the discursive analysis of Polish political dialogues confirms that specific concept of liberty as non-dominance, civic equality and omnipotence of constitutional and legal state represented influential and indispensable parts of Polish political thought. The dependence of Polish aristocratic identity on political bonds thus contributed to the construction of myth of Polish uniqueness as local nobles identified themselves as the freest and most equal community in the world.

Regarding the aforementioned presence of republican thought, one can claim that political tension between *pleban* (*priest*) and *ziemianin* (*yeoman*), two main figures of Opaliński's dialogue, represents mutual interdependence between private and public concept of liberty where the former level of this value is sustainable only on the condition of active political participation of noble citizens. Moreover, even principles of equality promoted again by both figures of the dialogue can be treated as a symptom of republican thought, because this value is described in strict political terms demarcating a huge gap between legally equal citizens and other social classes. As the last important Polish distinctive identity trait one can highlight indispensable connection between ancient heritage of common good and sovereignty of law that is supposed to be superior to all political institutions. The clash over ideal ancient constitution between *ziemianin* as an adherent to Roman plebeians and Athens and *pleban* as a supporter of Roman patricians and Venice thus can be seen as an expression of current political conflict over individual and communal sphere of common good as well as over ideal Polish constitution where Opaliński calls for a harmonious *monarchia mixta* being able to combine the royal majesty with noble democracy.

STUDIE

Jižní Amerika a její hospodářství na počátku 20. století pohledem Zdeňka Fafla

LUKÁŠ PERUTKA

LUKÁŠ PERUTKA: Zdeněk Fafl's reflection of South America, and its economy in the beginning of the 20th century

This study focuses on the figure of Zdeněk Fafl (1881–1961), deputy of the Prague Chamber of Commerce who visited in 1910 and 1911 states in South America. The topic is addressed from a wide perspective of relations between Austria-Hungary and the respective countries. It is based on the material from the personal collection of Zdeněk Fafl stored in the archive of the National Technical Museum in Prague as well as contemporary and present scientific literature. The main goal of this contribution is to introduce the personality of Zdeněk Fafl and analyse his writings that offer us invaluable information about the South American countries and their relation with Austria-Hungary in the years prior to the World War I. Without any doubt Fafl's diary presents the broadest material of its time about countries like Brazil, Argentina, Uruguay or Chile and is also significant for future studies regarding Czechs and South America.

Key words: Zdeněk Fafl – Beginning of the 20th century – Czech emigration – Economy of Austria-Hungary – Travelogue of South America – Austria-Hungary relations with Latin America

Úvod

Na počátku 20. století stoupal v českých zemích, ale i v celém Rakousko-Uhersku zájem o státy Jižní Ameriky. Země jako Brazílie, Uruguay nebo Argentina představovaly vhodné odbytiště průmyslového zboží, ale staly se také cílem poměrně velkého počtu emigrantů. V důsledku toho se začaly objevovat v tisku, časopisech nebo knihách zprávy z tohoto kontinentu, ať již od populárních cestovatelů nebo od oficiálních úředníků, kteří zmíněné země navštívili. Mezi jejich pracemi byl do- sud neprávem opomíjen cestovní deník Zdeňka Fafla, který se společně s Vojtěchem Vaníčkem vypravil v roce 1910 na jihoamerický kontinent v rámci velké rakouské výpravy průmyslníka Arthura Kruppa.

V té době neměla česká veřejnost mnoho informací o tomto kontinentu. V prvním desetiletí 20. století sice vyšlo několik prací, ale ty byly často úzce zaměřené. Jako turista se v letech 1899–1900 podíval do zámoří zámožný český sběratel etnografických předmětů Julius Hirsch. Během své okružní výpravy postupně navštívil Brazílii, Argentinu, Falklandské ostrovy, proplul Magellanovým průlivem a podél pobřeží pokračoval do Chile, Peru a Ekvádoru. Po svém návratu sepsal pro své přátele knihu *Potulky Jižní Amerikou*, kde představil především tamní velká města.¹

Na Hirsche poté navázali dva slavnější čeští cestovatelé. Zejména Alberto Vojtěch Frič, přezdívaný též lovec kaktusů. Ten v rozmezí let 1901 a 1912 podnikl hned čtyři cesty do Brazílie, Uruguaye, Paraguaye a Argentiny. Jeho literární dílo otiskly některé české časopisy té doby. Frič se zajímal hlavně o přírodu a později také o domorodé obyvatelstvo. Protože se velmi často nalézal mimo civilizaci, Fričovy seriály většinou stihly vylíčit pouze cestu přes Atlantik, popřípadě krátce nastínit život mezi původní populací. Zprávy jsou to navíc krátké a často kusé. Patrně záleželo na tom, zdali se dopisy podařilo odeslat a doručit.²

Druhým slavným českým cestovatelem, který na jih Ameriky zavítal, byl Enrique Stanko Vráz. Jednalo se o jeho druhé putování, to první ale vedlo, jak napovídá název jím sepsané knihy, napříč rovníkovou Amerikou.³ Vráz se v posledním

1 Julius HIRSCH, *Potulky Jižní Amerikou*, Praha 1901.

2 Pro srovnání například: Alberto Vojtěch FRIČ, *Z pouti mladého českého cestovatele*, Světozor, 1904, s. 16–18, 40–42, 76, 77, 97, 98, 126–128. Zde Frič v prvních třech dílech líčí pobyt na ostrově Madeira u afrických břehů a ve zbylých dvou svůj život u domorodců v Gran Chacu mezi Argentinou a Paraguayí. Alberto Vojtěch FRIČ, *Z nové cesty do Jižní Ameriky*, Světozor, 1910, s. 370–372, 447–449, 493–496, 562–564, 638–640, 849–851. V druhém seriálu je pouze poslední díl věnován Riu de Janeiru, předchází pojednávajícím cestě lodí do Ameriky.

3 Enrique Stanko VRÁZ, *Napříč rovníkovou Amerikou*, Praha 1900.

desetiletí 19. století vydal z Venezuely proti toku Orinoka do Brazílie a odtud proti proudu Amazonky do Peru. Jižní cíp Ameriky tak navštívil až v letech 1903–1904. Cestoval především hlavními městy zdejších států a hlavně fotografoval. Bohužel zážitky z této druhé výpravy již nese-psal, a tak seznámil s jejími výsledky českou veřejnost pouze na svých přednáškách.

Na oba předchůdce počátkem druhé dekadý 20. století, tedy přibližně ve stejné době jako Zdeněk Fafl, navázal a za oceán odplul cestovatel František Čech-Vyšata, ten ovšem publikoval své poznatky až o 17 let později v triptychu *Patnáct let v Jižní Americe*.⁴ Díky tomu jeho informace nemohly být již zužitkovány rakouskými oficiálními místy.

Jiného rázu byly brožurky Ferdinanda Misslera nebo Jana Jetmara. První z nich byl agentem Severoněmeckého Lloydů, lodní společnosti, která přepravovala vystěhovalce obzvláště přes Atlantský oceán. Na počátku 20. století stoupal zájem o plavby do Argentiny nebo Brazílie, a proto Missler vydal několik stručných publikací, aby propagoval emigraci a zároveň rejdařství, pro něž pracoval. Je proto nasnadě, že Jižní Ameriku líčil v pozitivním světle.⁵ Podobného rázu byly také dva dopisy od krajanů usazených v Argentině či Brazílii. Jan Jetmar, jenž pracoval jako úředník v psychiatrické léčebně v Buenos Aires, sepsal *Hrst úvah o Argentině a české imigraci*, J. Hamáček dal svému listu název *Situace vystěhovalců v Brasilii*.⁶ Oba krajané charakterizují život ve svých zemích nekriticky ve snaze nalákat nové příchozí.

Nedostatek důvěryhodných informací o Jižní Americe vedl k tomu, že oficiální místa v Praze vyslala na studijní cestu po tamních státech Zdeňka Fafla a Vojtěcha Vaníčka. První byl delegátem Pražské obchodní komory a druhý Národohospodářského ústavu České akademie. Vaníček sepsal po návratu známý spis *Republiky řeky La Platy*,⁷ který je ale spíše statistickým přehledem hospodářství Argentiny, Paraguaye a Uruguaye se stručným nástinem jejich historie a zeměpisu. Celé dílo ztrácí v dnešní době na své ceně, snad s výjimkou rozsáhlého doslovu. Jak ale Vaníček uvádí v předmluvě své práce, rozhodl se pro tuto strukturu především

4 František ČECH-VYŠATA, *Patnáct let v Jižní Americe*, Praha 1927.

5 Z Misslerových publikací stojí za zmínku především tyto tři: Ferdinand MISSLER, *Státy Santa Fé, Entre Rios, Cordoba, Mendoza a území Misiones a Patagonie náležející k republice Argentině v Jižní Americe a jsou rájem pro vystěhovalce, kteří rolnictví a chov dobytka provozovati chtějí: Výťah z úředních vyhlásek*, [asi Brémy] 1905; TÝŽ, *Španělsky bez učitele: Nepostrádatelná pomůcka pro cestující do Argentiny*, [asi Brémy] 1905; TÝŽ, *Spolehlivý rádce pro cestovatele do Ameriky*, Praha [mezi 1888 a 1908].

6 Oba dopisy byly otištěny v publikaci: Jan JETMAR, *Do Argentiny a Brazílie: dopisy dvou krajanů*, Praha 1906.

7 Vojtěch C. VANÍČEK, *Republiky řeky La Platy*, Praha 1911.

kvůli tomu, že nic tak informativního a obšírného o těchto státech do oné doby nebylo sepsáno. Rovněž uvádí, aby jeho pojednání: „...bylo posuzováno co sbírka potřebných informací se stanoviska praktického, nikoli snad co cestopis, vyžadující k dosažení všeobecné zajímavosti, kromě vzletného slohu, též značné dávky obrazotvornosti.“⁸

Zdeněk Fafl naproti tomu svůj deník koncipoval jako cestopis, což jej činí zdrojem mnohem zajímavějších informací. Navíc strávil v Jižní Americe o měsíc déle než Vaniček a díky tomu zahrnul do svého vyprávění také kapitoly o Brazílii a Chile. Náдавkem Fafl neopomenul kromě popisu velkých měst a přírodních krás zmínit i situaci českých či rakousko-uherských emigrantů. Podobně jako Vaniček se zabýval i nástinem hospodářství jihoamerických republik. Neposkytuje sice tak detailní informace, ale o to je jeho dílo zajímavější pro čtenáře. Ve své době tak zcela jistě nabídl české veřejnosti nejkomplexnější pohled na pětici států ležících v jižním cípu Latinské Ameriky a je proto překvapivé, že do dnešní doby zůstal prakticky neznámý. Opomenul jej dokonce i Vlastimil Kybal, který jinak pečlivě zmapoval českou přítomnost v Latinské Americe do roku 1935.⁹ Přehlednutí takto zajímavého a velmi obsáhlého pramene patrně můžeme vysvětlit tím, že byl publikován pouze jako seriál na pokračování v regionálním západočeském týdeníku *Žďár*.¹⁰ Tato práce si tak klade za cíl představit nejen osobu Zdeňka Fafla, ale také jeho nejzajímavější postřehy z cesty po Jižní Americe. Jeho líčení je také zasazeno do širších souvislostí jak českého vystěholectví, tak i obchodních vztahů mezi Rakousko-Uherskem a Latinskou Amerikou.

Osobnost Zdeňka Fafla

Zdeněk Fafl se narodil 13. února 1881 v Rokycanech v čísle popisném 47 řídicímu učiteli dívčích škol v téže městě a jeho ženě Augustě, dceři okresního lékaře v Kolíně Josefa Steppana. Pokřtěn byl o čtrnáct dní později v římskokatolickém kostele Panny Marie Sněžné v Rokycanech, a sice hned třemi jmény Zdeněk, Josef

8 V. C. Vaniček, *Republiky*, s. V a VI.

9 Vlastimil KYBAL, *Po československých stopách v Latinské Americe*, Olomouc 2003.

10 *Žďár*, ročník 10, čísla 7–29, 11. 2. až 1. 7. 1911. V předkládané práci je využito rukopisu deníku, který se pod názvem *Z cesty do Jižní Ameriky* nachází v archivu Národního technického muzea v Praze a liší se od publikované verze pouze v několika detailech. Archiv Národního technického muzea, fond JUDr. Zdeněk Fafl, číslo 585 (dále jen ANTM, f. Fafl), karton 20, deník *Z cesty do Jižní Ameriky*.

a Antonín.¹¹ Používal ovšem pouze první z nich, někdy jako zkomoleninu či pseudonym Zdenko. Měl dva sourozence, o dva roky později narozenou sestru Idu, která později pracovala jako učitelka, a o tři a půl roku mladšího bratra Arnošta, který vystudoval gymnázium a pokračoval v Praze na univerzitě.

V roce 1886 nastoupil Zdeněk Fafl do rokycanské pětitřídky, kde byl nadprůměrným žákem, neboť na všech vysvědčeních měl samé jedničky. Mezi léty 1891 a 1893 absolvoval dva roky privátního studia. Zřejmě kvůli chudým poměrům jeho rodiny. I přesto, že byl otec později povýšen na okresního školního inspektora, ještě na univerzitě Fafl předkládal potvrzení o nemajetnosti své a svých rodičů.¹² V roce 1893 nastoupil na c. k. české státní gymnázium do Plzně a rovněž patřil k lepším studentům. Jeho vysvědčení potvrzují, že drobné problémy mu občas činilo kreslení a tělocvik, ve vyšších ročnících pak zeměpis a dějepis, z nichž dokonce dostal na konci septimy trojku. I přesto dokázal 20. června 1899 odmaturovat s vyznamenáním.¹³

Mezi léty 1899 a 1903 absolvoval práva na české univerzitě Karlo-Ferdinandově a na univerzitě ve Vídni. V roce 1904 nejprve 3. května dokončil doktorskou zkoušku a 4. července byl doktorem práv jmenován a získal titul JUDr. Již v té době působil na praxi jako místodržitelství konceptní praktikant na okresním hejtmanství v Rokycanech, ovšem jen do podzimu, kdy nastoupil na vojnu. Na konci září 1905 byl vzat do rezervy s hodností kaprála po roční službě u 35. pěšího pluku 8. armádního sboru. Po návratu z vojska se zapsal na filozofickou fakultu Karlo-Ferdinandovy univerzity, avšak studium zřejmě nedokončil. Je možné, že se nechal zaregistrovat pouze proto, aby mohl v Praze ušetřit na bydlení, neboť opětovně žádal o prominutí kolejného. Téhož roku nastoupil jako praktikant u okresního soudu v Praze. V následujících letech Zdeněk Fafl pokračoval na této pozici, avšak také se snažil najít si trvalejší a lépe placené místo. To se mu podařilo v roce 1907, kdy se stal zaměstnancem Obchodní a živnostenské komory v Praze; tam se stal 1. dubna 1909 definitivním konceptním adjunktem.¹⁴

Díky práci pro obchodní komoru se Faflovi podařilo v roce 1910 odjet z Rakousko-Uherska. Jeho zaměstnavatel mu vydal tři průvodní listy v angličtině, francouzštině a němčině, v nichž se uvádí účel cest: „...aby zkoumal tamní průmyslové

11 Matrika narozených římskokatolické farnosti Rokycany, Rokycany 35, 1878–1894, s. 61. Digitalizovaný dokument dostupný ze systému Porta fontium na stránce: <http://www.portafontium.eu/> (ověřeno 11. 10. 2017).

12 ANTM, f. Fafl, kart. 20, série dokumentů Vysvědčení nemajetnosti pro pana Zdeňka Fafla ku podporování žádosti za osvobození od platu kolejného.

13 ANTM, f. Fafl, kart. 20, Gymnaziální a maturitní vysvědčení Zdeňka Fafla.

14 Tamtéž.

obchodní podniky a instituce. Komora doporučuje pana dr. Fafla přátelsky přijmout, být mu při jeho tamním pobytu dle možností nápomocni, čímž to předem náležitě přijmete výraz díky.¹⁵ V létě tak Fafl navštívil čtvrtý Mezinárodní kongres obchodních komor v Londýně, poté výstavu v Bruselu, načež se na podzim odebral do Jižní Ameriky, kde setrval do května 1911.¹⁶

Po návratu pokračoval ve svém zaměstnání, kde jej také zastihla první světová válka. Fafl narukoval a působil zejména na italské frontě jako zásobovací důstojník rakouské armády v divizi myslivců. Alespoň o tom vypovídá vojenská identifikační kartička z ledna roku 1918.¹⁷ Po vyhlášení samostatnosti se vrátil do Prahy, kde se jakožto úředník obchodní komory oženil 14. srpna 1919 s Vojtěškou Donátovou. Nastávající manželka byla o dvanáct let mladší a byla dcerou zesnulého inženýra a ředitele cukrovaru v Karlíně. Fafl v té době přebýval na Letné, jeho žena na Starém městě v Kozí ulici č. p. 914. K obřadu proto došlo poblíž jejího bydliště v kostele svatého Haštala.¹⁸

Ve stejném roce Fafl změnil zaměstnání a nastoupil jako odborník na československé Ministerstvo obchodu, kde vystřídal několik pozic na Úřadu pro zahraniční obchod. Jako přednosta románské skupiny se podílel například na uzavření smlouvy s italskou vládou na využívání terstského přístavu v roce 1921, nebo na podepsání obchodní dohody s Francií, která byla finalizována v roce 1923. To už ale pracoval opět v Obchodní a živnostenské komoře v Praze jako vedoucí obchodně-politického referátu a od roku 1932 jako její generální tajemník.¹⁹

Ve třicátých letech se také díky svým zkušenostem podílel na vzniku a fungování Exportního ústavu, který byl vytvořen k systematické podpoře československého vývozu do zemí celého světa. Tento ústav ale nefungoval podle představ tehdejší vlády, a proto byl Fafl jmenován jako jeho generální ředitel v roce 1937, aby jej učinil lépe provozuschopným. Původně byl ustanoven pouze prozatímně, ale nakonec zůstal v čele až do jeho reorganizace za Protektorátu, kdy tento institut prakticky zanikl.²⁰ Za druhé světové války se proto Fafl věnoval hospodářské organizaci Protektorátu a po jejím skončení se vrátil do Pražské obchodní komory.

15 ANTM, f. Fafl, kart. 20, Doporučující dopis Obchodní a živnostenské komory v Praze, dokument číslo 6836, 18. 6. 1910.

16 ANTM, f. Fafl, kart. 20.

17 ANTM, f. Fafl, kart. 20, Identitäts-Karte Zdenko Fafl, č. d. 65/23, 24. 1. 1918.

18 Matrika z Kostela sv. Haštala, HŠ O14, 1910–1928, s. 168. Digitalizovaný dokument dostupný ze systému Archivu hlavního města Prahy na stránce: <http://katalog.ahmp.cz> (ověřeno 11. 10. 2017).

19 ANTM, f. Fafl, kart. 20.

20 ANTM, f. Fafl, kart. 11.

Ta ale byla zrušena po únorovém převratu k 1. lednu 1949, což Fafl nepřivítal, neboť doufal, že mohla být novému režimu nápomocna: „Obchodní komory, jako organizace vysloveně regionální, mohly být se svým odborným aparátem a bohatým statistickým i jiným materiálem lehce přetvořeny v poradní orgány hospodářských referátů krajských národních výborů, jimž mohlo být svěřeno zejména plánování v krajích, pro něž, jak se zdá, nemáme dosud dostatečně vybavených orgánů. Zdá se, že i zde bude nutno najít náhradu za zrušené komory.“²¹ Tou dobou měl Fafl již 67 let a byl tak s velkou pravděpodobností pensionován, ostatně lze jen těžko předpokládat, že by jej jako významného činitele první republiky komunisté někde zaměstnali. Zbytek svého života prožil v Praze, kde také 21. dubna 1961 ve věku 80 let zemřel.²²

Kruppova výprava a širší souvislosti obchodních vztahů Rakousko-Uherska a Latinské Ameriky na počátku 20. století

V letech bezprostředně po vyhlášení nezávislosti států Latinské Ameriky existovaly prakticky pouze dvě velmoci, které měly hospodářské zájmy na tomto kontinentu. Na severu to byly především Spojené státy americké, jejichž vliv pomalu narůstal v průběhu století, na jihu to pak byla Velká Británie. Obě země zde našly odbytiště svých výrobků a navíc jedinečné zdroje surovin, které v první polovině 19. století souvisely s textilním průmyslem, ve druhé polovině téhož století pak se strojírenstvím. S rozmachem průmyslové výroby v Evropě se pak na latinskoamerickém trhu začaly postupně prosazovat další státy jako Francie, Itálie nebo Německo. Netýkalo se to ovšem Rakouska-Uherska, které bylo limitováno hned několika faktory.

Předně šlo o vnitřní politické potíže, které souvisely jednak s odstředivými tendencemi částí monarchie jako Uhersko nebo severní Itálie, jež se projevovaly zejména mezi léty 1848–1867, jednak byla problémem také snaha neustále se vracet k absolutistickému modelu vlády, což limitovalo inovaci státní správy. Pomalá modernizace se projevila i na liknavém hospodářském růstu. Například mezi lety 1830–1890 se hrubý domácí produkt mocnářství zdvojnásobil. Ekonomika

21 Zdeněk FAFL, *Zrušení obchodních a živnostenských komor*, Obzor národohospodářský, 1949, s. 461–462.

22 ANTM, f. Fafl, kart. 20.

Německa nebo Velké Británie však měla v roce 1890 přibližně čtyřnásobný výkon oproti stavu před 60 lety.²³

Rakousko-Uhersko mělo také omezené možnosti, jak obchodovat se státy za Atlantským oceánem. Část zboží se tak směnila nepřímou cestou přes severomořské přístavy, z čehož profitovalo spíše Německo, část pak procházela přes jadranské přístavy Terst a Rijeku. Druhý jmenovaný přístav náležel zemím Koruny svatoštěpánské, takže Rakousku a českým zemím zůstal pouze Terst. Avšak jen doprava do města po železnici byla komplikovaná a transport do Ameriky na tom nebyl o mnoho lépe. Z Terstu operovala významná rejdářství jako Rakouský Lloyd nebo v roce 1895 založená společnost Austro-Americana. Lloyd se v osmdesátých letech 19. století pokusil konkurovat německým a britským zaoceánským trasám, ale například linka do New Yorku byla zrušena pro svou nerentabilitu už po první plavbě a podobně dopadlo i spojení s Brazílií. Austro-Americana tak v době svého založení prakticky převzala transatlantickou plavbu, ale některé trasy byly po krátkém působení zrušeny (např. Veracruz nebo New Orleans), takže se lodě plavily pouze do New Yorku, Buenos Aires a Ria de Janeiro. Obě společnosti nadto musely být dotovány rakouskou vládou, jinak by nebyly schopné provozu. Navíc kvalita, cena a rychlost přepravy osob i zboží byly častým terčem kritiky.²⁴

Překážky rakouskému pronikání na trhy Latinské Ameriky kladla také zahraniční politika. Zájem císařství nikdy nespočíval v zámořských oblastech a jeho hlavní pozornost byla upřena po mnoho století především na Balkán. V Mexiku, Brazílii a Argentině sice byly zřízeny zastupitelské úřady, nicméně nestabilní vývoj těchto států vedl vládu k určité skepsi. Velmi nešťastné bylo zejména Maxmiliánovo mexické dobrodružství. Bratr císaře Františka Josefa sice v roce 1864 přijal „Moctezumův trůn“, nebyl ovšem schopen zajistit si dostatečnou podporu ani mezinárodní uznání. O tři roky později byl zajat a popraven, což vedlo Rakousko k přerušení diplomatických styků s Mexikem až do roku 1901. Neklidným vývojem procházely v šedesátých letech i Brazílie a Argentina, jež byly zataženy do Paraguayské války, krvavého šestiletého konfliktu, jehož dopady poznamenaly obě země prakticky až do konce 19. století. V Brazílii bylo svrženo v roce 1889 císařství a Argentina se potýkala s dluhem a jeho obsluhou. K opatrnému postupu rakouské vlády a obchodníků tak jistě existovaly pádné důvody,²⁵ avšak

23 Paul BAIROH, *Europe's Gross National Product: 1800–1975*, Journal of European Economic History 5, 1976, s. 281.

24 Viz V. C. VANÍČEK, *Republiky*, s. 225–226; Jiří V. DANĚŠ, *Hospodářský vývoj Mexika a Rakousko*, Obzor národohospodářský 12, 1907, s. 513–514.

25 Tamtéž, s. 466.

tato váhavost nebyla na místě, neboť lokální trhy byly promptně zaplněny agilnějšími exportéry z Velké Británie, USA nebo Německa.

Na počátku 20. století se však situace změnila. Do zemí Rakousko-Uherska začaly proudit zprávy o zlepšení situace v nejdůležitějších státech Latinské Ameriky, a to přimělo vládu i průmyslníky k větší aktivitě v této oblasti. V případě Mexika šlo zejména o zprávy geomorfologa a cestovatele Jiřího V. Daneše, který zavítal do této země hned dvakrát v letech 1904 a 1906, a sice díky své účasti na geografickém kongresu, který se konal ve Washingtonu, a dva roky poté pobýval přímo v Mexiku. O své cestě napsal kritický článek *Hospodářský vývoj Mexika a Rakousko*, kde vybízel k větší aktivitě v Mexiku, ale i v Latinské Americe vůbec. „Za klidné a moudré vlády generála Porfiria Diaze hospodářský blahobyt Mexika stoupá měrou netušenou a velmoci snaží se o překot, aby jedna přes druhou pojistila si výnosný podíl na rozvoji Mexika pro svůj kapitál a pro své příslušníky – pouze Rakousko-Uhersko probouzí se velmi pomalu ze zastaralých předsudků na velkou škodu vlastní!“²⁶ Daneš ovšem také ocenil, že vývozní obchod Rakušané svěřili člověku, který se v Mexiku vyzná. Byl jej nejmenuje, uvádí, že jeho zásluhou stoupl vývoz mezi lety 1891 a 1905 třikrát, zatímco dovoz se příliš neměnil.²⁷

Podobně byl na konci prvního desetiletí publikován i článek matematika, ekonom a později spisovatele Leopolda Perutze, který se věnoval Argentině.²⁸ Vyšel nejen v němčině, ale i v češtině, a sice v časopise *Česká Revue*.²⁹ Perutz podle Fafla pobýval na jihu Ameriky delší čas, takže byl dobře obeznámen s hospodářskou situací.³⁰ Svě pojednání, v němž se věnoval popisu „země stříbra“ a možností vývozu a dovozu, zakončil optimistickým doporučením: „Skutečně jest na širém světě Jižní Amerika, a z ní v nejpřednější řadě Argentina jediná země, kde Rakousko svůj vývozní obchod zmnohonásobiti a tam svým průmyslovým výrobkům cestou smířlivého závodění s jinými národy velkého obratu může dosíci. [...] Doufám..., že jmenovitě čeští průmyslníci a obchodníci zabývající se vývozem, dále že i naše

26 Tamtéž.

27 Tamtéž, s. 514.

28 Peter KOCH, *Vom Versicherungs-Mathematiker zum wieder entdeckten Schriftsteller*, in: Peter Koch, Beiträge zur Geschichte des deutschen Versicherungswesens. Zum 80. Geburtstag von Prof. Dr. Peter Koch, Karlsruhe 2015, s. 46.

29 Leopold PERUTZ, *O hospodářském významu Argentiny*, *Česká Revue*, roč. 11, srpen 1910, s. 684–699.

30 ANTM, f. Fafl, kart. 20, deník *Z cesty do Jižní Ameriky*, s. 31. Fafl v průběhu psaní měnil stránkování, zde uvedená čísla respektují to původní, než bylo autorem změněno.

peněžní ústavy budou nesmírnému tržišti v jižní Americe věnovati co největší pozornost. Nebudou toho litovati.³¹

Tyto zprávy společně se stoupajícím významem zemí jako Argentina, Mexiko nebo Brazílie, jejichž model exportu surovin a dovozu průmyslových výrobků Rakousko-Uhersku velmi vyhovoval, vedl vládu k přijetí pozvání na mezinárodní výstavu v Buenos Aires ke 100. výročí nezávislosti. Ta se konala na několika místech města přibližně od května 1910 do ledna 1911,³² avšak přeprava a příprava pavilonů začaly již v březnu. Rakousko se zaměřilo především na dopravní komplexy, železnice, ale také automobilový průmysl. Snaha ale byla podobně propagovat menší průmyslové a užitkové zboží, nebo nalákat argentinské turisty. Rakouská výstavní činnost vyvrcholila v listopadu 1910 příjezdem skupiny průmyslníků, kterou vedl podnikatel a člen panské sněmovny Arthur Krupp. Jejimi významnými členy byli také císařský rada a předseda rakouského vývozního spolku Karl Duschnitz a tajemník svazu rakouských průmyslníků Philipp von Langenhan. České země pak zastupovali Vojtěch Vaníček a Zdeněk Fafl.³³

Celá expedice měla spíše reprezentativní funkci, ostatně společně s nimi přicestovali tzv. „Deutschmeisteri“, tedy armádní kapela 4. pěšího pluku, kteří odehráli v Argentině hned několik koncertů. Víc než z poloviny to byli Češi, včetně kapelníka Wacka. Nicméně kompletní výprava se zdržela v Buenos Aires pouze od 1. do 11. listopadu, pak se její větší část odebrala na třídní návštěvu Chile a 17. listopadu už plula domů. Avšak Vaníček s Faflm zůstali ještě dalších několik měsíců, přičemž se jim spolupráce s Kruppem a jeho výpravou jevila jako málo prospěšná. Fafl si při jejich odjezdu poznamenal: „Já s p. Vaníčkem zůstaneme sami a oddychneme si; člověk se s nimi k ničemu nedostane, leda k několika zbytečným obědům a koncertům, což má jedinou výhodu, že seznáme trochu zdejší společnosti.“³⁴

Po odjezdu rakouské honorace se oba Čechové mohli pustit do svého výzkumu a začít cestovat, na což oba dychtivě čekali, neboť sám Fafl prohlásil pobyt v Buenos Aires za příliš jednotvárný. Ačkoli měli trasu mnohdy společnou, občas se jim stalo, že se od sebe odloučili. Po odjezdu Kruppovy výpravy zůstali ještě celý listopad v metropoli Argentiny a prozkoumávali její okolí. Dne 11. prosince odjeli do hlavního města Paraguaye Asunciónu, odkud postupovali směrem na jih k řece

31 L. PERUTZ, *O hospodářském významu Argentiny*, s. 699.

32 Výstava byla rozdělena na několik částí, například doprava, zemědělství, medicína nebo krásná umění. Každý z těchto celků byl vystavován v různou dobu.

33 *Österreich auf der internationalen Eisenbahn- und Verkehrs-Mittel-Ausstellung in Buenos Aires 1910*, Wien 1912, s. 5–24.

34 ANTM, f. Fafl, kart. 20, deník *Z cesty do Jižní Ameriky*, s. 13.

Paraná a po ní na sever ke slavným vodopádům Iguazú. Devátého ledna už byli opět v Buenos Aires, kde se setkali s Leopoldem Perutzem. Vaníček odjel 17. ledna do Montevidea v Uruguayi a Fafl se za ním vypravil až o čtyři dny později. Následujícího rána odjel Vaníček parníkem do Chile, ale Fafl se rozhodl cestovat po železnici, protože byla o poznání rychlejší než okružní plavba okolo Hornova mysu. Volného času zástupce Pražské obchodní komory využil k týdennímu průzkumu Montevidea, aby se 1. února přes Andy dostal do Valparaísa, chilského přístavu na pobřeží Tichého oceánu. O dva dny později dorazil také Vaníček a společně odpluli na sever do Antofagasty prohlédnout si ledková naleziště. Odtud se pak oba vrátili na jih do hlavního města Santiaga, kde Fafl obdržel telegram, aby si svůj pobyt o měsíc prodloužil a prozkoumal také Brazílii. Z Chile v doprovodu Vaníčka a Perutze odcestoval do argentinské pampy, zejména center jako Rosario, Tucumán a Córdoba, která prozkoumal na konci února a na začátku března. Po návratu do Buenos Aires 9. března nastoupili všichni tři na loď do Terstu, avšak domů plul pouze Perutz s Vaníčkem, neboť Fafl vystoupil v přístavu Santos a důkladně za měsíc a půl prozkoumal jižní Brazílii. Navštívil zde města jako São Paulo, Rio de Janeiro, Curitiba, nebo Porto Alegre. Teprve 3. května se nalodil v Riu na parník domů a 25. téhož měsíce dorazil do Terstu.

Faflův deník jako dílo cestopisné

Během svého jihoamerického putování si Fafl vše pečlivě poznamenával a v momentě, kdy měl dostatek materiálu, sepsal dopis, který zaslal do redakce týdeníku *Žďár*, jenž byl vydáván v jeho rodných Rokycanech. Tato psaní mu byla po návratu vrácena, nyní se nacházejí v jeho pozůstalosti a dají se brát jako deník výpravy, neboť jde o líčení poměrně podrobné o 72 hustě popsaných stranách. V díle se velmi přesně zrcadlí jeho poslání a můžeme je rozdělit na tři hlavní témata: cestopisné vyprávění, hospodářský výzkum a mapování krajanských komunit.

Fafl během půlročního pobytu stihl navštívit především důležitá města, která byla hlavním objektem jeho zájmu. Nacházely se v nich totiž důležité pobočky firem nebo orgány státní správy, jež mohl jednak oslovit s nabídkou rakouského zboží a jednak prozkoumat jejich potenciál. Ve svém deníku si tak sepsal dojmy z metropolí Jižní Ameriky, zejména těch hlavních jako byly Buenos Aires, Santiago

de Chile, Montevideo, Asunción a Rio de Janeiro.³⁵ Z dalších významných míst ještě stihl poznat chilský přístav Valparaiso a brazilské São Paulo.

Z jeho dojmů můžeme sestavit pomyslný žebříček měst, přičemž hlavními hodnotícími kritérii byly historické stavby v centru, příroda a rozmanitá krajina v okolí, především oceňoval kopce. Z Faflova pohledu tak nejhůře dopadl Asunción. Metropole Paraguaye neudělala dojem zvláště v důsledku devastující Paraguayské války, která tuto zemi stála životy až 50 procent mužské populace v produktivním věku.³⁶ Vládní budovy podle něj sešly a nebyly udržované, řada rozestavěných staveb nebyla dokončena, patrně pro nedostatek peněz. Budovy byly používány, i když jim chyběla omítka a byly postavené pouze nahrubo z cihel. Jedinou výjimkou byl stále udržovaný palác paraguayského diktátora a strůjce zmíněného katastrofického konfliktu Francisca Solana Lópeze.³⁷

Z Faflova hodnocení nevyšlo dobře ani Buenos Aires, tedy místo, kde strávil nejvíce času. Ačkoli na něj město k jeho překvapení působilo evropským dojmem, scházely mu v něm historické stavby. Vládní budova (Ružový palác) na hlavním náměstí Plaza de Mayo pro něj krásou zrovna nevyňikala, sídlo kongresu zase nebylo ještě dostavěné, avšak nacházelo se v příjemném prostředí širokého náměstí se sochou Rodinova *Myslitele* (*Le Penseur*), kam ústila hlavní ulice Avenida de Mayo. Hezké mu přišlo i divadlo Colón, zejména kvůli přepychu srovnatelnému s Evropou, méně se mu už líbila produkce, kterou hodnotil jako nevalnou, podobně jako nabídku místních kinematografů. Argentina byla navíc velmi drahá, což podle něj neodpovídalo nabízeným službám.³⁸ Ocenil tak alespoň kontrast pouličního čilého ruchu s klidem zelených parků.

Více než Buenos Aires Faflo uspokojilo uruguayské Montevideo. Líbil se mu přívětivější a úhlednější charakter ulic v porovnání se shonem v Argentině. Podle jeho názoru byl vzdušnější dojem způsoben tím, že centrum mělo širší třídy, velká náměstí, výstavnější domy a kostely a pěkné parky. Dále vyzdvihl, že se Montevideo nenachází v rovině, ale na vlnité vyvýšenině a v zátoce, na jejímž druhém konci byla tvrz. Neušel mu ani lázeňský charakter místa, což nebylo těžké vzhledem k tomu, že jej navštívil v plné turistické sezóně. Zavítal do tří hlavních přímořských resortů,

35 Rio de Janeiro bylo hlavním městem Brazílie do roku 1960, kdy se vláda a federální úřady přestěhovaly do Brasíliae.

36 Leslie BETHELL (ed.), *Cambridge History of Latin America*, Volume 3, Cambridge 1985, s. 673.

37 ANTM, f. Fafl, kart. 20, deník *Z cesty do Jižní Ameriky*, s. 26.

38 Tamtéž, s. 24.

avšak výraznější dojem na něj neudělaly. Ocenil tak jen čistší a opravdovější moře, než laplatský záliv u Buenos Aires.³⁹

Dobry dojem ve Faflovi zanechalo také brazilské São Paulo, kam doputoval v březnu roku 1911 horskou drahou z přístavu Santos. Nejbohatší metropole státu na něj působila živě, což bylo způsobeno čilým průmyslovým a obchodním ruchem. Vyvážela se odtud káva a přiváželo se nejrůznější zboží určené také pro vnitrozemí. Český cestovatel obdivoval jeho centrum, protože bylo historické a ulice nebyly tak fádně namačkány do čtverců jako v Argentině. Všiml si také ostrého sociálního kontrastu mezi nádhernými vilovými čtvrtěmi zdejších boháčů s krásnými zahradami, které se nacházely na vyvýšeninách za vnitřním městem, a chudinskými částmi s továrnami a průmyslem v údolích.⁴⁰

V Chile Fafel navštívil hlavní město Santiago a 100 kilometrů vzdálený přístav Valparaiso. I přes tuto krátkou vzdálenost jej fascinovalo, jak jsou obě místa odlišná. Přímořské Valparaiso bylo chladné i v létě, kvůli studeným oceánským proudům. Leželo kolem polokruhovitě zátoky a bylo sevřené vysokými vršky, kam z obchodního centra ležícího u vody stoupalo několik *ascensorů*, tedy kolejových lanovek. Fafel si také povšiml, že některé čtvrti jsou stále poznamenány ničivým zemětřesením z roku 1906, neboť na mnoha místech viděl prázdné a nedostavěné plochy. Půda byla i během jeho návštěvy nepokojná a zaznamenal za jeden den na 40 drobných otřesů.⁴¹ Santiago naproti tomu leželo ve vnitrozemí, s teplejším klimatem, schované mezi vrchy a se zasněženým pohořím And v pozadí. Vzpomínky na pražské panorama mu přinesl vrcholek Cerro de Santa Lucia v centru, proměněný v park se schody a skalami. Nejen výhled tu byl podobný jako z Pražského hradu, především na zvláště pěknou barokní katedrálu s arcibiskupským palácem, ale rovněž tu měli dělo, z něž stříleli v pravé poledne.⁴² V Chile jej ještě upoutala přítomnost německé kultury, respektive výcviku místního vojska. V době Faflovy návštěvy totiž dorazila do Valparaisa rakev bývalého prezidenta Pedra Montta, který zemřel během ozdravného pobytu v Brémách, a vláda mu vystrojila státní pohřeb za účasti armády.

Největší dojem na Fafela učinilo hlavní město Brazílie Rio de Janeiro, neboť se v něm snoubily všechny kvality, které oceňoval. Trávil zde také poměrně hodně času, protože během svých cest zde pobýval hned třikrát a celkově několik týdnů.

39 Tamtéž, s. 42–43.

40 Tamtéž, s. 58–59.

41 Tamtéž, s. 46–47.

42 Tamtéž, s. 51.

Dokázal tak prozkoumat i od centra poměrně vzdálené části, které se v průběhu let staly symbolem turistického ruchu, a sice Leme, Copacabana a Ipanema se slavnými plážemi a vilami boháčů na úpatí hor.⁴³ Ve svém popisu pak rozhodně nešetřil chválou: „Rio je báječné město, nejkrásnější, co jsem dosud tady viděl. Krása zátoky, sevřené nesymetrickými horami nejrůznějších tvarů, mezi nimiž vyniká známý Pao d'Assúcar u čisté zátoky, musí každého překvapiti... naproti leží jiné město Nictheroy,⁴⁴ hlavní město státu Rio de Janeiro (Rio je hlavní město celé Unie). Večer se rozsvítí po celém nábřeží tisíce světel, s druhé strany září světla Nictheroye, uprostřed zátoky je viděti světla námořní tvrze ve skále vystavěné. V rychle rostoucí tmě ztrácejí se lesnaté hory a černé moře neúnavně doráží na nábřeží, přes jehož zábradlí vlny často přestřikují. Avenida Central je střed života, zde jsou vládní paláce, velké obchodní domy, divadlo, kinematografy atd. Večer je zde neobyčejně hlučno, pozdě do noci slyším ruch do svého pokoje – bydlím v Hotelu Avenida na Avenidě. [...] Do Avenidy ústí spousta úzkých ulic, plných obchodního ruchu. V nich a v odlehlejších tišších ulicích je několik pěkných starých domů; je zde v architektuře, stavbě měst, i ve společnosti vidět víc historie a tradic, než v argentinských fádnicích městech, a trochu parvenuovské⁴⁵ společnosti; snad má zde o to zásluhu staré císařství. Ostatní Rio je rozlezlé nad mořem po vršcích, na nichž jsou staré kostely a romantické domky skryté v palmách a jiných zdejších stromech, v nichž se bohužel mnoho nevyznám. A vzadu všude jsou vyšší vrchy, mezi nimiž vyniká strážný Corcovado, na nějž jde dráha, s vyhlídkou na celé město a celou velkou zátoku před i za městem.“⁴⁶

Na slavný vrcholek, kde se nyní nachází socha Krista Spasitele a jde o jednu z nejvyhledávanějších turistických atrakcí, se Fafl vypravil na závěr svého pobytu. Místo bylo již tehdy velmi navštěvované, neboť se vypínalo kolmo přímo nad Riem a byl z něj nádherný výhled na město, zátoku i kopce okolo. Fafl využil k cestě tam nejprve tramvaje a poté lanové dráhy, která vedla divokým lesem. „Vyhlídká shora, kde nad srázem jest malý pavillon, je opravdu jedinečně krásná. Byl večer, slunce zapadlo; vpravo rozkládalo se pobřeží mezi ústím zátoky Pao d'Assucar a ostrým obrysem hory Tijuca s plochým, strmým vrcholem až k obzoru lehce šedě, světle zeleně a modravě zbarvené moře. Vzadu a kolem dokola modré hory různě osvětlené, z části v mracích skryté, obklopují celou velkou zátoku až k úzkému

43 Tamtéž, s. 70.

44 Název Fafl zkomolil. Jde o Niterói, hlavní město státu do roku 1975, kdy se jím stalo Rio de Janeiro, které již nebylo sídlem brazilské vlády.

45 Zbohatlické, povýšené či snobské.

46 ANTM, f. Fafl, kart. 20, deník *Z cesty do Jižní Ameriky*, s. 64–65.

vjezdu, střeznému s jedné strany Pao d'Assúcar a s druhé hornatými výběžky druhého břehu, před zahnutými v obloucích břehy města Nictheroye. [...] Šero rychle rostlo, a dole ve městě rozsvítily se spousty jasných, žlutých světelných bodů; také naproti, nábřeží Nictheroye, ozářilo se věncem světél. Je to obraz, který se nedá popsat, ani zapomenout.⁴⁷

Kromě velkoměst měl Fafl také možnost podívat se na některé přírodní krásy a památky ležící stranou. V tomto ohledu byla nejpłodnější cesta z Argentiny do Paraguaye a zpět, neboť právě na ní Fafl navštívil nejprve zříceniny jezuitských redukci a také slavné vodopády Iguazú, kam zavítali s Vaníčkem zřejmě jako první Češi vůbec.⁴⁸ Osady Tovaryšstva Ježíšova, které byly vybudovány jako autonomní oblasti v 17. století především na ochranu místních Indiánů před portugalskými otrokáři a španělskými úředníky, učinily na českého cestovatele velký dojem. Způsob života v nich označil za „takřka komunistický“. Indiáni byli civilizováni a katechizováni, vychováni k rozličným řemeslům a dostávali ošacení, jídlo, ochranu a ubytování. Jezuité mohli zase na oplátku nakládat s veškerým výnosem polních a rukodělných prací. Podle Fafla oběma stranám tento vztah vyhovoval, neboť obyvatelé byli schopni vytvořit jakýsi stát ve státě. Tedy alespoň do chvíle, než byli v roce 1767 jezuité vypovězeni ze španělských kolonií. Výprava tak našla namísto živých misí pouze zříceniny, i na nich ale byl patrný jednotný styl architektury: čtvercový půdorys náměstí, na jehož jedné straně byl kostel se školou, špitálem a obydlím páterů a na zbylých třech stranách obydlí Indiánů.⁴⁹

Nedaleko misí Vaníček a Fafl podnikli výlet také k vodopádům Iguazú. Bylo to ovšem v dobách, kdy se zde turistický ruch teprve začal rozvíjet, takže si cestu museli prosekat mačetami. Společně s průvodci, kteří znali stezky pralesem, se brodili po pás ve vodě a skákali po kamenech a skaliscích. Dobrodruhově však nehleděli na námahu, neboť výsledek za ni jednoznačně stál. „Šli jsme od hotelu kolem menších vodopádů k velkému vodopádu Argentinskému, kde se skalní stěny se řítí spousta vody velkým proudem tříštícím se o skály; pak kolem jiných menších vodopádů přes kameny a vodu na špici ostrova, ležící právě proti největšímu vodopádu, zvanému Garganta del Diablo⁵⁰ neb Union, kde se slučují vodopády obou stran, brasílské i argentinské. Přimo pod špicí, kde jsme byli, řítí se silný proud dolů; za ním pak s vyšší ještě kolmé skály, prý 60–70 m vysoké, padají spousty vod

47 Tamtéž, s. 69–70

48 Jan KOŘENSKÝ, *Amerika: Kulturní obrázky z Ameriky střední a jižní*, Praha 1913, s. 227.

49 ANTM, f. Fafl, kart. 20, deník *Z cesty do Jižní Ameriky*, s. 35.

50 Dáblův chřtán.

dolů. Pak následuje dvojitý vodopád; vody padají přes podkovitý menší stupeň na dolní rovný, s něhož se řítí dolů. Na druhém břehu jsou pak tři brasílské vodopády, jež při velké vodě také splývají v mohutný celek. Bylo to mohutné divadlo. Stáli jsme přímo na skále nad hlubokým kotlem, do něhož se řítily spousty vod všech odstínů barev, od zelené až do zpěněné světle bílé.⁵¹

Z dalších turistických zajímavostí si Fafl zaznamenal již jen přejezd And mezi Argentinou a Chile. Využil k tomu čerstvě otevřenou úzkokolejnou železnici a ozubenou dráhu, jež se nazývala *Trasandino* a fungovala až do roku 1984. Překonávala v horském terénu značné převýšení, a sice 2300 metrů na pouhých 180 kilometrech. V nejvyšších místech mohli cestující obdivovat lázně *Puente del Inca* a kousek dále výhled na nejvyšší horu amerického kontinentu *Aconcagua* s bíle zářícím zasněženým vrcholkem. Náročnost cesty přes hřeben And pak dokládala nutná oprava lokomotivy na chilské straně, neboť železnice fungovala ve zkušebním režimu.⁵²

Přehled jihoamerického hospodářství

Faflův deník není pouhým cestopisem a srovnáním hlavních měst jihoamerických států, může sloužit také jako dobový popis tamního hospodářství. Není ostatně divu, protože ekonomická situace byla hlavním důvodem autorovy studijní cesty. Na mnoha místech svůj pobyt označuje jako „běhání po importérech a exportérech“.⁵³ Na rozdíl od Vaničkovy publikace sice není tak detailní ve výtčtu jednotlivých směnných komodit, ale na druhou stranu je více popisný a ne tak statistický. Ve svých poznámkách se český cestovatel zabýval především tím, co neznal z domova a tím, co pro něj bylo zajímavé a nové. Například v Argentině, kde navštívil tamní cukrovary v Tucumánu nebo vinice v Mendoze, zmínil jejich prudký rozvoj,⁵⁴ ale do detailu tato hospodářství nepopisoval, neboť právem usoudil, že pro českého čtenáře budou pramálo zajímavá, když byla obě odvětví v Rakousko-Uhersku velmi rozšířená.

V Buenos Aires Fafl stručně popsal výstavu k výročí sta let nezávislosti Argentiny. I když se na ni Rakušané poměrně dlouho připravovali, výsledek podle všeho nijak oslnivý nebyl. Největší úsilí bylo věnováno železnici a dopravě, takže

51 ANTM, f. Fafl, kart. 20, deník *Z cesty do Jižní Ameriky*, s. 39.

52 Tamtéž, s. 45–46.

53 Tamtéž, s. 20.

54 Tamtéž, s. 45 a 56.

mocnářství zde bylo zastoupeno nejrůznějšími vagony, elektrickými vozy a dalšími výrobky, ale také pohledy na rakouskou krajinu a možnosti dráhy v ní. Expozice byla sice velmi pěkná, ale proti výstavám ostatních států se trochu ztrácela. V konkurenci Velké Británie, Německa a Spojených států amerických to bylo pochopitelné, ale nad rakouskou prezentací vévodila dokonce i Itálie. Další části jubilejní výstavy nedopadly pro Rakousko o mnoho lépe. V oddílu věnovaném zdravotnictví a hygienickým potřebám to ještě nebylo tak špatné, protože své kvalitní skleněné zboží zde nabízela například renomovaná firma Kavalier ze Sázavy. Mnohem hůře ale dopadla přehlídka uměleckého zboží, kde rakouskou účast Fafl hodnotil jako velmi slabou.⁵⁵

V Argentině se ale česká výprava zajímala především o vývoz potravin, protože země tím byla a je dodnes proslulá. Z Buenos Aires proto Fafl vyrazil navštívit jednu z *estancii*, což je velkostatek určený zejména k chovu domestikovaných zvířat. Ze studijních důvodů si vybral *estancii* Pereira, která patřila jednomu z největších majitelů půdy a byla pouhou hodinu cesty z hlavního města. Nalezl zde koně, ovce, skot a dokonce i pštrosy. Fafl obzvláště oceňoval vynikající jakost všech druhů a hlavně hovězí dobytek jej upoutal svou silou a šířkou. Podle jeho názoru to zapříčinila plochá krajina porostlá travou a *alfalfou*,⁵⁶ kde se skot mohl volně pást po celý rok, občas hlídán honáky na koních, kterým se tam přezdívalo *gauchos*.⁵⁷

Zdeněk Fafl se nezajímal pouze o chov zvířat, ale také o zpracování masa, a proto zavítal do továrny na jeho úpravu, kterým se říkalo *frigoríficos*. Vybral si jatka La Blanca poblíž hlavního města a poskytl nám jeden z prvních, a mimo to zajímavých popisů toho, jak takový masokombinát v tehdejší době vypadal. „Porážejí tam denně spoustu skotu a ovcí. Dobytek se žene ze stájí do zvláštní úzké dřevěné chodby s vodou a tuší shora, takže se úplně umyje. Kupředu jej pohánějí elektrickými kontakty. Na konci chodby je porážka. Ovce se položí hromadně na znak a zabíjejí. U hovězího dobytka je jiné zařízení. Na konci koupele jsou padací dveře, jež propustí dobytče do úzce zahrazeného prostoru, nad nímž stojí člověk s kladivem, jenž zvíře omráčí; to pak vypadne postranními dveřmi ven, je za zadní nohy vytaženo do výše a dál zpracováno: jeden je podřízne, druhý uřeže rohy, třetí stáhne a uřízne hlavu, trup se pak stáhne, rozpůlí a putuje do chladících komor, kde se chladí buď asi při 1/2° na „chilled beef“⁵⁸ nebo při minus 7° na zmrzlé maso.

55 Tamtéž, s. 20.

56 Ačkoli se jedná o vojtěšku (*Medicago sativa*), čeští cestovatelé si ji často pletli s jetelem (*Trifolium pratense*).

57 ANTM, f. Fafl, kart. 20, deník *Z cesty do Jižní Ameriky*, s. 12–13.

58 Chlazené hovězí.

Podobně mrznou ovce. Zmrzlé polovice skotu se rozpůlí na čtvrti, ovce zůstanou celé, zašijí se do organtinu⁵⁹ a pytlů a vyvázejí. Odpadky: krev, plíce, játra atd. hned se zpracují, praží a melou, takže za hodinu po zabití je z nich už umělé hnojivo. Jako celá dobytčata, tak se dávají zmrznouti také jazyky, žaludky a srdce. Celek dělá velkolepý dojem, zejména spousty masa vyvěšeného a připraveného k mrznutí, i spousty zmrzlého masa. Zabíjení a celá procedura je ve velkém; denně se zabije 500–1000 hovězího dobytka a 1500–2000 ovcí. A to jsou zde ještě větší závody; celkem je jich osm.⁶⁰

Masný průmysl ale nebyl jediným exportérem potravin z Argentiny, mnohem delší tradice měl vývoz obilí a vlny, který byl soustředěn do měst jako Rosario, Bahía Blanca a koneckonců i Buenos Aires. Fafl zaujaly především přístavní zařízení určená k nakládání lodí. Jednalo se buď o sila nebo o zdviže zvané *elevator*. Ačkoli si obě zařízení byla dost podobná, byly mezi nimi určité rozdíly. Sila byla vystavěná z armovaného betonu v podobě vysokých kulatých věží bez oken, jichž řady, jedna vedle druhé, byly spojeny společnou střechou. Každá z věží byla plná obilí, které se výtahem posouvalo směrem vzhůru, aby mohlo být transportováno buď na loď, nebo do parních mlýnů ležících poblíž. Ty dokázaly zpracovat až 1000 tun pšenice a umlít 700 tun mouky. V Rosariu Fafl viděl silo se 120 věžemi, z nichž každá měla kapacitu 350–600 tun obilí. Ani to ale nedokázalo uspokojit poptávku, proto byl svědkem výstavby 40 nových, které měly mít kapacitu 1000 tun. Podobným zařízením pak byly *elevatory*, avšak to byly vysoké budovy vystavěné ze železa s věží uprostřed. Uvnitř byla skladiště připomínající obrovské studny. Do nich se vysypalo dovezené zrní, aby bylo postupně podle potřeby vyzdvihnuto do horních pater, odkud se transportovalo širokými řemeny nebo troubami na loď. Jeden *elevator* dokázal za hodinu nalodit 100–400 tun, takže velké plavidlo o výtaku 7000 tun bylo naloženo přibližně za den a půl.⁶¹

Při svém pobytu v Paraguayi byli čeští cestovatelé poněkud zaskočeni zaostalostí země. Nešlo jen o dozvuky války, ale rovněž izolacionismu, který zemi odřízl od světových trhů. I na počátku 20. století tak v Paraguayi převládalo tradiční řemeslo a rukodělná výroba. Na soukromé návštěvě jim byly představeny prakticky všechny důležité exportní artikly. „Byli jsme pohoštěni čajem yerba maté, jež se srká pomocí stříbrné trubičky se sítem (bombilla) z malé nádoby (maté) dřevěné,

59 Bavlnářská řídká až průsvitná tkanina malé hmotnosti, vyrobená z jemných, málo točených přízí s možností přijmout značné množství škrobu, kterým je vyztužena.

60 ANTM, f. Fafl, kart. 20, deník *Z cesty do Jižní Ameriky*, s. 12.

61 Tamtéž, s. 23–24.

kolující od jednoho k druhému; do nádobky dá se čaj (pocházející ze stromu *ilex paraguayensis*, rostoucího zde ve velikém množství; čaj se připravuje z listů a větviček, jež se suší a melou; vyváží se mnoho, zejména do Argentiny); na čaj se nalévá stále znovu horká voda. Je to nápoj osvěžující, jež zde každý pije. Ukázaly nám krajky *ñandutis* (mantily, límce, kravaty, šátky) hotové i v práci, a daly se i v tom fotografovati. Pak jedna z dcer, dona Sacana Cañete, hezká s tmavou domorodou pletí, ukázala nám, jak se svíjejí na malém prkénku těžké doutníky, jež zde všechny ženy z lidu kouří.⁶²

Pokud jde o Chile, zájem měl Fafl především o hlavní vývozní nerost té doby, a sice ledek, nitratin, pro nějž se užíval také anglický výraz *salt peter*. Tento minerál se těžil nejvíce v severní části země poblíž přístavu Aconcagua.⁶³ Hlavní naleziště se nacházela v pouštní krajině bez jakékoliv zeleně v nadmořské výšce 1000 metrů. V těchto nehostinných končinách bylo pouze několik kanceláří a obchůdků pro dělníky. I přesto Fafl ocenil, že investoři, kterými v tomto případě byli Angličané, si dokázali z této pustiny udělat domov. Těžba probíhala tak, že se výbuchem střelného prachu, jež se z ledku rovněž vyráběl, odstranila vrstva hlíny, aby se odkryla tzv. *caliche*, neboli zemina obsahující ledek. Ta se pak dále zpracovala v továrně a čistý minerál se mohl vyvážet.⁶⁴

Možnosti brazilského vývozu a dovozu prozkoumal Fafl už sám, avšak zaujala jej zvláště káva. Přestože se vydal také na jih země do států Paraná nebo Rio Grande do Sul, mnoho produktů, které by se uplatnily ve střední Evropě, nenašel. Zmínil pouze alkoholický nápoj z cukru *cachaça*, kterému místní říkali také *caninha*,⁶⁵ a továrny na sušené maso *xarque*, jež se nasolené a nakrájené na velké tenké pláty sušilo na bidlech na slunci a poté hojně vyváželo.⁶⁶

Větší zájem měl ale o stát São Paulo, jeho metropoli, přístav Santos a také kávové plantáže a výzkumné ústavy. Právě město na pobřeží Atlantského oceánu, jež bylo zároveň vstupní branou do celé provincie, upoutalo Faflův pozornost svým cílým ruchem. Vyvážela se odtud velká část produkce kávy nejen Brazílie, ale celého světa. Okolo nábřeží se táhla dlouhá skladiště, kam železnice tuto komoditu dovážela z vnitrozemí. Velké jeřáby pak nakládaly místní plodiny a vykládaly průmyslové zboží a uhlí. Nebyl to ale jediný způsob, neboť mezi skladišti a plavidly

62 Tamtéž, s. 28–29.

63 Tamtéž, s. 48.

64 Tamtéž, s. 49.

65 Tamtéž, s. 62–63.

66 Tamtéž, s. 67.

běhaly také nepřetržitě řady nosičů s pytlí kávy na hlavě a po vodě zase domorodci přiváželi k odlehlejším parníkům zásoby ovoce, například banánů.⁶⁷

V okolí São Paula pak navštívil kávové plantáže zvané *fazendas* v doprovodu Lafayetta Alvara de Sonza Camargo, syna jednoho z významných vlastníků půdy. „Prohlédli jsme si zajímavý institut i s jeho pokusnými zahradami a laboratořemi a posnídávše ve svém hotelu, jeli jsme s Lafayettem do dvou fazend jeho otce, ležících pěkně mezi vrchy široko daleko posázenými kávou, již dozrávající, s červenajícím bobulemi, a někde ještě výjimkou pěkně bíle kvetoucí. Projeli jsme plantáže a prohlédli si zařízení fazend s *terreiros* pro sušení kávy na slunci, stroji na zpracování kávy i obydlími kolonů (dříve to byla obydlí otroků), a pohoštěni výtečnou kávou od starého strýce Lafayettova, vrátili jsme se do města.“⁶⁸

Podmínky vystěhovalců z Rakousko-Uherska

Poslední velké téma, o němž Zdeněk Fafl psal do svého deníku, byli rakousko-uhersí emigranti, samozřejmě se zvláštním zřetelem na ty české. Měl k tomu dva důvody, jeden byl ten, že to měl v popisu práce. Rakouská vláda se zajímala o vystěholectví již přes padesát let, nejprve se snažila regulovat odliv obyvatel do Spojených států amerických, ovšem na začátku nového století obrátila svou pozornost také na státy na opačném cípu amerického kontinentu. Druhým důvodem Faflova zájmu byla snaha opatřit si praktické a důvěryhodné informace. Když česká výprava dorazila do některého z měst, aby prozkoumala tamní hospodářské možnosti, zpravidla se obrátila na některého ze zde žijících krajanů s žádostí o pomoc.

Debata o emigraci byla v Rakousku dlouhá léta vedena snahou jí zabránit, ovšem na počátku 20. století bylo jasné, že jde o nesplnitelný úkol, a na druhé straně se objevila řada pozitivních výsledků krajské přítomnosti v zámoří. Rozproudila se tak debata, jak by mělo vystěholectví vypadat, jaké je nejprospěšnější, jaká je situace v jednotlivých zemích za oceánem atd. Podle statistik víme, že jen do Argentiny se vypravilo v letech 1861–1910 asi 100 000 občanů Rakousko-Uherska.⁶⁹ Většina z nich byli Jihoslované a česká kolonie nebyla příliš početná, pravděpodobně čítala 3–4 tisíce lidí.⁷⁰ V mnohem menší míře pak žili emigranti

67 Tamtéž, s. 9.

68 Tamtéž, s. 59–60. *Fazenda* byl venkovský statek.

69 V. C. Vaníček, *Republiky*, s. 232.

70 Přesné statistiky bohužel pro dané období neexistují, neboť Češi byli mnohdy automaticky pokládáni za Rakušany. Přesto podle odhadů těch, kteří emigraci zkoumali těsně po první světové válce,

v dalších státech Jižní Ameriky, neboť tam neexistovaly tak slibné podmínky, například dostatek půdy a naopak nedostatek pracovních sil. Téma se tak stalo velmi diskutovaným a hodně zkoumaným. Kromě Vaníčka, Fafla a Perutze se o něj v této době zajímal také Ferdinand Klindera. Tito čtyři se k tomuto problému v letech 1911 a 1912 vyjádřili a měli na věc poměrně rozdílné názory.

Statkář a modernizátor zemědělství Ferdinand Klindera byl součástí expedice, která přímo navazovala na výpravu průmyslníka Arthura Kruppa. Tomu totiž oficiální argentinská místa nabídla ke kolonizaci část Patagonie, což také přednesl před rakouskou sněmovnou a ta se rozhodla místo a podmínky nejprve prověřit. Klindera po návratu sepsal knihu s názvem *Český rolník napříč Argentinou* a nutno dodat, že zákonodárce příliš nepotěšil. Nejenže odmítl nabízené místo v Patagonii pro naprosto odlišné klimatické a ekonomické podmínky, ale nedoporučil stěhování do Argentiny vůbec. Jakožto horlivý národovec mínil, že český rolník patří do české kotliny.⁷¹

Podobného názoru, byť ne tak kategorického byl i Vojtěch Vaníček. Ten odmítal emigraci maloročníků a dělníků, neboť jich bylo zapotřebí doma. Naproti tomu vyzýval k odjezdu střední třídu vybavenou kapitálem, jež by se mohla stát odběratelem rakouského zboží a povzbudit tak zahraniční obchod mocnářství. Vaníček rovněž soudil, že u střední třídy nehrozí rychlá asimilace a ztráta vazeb na zemi původu, a proto je pro udržování kontaktů vhodnější. Své domněnky podpořil porovnáním situace mezi argentinskou kolonií Italů na jedné a Němců a Britů na druhé straně. Ač byly druhé dvě podstatně (asi čtyřicetkrát) menší, soustřeďovaly ve svých rukou větší množství kapitálu.⁷²

S Vaníčkem a Klinderou nesouhlasil Leopold Perutz. Ten naopak viděl ve vystěhovalectví do Jižní Ameriky obrovskou příležitost. Podle jeho názoru se rolníci z Rakousko-Uherska ve velkém stěhovali do Spojených států, kde pro ně nebyly odpovídající podmínky, a proto skončili v továrnách nebo v dolech. Tito krajané pak nejen ztráceli velice rychle svoji původní identitu, ale svou spotřebou podporovali americké výrobce. Naproti tomu v Argentině nebo Brazílii by mohli provozovat polní hospodářství, neztráčet tak rychle vazby na zemi původu a díky tomu odebírat výrobky rakousko-uherského průmyslu. Uznal sice, že nabídka argentinské vlády Arthuru Kruppovi na kolonizaci v provincii Chubut nebyla příliš dobrá, a Klindera

žilo v Argentině 5–6 krajanů. Srov. čísla dominikánského kněze Zdislava Luskače v jeho článku v periodiku *Našinec*, 16. 11. 1923, s. 1.

71 Josef OPATRŇÝ (ed.), *Las relaciones checo-argentinas*, Praha 2014, s. 25.

72 V. C. VANÍČEK, *Republiky*, s. 231–233.

hodnocení se nedivil, přesto upozornil, že ve státech jako Argentina, Uruguay a jižní Brazílie lze nalézt vhodné oblasti k rakouskému osídlení.⁷³

Zdeněk Fafl souhlasil spíše s Perutzem, neboť během svých cest potkal velmi mnoho českých kolonistů, kterým se dařilo dobře. Nesdílel ovšem Perutzův názor na to, že by všichni emigranti museli skončit u farmaření, protože dělníci, s nimiž se seznámil, žili rovněž v dobrých podmínkách. Na druhou stranu uznával i Vaníčkovy argumenty ohledně prospěšnosti střední a vyšší třídy. Ačkoli vysloveně neodrazoval jako Klindera od cesty do Jižní Ameriky ty, kteří by chtěli farmařit, nebo jako Vaníček ony, kteří by se vydávali za oceán bez peněz, považoval za nutné je alespoň varovat: „...blahobyt mají jen lidé s kapitálem, zejména vlastníci velkých komplexů půdy (jsou zde estancie, věnované hlavně chovu dobytka, mající přes 60.000 ha, a některé majetky jsou do statisíců ha). Lidé, kteří sem přijdou bez peněz, brzy poznají, že tu není také žádný ráj, že musí pracovat jako doma, ne-li více. Drobní kolonisté trpívají také kobyilkami nebo neúrodou, která ovšem ztěžka může zastihnouti celou zemi roztáhlou od severu k jihu. Tak letos na severu bude žeň dobrá (žeň zde počíná v prosinci), na jihu v ‚Pampa Central‘ je skoro zničena dlouhotrvajícím suchem. Následkem toho v jihu jsou místa, kde kolonisté jsou bez prostředků a bez obilí.“⁷⁴

Na průzkum českých osad v Jižní Americe jel Fafl poměrně dobře vybaven, neboť si u České národní rady zjistil, kde všude existují spolky a kde žijí krajané. Nutno ale dodat, že informace nebyly úplně přesné. Například pro Chile dostal tip bez adresy na doktora Matěje Bencúra, známého pod literárním pseudonymem Martin Kukučín. Z jeho zápisků ale víme, že se s ním pravděpodobně vůbec nesetkal. Podobně to bylo s Československým klubem a Českou restaurací Slavia v Buenos Aires, jejichž adresy obdržel, ale situace byla dost odlišná. Na místě Slavie totiž našel Československý klub a původní provozovatel Lorenc Vašina pracoval jako hostinský v německém podniku Heidelberger Fass (Heidelberský sud). Češi si mezitím otevřeli na jiné adrese hostinec zvaný Svobodná obec a provozovatele tam dělal František Zeman.⁷⁵

Kromě spolků v Buenos Aires jednal Fafl také se členy konzulátu a sepsal si krátký seznam krajanů ve městě. Našel jich pouze 22, přičemž většina byla lépe situovaná, například mezi nimi nebyli žádní dělníci. Ze známých osobností Fafl

73 Leopold PERUTZ, *Hospodářský význam jihoamerických států*, Česká revue, 1912, s. 416.

74 ANTM, f. Fafl, kart. 20, deník *Z cesty do Jižní Ameriky*, s. 25.

75 ANTM, f. Fafl, kart. 20, Česká národní rada Faflovi, 16. 8. 1910, d. č. 3545. Srov. tamtéž, dokument s názvem Seznam českých spolků etc. bez čísla a data.

zmínil předně Petra Váchala, admirála argentinského námořnictva, který se proslavil konstrukcí torpéd, Františka Ctibora, majitele továrny na cihly, Huberta Křikavu, známého restaurátéra, a bratry Suchanovy, kteří pracovali na konzulátu, a v diplomacii zůstali i po vyhlášení samostatnosti. V Argentině ale Fafl zkoumal spíše osadníky, a to navíc až na samotný závěr svého pobytu, patrně pod vlivem nabídky, kterou obdržel Arthur Krupp. Vybral si zejména oblast okolo města Rosario, jež byla jedním ze středisek zemědělské výroby v Argentině. Obyvatelstvo pocházelo především z Dalmácie, ale žilo zde i několik Čechů. Od farmářů, řadových zaměstnanců po inspektora lokální pojišťovny. Jejich situace byla uspokojivá, neboť šlo o bohatou oblast, a to i přes sucho, které toho roku citelně zasáhlo celou Argentinu.⁷⁶

Za českými dělníky a průmyslníky se Fafl vypravil do cukrovarů v Tucumánu. „Na nádraží čekal nás inženýr p. Richard Lehký⁷⁷ od pražské strojírný Breitfeld a Daněk a spol., jenž jest zde již 10 měsíců, pracuje pro zdejší argentinské cukrovarnictví. (Tucumán je středisko argentinského cukrovarnictví.) U Lehkého jsme se ubytovali. Tucumán sám leží v zeleni, mezi širými poli cukrové třtiny, s pozadím lesů a vysokých vrchů, stoupajících až ke Cordilleře se zasněženými vrcholy. [...] Odpoledne navštívili jsme Čecha Křečka Hynka, konsulárního korrespondenta [sic!], rodilého z České Skalice. Zmohl se zde, měl 2 továrny nuddí, jež prodal. [...] Seznámil nás ještě s Čechy Maxem a Baštou, zde u firem zaměstnanými. Mimo ty je tu mnoho českých dělníků.“⁷⁸ Celkový počet krajanů usazených v Tucumánu odhadl Fafl na padesát, mezi nimi byli pracovníci továren, truhláři, krejčí i malíř.⁷⁹

Mnohem lepší informace obdržel Fafl na své cestě do Brazílie. Česká národní rada mu dodala údaje o dvou vlasteneckých spolcích. První z nich byla Slavia ve městě São Paulo, druhý byl Přemysl v kolonii Jaguari ve státě Rio Grande do Sul. Oba dva Fafl navštívil a získal u nich seznam krajanů v Brazílii z roku 1902, který doplnil svým vlastním pozorováním. Dohromady šlo o přibližně 122 rodin a okolo 400 Čechů. Ovšem čísla nebyla zrovna úplná, neboť jak poznamenal autor soupisu Vladimír Lorenz: „Tento seznam jest velmi neúplný, poněvadž částečně veliké potíže komunikační, částečně i ‚paciencia‘⁸⁰ osob, na které jsem se několikrát s dotazy obrátil a odpovědi nedostal, zaviňují, že nemáme seznamu úplnějšího.

76 ANTM, f. Fafl, kart. 20, deník *Z cesty do Jižní Ameriky*, s. 55 a 57.

77 Richard Lehký byl jednou z významných osobností českého krajaňského života v Argentině. Později se stal dokonce honorárním konzulem Československa.

78 ANTM, f. Fafl, kart. 20, deník *Z cesty do Jižní Ameriky*, s. 55–56.

79 ANTM, f. Fafl, kart. 20, ručně psaná poznámka bez označení.

80 Trpělivost.

Mnoho Čechů v Brazílii platí za Němce, mnoho za Poláky, s nimiž se společně usadili.⁸¹ Fafl pak došel k číslu 50 tisíc Rakušanů, tedy asi polovina počtu žijících v Argentíně, přičemž šlo hlavně o Němce (mnoho z nich z Čech), dále Jihoslovany a obyvatele Tyrol.⁸²

Ze seznamů a Faflůva pozorování vyplývá, že se krajanům v Brazílii dařilo dobře. Můžeme tak alespoň soudit dle zaměstnání, které uvedla hlava rodiny. Polovina, tedy 61 příbuzenstev, žila přímo ve městě São Paulo. Otcové pak pracovali jako dělníci nebo pomocníci ve 23 případech, jako řemeslníci ve 20, jako mistři nebo obchodníci v sedmi a stejný počet z nich by se dal označit za velkopodnikatele. Čtyři otcové nevedli nebo blíže neupřesnili své zaměstnání. Jak je tedy patrné, pouze asi třetina Čechů příslušela k nižší třídě, přičemž více jak desetina by se dala označit za vyšší. Fafl se nesetkal se všemi, ale spíše s těmi lépe situovanými a zároveň členy spolku Slavia. „Dne 22. března po denních různých návštěvách, prohlídce hotelu přistěhovalců (státního ústavu) a jiných institucí jsem večer zajel s krejčím Čechem Frant. Novákem (jenž mne vyhledal, dozvěděl se o mně z novin, a jehož dceru a zetě, mající confiterii⁸³ v hlavní jedné třídě, jsem již poznal) navštívit Čecha inženýra Batéa, společníka zdejší továrny na sirky a majetníka vlastní továrny laků a barev, s nímž a jeho ženou jsem se příjemně pobavil.“⁸⁴ Do deníku si Fafl sice nepoznamenal, o čem spolu hovořili, ale dochoval se nám alespoň jeho rukopisný záznam. Podle všeho byl Jan Batéa hlavním mecenášem spolku Slavia a měl s ním velkolepé plány: vystavět československý dům a školu, podporovat imigraci, eventuálně dovážet přistěhovalce a kolonizovat, kupovat pozemky, stroje, materiál atd.⁸⁵ K realizaci alespoň některých z cílů došlo ale mnohem později.

Jiná byla situace na brazilském venkově, kam se uchýlila část českých farmářů. Kolonistů a dělníků tak bylo 38 z 61 rodin, řemeslník pouze jeden (ačkoli spousta venkovanů uváděla kromě zemědělství ještě nějakou drobnou rukodělnou činnost), mistrů nebo obchodníků bylo 12 a velkopodnikatelů osm.⁸⁶ Ani na venkově se ale Čechům nevedlo špatně, i když jich tolik nepatřilo ke střední a vyšší třídě. Fafl navštívil jednu ze státních kolonií v Campo Salles a kromě menších pozemků, než

81 ANTM, f. Fafl, kart. 20, dokument zvaný Seznam Čechoslovanů žijících v Brazílii roku 1902, strana 6.

82 ANTM, f. Fafl, kart. 20, ručně psaná poznámka bez data a čísla.

83 Cukrárna.

84 ANTM, f. Fafl, kart. 20, deník *Z cesty do Jižní Ameriky*, s. 61.

85 ANTM, f. Fafl, kart. 20, ručně psaný záznam nadepsaný Cía Slavia.

86 ANTM, f. Fafl, kart. 20, dokument zvaný Seznam Čechoslovanů žijících v Brazílii roku 1902, strana 6 a dokument zvaný Adresy Čechů v São Paulu a okolí v Brazílii.

si představoval, životní podmínky hodnotil kladně: „Poloha je pěkná, na pahorcích se skupinami lesů; na polích se pěstuje hlavně kukuřice, rýže, boby, banány atd. – Navštívili jsme řadu rakouských kolonů, z nichž některým se vede velmi dobře, mimo jiné tři české rodiny.“⁸⁷

Zvláštní pozornost věnoval Fafl pivovarnictví, protože český a zejména moravský slad byl jedním z artiklů, které do Latinské Ameriky pronikly již v osmdesátých letech 19. století. Bylo to způsobeno především příchodem kolonistů z Německa a střední Evropy. Tito měli rostoucí zájem o svůj oblíbený nápoj, proto začaly na kontinentu vznikat pivovary, kde našli práci čeští sládci a jiní pracovníci. Tyto podniky se tak staly do značné míry středisky krajanského života.⁸⁸ Někdy dokonce byly přímo založeny českými osadníky, prvním byl patrně podnik Cervecería de León, založený v mexické Guadalajaře v roce 1890 moravským Rakušanem Johannem Ohrnerem, kde se vyráběl teprve druhý ležák v zemi.⁸⁹ Tato fakta si velmi dobře uvědomoval i Fafl, a proto ve společnosti Leopolda Perutze, který byl mimo jiné přímo vyslán exportéry sladu, mnoho jihoamerických pivovarů prozkoumal a prakticky ve všech našel krajany. V Santiagu de Chile to byl vrchní sládek Pelikán ve společnosti Cervecerías Unidas. František Vosáhlo byl sládkem v Cervecería Nacional v Buenos Aires. Několik Čechů, jejichž jména neznáme, pracovalo v pivovaru v argentinské Cordobě. Obdobná situace byla i v Brazílii. Jan Bloub pracoval v São Paulo, v Cervejaria Bohemia v Petropolis dělal sládka Vilém Bradač, a v pivovaru na severu Brazílie ve městě Parnahyba ve státě Piauí byl zaměstnán Josef Pokorný.⁹⁰

Zdaleka nejvíc Čechů pracovalo v pivovaru v Montevideu, ačkoli z dokumentů, které Fafl obdržel od České národní rady, tomu mnoho nenavšedčovalo. Ty byly v tomto případě dost nepřesné, a proto došlo k setkání jen díky šťastné náhodě. „Ve zdejším pivovaře ‚la Uruguaya‘ našli jsme celou českou kolonii, sládka Nedvěda a ještě 6 Čechů.“⁹¹ Vaníček setkal se den před mým příjezdem se dvěma z nich náhodou na ulici, poznali se dle české řeči a spolu hned šli někam na pivo.

87 ANTM, f. Fafl, kart. 20, deník *Z cesty do Jižní Ameriky*, s. 60.

88 Jiří NOVOTNÝ – Jiří ŠOUŠA, *La malta de Bohemia en América Latina en la primera mitad del Siglo XX*, Ibero-americana Pragensia 27, 1993, s. 63–78.

89 Adolfo DOLLERO, *México al día*, Paris 1911, s. 430. Také *La cerveza y la industria cervicera mexicana*, México 1964, s. 14.

90 ANTM, f. Fafl, kart. 20, několik dokumentů bez označení.

91 V seznamu, který Fafl obdržel na cestu, byla zmínka jen o dvou, a sice o sládkovi Antonínu Nedvědovi a jeho zástupci Damasi Hanušovi. ANTM, f. Fafl, kart. 20, Česká národní rada Faflovi, 16. 8. 1910, d. č. 3545.

V sobotu jsme navštívili pivovar a večer po večeři v hotelu se synem zdejšího konsula, příjemným mladým Němcem, šli jsme s Čechy do velké zahradní restaurace Popular, kde se sešla celá zdejší kolonie...“⁹² Kromě pracovníků pivovaru to byl ještě sedlář Bohumil Esner a hudebník František Trávníček.⁹³

Během svých cest si Fafl uvědomil, že krajanská kolonie je tvořena také Židy, proto jim věnoval několik řádků. Jejich situace byla v porovnání s ostatními Čechy lepší. V Santiagu de Chile se seznámil s technickým ředitelem měděné huti v Nancagua Metzlem. Ten dosáhl svého postavení v jedné z francouzských firem i přes svůj nízký věk 29 let.⁹⁴ V Mendoza, kde zkoumal pěstování vinné révy a její zpracování, Fafl šťastnou náhodou narazil na mladého Žida Holzera, který vlastnil půl roku jedno z tamních vinařství.⁹⁵ U Rosaria mu přišla zajímavá a poněkud netradiční kolonie židovských farmářů. Ti pocházeli z východní Evropy a byli zde usazeni v rámci osidlovacího projektu barona Maurice Hirsche. Jeho účelem bylo přidělení půdy v Argentině, ale také v Brazílii, a tím i snaha o vznik zemědělských osad. Fafl si poznamenal, že kolonie, kterou navštívil, prosperovala dobře, ačkoli zpočátku „...první Židé mnoho od motyky utíkali“.⁹⁶

Závěr

Cestopis Zdeňka Fafla představuje na svou dobu vůbec nejucelenější pohled na státy Jižní Ameriky, který byl v Čechách publikován. Platí to především díky šíři tematického záběru, neboť mimo popisu zajímavých míst a měst nabízí také pohled na tamní hospodářství a krajanskou komunitu. Zvláště poslední část byla v době před první světovou válkou velice důležitá, protože Faflův výzkum vystěhovalectví byl ojedinělý a byl založen na celkem rozsáhlém sběru materiálů, které můžeme využít i dnes k objasnění životních podmínek emigrantů.

Cestopis však není jediným kladem, hodnotit můžeme také význam cesty, kterou podnikl společně s Vojtěchem Vaníčkem a částečně Leopoldem Perutzem. Byli vysláni, aby zintenzivnili kontakty rakousko-uherského průmyslu s odběrateli ve státech jako Argentina, Brazílie, Chile, Uruguay a Paraguay, což se jim bezpochyby

92 ANTM, f. Fafl, kart. 20, deník *Z cesty do Jižní Ameriky*, s. 42.

93 ANTM, f. Fafl, kart. 20, ručně psaná poznámka bez data a čísla.

94 ANTM, f. Fafl, kart. 20, deník *Z cesty do Jižní Ameriky*, s. 52.

95 Tamtéž, s. 54.

96 Tamtéž, s. 57.

podářilo, jak ukazují například čísla o dovozu českého sladu.⁹⁷ Sám Vaníček uvádí: „Okolnost, že tyto moje snahy nezůstaly bezvýsledny, že jsme o krůček postoupili, že už skutečně ve větší míře a v četných různých odvětvích vyvážíme zboží a peníze importujeme, spojená se sobeckou myšlénkou, že i já jsem trochu při tom byl nápomocen, okolnost ta vyváží daleko chvilkové nepříjemnosti s úkolem mým spojené.“⁹⁸

Rovněž Leopold Perutz shrnul výsledky výpravy velmi kladně. „Doprava paroplavební společnosti Austro-Americana stoupla ve vývozu z 8500 tun 1907 na 26.900 tun 1910 a obnášela v první polovici roku 1911 25.000 tun. Dosáhla tedy v prvních šesti měsících toho roku téměř úhrnného množství celého minulého roku a jest na dalším postupu. [...] Argentina uveřejnila právě obchodní bilanci pro první pololetí 1911; dle této stoupl rakouský vývoz proti loňsku z 9 na 13^{1/2} milionů franků, tedy o 57 %! [...] Míním, že jsem svou hřivnou přispěl k intensivnějšímu poznání jihoamerických států a k sblížení hospodářskému, s tím spojenému. Působily však pozoruhodné okolnosti a řada vysoce vážených spolupracovníků dohromady, z nichž na prvním místě jmenovati sluší člena panské sněmovny Arthura Kruppa z Vídně, dále i prince Františka Windischgrätze.

Pan Krupp podnikl předešlého roku ve výbrané [sic!] společnosti, ve které nalézali se také pánové dr. Zdeněk Fafl, delegát Pražské obchodní komory, pan Vaníček, delegát Národohospodářského ústavu České akademie, dále pan ředitel Votruba, obtížnou sice, ale na výsledek bohatou cestu do jižní Ameriky. Následky této mnohostranné práce počínají se v našem hospodářském životě vyvíjeti, upevňující a rozšiřující naše zájmy komerční v zámorí.“⁹⁹

Bohužel se jejich cesta odehrála krátce před první světovou válkou, která přerušila kontakty mezi rakouským mocnářstvím a Amerikou. Na druhou stranu v meziválečném období, kdy již získalo Československo svou samostatnost, mohla vláda mladého státu na jejich vykonanou práci navázat, což také učinila. Léta 1918–1939 patří bezpochyby ve vztazích Československa a Latinské Ameriky k zlatému věku, ať už po hospodářské, kulturní nebo sociální stránce.

97 J. NOVOTNÝ – J. ŠOUŠA, *La malta de Bohemia*, s. 71 a 74.

98 V. C. Vaníček, *Republiky*, s. VI.

99 L. PERUTZ, *Hospodářský význam jihoamerických států*, s. 345.

Zdeněk Fafl's reflection of South America, and its economy in the beginning of the 20th century

LUKÁŠ PERUTKA

This contribution presents the personality and travelogue of Zdeněk Fafl (1881–1961), deputy of the Prague Chamber of Commerce. He was sent by the Austro-Hungarian government to study the opportunities and conditions of trade between the Central European monarchy and countries of the Southern Cone of America like Brazil, Argentina, Uruguay, and Chile. The administration dispatched him because of its growing interest in the American continent. Although he wrote a fascinating travel diary and went in 1910 and thus was one of the first Czechs there, he and his work have been completely omitted by historiography. One of the principal goals of this article is to change this unflattering fact.

In the end of the 19th century, other European power like Great Britain, Germany, France, and even Italy had already established strong ties with Latin America and the emperor Franz Joseph I did not want to stay behind. When his government received the invitation to a fair in Buenos Aires that would commemorate 100 years of the Argentinian independence, the officials decided not only to send typical characteristic Austrian merchandise but a delegation as well. It was led by a famous industrialist Arthur Krupp and its members were important economists from the Habsburg empire including Zdeněk Fafl. The expedition spent around 20 days in Argentina and Chile; however, Fafl resided in South America half a year.

During his voyage, he observed thoroughly his surroundings and once in a while, he wrote a letter home to the editor of a local newspaper *Žďár*. When he got back home he collected them and organized into a travelogue. He encompassed exclusively three topics: description of interesting locations, economy, and situation of Austrian and Czech emigrants in South America.

The first subject was intended for the public in Bohemia as Fafl was describing mostly big cities of the continent he visited like Buenos Aires, Santiago de Chile, Rio de Janeiro, Montevideo or São Paulo. His interest was not professional because in these excerpts he just highlighted the life in them and offered their comparison. It is important to notice that local metropolises were the bulk of his travels, therefore he does not offer us characteristics of local nature or landscape. Apart from the municipalities, he mentions just the Jesuit missions in Paraguay and the world famous waterfalls in Iguazu he visited probably as the first Czech ever.

His other two topics were of professional curiosity for him. As he was a member of the Prague Chamber of Commerce he was interested in the local economy and means of production. Apart from the official reports he offered his readers back home exciting details about the South American industry they could not know from their own country. For instance, production and processing of beef or growing of coffee. Austrian and Czech emigrants were another expert concern of his. His government wanted to gather more information about the possibilities and advantages that it can bring. Therefore Fafl visited several expatriated citizens to question them about their living conditions. It is important to realize that he was one of the first Czechs that conducted this kind of research and thanks to him we have invaluable information how the communities of compatriots were doing in South America.

STUDIE

Vztahové sítě španělských
a papežských diplomatů
u císařského dvora na pozadí krize
z let 1608–1609

TOMÁŠ ČERNUŠÁK – PAVEL MAREK

TOMÁŠ ČERNUŠÁK – PAVEL MAREK: Relationship Networks of Spanish and Papal Diplomats at the Imperial Court set against a Background of the Hapsburg Monarchy Crisis (1608–1609)

The main aims of this study is to analyse the activities of relationship networks with which the Papal Nuncio Antonio Caetani and Spanish envoys Guillén de San Clemente and Baltasar de Zúñiga surrounded themselves at a time of crisis in the Hapsburg Monarchy in the years 1608–1609.

Key words: The Imperial Court – Prague – relationship networks – patronage – papal diplomacy – Spanish envoys

*Vývoj a proměny papežské a španělské klientelní sítě
u císařského dvora na počátku 17. století*

Nezbytnost získat důležité informace o tom, co plánuje či realizuje zahraniční mocnost, a šance ovlivnit rozhodnutí jiného suverénního panovníka stála u počátků

moderního systému diplomacie, jak se rozvinul na prahu raného novověku.¹ Aby diplomaté mohli svoje poslání, v němž velmi často plnili vícero rolí, v cizím prostředí úspěšně realizovat, museli nejen dokázat správně komunikovat s panovníkem dané země, ale také si vytvořit vazby k důležitým osobám u dvora.²

S oběma problémy se musel vyrovnat i nový nuncius u císařského dvora v Praze Antonio Caetani,³ příslušník předního italského šlechtického rodu, který na své vůbec první působišť v diplomatické službě papežského stolce dorazil 12. června 1607.⁴ Ve vztahu k císaři Rudolfu II. musel, stejně jako všichni stálí diplomaté u císařského dvora na počátku 17. století, počítat s jeho problematickým osobnostním charakterem, který byl podstatným způsobem poznamenán císařovým zdravím.⁵ Od poslední velké zdravotní krize v roce 1600 trpěl panovník chorobnou nedůvěřivostí vůči svému okolí a permanentními obavami ze ztráty

-
- 1 Matthew Smith ANDERSON, *The Rise of the Modern Diplomacy 1450–1919*, Routledge 2013, s. 2–11.
 - 2 K této široce zkoumané problematice viz především Hillard von THIESEN – Christian WINDLER (edd.), *Nähe in der Ferne. Personale Verflechtung in den Außenbeziehungen der Frühen Neuzeit*, (= Zeitschrift für historische Forschung, Beiheft 36), Berlin 2005; Rainer BABEL (ed.), *Le diplomate au travail. Entscheidungsprozesse, Information und Kommunikation im Umkreis des Westfälischen Friedenskongress*, München 2005; Ruth KOHLNDORFER-FRIES, *Diplomatie und Gelehrtenrepublik. Die Kontakte des französischen Gesandten Jacques Bongars (1554–1612)*, Tübingen 2009; Hillard von THIESEN – Christian WINDLER (edd.), *Akteure der Außenbeziehungen. Netzwerke und Interkulturalität im historischen Wandel*, Köln – Weimar – Wien 2010; Daniela FRIGO (ed.), *Ambasciatori e nunzi. Figure della diplomazia in età moderna*, (= Cheiron 30), Roma 1999.
 - 3 K jeho působení u císařského dvora, které trvalo v letech 1607–1611, viz Tomáš ČERNUŠÁK, *Nuncius Caetani a jeho obrana katolických zájmů v době před vydáním Majestátu Rudolfa II. (1608–1609)*, Časopis Matice moravské 128, 2009, s. 35–46; TÝŽ, *Die Papstpolitik und die Entwicklung des Bruderzwistes in der Korrespondenz des Nuntius Antonio Caetani*, in: V. Bůžek (ed.), *Ein Bruderzwist im Hause Habsburg (1608–1611)*, České Budějovice 2010, s. 211–224; TÝŽ, *Papežská politika v českých zemích za nunciatury Antonia Caetaniho (1607–1609)*, Folia Historica Bohemica 25, 2010, s. 7–22; TÝŽ, *Pražská nunciatura a počátky Katolické ligy*, ČČH 108, 2010, s. 114–126; TÝŽ, *Die Böhmisches Kammer als Thema der Prager Nuntiatur zu Beginn des 17. Jahrhunderts*, Römische Historische Mitteilungen 55, 2013, s. 219–229.
 - 4 Milena LINHARTOVÁ (ed.), *Epistulae et acta Antonii Caetani 1607–1611*, Pars. I, Pragae 1932, č. 10. Nunciaturní korespondence tohoto pražského nuncia byla postupně vydána v letech 1932–2017: Milena LINHARTOVÁ (ed.), *Epistulae et acta Antonii Caetani 1607–1611*, partes I–III, Pragae 1932–1946; Tomáš ČERNUŠÁK (ed.), *Epistulae et acta Antonii Caetani 1607–1611*, partes IV–V, Pragae 2013–2017 (dále jako EAAC).
 - 5 K otázkám nemoci a smrti Rudolfa II. naposledy Václav BŮŽEK – Pavel MAREK, *Smrt Rudolfa II.*, Praha 2015; TITÍŽ, *Krankheiten, Sterben und Tod Kaiser Rudolfs II. in Prag*, MIÖG 125, 2017, s. 54–81. Ze starší literatury jsou stále platné závěry – Josef JANÁČEK, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 1987, s. 182–194, 329–344.

trůnu. Nepřímým způsobem k jeho obavám přispíval dlouhodobý nátlak ze strany říšských knížat i jednotlivých papežů, aby Rudolf II., který neměl žádné legitimní potomky, konečně vyřešil stále otevřenou a politicky i nábožensky velmi citlivou otázku svého nástupnictví.⁶ Důležitou roli sehrála také skutečnost, že papežský stolec v této době vytrvale odmítal jakékoliv císařovy žádosti o finanční podporu, s nimiž se na něj Rudolf II. pravidelně obracel.⁷ Proto zatímco na počátku jeho vlády se papežští nunciové setkávali s císařem přibližně dvakrát měsíčně na individuální audienci a projednávali s ním aktuální politické i náboženské problémy,⁸ byla situace v roce 1607 zcela odlišná. Císařova nedůvěřivost a neochota poskytovat audience – byť se netýkala všech osob a všech okolností – způsobila, že nuncius Caetani se s ním měl možnost v průběhu let 1607–1609 osobně setkat jen třikrát, jak si v červnu 1609 poněkud trpce postěžoval kancléři bavorského vévody Joachimůvi Donnersbergovi.⁹

Už na počátku svého pražského působení se Caetani dozvěděl o panovníkově obavě, že jej papež chce zbavit trůnu.¹⁰ Z tohoto důvodu později v roce 1608 dokonce nunciu zabránil zúčastnit se říšského sněmu v Řeznu. Císař se totiž domníval, že Caetani je vybaven papežskými breve pro říšské biskupy, které se týkaly nástupnické otázky.¹¹ Na skutečnost, že přímá komunikace s panovníkem římsko-německé říše je – mírně řečeno – problematická, byl Caetani upozorněn rovněž v hlavní instrukci ještě před začátkem své mise: „S Jeho Veličenstvem budete jednat zřídkakdy, protože získat audienci je velmi nesnadné, a bude nezbytné sdělovat záležitosti tajné radě a psát lístečky Jeho Veličenstvu.“¹²

Všechny uvedené faktory způsobily, že získání, udržení a využívání osobních vazeb na vybrané dvořany, šlechtice nebo úředníky v prostředí císařského dvora mělo pro nuncia Caetaniho velký význam, snad ještě výraznější, než tomu mohlo být za jeho předchůdců v poslední čtvrtině 16. století. Nešlo samozřejmě pouze

6 K problematice nástupnictví jsou důležité především starší práce – Felix STIEVE, *Die Verhandlungen über die Nachfolge Kaiser Rudolfs II. in den Jahren 1581–1602*, München 1880; Johann ZÖCHBAUR, *Kaiser Rudolf II. und Nachfolgefrage bis zum Tode des Erzherzogs Ernst (20. Februar 1595)*, Urfahr 1900.

7 EAAC I, např. č. 22, s. 37–39; č. 97g, s. 131; č. 107m, s. 146; č. 144, s. 185.

8 Viz např. nunciaturní zprávy z roku 1579 – Alexander KOLLER (ed.), *Nuntiaturen des Orazio Malaspina und des Ottavio Santacroce. Interim des Cesare dell' Arena*, (= Nuntiaturberichte aus Deutschland, III. Abt., Bd. 10), Tübingen 2012, č. 5,5–6, s. 19–20; č. 7, s. 23–27; č. 15,1, s. 39; č. 20,5, s. 49.

9 Felix STIEVE (ed.), *Vom Reichstag 1608 bis zur Gründung der Liga, Briefe und Acten zur Geschichte des Dreissigjährigen Krieges*, Bd. 6, München 1895, s. 695.

10 EAAC I, č. 172, s. 213–214.

11 Tamtéž, č. 195, s. 242–243.

12 „*Con Sua Maestà tratterà Vostra Signoria poche volte, essendo l'udienze difficilissime, et sarà necessitata communicar li negotii col consiglio segreto et scriver biglietti a Sua Maestà*“ – tamtéž, č. 4, s. 15.

o specifickum nunciatury nebo pražského dvora. Přítomnost zahraničního diplomata, neznalého zpravidla místního jazyka, pocházejícího z odlišného kulturního a často i náboženského prostředí, u cizího dvora v podstatě předpokládala tvorbu funkčních a efektivních vztahových sítí. Ze čtyř základních druhů, jak je ve své době již klasické studii definoval Wolfgang Reinhardt, tj. pokrevního příbuzenství, regionální spřízněnosti, přátelství a patronátu,¹³ zejména posledně jmenovaný hrál důležitou roli i v prostředí diplomatů. Vztah patrona – výše postavené osoby, která poskytuje jiné osobě – klientovi – ochranu a milosti, a ten mu zase recipročně nabízí určité protislužby,¹⁴ nemusel ovšem vždy existovat v takto jasně vymezené formě. Konkrétní diplomat, který sám byl vůči svému panovníkovi zpravidla v klientském postavení, pak u daného dvora současně plnil i jinou funkci, totiž tzv. *brokera*, který propojoval navzájem sociálně nebo prostorově vzdálené klienty s příslušnými patrony.¹⁵

Pramenem zásadní povahy, který nám v prostředí raně novověkých diplomatů umožňuje sledovat jejich vztahy vůči osobám v okolí císařského dvora a identifikovat konkrétní patronátní vazby, jsou jejich relace zasílané v pravidelných časových intervalech. Přestože jde o dopisy do jisté míry obsahově omezené specifickými zájmy a potřebami toho kterého diplomata, výpovědními možnostmi daného typu pramene i způsobem jazykového vyjadřování,¹⁶ dovolují nám za pomoci analýzy konkrétních postupů v jednotlivých záležitostech identifikovat osoby kolem něj i jejich role a postavení.¹⁷ Při zvážení skutečnosti, že naprostá většina jednání diplomatů

13 Wolfgang REINHARD, *Freunde und Kreaturen, „Verflechtung“ als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen. Römische Oligarchie um 1600*, München 1979, zejména s. 35–41.

14 Tamtéž, s. 38–40; podobně také viz Sharon KETTERING, *Patrons, Brokers, and Clients in Seventeenth-Century France*, New York – Oxford 1986, s. 3–4; Peter MORAW, *Soziale Verflechtung im Reich unter Gesichtspunkten Recht, Konfession und Politik*, in: A. Maćzak (ed.), *Klientensysteme im Europa der Frühen Neuzeit*, München 1988, s. 1–18 (zde s. 6).

15 S. KETTERING, *Patrons, Brokers*, s. 4.

16 K některým rizikům jazykových formulací v raně novověkých dopisech při interpretaci klientských vazeb viz Wolfgang REINHARD, *Amici e creature. Politische Mikrogeschichte der römischen Kurie im 17. Jahrhundert*, Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 76, 1996, s. 308–334 (zde s. 314–317). K problematice jazyka a struktury raně novověkých dopisů z prostředí diplomatů též viz Heiko DROSTE, *Im Dienst der Krone. Schwedische Diplomaten im 17. Jahrhundert*, Berlin 2006, s. 99–109.

17 Anuschka TISCHER, *Diplomaten als Patrone und Klienten: der Einfluss personaler Verflechtungen in der französischen Diplomatie auf dem Westfälischen Friedenskongress*, in: R. Babel (ed.), *Le diplomate au travail. Entscheidungsprozesse, Information und Kommunikation im Umkreis des Westfälischen Friedenskongresses*, München 2005, s. 173–197 (zde s. 176–177).

probíhala při osobním ústním jednáním, které nemusí být jinak zdokumentováno, představují v tomto směru diplomatické zprávy poměrně pozoruhodný pramen.

Výhoda stálého diplomatického zastoupení obecně spočívala v tom, že nový diplomat víceméně plynule navázal na agendu svého předchůdce a převzal po něm i osobní kontakty u dvora, které k plnění své mise daný předchůdce využíval. O tom, že se tak ovšem nemuselo stát za všech okolností, svědčí i případ Antonia Caetaniho. Státní sekretariát mu ve zmíněné hlavní instrukci z května 1607 doporučil jako vhodné osoby, které požívají důvěru panovníka, Karla z Lichtenštejna, který se „jeví dobře nakloněný tomuto Svatému Stolci“,¹⁸ Filipa Langa, Ondřeje Hannewaldta von Eckersdorf a Jana Barvitia. Po svém příjezdu do Prahy ovšem Caetani zjistil, že reálná situace je poněkud odlišná. Lichtenštejn sice dobře vycházel s Caetaniho předchůdcem Giovannim Ferrerim, nunciem z let 1604–1607, nový pražský nuncius mu však nedůvěřoval a z jeho zpráv se zdá, že nešlo o jednostranný postoj.¹⁹ Navíc v téže době Lichtenštejn ztratil panovníkovu důvěru i přístup k němu, ukončil své několikileté působení v tajné radě a na podzim 1607 odjel z Prahy.²⁰ Filip Lang, císařův komorník, který si několik let udržoval mimořádný vliv na panovníka a náležitě jej využíval ke svému osobnímu prospěchu, upadl v květnu 1607 do císařovy nemilosti a byl uvržen do vězení, kde později zemřel.²¹ Říšský dvorský a tajný rada Hannewaldt byl Caetanim v této době vysoce hodnocen, zejména kvůli skutečnosti, že v roce 1607 požíval císařovy důvěry a měl k němu častý přístup. Postupem času však musel Caetani konstatovat, že se od Hannewaldta „dá čekat méně (...) než slíbí“²² a císaři není ochoten přednášet záležitosti, jimiž by jej mohl rozladit.²³ Později se Caetani začal o Hannewaldtovi vyjadřovat velmi kriticky a v květnu roku 1609 jej charakterizoval jako osobu, která zásadním způsobem deformuje způsob vlády u císařského dvora.²⁴

Jedinou osobou z původně doporučených, o kterou se Caetani skutečně mohl opřít, byl Jan Barvitiu. Původně bavorský dvorský rada začal v Praze působit jako sekretář latinské expedice říšské dvorské kanceláře v roce 1589, v letech

18 „(...) *il quale si mostra bene affetto a questa Santa Sede (...)*“ – EAAC, č. 4, s. 16.

19 Tamtéž, č. 36, s. 55; č. 41, s. 61; č. 103, s. 138–139.

20 Karel STLOUKAL, *Karel z Lichtenštejna a jeho účast ve vládě Rudolfa II. (1596–1607)*, ČČH 18, 1912, s. 21–37, 153–169, 389–434 (zde především s. 428–434).

21 O Langově pádu stručně J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 393. K jeho životu viz Friedrich E. HURTER, *Philipp Lang, Kammerdiener Kaiser Rudolfs II.*, Schaffhausen 1851.

22 „(...) *da lui si può sperar meno che faccia gli uffitii, che promette.*“ – EAAC I, č. 39, s. 60.

23 Tamtéž, č. 67, s. 98; č. 86, s. 117; č. 90, s. 123.

24 Tamtéž, č. 433,4, s. 365.

1593–1607 jako říšský dvorský rada a od roku 1608 byl pak činný v tajné radě.²⁵ Byl výraznou oporou papežských nunciů a jednou z jejich zásadních osob u císařského dvora již od dob nuncia Cesare Speciana (1592–1598),²⁶ využíval jej i Caetaniho předchůdce Ferreri.²⁷ Dalším mužem z okruhu dvořanů, který se zařadil do nové vztahové sítě nuncia Caetaniho, byl říšský vicekancléř Leopold von Stralendorf.²⁸ Nejpozději od září 1607 získával nuncius často velmi důvěrné informace o císařových názorech, vyjádřeních nebo momentálních náladách od tajného rady Heřmana Attemse.²⁹ Lze samozřejmě předpokládat i existenci dalších informátorů, resp. spolupracovníků z okruhu císařského dvora, ale pro papežské zájmy, které Caetani reprezentoval, byli Barvitijs, Stralendorf a Attems v roce 1607 těmi nejdůležitějšími osobami. V řadě konkrétních záležitostí, které římská kurie a zprostředkovaně nuncius u císařského dvora potřebovali u panovníka prosadit za jejich pomoci, vystupovali – zejména první dva jmenovaní – víceméně koordinovaně a leckdy i proti záměrům císaře, byť hranice jejich nasazení byla zpravidla limitovaná jejich osobními zájmy.

Zřejmě nejtypičtějším příkladem takového koordinovaného postupu z roku 1607 je kauza udělení titulu „Illustrissimus“ Rudolfem II. velmistřovi maltézských rytířů, o které Řím informoval ještě nuncius Ferreri ve svém dopise z 11. června. Vyjádřil v něm současně názor, že pokud by k tomu došlo, vznikla by jistá disproporce, protože velmistr by mohl užívat významnější titulaturu, než přísluší samotným kardinálům. Papeži se proto tento císařův postup nezamlouval a vydal příslušné instrukce svému novému pražskému diplomatovi Caetanimu.³⁰ Ten usiloval o zabránění vydání privilegia prostřednictvím Barvitijs a také Stralendorfa, jehož prostřednictvím zaslal císaři své písemné vyjádření k celé věci.³¹ Císař zřejmě

25 Lothar GROSS, *Die Geschichte der deutschen Reichshofkanzlei*, Wien 1933, s. 414–418. Nejnověji k jeho osobě viz Michal ŠRONĚK, *De sacris imaginibus. Patroni, malíři a obrazy předbělohorské Prahy*, Praha 2013, zejména s. 12–16; Arno DUCH, *Barvitijs, Johann Anton*, in: *Neue Deutsche Biographie* 1, 1953, s. 615; <http://www.deutsche-biographie.de/pnd133258947.html>. (ověřeno 17. 6. 2017).

26 Např. viz Alena PAZDEROVÁ (ed.), *Epistulae et acta Caesaris Speciani 1592–1598 I–III*, Pragae 2016, č. 83, s. 187; č. 153, s. 337; č. 202, s. 484; č. 214, s. 505; č. 299, s. 663, ad.

27 Zdeněk KRISTEN (ed.), *Epistulae et acta Johannis Stephani Ferrerii 1604–1607*, pars I, sectio 1, č. 41, s. 100.

28 K jeho životu viz L. GROSS, *Die Geschichte*, s. 326–328; Stephan EHRENPREIS, *Kaiserliche Gerichtsbarkeit und Konfessionskonflikt. Der Reichshofrat unter Rudolf II. (1576–1612)*, Göttingen 2006, s. 310–311.

29 Např. EAAC I, č. 152, s. 193; č. 172, s. 213; č. 204, s. 250; č. 285, s. 372.

30 Tamtéž, č. 16b, s. 34, a pozn. 1.

31 Tamtéž, č. 40, s. 60–61; č. 55, s. 80–81.

papežské argumenty prezentované prostřednictvím Stralendorfa uznal, ovšem svoje stanovisko změnil tak, že se rozhodl vydat titul „Illustrissimus“ i pro kolegium kardinálů. Ani to se však Caetanimu nezamlouvalo, protože jeho cílem bylo zcela zabránit udělení privilegia velmistrovi maltézských rytířů. Barvitiuz ze své pozice sekretáře pak úmyslně zdržoval vyřízení a odeslání příslušného privilegia a slíbil nunciiovi, že tak bude činit i dále.³² To se dařilo v průběhu října 1607,³³ a ještě v březnu 1608, kdy již naplno vypukl konflikt mezi Rudolfem II. a jeho bratrem Matyášem, ležela příslušná listina stále nepodepsána ze strany panovníka³⁴ a celá věc patrně vyzněla do ztracena.

Je zajímavé, že další důležité osoby z českého a moravského prostředí, které měly úzké vazby vůči papežskému stolci, jako byl nejvyšší kancléř Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkowicz nebo kardinál František z Ditrichštejna, v roce 1607 nijak aktivně v prostředí a záležitostech pražské nunciatury nevystupovaly. U Ditrichštejna byl určitý odstup od nuncia Caetaniho a jím zastupované politiky papeže Pavla V. Borghese ovlivněn nepochybně též skutečností, že udržoval klientské vazby k rodu Aldobrandini, z něhož pocházel papežův předchůdce Klement VIII.³⁵ Svou roli však mohl hrát rovněž charakter projednávaných záležitostí. Nelze zapomínat na to, že František z Ditrichštejna získal významné postavení na císařském dvoře teprve v roce 1607, zatímco Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkowicz zůstal i tehdy pouze „jen“ vysokým hodnostářem Českého království.

Během svého působení u pražského císařského dvora měl Antonio Caetani možnost spolupracovat hned se dvěma španělskými vyslanci. Tím prvním byl Katalánc Guillén de San Clemente, jenž stál v čele ambasády již od roku 1581.³⁶ Nejen díky svému rekordně dlouhému trvání se San Clementova mise stala pro španělskou diplomacii ve středoevropské habsburské monarchii výjimečnou. Přestože španělští Habsburkové disponovali stálým vyslanectvím u císařského dvora již od roku 1558, Guillén de San Clemente nastupoval do svého úřadu za zcela odlišných podmínek než jeho předchůdci, neboť se musel ve svém působišti obejít bez vydatné

32 Tamtéž, č. 86, s. 116–118.

33 Tamtéž, č. 188, s. 234.

34 EAAC II, č. 90, s. 151–152.

35 Wolfgang REINHARD, *Paul V. Borghese (1605–1621). Mikropolitische Papstgeschichte*, Stuttgart 2009, s. 262. K Ditrichštejnově vazbě vůči Klementovi VIII. a k rodu Aldobrandini viz Tomáš PARMA, *František kardinál Dietrichstein a jeho vztahy k římské kurii. Prostředky a metody politické komunikace ve službách moravské církve*, Brno 2011, s. 78–90, 539–542.

36 Nejnověji i se shrnutím starší literatury Pavel MAREK, *La embajada española en la corte imperial 1558–1641. Figuras de los embajadores y estrategias clientelares*, Praha 2013.

pomoci Marie Habsburské. Právě dcera Karla V. se již brzy po svém sňatku s arcivévodou Maxmiliánem v roce 1548 stala hlavním pojítkem mezi oběma větvemi habsburského rodu a ve Vídni, kam poprvé přicestovala v roce 1552, prosazovala co nejužší spolupráci mezi rakouskými i španělskými Habsburky.³⁷ Její význam pro politické zájmy Filipa II. byl naprosto zásadní. Marie Habsburská byla svému bratrovi nejen mocným přímluvcem, nýbrž též neocenitelným zdrojem informací o situaci na vídeňském dvoře i v římsko-německé říši. Podíl samotných vyslanců na prosazování španělských velmocenských zájmů ve střední Evropě zůstával až do počátku osmdesátých let 16. století mnohem skromnější.³⁸

Marie Habsburská se pokoušela ke službě španělskému králi získat i některé středoevropské šlechtice a položila tak základy klientské sítě, z níž výrazně profitoval jak Filip II., tak i jeho nástupci. Využívala k tomu nejrůznějších strategií, mezi nimiž vynikaly sňatkové aliance mezi šlechtickými elitami ze zemí ovládaných jednou i druhou větví habsburského domu.³⁹ Za pomoci tohoto prostředku se jí podařilo vytvořit nadnárodní, Habsburkům plně oddanou šlechtu, jež službu vládnoucímu domu neváhala stavět nad partikulární zájmy jednotlivých stavovských obcí. Představitelé rodu Ditrichštejnů, Pernštejnů či později Lobkoviců byli obdobně jako ona přesvědčeni o nutnosti jednotné habsburské politiky a nerozlišovali mezi službou císaři a španělskému králi.⁴⁰

Guillén de San Clemente velmi dobře využil odkaz Marie Habsburské a v době, kdy stál v čele španělského vyslanectví, držel pevně kurz, který císařovna vytyčila. Při prosazování zájmů hispánské imperiální politiky ve střední Evropě mu pomáhala velmi různorodá a pestrá síť klientů, která zahrnovala jak představitele nejvýznamnějších rodin římsko-německé říše, tak i pouhé neurozené služebníky Rudolfa II., jako byli císařovi umělci, lékaři, či lazebníci. Právě v tomto rozšíření vztahové sítě do nejnižších pater císařského dvora tkvěl největší přínos Guilléna de

37 Srov. Magdalena S. SÁNCHEZ, *Los vínculos de sangre: La Emperatriz María, Felipe II y las relaciones entre España y Europa Central*, in: J. Martínez Millán (ed.), *Felipe II (1527–1598)*. Europa y la Monarquía Católica I–II, Madrid, 1998, s. 777–793.

38 Rubén GONZÁLEZ CUERVA – Pavel MAREK, *The Dynastic Network between the Imperial and the Spanish Courts (1556–1619)*, in: R. González Cuerva – A. Koller (edd.), *A Europe of Courts, a Europe of Factions*, Leiden 2017, s. 130–155, zde s. 134–137.

39 O sňatkových aliancích jako o jedné z klientských strategií hovoří například: Václav BŮŽEK – Géza PÁLFFY, *Integrace šlechty z českých a uherských zemí ke dvoru Ferdinanda I.*, ČČH 101, 2003, s. 542–581; Angelantonio SPAGNOLETTI, *Principi italiani e Spagna nell'età barocca*, Milano 1996, s. 21.

40 K tomu Pavel MAREK, *Španělská strana na císařském dvoře? K problematice jednoho pojmu z politických dějin*, ČČH 113, 2015, s. 965–990, zde zvláště s. 984–985.

San Clementeho španělskému klientelnímu systému ve střední Evropě.⁴¹ Ten se výrazně otrásl poté, co v roce 1600 upadli v císařovu nemilost dva z předních španělských klientů Wolf Rumpf z Wielrossu a Pavel Sixtus Trautson, k jejichž vyhnání od dvora podle všeho vydatně přispěly právě jejich vazby ke katolickému králi.⁴² Přestože Guillén de San Clemente nelitoval úsilí ani prostředků, aby se s absencí obou klíčových klientů vyrovnal, španělský vliv na císařova rozhodnutí v příštích letech ochabl.

Během prvních let 17. století se Guillén de San Clemente spoléhal hlavně na nejvyššího hofmistra císařského dvora Fridricha z Fürstenberka, nejvyššího dvorského maršálka Jakuba Breunera a nejvyššího komorníka Petra z Mollartu.⁴³ Především posledně zmiňovaný muž vzbuzoval u španělského vyslance velké naděje, neboť byl vazalem katolického krále (jeho rod pocházel z Burgundska) a jeho sestra Anna působila spolu s Marií Habsburskou v madridském klášteře Descalzas reales. Ani jeden ze zmiňovaných mužů však nakonec nedokázal v klientské síti španělských králů zaplnit mezeru, kterou způsobil nucený odchod Wolfa Rumpfa a Pavla Sixta Trautsona. Fridrich z Fürstenberka na svoji kariéru u dvora brzy rezignoval, v případě zbylých dvou dvořanů pak zasáhla smrt. Petr z Mollartu zemřel již v únoru roku 1604 a Breuner jej následoval o dva roky později. Není jistě bez zajímavosti, že se v této době španělský vyslanec spoléhal také na pomoc stejných mužů jako nuncius Ferreri. Ve svých zprávách se zmiňuje o spolupráci s Karlem z Lichtenštejna, Janem Antonínem Barvitiem, Filipem

41 TÝŽ, *La embajada*, s. 82–97. Na význam podobných klientů upozornil Heinz NOFLAT-SCHER, *Regiment aus der Kammer? Einflussreiche Kleingruppen am Hof Rudolfs II.*, in: J. Hirschbiegel – W. Paravicini (edd.), *Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert*, Ostfildern 2004, s. 209–234.

42 K tomu Friedrich EDELMAYER, „*Manus manum lavat*“. *Freiherr Wolf Rumpf zum Wielross und Spanien*, in: E. H. Eltz – A. Strohmeyer (edd.), *Die Fürstenberger. 800 Jahre Herrschaft und Kultur in Mitteleuropa*, Korneuburg 1994, s. 235–252; Archivo General de Simancas (dále AGS), Secretaría de Estado, Leg. 706, sine folio (Praha, 19. 8. 1600) Guillén de San Clemente králi Filipovi III.; Tamtéž, (Praha, 30. 9. 1600), Guillén de San Clemente králi Filipovi III.

43 K tomu například Národní archiv Praha (dále NA), Sbírka opisů – cizí archivy, Simancas, kart. 1, (Praha, 23. 11. 1602) Guillén de San Clemente králi Filipovi III.; Tamtéž, (Praha, 14. 2. 1604) Guillén de San Clemente králi Filipovi III.; AGS, Secretaría de Estado, leg. 709, fol. 25, *El consejo de Estado a 14. 7. 1607, sobre lo que escribe Guillén de San Clemente (22. 5.) en lo de las bodas del baron de Molart*.

Langem nebo Heřmanem Attemsem.⁴⁴ Trvalejší význam pro španělskou politiku ve střední Evropě měl však z nich snad jedině Barvitiuus.⁴⁵

K nestabilitě španělského klientského systému v první dekádě 17. století přispívala především nestálost samotného císaře, jehož preference se měnily doslova ze dne na den.⁴⁶ Situaci Guilléna de San Clementeho navíc stěžovala císařova rostoucí nedůvěra ke španělskému králi, jež vyslanci výrazně znemožňovala využívat dřívějších strategií k odměňování vlastních klientů. „Nejhorším přečinem, kterého se v současnosti může člověk na tomto dvoře dopustit, je být nakloněný službě Vaší Výsosti.“ psal Guillén de San Clemente v lednu roku 1606.⁴⁷ Nejen tyto problémy přiměly španělského vyslance k tomu, aby opakovaně v Madridu žádal o své uvolnění z úřadu. Přestože již v roce 1603 španělská státní rada poprvé posuzovala San Clementovu žádost o zproštění ze služby, teprve na podzim roku 1606 byl jmenován nový španělský vyslanec u císařského dvora. Stal se jím zkušený diplomat Baltasar de Zúñiga y Fonseca. Trvalo však ještě dva roky než se Zúñiga na pražském císařském dvoře v červenci roku 1608 poprvé objevil.⁴⁸

44 K Lichtenštejnovi např. AGS, Secretaría de Estado, Leg. 706, (Praha, 10. 6. 1600), Guillén de San Clemente králi Filipovi III.; k Langovi NA Praha, Sběrka opisů – cizí archivy, Simancas, kart. 1, (Praha, 18. 1. 1606) Guillén de San Clemente sekretáři španělské státní rady Andrésí de Prada; k Attemsovi Tamtéž, kart. 1, (Praha, 11. 4. 1609) Francisco de Losu Andrésí de Prada.

45 Barvitiiovi byla již během zasedání říšského sněmu v Augšpurku roku 1582 udělena španělská penze ve výši 100 zlatých. K jeho vazbám na Španělsko NA Praha, Sběrka opisů – cizí archivy, Simancas, kart. 1, (Praha, 11. 12. 1593) Guillén de San Clemente králi Filipovi II.; Tamtéž, (Praha, 7. 2. 1595) Guillén de San Clemente králi Filipovi II.

46 Pěkné svědectví o císařově nestálosti zprostředkoval Baltasar de Zúñiga ve svém dopise arcivévodovi Albrechtovi Habsburskému: NA Praha, Sběrka opisů – cizí archivy, Simancas, kart. 1, (Praha, 26. 9. 1609): “*Este señor es un laberinto en que he visto entrar a muchos a discurrir y ninguno a cierto a salir y don Guillén que avía estado aquí 27 años no ganó ningún ministro del emperador y fue de parecer que no se gastase un real a ganarle porque no ay que hacer caudal de lo que SMD dize a la mañana que lo aya de hazer a la noche a de que a la misma ora que lo dize sea verdad que lo piense así.*”

47 “*El mayor crimen que ay agora en esta Corte es ser aficionado al servicio de V[uestra] M[ajesta]d.*” Tamtéž, kart 1, (Praha, 18. 1. 1606) Guillén de San Clemente králi Filipovi III. O zhoršení vztahů, k němuž došlo v první dekádě 17. století mezi císařem a španělským králem, hovoří též instrukce pro papežského nuncia Stěfana Ferreriho z 20. 1. 1604: “*All’Imperatore non è stato di poco pregiuditio in questi tempi la poca intelligenza havuta con altri principi grandi, et massime col Re di Spagna, il quale gli ha somministrati per tal causa così deboli aiuti nei bisogni della guerra di Ongberia...*” Klaus JAITNER (ed.), *Die Hauptinstruktionen Clemens’ VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen 1592–1605 I–II*, Tübingen 1984, zde II, s. 723.

48 K Zúñigovi: Rubén GONZÁLEZ CUERVA, *Baltasar de Zúñiga. Una encrucijada de la monarquía hispana (1599–1622)*, Madrid 2012; P. MAREK, *La embajada*, s. 97–111.

„Bratrský spor“ a fungování sítí papežských a španělských diplomatů

Ještě před Zúñigovým příjezdem do Prahy došlo k vyhocení sporu mezi císařem Rudolfem II. a jeho bratrem arcivévodou Matyášem. Ten využil nespokojenosti velké části stavovské reprezentace Uher, Moravy a Rakous s politikou panovníka a postavil se do jejich čela. Požadavek na výměnu na trůně hodlal se svými spojenci prosadit za pomoci vojenského tažení, které v průběhu jara roku 1608 směřovalo k Praze.⁴⁹ V průběhu krize ustoupily zprávy o zapojení článků Caetaniho sítě v jeho zprávách do pozadí, nicméně z některých z nich vyplývá, že byli ve prospěch papežských plánů i nadále činní.⁵⁰ Na významu však ve stejné době získaly nunciovy vazby ke španělskému vyslanci San Clementemu.

Přestože již v roce 1607 byla spolupráce mezi oběma diplomaty spolehlivá a bezproblémová, v době krize habsburské monarchie získala charakter úzkého a intenzivního partnerství spojeného společným zájmem. Tím se stalo „usmíření“ mezi oběma Habsburky, tedy jednak dosažení politického kompromisu přijatelného pro obě strany, jednak osobního smíření, které mělo zabránit oslabení panovnické moci i pozic katolicismu na úkor většinově nekatolických stavů.⁵¹ Tento cíl, který ostatně odpovídal celkovému zaměření politiky papeže Pavla V. na „zachování všeobecného míru“,⁵² Caetani stanovil již v prvních zprávách z jara 1608, v nichž Řím informoval o vzniku a rozvoji krize.⁵³ Právě její nebezpečný vývoj, který hrozil vojenským konfliktem s jen těžko předvídatelnými následky z hlediska politického i náboženského, a vážnost situace vedla zřejmě nuncia k tomu, že vstoupil přímo coby mediátor do vyjednávání mezi oběma Habsburky. Zatímco na straně císařově stále narážel na nedůvěru a komunikoval zde pouze s jeho důvěrníky, k nimž patřil především kardinál Dittrichštejn, v případě Matyášově tomu bylo jinak. Při několika

49 Z četné literatury např. J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 409–428; Petr VOREL, *Velké dějiny země Koruny české*, VII, Praha 2005, s. 411–436; Josef KORÁN et al., *Dějiny Čech a Moravy nové doby*, I, Praha 1939, s. 512–551; Joachim BÄHLCKE, *Regionalismus und Staatsintegration im Widerspruch. Die Länder der Böhmisches Krone im ersten Jahrhundert der Habsburgerherrschaft (1526–1619)*, München 1994, s. 324–342; V. BŮŽEK (ed.), *Ein Bruderzwist*; Bernd RILL, *Kaiser Matthias, Bruderzwist und Glaubenskampf*, Graz 1999, s. 121–144; Karl VOCELKA, *Matthias contra Rudolf. Zur politische Propaganda in der Zeit des Bruderzwistes*, Zeitschrift für Historische Forschung 10, 1983, s. 341–351.

50 EAAC II, č. 123, s. 229; č. 146, s. 276; č. 159, s. 328.

51 Z hlediska papežské politiky k této otázce viz T. ČERNUŠÁK, *Die Papstpolitik*. O mnohastranné spolupráci mezi oběma diplomaty viz např. EAAC II, č. 104, 113, 134, 146, 149, 155, 159.

52 Silvano GIORDANO (a cura di), *Le istruzioni generali di Paolo V ai diplomatici pontifici 1605–1621*, vol. I, Tübingen 2003, s. 38–39.

53 EAAC II, č. 85, s. 142; č. 97, s. 163–164.

osobních jednáních, která s ním v této věci vedl, se jej pokoušel přesvědčit k mírnému postupu vůči císaři,⁵⁴ byť vůči Matyášově jednání především s ohledem na jeho spojenectví s nekatolickými stavy zůstal kritický.⁵⁵

Také Guillén de San Clemente se od samého počátku bratrského sporu snažil plnit úlohu prostředníka mezi císařem Rudolfem II. a arcivévodou Matyášem. Španělé viděli v celém rozkolu především příležitost donutit císaře, aby se konečně začal zabírat otázkou nástupnictví. Ačkoliv si plně uvědomovali, jak velké nebezpečí pro protireformaci představují Matyášovy ústupky protestantům, od počátku sporu podporovali jeho ambice stát se císařovým nástupcem v římsko-německé říši. Již v roce 1606 přislíbil Filip III. prostřednictvím vyslance Guilléna de San Clementeho Matyášovi svoji pomoc a zavázal se, že mu poskytne subsidie ve výši 30 000 dukátů.⁵⁶ V následujících letech se sice Španělé snažili navenek zachovávat přísnou neutralitu, ve skutečnosti však projevovali silnou nespokojenost s vládou nevypočitatelného Rudolfa II. ačkoliv plně nesouhlasili ani s Matyášovým postupem, přikláněli se v prvních měsících bratrské rozepře v domě habsburském na jeho stranu. Guillén de San Clemente i jeho panovník, jenž se tradičně plně spoléhal na úsudek svého vyslance, tehdy plně věřili, že smíru mezi oběma bratry brání pouhá císařova neústupnost. Domnívali se, že by celý spor ustal, pokud by Rudolf II. zabezpečil arcivévodovi Matyášovi zmiňované následnictví.⁵⁷

Zcela jiné stanovisko však zaujali hlavní důvěrníci španělského vyslance z řad císařových dvořanů. Kardinál František z Ditrichštejna i Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkowicz ostře odmítali Matyášovu vzpouru a stáli pevně na straně svého panovníka. Oba dva měli ostatně mnoho důvodů k tomu, aby přísně dodržovali slib věrnosti, jímž byli zavázáni Rudolfovi II. Kardinál František z Ditrichštejna zahájil právě v době rodícího se sporu mezi císařem a jeho bratrem svou dvorskou kariéru. Již v lednu roku 1607 byl uveden do tajné rady a na podzim se stal dokonce jejím prezidentem. Úřad prezidenta císařovy tajné rady činil z Ditrichštejna nejmocnější postavu pražského dvora. Pokud si chtěl kardinál své vlivné místo udržet, musel se zásadně distancovat od veškeré spolupráce s arcivévodou Matyášem. Dostatečně odstrašujícím případem mu mohl být osud Arnošta z Mollartu, jenž byl ve stejné

54 EAAC II, č. 159, s. 320–328; č. 160, s. 328–335; č. 165, s. 359–360; EEAC III/1, č. 25, s. 81–87.

55 EAAC II, č. 53, s. 82–83; č. 159, s. 322–323.

56 Jan TENORA, *Účast kardinála z Ditrichštejna za boje mezi arciknížetem Matyášem a Rudolfem II. roku 1608*, Hlídka 31–34, 1914–1917, zde 31, 1914.

57 Postoj Španělska k bratrské rozepři v domě habsburském přiblížil naposledy Rubén GONZÁLEZ CUERVA, *La embajada de Praga de Baltasar de Zúñiga (1608–1612)*, in: J. Opatrný (ed.), *Relaciones checo-españolas: viajeros y testimonios*, Praha 2009 (= IAP Supplementum, 22), s. 59–81.

době, kdy Ditrichštejn zažíval svůj mocenský vzestup, vyloučen z okruhu císařových důvěrných rádců jenom proto, že byl až příliš ochoten ustupovat požadavkům Rudolfova bratra.⁵⁸

Nejvyšší kancléř Království českého Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkowicz nepatřil na rozdíl od kardinála Františka z Ditrichštejna k členům císařovy tajné rady. Jeho úřad mu však přesto zajišťoval značný sociální i mocenský kapitál. Stejně jako kardinál z Ditrichštejna neměl proto ani on nejmenší důvod k tomu, aby se během bratrské rozepře stavěl na Matyášovu stranu a riskoval tak ztrátu dosaženého postavení.⁵⁹ Vedle osobních důvodů mohla svou roli v procísařském postoji obou šlechticů sehrát i rodová tradice založená na loajalitě panovníkovi a především obavy o osud protireformace v Českém království.⁶⁰

Lobkowiczův odmítavý postoj k Matyášovi pak navíc souvisel také s jeho zemským vlastenectvím. Stejně jako další představitelé zemské vlády i členové stavovské opozice byl přesvědčen, že by přijetí Matyášových požadavků silně ohrozilo prestiž království a jeho významné místo v celku habsburské monarchie. Právě tento aspekt způsobil, že se Lobkowiczovy politické kroky nakonec lišily od postupu, jež navrhoval kardinál Ditrichštejn. V době, kdy vojsko konfederace ohrožovalo blízké okolí české metropole, byl olomoucký biskup na rozdíl od Lobkowicze ochoten činit arcivévodovi rozsáhlé ústupky, které se úzce dotýkaly státoprávního uspořádání zemí Koruny české. Za své jednání si Ditrichštejn získal nepřátelství českých stavů a upadl rovněž v císařovu nemilost. Rudolf II. se od této chvíle zcela přiklonil k postupu, který navrhovali zástupci české zemské vlády v čele s Lobkowiczem.⁶¹

58 K této problematice blíže Pavel MAREK, *Die Rolle der spanischen Klienten aus den Reihen des böhmischen und mährischen Adels bei der Lösung des Bruderzwistes*, in: V. Bůžek (ed.), *Ein Bruderzwist*, s. 179–209; TÝŽ, *Die Rezeption des rudolfinischen Majestätsbriefs im Milieu des böhmischen katholischen Adels*, in: J. Hausenblasová – J. Mikulec – M. Thomsen (edd.), *Religion und Politik im frühneuzeitlichen Böhmen. Der Majestätsbrief Kaiser Rudolfs II. von 1609*, Stuttgart 2014, s. 117–133.

59 K Lobkowiczovi srov. TÝŽ, (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna*, České Budějovice 2005.

60 K protireformační činnosti Ditrichštejna a Lobkowicze srov. zejména Pavel BALCÁREK, *Kardinál František z Ditrichštejna 1570–1636. Gubernátor Moravy*, České Budějovice 2007; T. PARMA, *František kardinál Ditrichštejn*; Julius GLÜCKLICH, *Mandát proti bratřím z 2. září 1602 a jeho provádění v letech 1602–1604*, VKČSN, třída historická 10, 1904, s. 1–28; Josef BOROVIČKA, *Počátky kancléřování Zdeňka z Lobkovic. Diplomatický rozbor roudnických rukopisů*, in: Sborník prací věnovaných prof. dr. Gustavu Friedrichovi k 60. narozeninám, Praha 1931, s. 435–455.

61 P. MAREK, *Die Rolle*.

Sítě diplomatů v obraně katolických zájmů proti českým stavům

Kompromisní dohoda, k jejímuž uzavření došlo v červnu 1608, krizovou situaci v habsburské monarchii nezažehnala. Podmínky libeňského míru sice zajistily císaři vládu v Čechách, ve Slezsku a v Lužicích, k osobnímu usmíření mezi oběma bratry však nedošlo. Rudolf II. byl navíc donucen ustoupit řadě požadavků české stavovské obce, z nichž nejdůležitější se týkal svobody náboženského vyznání.⁶²

Již Matyášovo tažení na jaře roku 1608 prohloubilo spolupráci mezi nunciem Antoniem Caetaním a španělským vyslancem Guillénem de San Clemente. K ještě většímu sepětí mezi papežskou a španělskou politikou na císařském dvoře došlo v případě událostí, které se odehrávaly na českém zemském sněmu v roce 1609, kdy se jednalo o náboženských požadavcích českých nekatolických stavů. Také v tomto případě vstupovali španělský vyslanec a apoštolský nuncijs do politických jednání jak přímo, tak nepřímo prostřednictvím svých důvěrníků z řad císařových dvořanů a české nekatolické šlechty.⁶³

Z jádra Caetaního klientské sítě, jak se vyprofilovalo v průběhu roku 1607, zůstali aktivními Barvitijs a Attems. Především s pomocí Barvitijs zjišťoval nuncijs u dvora aktuální informace o dění v římsko-německé říši, o situaci ve vévodství Jülich-Kleve nebo se pokoušel jeho prostřednictvím pohnout císaře k řešení osobního smíru s arcivévodou Matyášem i v obraně katolických zájmů proti náboženským požadavkům českých stavů.⁶⁴ Caetani, který již v podstatě rezignoval na možnost získání audience u císaře, opakovaně využíval Barvitijs k předávání papežských breve panovníkovi⁶⁵ nebo mu doporučoval osoby, které se na něj obracely s žádostmi o podporu a jejichž záměry byly v souladu s papežskou politikou.⁶⁶ Ani Barvitijsovy možnosti a ochota vůči papežskému diplomatovi ovšem

62 Z novější literatury k vývoji týkajícímu se Majestátu Rudolfa II. především viz J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 429–448; P. VOREL, *Velké dějiny VII.*, s. 436–438; Jiří JUST, 9. 7. 1609, *Rudolfův Majestát, Světla a stíny náboženské svobody*, Praha 2009; Jaroslava HAUSENBLASOVÁ – Jiří MIKULEC – Martina THOMSEN (edd.), *Religion und Politik im frühneuzeitlichen Böhmen. Der Majestätsbrief Kaiser Rudolfs II. von 1609*, Stuttgart 2014. K událostem ve Slezsku viz Jaroslav GOLL, *O slezském majestátě Rudolfa II.*, *Časopis Musea Království českého* 48, 1874, s. 3–22; Paul KONRAD, *Der schlesische Majestätsbrief Kaiser Rudolfs II. vom Jahre 1609*, Breslau 1909.

63 Sněmovní jednání naposledy přiblížil Jaroslav ČECHURA, 5. 5. 1609, *Zlom v nejdelším sněmu českých dějin. Generální zkouška stavovského povstání*, Praha 2009.

64 Viz např. EAAC IV, č. 5,4, s. 9; č. 16,2, s. 20; č. 41,3, s. 40; č. 70,1, s. 66; č. 192,2, s. 162; č. 257,4, s. 220; č. 291,2–3, s. 251.

65 Tamtéž, č. 256,5, s. 216; č. 388,2, s. 326.

66 Tamtéž č. 401, s. 338.

nebyly za všech okolností bezmezné. Dne 22. září 1608 psal Caetani do Říma o rozhodnutí, k němuž dospěli s Barvitiem, že se pokusí povzbudit císaře k řešení otevřené otázky smíru s Matyášem společným vystoupením členů tajné rady a českých zemských úředníků u panovníka.⁶⁷ O dva týdny později ovšem diplomat sděloval ochladnutí Barvitiiova zájmu, které zdůvodňoval malým zájmem panovníka.⁶⁸ Přestože jeho služeb nuncius průběžně využíval,⁶⁹ nepožíval ani Attems jeho výraznou důvěru. V říjnu sice posílal Caetani státnímu sekretariátu důvěrnou informaci získanou od něj, která se týkala říšských záležitostí, avšak hned dodal, že „pokud by zpráva přišla od jiné osoby než od Attemse, důvěřoval by jí více“, protože mu zkušenost vícekrát ukázala „lehkovážnost tohoto původce“.⁷⁰ Oproti tomu vicekancléř Stralendorf je v korespondenci z období podzimu 1608 a prvního pololetí roku 1609 podroben nunciově ostré kritice pro jeho podporu žádosti protestanta Jana Friedricha von Schleswig-Holstein-Gottorp ohledně udělení administratury brémského arcibiskupství, kterou podal císaři.⁷¹

Především v souvislosti s náboženskými požadavky českých a slezských nekatolických stavů vystoupil do popředí jako výrazný spojenec Caetaniho politiky již zmíněný Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkowicz, který dosud v této pozici v nunciaturní korespondenci reflektován nebyl. Lobkowicz byl díky svému postavení u císaře, dvora i v prostředí zemských úředníků aktivně využíván k obraně katolických zájmů a k zabránění realizace požadavků českých stavů, když během zemského sněmu roku 1609 prezentoval stanoviska nuncia Caetaniho.⁷² O nejvyššího kancléře Království českého se ale ve stejné době opíral také nový španělský vyslanec Baltasar de Zúñiga. Ve svých relacích zasílaných do Madridu jej představoval jako vřídčí osobnost českých katolíků a oddaného stoupence vládnoucí dynastie i myšlenek protireformace. Lobkowiczův význam pro prosazování španělské imperiální politiky ve střední Evropě považoval za tak důležitý, že neváhal vybízet katolického krále Filipa III. k tomu, aby Lobkowiczovy služby dynastii a římské církvi ocenil nejvyšším habsburským vyznamenáním – řádem zlatého rouna.⁷³

67 Tamtéž, č. 31,2, s. 32.

68 Tamtéž, č. 49,2, s. 47.

69 Tamtéž, č. 16,3, s. 20; 191,1, s. 162.

70 „(...) *ma l'esperienza mi ha fatto più volte conoscere, quanto poco posso fondarmi sopra la leggierezza di questo autore.*“ – tamtéž, č. 72, s. 68.

71 Tamtéž, č. 5,3, s. 9; č. 41,3, s. 40.

72 Např. EAAC IV, č. 226,1, s. 189; č. 257,4–8, s. 220–221. Srov. rovněž P. MAREK, *Die Rezeption.*

73 NA Praha, Sbírka opisů – cizí archivy, Simancas, kart. 1, (Praha, 14. 2. 1609) Baltasar de Zúñiga španělskému králi Filipovi III. O Lobkowiczově spolupráci se Zúñigou viz Pavel MAREK, *Zdenko Adalbert Popel von Lobkowitz: die Laufbahn eines spanischen Klienten am Kaiserhof*, in: R. G.

Skutečnost, že právě Lobkowitz se v tuto dobu stal pro španělskou i papežskou politiku na císařském dvoře klíčovou postavou, byla dána především aktuálními potřebami a charakterem projednávaných záležitostí, které se úzce dotýkaly Českého království. Španělská klientská síť sice v tuto dobu zahrnovala i mnohé další osoby z řad císařových dvořanů a zemské šlechty, ale Lobkowitzova vlivu a přehledu o dění v zemích Svatováclavské koruny nedosahovala žádná z nich. Již přinejmenším od svého jmenování nejvyšším kancléřem v roce 1599 byl Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovicz vnímán na španělském královském dvoře jako hlavní expert na „české záležitosti“ a jako takový byl využíván až do konce svého života.⁷⁴ Zvýšenou pozornost, již španělská diplomacie v tuto dobu věnovala právě spolupráci s Lobkoviczem, nelze proto vnímat jako důsledek transformace klientské sítě. Ta se příliš neměnila od předchozích let. Co se však změnilo, byly aktuální potřeby španělské diplomacie, kde vyvstala do popředí tzv. česká otázka.

Důvěra, kterou španělský vyslanec kladl v Lobkoviczovy schopnosti, byla na místě. Byl to právě nejvyšší kancléř, kdo přesvědčil císaře, aby dal stavovský sjezd dne 1. dubna znovu rozpustit, a to bez jakéhokoliv rozhodnutí ve prospěch nekatolické opozice. Ukončení sněmu bylo poslední ráznou odpovědí Rudolfa II. na vystoupení českých protestantských stavů. Zklidnění situace v zemi však nepřineslo. Povzbuzení výsledky stavovského odboje v sousedních zemích svolali nekatolíci ihned po rozpuštění sjezdu nový sněm. Ten se měl sejít 4. května na Novoměstské radnici. Zároveň začali organizovat vlastní ozbrojenou moc, což dosavadní mocenský diskurs posouvalo do zcela nové roviny. Od tohoto okamžiku nabyl stavovský boj o náboženskou svobodu zjevný charakter vzpoury. Zatímco česká stavovská opozice stála i nadále pevně za svými požadavky a byla rozhodnuta dovést svůj boj až do úplného konce, v katolickém táboře narůstaly rozpory mezi zastánci tradiční konzervativní politiky a příslušníky „mladé“, resp. „nové“ katolické generace v čele s Lobkoviczem.⁷⁵

Představitelé umírněných katolíků v čele s nejvyšším purkrabím Adamem ze Šternberka byli již v tuto dobu ochotni učinit vzbouřencům některé ústupky, neboť jedině tak si mohl podle jejich soudu císař zachránit českou královskou korunu. Zcela opačný názor zastával nejvyšší kancléř Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovicz, který spolu s nejvyšším hofmistrem císařského dvora Heřmanem Attemsem

Asch – V. Bůžek – V. Trugenberger (edd.), *Adel in Südwestdeutschland und Böhmen 1450–1850*, (= Veröffentlichungen der Kommission für geschichtliche Landeskunde in Baden–Württemberg, Reihe B: Forschungen, 191. Band), Stuttgart 2013, s. 37–57.

74 P. MAREK, *Zdenko Adalbert Popel von Lobkowitz*.

75 TÝŽ, *Die Rezeption*.

nabádal císaře, aby vzpouru českých nekatolických stavů potlačil vojenskou silou. Nebylo jistě náhodou, že stejné řešení konfliktu prosazoval i španělský vyslanec Baltasar de Zúñiga.⁷⁶

Již v dubnu informoval Zúñigův sekretář Francisco de Losu španělského státního sekretáře Andrése de Prada o tom, že nejvhodnější by bylo použít proti vzbouřencům vojenskou sílu. Zároveň ostře kritizoval císaře Rudolfa II. za to, že odmítá vydat ze své pokladnice 200 tisíc zlatých, které by bohatě stačily k naverbování sboru o 20 tisících mužích. S takovým vojskem by podle jeho slov Rudolf II. mohl lehce potrestat české povstalce a ještě nahnat strach jejich sympatizantům v říši. V následujících týdnech se odhodlání španělských diplomatů použít k potlačení opozice armádu ještě stupňovalo.⁷⁷ Když se na počátku května začalo na Novém Městě pražském scházet stavovské vojsko a zástupci opozice zahájili své rokování na Novoměstské radnici, nabídl Baltasar de Zúñiga císaři, že si od místních italských kupců vypůjčí dostatečné finanční prostředky na to, aby mohl zahájit zbrojení. Další peníze i vojenskou pomoc mu pak přislíbil jménem španělského krále Filipa III. Svému monarchovi zaslal Zúñiga dopis, ve kterém jej žádal, aby se v co nejkratší době obrátil na milánského místodržitele Pedra Enríqueze de Acevedo, hraběte de Fuentes a bruselského místokrále arcivévodu Albrechta a vyzval je, aby sebrali vojsko a vyslali je do Čech. Podle Zúñigových slov bylo vhodné zahájit rychlou válku proti nevyvíčenému a špatně vyzbrojenému vojsku českých stavů a „uhasit oheň dříve, než napáchá nenapravitelné škody“.⁷⁸

Zatímco u části střeoevropských šlechticů se Zúñigův válečný plán setkal s bouřlivou odezvou a rovněž postoj nuncia Caetaniho se jevil jako kladný,⁷⁹ u katolického krále ani u samotného císaře podporu nenalezl. Filip III. pod vlivem svého předního rádce vévody z Lermy pokračoval i nadále v dosavadní mírové politice tzv. hispánského míru *Paz hispánica* a nehodlal Španělsko zatahovat do

76 NA Praha, Sběrka opisů – cizí archivy, Simancas, kart. 1, (Praha, 11. 4. 1609) Francisco de Losu Andrési de Prada.

77 Tamtéž, (Praha, 16. 5. 1609) Baltasar de Zúñiga španělskému králi Filipovi III.

78 Zúñiga doslova píše „*Bien veo que el empeñar a Vuestra Majestad en una guerra auxiliaria como podría ser esta tiene mucha consideración y que no se deve entrar en ella sin mucho tieno, pero si llegase el agua a la boca y se viesse la perdición manifesta y urgentísima la necesidad mucho se ganaría en acudir al remedio con presteza como se podría hacer teniendo dispuestas y trazadas las ayudas y con poco quizá se apagaría un fuego que después sería inremediable*“ – tamtéž.

79 Vyplývá to z jeho vyjádření v dopisech kardinálu Borghese z května 1609 – EAAC IV, č. 400,5, s. 337; č. 19,4, s. 353–354.

dalšího válečného dobrodružství.⁸⁰ Ustrašený Rudolf II. sice zpočátku vyslovil uspokojení nad Zúñigovou nabídkou vojenské a finanční pomoci, záhy se však u něj znovu ozvaly pochybnosti o správnosti takového postupu, a dal se na ústup. Významnou roli ve vývoji Rudolfova postoje k řešení sporu sehrála změna, k níž v rozhodujících chvílích došlo v císařově tajné radě. Do jejího čela byl na místo Heřmana Attemse jmenován zastánce smířlivé politiky lantkrabě Jiří Ludvík z Leuchtenberka, jehož vydatně podporoval nový Rudolfův oblíbenec, sekretář tajné rady Ondřej Hannewald z Eckersdorfu.⁸¹

Přestože také Leuchtenberk náležel ke klientské síti španělského krále a v roce 1612 obdržel za své služby dynastii řád zlatého rouna, jeho pozice se výrazně odlišovala od stanoviska Baltasara de Zúñigy i vyslancova důvěrníka Lobkowicze, kteří nadále zastávali nesmiřitelný postoj vůči ústupkům nekatolické opozici. Lobkowiczovo přesvědčení o správnosti takového postupu bylo natolik pevné, že po vydání Rudolfova Majestátu na náboženskou svobodu odmítl dokument stvrdit svým podpisem. Nepřesvědčilo jej tehdy ani panovníkovo naléhání, ani hrozby, jichž se mu dostalo ze strany nekatolických stavů. K jeho odhodlání trvat pevně na svých zásadách mu snad dopomohly i konzultace s papežským nunciem, španělským vyslancem i s pražskými teology, kteří jej ujišťovali o tom, že mu Bůh i jeho zástupci na zemi nadále zachovají svou přízeň. Jejich podpora však asi hrála v Lobkowiczově rozhodování pouze podružnou roli. Pravděpodobnější vysvětlení kancléřova postoje nabízí svědectví Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka i Baltasara de Zúñigy, kteří shodně spatřovali hlavní příčinu Lobkowiczova neohroženého postoje v jeho vlastním náboženském zanícení. „Kníže z Lobkowicz, tehdáž nejvyšší kancléř Království českého, při Jeho Milosti Císařské poníženu svou omluvu přednesl, že uznává to proti svědomí svému býti, kdyby se v témž majestátu, pravé svaté víře katolické tak hrubě škodlivému, podepsati měl,“ psal ve svých pamětech

80 K politice tzv. hispánského míru Bernardo José GARCÍA GARCÍA, *La pax hispanica: política exterior del Duque de Lerma*, Leuven 1996; Paul C. ALLEN, *Felipe III y la Pax Hispánica, 1598–1621: el fracaso de la gran estrategia*, Madrid 2001. Z českých prací se španělskou politikou tohoto období zabývá Josef FORBELSKÝ, *Španělé, Říše a Čechy v 16. a 17. století. Osudy generála Baltasara Marradase*, Praha 2006.

81 K Rudolfovu postoji a vlivu Hannevalda srov. NA Praha, Sběrka opisů – cizí archivy, Simancas, kart. 1, (Praha, 16. 5. 1609) Baltasar de Zúñiga králi Filipovi III. Obdobně tamtéž, kart. 1., (Praha, 21. 5. 1609) Baltasar de Zúñiga králi Filipovi III. K vlivu Ondřeje Hannevalda a Jiřího Ludvíka z Leuchtenberka rovněž J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 446.

s odstupem času Vilém Slavata.⁸² Majestát na náboženskou svobodu tak musel na kancléřově místě nakonec kontrasignovat nejvyšší purkrabí Adam ze Šternberka.⁸³

Lobkowiczovo rozhodnutí velice ocenili vyslanci Španělska a papežského státu, jejichž protireformační politika utrpěla vydáním Majestátu těžkou ránu.⁸⁴ Zatímco nejvyšší kancléř byl v jejich relacích oslavován jako hrdina, císař Rudolf II. ztratil v očích katolického světa poslední zbytky důvěry a snad i úcty. Baltasar de Zúñiga sděloval v polovině července do Madridu, že by bylo vhodné nahradit Rudolfa II. na českém královském trůně jeho bratrem Matyášem, neboť císaři jeho zdravotní stav a ztráta autority zcela znemožňují, aby se úspěšně věnoval správě království a zastával hodnost říšského kurfiřta. Společně se španělským vyslancem se od císaře začal distancovat také apoštolský nuncius Caetani. Když za ním několik dní po vydání Majestátu vyslal Rudolf II. své tajné rady Heřmana Attemse a Petra Jindřicha Stralendorfa s příkazem, aby mu vysvětlili důvody, které jej přiměly k vydání Majestátu, rozhořčený nuncius neváhal císaři pohrozit exkomunikací. Stejnou hrozbu pak Antonio Caetani směřoval rovněž všem osobám, které se na vzniku zákona podílely.⁸⁵ Právníci ve službách papežské kurie mezitím promýšleli, jakým způsobem by napadli existenci dokumentu, jenž přivodil zásadní porážku politice, kterou Svatý stolec dlouhá léta s úspěchem uplatňoval na císařském dvoře. Nakonec přišli s tvrzením, že Majestát byl na císaři vynucen pod nátlakem. Tato skutečnost podle nich vážně zpochybňovala reálnou vůli císaře Rudolfa II. i samotnou platnost ustanovení o náboženské svobodě.⁸⁶

82 Josef JIREČEK (ed.), *Paměti nejvyššího kancléře Království českého Viléma hraběte Slavaty*, I–II, Praha 1866–1868, zde II, s. 147. Obdobně o celé záležitosti informoval také španělský vyslanec Zúñiga: „*Mandó al baron Popel Gran Canciller que lo subscribiese y por tres o cuatro veces siempre se escusó de hacerlo diciendo que su conciencia le dictava que no lo podía hacer y los teologos con quien lo avia comunicado se lo decían así*“ [Třikrát či čtyřikrát nařídil nejvyššímu kancléři baronu Popelovi, aby jej podepsal [=Majestát]. Ten se však vždycky omluvil na to, že mu v tom brání jeho svědomí, a že jej v tom samém utvrdili také teologové, s nimiž tuto záležitost probíral]. – NA Praha, Sběrka opisů – cizí archivy, Simancas, kart. 1, (Praha, 18. 7. 1609) Baltasar de Zúñiga králi Filipovi III.

83 Kamil KROFTA, *Majestát Rudolfa II.*, Praha 1909, s. 20.

84 K tomu například svědectví španělského vyslance Baltasara de Zúñigy. NA Praha, Sběrka opisů – cizí archivy, Simancas, kart. 1, (Praha, 18. 7. 1609) Baltasar de Zúñiga králi Filipovi III; AGS, Secretaría de Estado, leg. 709, fol. 78–79, (Madrid, 23. 8. 1609) španělská státní rada králi Filipovi III.

85 K tomu hlavně dopis Baltasara de Zúñiga: NA Praha, Sběrka opisů – cizí archivy, Simancas, kart. 1, (Praha, 18. 7. 1609) Baltasar de Zúñiga králi Filipovi III. K proměně vztahu papežství vůči císaři Rudolfovi II. také viz Tomáš ČERNUŠÁK, *Die päpstliche Politik in Mitteleuropa vor und nach dem Majestätsbrief – Wandel oder Kontinuität?*, in: J. Hausenblasová – J. Mikulec – M. Thomsen (edd.), *Religion und Politik*, s. 55–61.

86 K názoru papežských diplomatů na platnost Majestátu srov. závěrečnou relaci papežského nuncia Antonia Caetaniho viz S. GIORDANO (a cura di), *Le istruzioni* II, hlavně s. 715–716.

Závěr

Papežský nuncius Antonio Caetani i španělští vyslanci Guillén de San Clemente a Baltasar de Zúñiga se podobně jako další diplomaté při prosazování politických cílů opírali především o podporu svých klientů z řad středoevropské šlechty a císařových dvořanů. Mezi hlavní předpoklady úspěchu jejich mise proto patřilo udržování a další rozšiřování vztahových sítí, které přebírali po svých předchůdcích. Tyto sítě nebyly nikdy pevně uzavřeny. Postupem času do nich vstupovali noví klienti; mnozí další je naopak opouštěli. Přestože klientské vazby měly obvykle dědičný charakter, složení vztahových sítí bylo proměnlivé a záviselo na nejrůznějších faktorech. Zároveň platilo, že vyslanci zřídka kdy využívali potenciálu sítě v celé její šíři. Vztahová síť byla velmi volným a rozmanitým uskupením osob, jež pocházely z různých společenských skupin a byly k sobě mnohdy poutány jediné prostřednictvím své služby stejnému patronovi. Tato flexibilita sítě diplomatům umožňovala, aby konkrétní politické situace vždy řešili s konkrétními klienty, což potvrdil i uvedený případ krize v domě habsburském z let 1608–1609.

Vztahová síť nuncia Caetaniho se na pozadí krize habsburské monarchie z let 1608–1609 jeví jako početně relativně malá a zaměřená na osoby z prostředí tajné rady se snadným přístupem k panovníkovi. Přestože se jednalo o osoby s velkým politickým vlivem, jejich ochota sdílet a prosazovat papežské zájmy byla velmi limitovaná jejich loajalitou k císaři a hlavně osobními preferencemi. Tato omezení spolu s dalšími faktory způsobily, že při prosazování kuriálních záměrů byl Antonio Caetani ve sledovaném období úspěšný jen v dílčích záležitostech, zatímco ty podstatné, jako bylo například osobní usmíření císaře Rudolfa II. s jeho bratrem Matyášem a zabránění vydání privilegia ve prospěch nekatolíků, zůstaly mimo jeho možnosti. Specifické postavení si v nunciově vztahové síti v době bratrské krize vydobyl Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovicz, jehož jednání se na jaře roku 1609 odehrávalo plně v intencích protireformační politiky, již na pražském dvoře prosazovali Antonio Caetani a španělský vyslanec Zúñiga. Lobkoviczův postoj však tehdy nejspíše vycházel čistě z jeho vlastního vyhraněného konfesijního zaměření a z něj vyplývajících obav o spásu duše, než z jeho klientských vazeb k papeži či španělskému králi.

Španělská klientská síť si v době bratrské krize uchovávala podobnou strukturu jako v letech předchozích. Její specifikum oproti papežské vztahové síti spočívalo v tom, že mezi klienty bylo možné rozeznat úzkou skupinu tzv. *servidores confidentes*, k nimž patřily zejména osoby, které byly přesvědčené o nutnosti

zachování jednotné habsburské politiky a nerozlišovaly mezi službou císaři a španělskému králi.⁸⁷ Události z let 1608–1609 však ukázaly, že ani jejich podpora nebyla samozřejmá.

Příklad bratrské krize v domě habsburském je rovněž dokladem toho, že papežská diplomacie u císařského dvora velmi úzce spolupracovala s diplomacií španělskou. Přestože vztahy mezi Svatým stolicí a Hispánskou monarchií nebyly vždycky prosty konfliktů, na císařském dvoře měli jejich zástupci postupovat přinejmenším v náboženských otázkách jednotně.⁸⁸ Tato součinnost se přirozeně odrazila rovněž na podobě španělských a papežských vztahových sítí, ve kterých se často nacházely tytéž osoby. Nebylo jistě náhodou, že hlavní důvěrníci španělského vyslance u císařského dvora v době vrcholícího bratrského sporu v domě habsburském Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkowicz a František z Ditrichštejna udržovali zároveň úzké vztahy k papežskému nunciiovi Caetanimu, a totéž platilo i o dalších klientech jako byl Heřman Attems či Jan Barvitiuz.

Jednání samotných klientů bylo často ovlivňováno jejich vlastními osobními zájmy. Přestože v některých záležitostech byli schopni podpořit řešení navrhané cizími diplomaty, nemuselo tomu tak být vždycky. Raně novověká diplomacie byla, řečeno slovy Hillarda von Thiessena, nadále „diplomacií starého typu“, která se vyznačovala pluralitou rolí a norem.⁸⁹ Priority klientů nebyly dány předem, ale záležely na kontextu. Příslušnost konkrétních osob k papežské či španělské vztahové síti tak mnohdy ustupovala do pozadí vytlačována loajalitou císaři, zemským vlastenectvím či ohledy na zájmy svého vlastního rodu či rodiny.⁹⁰

87 P. MAREK, *Španělská strana*.

88 Např. NA, Sbírka opisů – cizí archivy, Simancas, kart. 1 (Praha, 5. 3. 1596) Guillén de San Clemente Juanovi de Idiaquez; Tamtéž, kart. 2, (Praha, 22. 11. 1612) Baltasar de Zúñiga španělské státní radě; Tamtéž, kart. 2, sine folio, *Instrucción secreta al conde de Oñate para la Embajada en Alemania* (San Lorenzo del Escorial, 16. 7. 1616); AGS, Secretaría de Estado – Alemania, leg. 709, fol. 96, Instrukce Baltasara de Zúñigy Vavřinci z Brindisi; Tamtéž, leg. 2502, fol. 164, (Praha, 18. 2. 1616), Baltasar de Zúñiga španělské státní radě; Tamtéž, leg. 2507, fol. 243–244 (Vídeň, 31. 10. 1623) hrabě Oñate španělské státní radě. Srov. též instrukci pro papežského vyslance Ascania Gesualda – S. GIORDANO (a cura di), *Le istruzioni II*, s. 1062.

89 Hillard von THIESEN, *Diplomatie und Patronage. Die spanisch-römischen Beziehungen 1605–1621 in akteurszentrierter Perspektive*, Epfendorf 2010, zde s. 429.

90 Studie vychází v rámci projektu GAČR (GA17-06049S) *Vztahová síť papežských nunciů a španělských vyslanců v prostředí císařského dvora na přelomu 16. a 17. století*.

Relationship Networks of Spanish and Papal Diplomats at the Imperial Court set against a Background of the Hapsburg Monarchy Crisis (1608–1609)

TOMÁŠ ČERNUŠÁK – PAVEL MAREK

Similar to any other structures in the Early Modern Society, diplomats acting within the Imperial Court in Prague during the reign of Rudolph II also utilised relationship networks which not merely helped them to acquire crucial pieces of information but also promoted the interests of superpowers they represented. The Papal Nuncio Antonio Caetani and the Spanish Envoys Guillén de San Clemente and Baltasar de Zúñiga relied especially upon the support of their clients from the ranks of Central European nobility and the Emperor's courtiers when advancing their political aims. Thus, the principal preconditions for the success of their mission was to maintain and further expand these networks, which they usually had taken over from their predecessors. These networks were never hermetically sealed and their composition and the degree of their activities varied.

This was evident even in the period of deep internal crisis which the Hapsburg Monarchy underwent in the years 1608–1609. It was caused by a “fraternal” dispute between Emperor Rudolph II and Archduke Matthias, which led not merely to the provisional division of government but also to the increased influence of non-Catholic Estates in the participating countries at the expense of royal power and its weakening. Nuncio Caetani's relationship network at that time appears to have been relatively small numerically and aimed at persons from around the Privy Council, with easy access to the ruler. Despite the fact that they were persons with huge political influence, their willingness to share and implement the Pope's interests were rather limited by their loyalty to the Emperor, and primarily by their own personal preferences. These limitations, together with other factors, meant that Antonio Caetani was only successful in partial matters in the period under research, whereas the major ones, such as, for example, the personal reconciliation between Emperor Rudolph and his brother Matthias and to prevent the granting of privileges to non-Catholics, were beyond his powers. The Spanish clientele network preserved a structure similar to that existing in previous years during the fraternal crisis period. Its specific feature, compared to the papal relationship network, was the possibility of differentiating a narrow group of the so-called *servidores confidentes* amongst them. This primarily comprised those persons

who were convinced about the necessity of maintaining a unified Hapsburg policy and did not discriminate between the service to the Emperor and to the King of Spain. However, the events of 1608-1609 showed that even their support was not to be taken for granted.

The example of this “fraternal crisis” also documents how closely papal diplomacy at the Imperial Court co-operated with Spanish diplomacy. Although the relations between the Holy See and the Hispanic Monarchy were not always completely devoid of conflicts, their representatives at the Imperial Court acted in unity, at least in matters of religion. This collaboration was naturally reflected in the form of the Spanish and papal relationship networks, in which the very same persons could often be found. It was certainly not by chance that the principal confidants of the Spanish envoy at the Imperial Court at the height of the fraternal dispute in the House of Hapsburg, Zdeněk Vojtěch Popel of Lobkowitz and František of Dietrichstein also simultaneously maintained close relations with the Papal Nuncio Caetani, and the same also applied to other clients, e.g. Hermann Attems or Jan Barvitius.

Translated by Alena Linhartová

RECENZNÍ ČLÁNEK

Varšava, Vídeň a další středoevropská města
za první světové války
ve světle nové literatury¹

JIŘÍ PEŠEK

**JIŘÍ PEŠEK: Warsaw, Vienna and Other Central European Cities
During World War I in the Light of Recent Literary Works**

Based on six publications, covering the fortunes of Warsaw, Vienna, Salzburg and Nurnberg, the author discusses the situation and the role of Central European cities during World War I. What all three monarchies, in particular the Hapsburg Empire and Tzarist Russia, had in common was that they were unprepared for the outbreak of a war of European dimensions; additionally they had not consider their metropolitan and industrial centres to be support structures in the demanding times of war, but saw them as easily exploitable reservoirs of well qualified recruits, money and supplies. The end result was the destructive exhaustion of their cities and in part the devastation of their economic potential. At the same time, the states transferred a whole number of demanding agendas and tasks (especially that of supply), yet they failed to create either material, or legal or financial preconditions for their fulfilment. Only the Wilhelm Empire, out of the three Empires, succeeded (exceptionally – in the case of Warsaw)

1 Tato studie vznikla v rámci grantového projektu GAČR 17-22351S.

to establish a productive, not exclusively destructive occupational policy. In Warsaw, Nurnberg and especially in Vienna, extreme war deprivations and the radicalisation of the poor and also of the middle classes forced the ruling (non-socialist) parties to introduce a de facto policy of the welfare state. The situation in the metropolises was one of the determining factors shaping the face of the ensuing post-war republics.

Key words: cities during WW I. – Central Europe – unreadiness of the states for the war – destructive policy against one's own cities – supply catastrophies – the radicalisation of the population through destitution – welfare state

Jubileum výbuchu světového konfliktu našlo v zahraničí, bohužel nikoliv v České republice, ohlas v sérii velkých výstav, které se snažily zachytit a ukázat zánik, resp. změnu „dosavadního světa“ v důsledku války, ničící vše a tedy i hluboké zázemí. Expozice byly provázeny řadou publikací, jejichž autory jubileum podnítilo mj. ke zkoumání situace, traumat i role velkých měst ve válečné epoše. Výsledky tohoto badatelského úsilí jsou velmi úctyhodné a stojí za referenci i za obsahovou a interpretační diskusi.² Zájem o evropská a konkrétně střeoevropská města v krizových letech první světové války nebyl ovšem vyvolán až stým jubileem roku 1914. Zejména americká a britská historiografie objevila tuto tematiku již s bezmála dvacetiletým předstihem a předložila řadu závažných monografií o situaci a proměnách západoevropských a německých nebo rakouských (velko)měst válečných let. Již na přelomu tisíciletí byl ve dvou svazcích publikován také výstup velkého cambridgeského projektu, vedeného Jay M. Winterem a Jean-Louisem Robertem: *Capital Cities at War*, který byl věnován Paříži, Londýnu a Berlínu let 1914–1919.³ Rozsáhlý mezinárodní tým britských, amerických, francouzských a německých badatelů zde shrnul výsledky řady komparativně vedených sond a diskusí o ekonomických podmínkách, sociální a kulturní

-
- 2 V následujícím textu budou diskutovány především knihy: Włodzimierz BORODZIEJ – Maciej GÓRNY, *Nasza wojna. Europa Środkowo-Wschodnia 1914–1918. Tom 1. Imperia, 1912–1916*, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2014, 488 stran; Marta POLSAKIEWICZ, *Warschau im Ersten Weltkrieg. Deutsche Besatzungspolitik zwischen kultureller Autonomie und wirtschaftlicher Ausbeutung*, Verlag Herder-Institut, Marburg 2015, IX + 249 stran; *Im Epizentrum des Zusammenbruchs. Wien im Ersten Weltkrieg*, (Hrsg.) Alfred PFOSE – Andreas WEIGL, Metroverlag, Wien 2013, 692 stran; *Stadt und Gewalt*, (Hrsg.) Elisabeth GRUBER – Andreas WEIGL, StudienVerlag, Innsbruck – Wien – Bozen 2016 (= Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas, Bd. 26), 303 stran; *Salzburg im Ersten Weltkrieg. Fernab der Front – dennoch im Krieg*, (Hrsg.) Oskar DOHLE – Thomas MITTERECKER, Böhlau, Wien – Köln – Weimar 2014, 492 stran; *Der Sprung ins Dunkle. Die Region Nürnberg im Ersten Weltkrieg 1914–1918*. Begleitband zu den Ausstellungen des Stadtarchivs Nürnberg, des Stadtarchivs Erlangen, des Universitätsarchivs Erlangen-Nürnberg und der Universitätsbibliothek Erlangen-Nürnberg und des Stadtarchivs und des Stadtmuseums Fürth, Verl. Ph. C. W. Schmidt, Neustadt an der Aisch 2014, 1039 s.
- 3 *Capital Cities at War. Paris, London, Berlin 1914–1919. I–II*, (edd.) Jay WINTER – Jean-Louis ROBERT, London 1997 u. 2007.

každodennosti, ale také o dobovém vnímání války ve třech hlavních městech klíčových válčících států.

Prakticky současně s publikací tohoto velikého projektu předložily Belinda J. Davis a Maureen Healy zásadní pramenné práce o říšských metropolích Berlínu a Vídni, resp. Roger Chickering publikoval nesmírně vlivnou knihu o malém, ale těsně za lotrinskou frontou ležícím bádenském Freiburgu in Breisgau.⁴ V centru autorského zájmu stály obecně zejména tři tematické motivy: především mnohostranná válečná nouze, dále záhy započatá mobilizace žen do „mužských“ profesí a návazně politizace a radikalizace žen jako klíčového obyvatelského prvku měst válečných let, a zatřetí válečná propaganda a její – kladná i negativní – recepcce městským obyvatelstvem, zpětné působení informací z válečných polí na náladu na „domácí frontě“. Zejména pro druhou polovinu války k tomu okruhu motivů přistupuje výzkum prudkého vzrůstu sklonu společnosti hladovějících a mrznoucích měst, uchylovat se k brutálnímu násilí, jakož i rychlá degradace autority (militarizovaného) státu, který nebyl schopen zajistit obyvatelstvu nejzákladnější sociální jistoty.

Politické dějiny, v knihách Belindy J. Davis a Maureen Healy zkoumané s akcentem na ženskou problematiku, jsou zasazeny do rámce důkladně probádané a čtenáři zprostředkované válečné každodennosti. Healy se v knize, která se rázem zařadila mezi „klasiku“,⁵ věnovala ve válkou drsně proměněné Vídni též národnostnímu napětí, ústícímu v konflikty: Averse až agrese se tu od samého počátku války zaměřovaly nejen „tradičně“ proti židům, nýbrž také a zejména proti třisetitisicové kolonii vídeňských Čechů. Nacionálně zhysterizovaní němečtí Vídeňáci v nich viděli reprezentanty všeho Slovanstva, tedy oně snad až půlmilionové, potenciálně „zrádčovské“ menšiny v hlavním městě říše.

Evropskou historiografií snad nejdříve recipovaná kniha o městech válečných let však není věnována některému z velkoměst, nýbrž tehdy jen šedesátitisicovému bádenskému Freiburgu im Breisgau. Roger Chickering předložil po patnácti letech rešerší obdivuhodně komplexní obraz života tohoto starého univerzitního centra. Kniha zkoumá v co nejširší škále kontextů městskou každodennost v čase světové války, později označené za totální. Ukazuje, jak válka ve svých důsledcích drasticky zasáhla prakticky do každé roviny života obyvatel města.

Je nutno říci, že právě uvedená významná díla však v Čechách nebyla prakticky vůbec vzata na vědomí. Bezmála naprostý badatelský nezájem o – samozřejmě zprostředkovaný, zato však velmi komplexní – vliv válečného konfliktu na významná česká města tu trval poměrně

4 Srovnej: Belinda J. DAVIS, *Home Fires Burning: Food, Politics, and Everyday Life in World War I Berlin*, Chapel Hill 2000; Maureen HEALY, *Vienna and the fall of the Habsburg Empire. Total war and everyday life in World War I*, Cambridge 2004; Roger CHICKERING, *The Great War and Urban Life in Germany: Freiburg, 1914–1918*, Cambridge 2007 (= Studies in the Social and Cultural History of Modern Warfare, vol. 24), resp. v německém překladu *Freiburg im Ersten Weltkrieg. Totaler Krieg und städtischer Alltag 1914–1918*, Paderborn 2009.

5 Její vliv obecněji na rakouské dějepisectví je plně srovnatelný s postavením klíčového díla pro období o něco starší: John W. BOYER, *Karl Lueger (1844–1910). Christlichsoziale Politik als Beruf. Eine Biografie*, Wien 2010.

dlouho.⁶ I obecněji se pak zájem omezoval buď na ryze politickou rovinu, tj. nejprve na oficiální projevy loajality vůči Rakousku a od roku 1917 na pokusy Českého svazu o stále ráznější, ale přesto bezvýsledný tlak na místodržitelství i na říšskou vládu, nebo na významem klíčovou, ale při pouze deskriptivním líčení jen pouhý díl dobového utrpení postihující problematiku zásobování.⁷

V tomto kontextu zpětně až překvapuje, jak se období první světové války – rozhodně nikoliv z intence organizátorů, nýbrž v důsledku nedosažitelnosti ochotných autorů – vytrácelo z referátů mezioborových konferencí k dějinám Prahy a českých, od devadesátých let pak též evropských měst, které již po tři desetiletí pořádá Archiv hl. města Prahy, od devadesátých let v kooperaci s řadou významných partnerů. Situaci alespoň poněkud k lepšímu změnila až konference „Nenahraditelné ztráty a nezvyklé náhrady: Obyvatelstvo evropských velkoměst a první světová válka“ z roku 2014.⁸ Je zásluhou Karla Řeháčka, že tuto problematiku už v letech 2006 a 2007 otevřel na stránkách sborníku *Minulostí západočeského kraje důkladnými, širokým záběrem se vyznačujícími studiiemi pro průmyslovou metropoli Plzeň válečných let.*⁹ Pro zemskou metropoli se – doufejme v dohledné době – stane zásadním průlomem připravované vydání disertace francouzské,

-
- 6 Světlou výjimku tu představuje dávná, bohužel málo recipovaná studie Pavla SCHEUFLERA, *Zásobování potravinami v Praze v letech 1. světové války*, *Etnografie dělnictva* 9, 1977, s. 143–197. Na něj navázaly studie Vojtěcha POJARA, *Nedostatek potravin za první světové války a legitimita komunálních elit v Praze*, *Hospodářské dějiny* 28/2, 2013, s. 177–225, a TÝŽ, *Prague's Urban Elites and the Problem of Spreading Hunger, 1914–1918*, *Prague Economic and Social History Papers* 22/2, 2015, s. 55–68, kde je velká pozornost věnována zejména akci České srdce a studiu diskurzu jeho provolání. Fatálním problémem Pojarových studií je však absence kontextu (vůbec nebere na vědomí direktivní, od mobilizace započaté přenášení státních agend na město a nesrovnává pražské poměry se situací přinejmenším ve Vídni) a dále omezení pramenné základny na tištěné zprávy Svazu českých měst a věstník pražského městského zastupitelstva. Důsledkem je v podstatě ahistorický pohled na „legitimitu“, tedy též na situaci a zejména výkony „pražských městských elit“.
 - 7 Srovnej: Jan GALANDAUER, *Wacht am Rhein a Kde domov můj. Válečné nadšení v Čechách v létě 1914*, *Historie a vojenství* 45/5, 1996, s. 22–43; Ivan ŠEDIVÝ, *České loajální projevy 1914–1918 (Malá textová sonda)*, *Český časopis historický* 97, 1999, s. 293–310; Jan HAVRÁNEK, *Politické represe a zásobovací potíže v českých zemích v letech 1914–1918*, in: *První světová válka a vztahy mezi Čechy – Slováky a Němci*, (edd.) Hans MOMMSEN – Dušan KOVÁČ – Jiří MALÍŘ – Michaela MAREK, Brno 2000, s. 37–52.
 - 8 *Documenta Pragensia* 35, 2017 (v tisku), zde srov. především: Jana KONVIČNÁ, *První světová válka a pražská samospráva: nástin situace*. Ve svazku věnovaném „Praze ve válkách a revolucích“ (*Documenta Pragensia* 6/1–2, 1986) byla první světová válka bez zmínky přeskočena. Záslužný, ale stručný příspěvek nalezneme ve svazku věnovaném komunální politice ve středoevropských zemích 1848–1948, kam napsala Barbora LAŠŤOVKOVÁ, *Zásobování Prahy za první světové války*, *Documenta Pragensia* 14, 1997, s. 111–117. V rámci konference „Dobrou chuť, velkoměsto“ pak přispěla Gabriela DUDEKOVÁ slovakistickým článkem *Stravovanie a zásobovanie mesta za prvej svetovej vojny*, *Documenta Pragensia* 25, 2007, s. 343–372.
 - 9 Karel ŘEHÁČEK, *Sociální důsledky války a jejich projevy v Plzni v letech 1914–1919*, *Minulostí západočeského kraje* 41, 2006, s. 199–294, a TÝŽ, *Dopady války na každodenní život obyvatelstva Plzně a okolních obcí (1914–1918)*, *Minulostí západočeského kraje* 42, 2007, s. 277–336. Do

nyň v Oxfordu působící historičky Claire Morelon o Praze za první světové války. Autorka zatím k tématu publikovala dvě dílčí studie.¹⁰

Jako nový významný impuls výzkumu válečného zázemí a tedy také velkých měst zapůsobilo jubileum výbuchu světové války.¹¹ Problémem však dlouho zůstávalo (a upřímně řečeno až na výjimky nadále zůstává) setrvávající soustředění výzkumné pozornosti na západní, resp. též na německou část střední Evropy válečných let.¹² Svého druhu průlom v tomto směru přinesl roku 2014 první díl pozoruhodné syntézy z pera Włodzimierze Borodzieje a Macieje Górneho *Naše válka*. Kniha dvou významných varšavských badatelů velmi koncepčně a v širokém kontextu tematizuje „středovýchodní Evropu“ a Balkán a věnuje v tom rámci exemplární pozornost také vybraným městům. První z nich je haličská pevnost Przemysl (s. 138–146). Podle plánů obrany měla být na boj s ruskou zářijovou ofenzívou 1914 připravena mj. evakuací civilního obyvatelstva města. Evakuace však ještě ani nezačala, když bylo pevnostní město obklíčeno ruskou armádou a stalo se naopak útočištěm pro uprchlíky z okolních – vypálených – vsí. Hlavním nepřítelem obránců i obyvatel se pak – vedle krajně neschopného velícího generála Kusmanka – stala zima a hlad. (Jen ohromné zásoby rumu a vodky vydržely až do kapitulace.) Jedním z důsledků byl dramatický nárůst prostituce, dalším časté dezerce ruských zeměbranců, kteří z hladu přebíhali k obléhatelům v důvěře, že v zajetí se najedí lépe než v pevnosti.

V kontextu naší recenze je třeba vnímat jako jednu z nejpodstatnějších podkapitol knihy pasáž o válkou rychle způsobeném úpadku řady měst. Exemplárně je v tomto kontextu pojednána bezmála půlmilionová Lodž, průmyslové centrum carské říši patřícího

velké míry patří do námi sledované problematiky i kniha Rudolf KUČERA, *Život na příděl. Válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*, Praha 2013.

10 Claire MORELON, *A threat to national unity? The urban-rural antagonism in Prague during the First World War in a comparative perspective*, in: Frontwechsel. Österreich-Ungarns „Großer Krieg“ im Vergleich, (Hrsg.) Wolfram DORNIK – Julia WALLECZECK – Stefan WEDRAC, Wien 2014, s. 325–342; TÁŽ, *Staging the war effort in public space. Prague during the First World War*, in: Städte im Krieg: Erlebnis, Inszenierung und Erinnerung des Ersten Weltkriegs, (Hrsg.) Ernst Otto BRÄUNCHE – Stephan SANDER-FAES, Ostfildern 2016, s. 93–107.

11 Jako příklad ze země válkou zdanlivě nepostíženě lze připomenout sborník *Kriegs- und Krisenzeit. Zürich während des Ersten Weltkriegs*, (Hrsg.) Erika HEBEISEN – Peter NIEDERHÄUSER – Regula SCHMID, Zürich 2014. Publikace je ovšem věnována celému kantonu Zürich. Město Zürich coby bankovní a průmyslové centrum kantonu stojí nicméně v popředí pozornosti většiny příspěvků, obecněji zaměřených na válečnou bídu a sociální protest ve Švýcarsku, zdanlivě ze světového konfliktu jen blahobytně profitujícím. Byla tu ovšem publikována i studie věnovaná druhému největšímu městu kantonu: Adrian KNOEPFLI, *Mit Kaninchenzucht gegen den Hunger. Winterthur im Ersten Weltkrieg*, s. 37–48. Tato kniha dokumentuje mimořádné úsilí městské správy o zajištění potravin pro obyvatelstvo, vznik řady specializovaných komisí pro boj s válečnou nouzí a v důsledku centralizaci městské správy během světové války.

12 Mnoho na tom, bohužel, nemění ani kvalitní knihy s širším záběrem: Christoph MICK, *Kriegserfahrungen in einer multiethnischen Stadt. Lemberg 1914–1947*, Wiesbaden 2010, resp. americké vydání *Lemberg, Lwów, L'viv, 1914–1947. Violence and ethnicity in a contested city*, West Lafayette 2016. Období první světové války je totiž v Mickově pozoruhodné knize věnována jen jedna – byt rozsáhlá – kapitola, s. 69–202.

Velkopolska.¹³ Již krátce po výbuchu války zastavilo direktivní přerušení finančních toků, dodávek materiálu a zablokování cest odbytu zboží prakticky veškerou výrobu a už koncem roku 1914 tu odsoudilo k nezaměstnanosti a hladu čtvrt milionu dělnic a dělníků (s. 237). V této situaci město přešlo z ruských do německých rukou. I zde platilo to, co autoři opakují na více místech knihy: Ruská ani rakouská vláda se v nejmenším nezabývala zajištěním svých měst (a průmyslové výroby) pro dobu války a ještě méně byla připravena na racionální výkon okupační moci na dobytých územích.¹⁴ Autoři to dokládají na příkladu ruské okupace Tarnowa, započatého (polským obyvatelstvem s uspokojením pozorovaným) drastickým pogromem na židy. Na polském bojišti se kupodivu svým chováním od obou zmíněných imperiálních armád v řadě ohledů pozitivně odlišovala německá armáda, byť vstupovala do oblastí, které carská armáda většinou ponechala ve stavu evakuované spálené země.

Záměrem německé okupační moci, který se – přinejmenším v Království polském – opravdu namnoze podařilo realizovat, bylo cestou spolupráce s nově ustavenými samosprávami (tedy i samosprávami velkých měst) udržet klid v zázemí fronty. Autoři hovoří o „hodině samosprávy“ (s. 316–323). To ovšem nevyklučovalo současnou snahu německého okupačního režimu o drastické ekonomické vykořisťování okupované oblasti. Pod okupační správou, vedenou generálním gubernátorem generálem Hansem Hartwikem von Beseler, zde nicméně docházelo k racionálním správním reformám: byly ustaveny obecní samosprávy, byly provedeny dávno již nutné a ruským státem dlouho blokováné územně správní reformy měst, jejichž teritoria a správní/celní okruhy byly rozšířeny o nově připojené obce. To byl případ Lodže, rozšířené roku 1915 o polovinu dosavadní výměry, Varšavy, jejíž území se roku 1916 ztrojnásobilo, ale kupříkladu také nadregionálního východoevropského židovského centra, Lublinu.

Pasáž o všestranně pozoruhodné knize Borodzieje a Górneho zakončeme připomenutím jednoho obecněji významného aspektu, který autoři ovšem zmínili až na konci svazku v kritickém „bibliografickém komentáři“, předcházejícím soupis pramenů a literatury, mapové přílohy a rejstřík: Na s. 428 upozorňují na tezi již letité práce Normana Stonea o východní frontě v letech 1914–1917, totiž že „carský stát nedokázal zorganizovat přijatelné zásobování obyvatel velkých měst. A právě v tom, nikoli v porážkách na bitevním poli nebo ve vlivu socialistů, viděl Stone prameny revoluce roku 1917.“¹⁵

Monografie Marty Polsakiewicz o Varšavě v první světové válce zkoumá na základě bohaté palety německých a polských pramenů unikátní situaci bezmála milionové polské metropole, od rozdělení Polska do léta 1915 jednoho z největších měst carské říše. Po úvodu, pojednávajícím o koncepci práce, o pramenech (autorka však vůbec nepracovala s ruským pramenným materiálem ani literaturou) a stavu probádání tématu, začíná autorka

13 K tématu srov. též Andreas R. HOFMANN, *Die vergessene Okkupation. Lodz im Ersten Weltkrieg*, in: Deutsche – Juden – Polen, (Hrsg.) Andrea LÖW – Kerstin ROBUSCH, Frankfurt a. M. 2004, s. 59–78.

14 K ničivému vztahu carské vlády k městům doby předválečné a doby prvních válečných let, konkrétně k Moskvě, srov. Robert W. THURSTON, *Liberal city, conservative state. Moscow and Russia's urban crisis, 1906–1914*, New York 1987, s. 85–103, 192n.

15 Norman STONE, *The Eastern Front 1914–1917*, New York 1975.

výklad kapitolou o Varšavě jako „ruském“ průmyslovém a pevnostním centru. Varšava byla součástí ruského obranného pásu první linie. Zdejší garnizona se 153 000 vojáků byla největší v ruské říši, město spolu s blízkými pevnostmi Modlin a Deblin představovalo demonstraci ruské vojenské síly na západě státu Romanovců. Varšava, zoufale stěsnaná v krunohrádku opevnění, která blokovala územní rozvoj města, byla však zároveň nadregionálně významným průmyslovým centrem. Bez mála půlmilion polských dělníků tu pracoval a žil v sociálně špatných podmínkách za stále – namnoze brutální – ruské politické, náboženské i nacionální šikany. Není divu, že tato skupina byla velmi náchylná k tomu naslouchat socialistům i polským národovcům. Varšava byla ovšem i významným regionálním vysokoškolským centrem: Na drsně rusifikované univerzitě však na počátku války studovalo jen 18 % polských studentů, na polytechnice 20 % Poláků. Ruská civilní menšina ve městě čítala asi 40 000 osob (měly k dispozici 28 ortodoxních chrámů), zatímco drtivá polská většina disponovala 55 kostely. A ve Varšavě sídlila také největší evropská (ortodoxní) židovská obec o 300 000 členech.

Ruské „opouštění“ Varšavy proběhlo ve dvou fázích: po velkých porážkách ruské armády v létě a na podzim 1914 začal ruský stát – ještě před tím, než německá armáda vůbec dorazila k varšavské pevnosti – s evakuací továren, univerzity i úřadů. Mezi obyvatelstvem, rozhojňeným o 100 000 polských a židovských uprchlíků, panovaly v té době jednoznačně protiněmecké nálady. Situace ve městě se však rychle zhoršovala: už v září 1914 obyvatele sužovala nouze o základní potraviny. Z Varšavy byly státem stahovány nejen automobily, alkohol, uhlí a suroviny, ale začaly i demontáže továren (nejen strojů, ale celého vybavení podniků včetně parních kotlů). Řada podniků, jimž byly navíc do armády odvedeny mladší ročníky odborných dělníků a zaměstnanců, musela být uzavřena. Do roku 1915 klesla výroba o 75 % a nezaměstnanost dále zvýšila sociální napětí ve městě. První pokus o dobytí města se německé armádě nezdařil. Než ho v létě 1915 zopakovala, změnily ruské destruktivní akce – do povětří byla vyhozena nádraží, mosty a továrny, byly vytrhány a do Ruska odvezeny tramvajové koleje – náladu obyvatelstva města, zničeného „vlastní“ armádou, v rázné protiruskou averzi.

Třetí, klíčová kapitola knihy líčí, že okupační mocnost ve Varšavě se začala chovat atypicky: Generální gubernátor, generál von Beseler, byl úspěšný válečník, do Varšavy však přišel bez hlubší přípravy na novou funkci. Vycházel ovšem z představy, že nejde o krátkodobou okupaci ruského území, nýbrž o položení základů pro řekněme autonomní, Poláky samosprávně spravovaný polský stát v rámci daleko na východ sahající budoucí vilémovské velkoryšie. I když bylo jasné, že dobyté území musí válčící říši aktuálně poskytnout jak velké pracovní kontingenty, tak zoufale nedostatkové suroviny a potraviny, byl von Beseler přesvědčen, že přesto bude výhodnější udržovat klid a pořádek prostřednictvím polské samosprávy než pomocí německého vojenského teroru. Takový postoj nebyl sice v rámci německé okupační politiky úplnou výjimkou, v dané míře vstřícnosti byl ale rozhodně něčím více než speciálním (srov. úvod, s. 3).

Von Beseler se při koncipování své politiky opíral především o znaleckou kompetenci a koncepční představivost svého „polsko-pruského“ poradce, hraběte Bogdana Hutten-Czapského, impulzy však přijímal i od polských samosprávných grémií. Okupační civilní správa si dávala záležet na tom, že komunikuje a vystupuje nesrovnatelně kultivovaněji než

předchozí ruská moc. Jasně říkala, že jí jde o podporu dlouhodobého rozvoje města i celé oblasti. Dokázala přitom využít i nutných armádních aktivit na poli znovuvybudování potřebné infrastruktury a zajištění zdravotní stability zázemí fronty. Německá armáda ve Varšavě, jejíž správa byla plně předána do polských rukou a jejíž území bylo zvětšeno daleko přes plochy bývalých ruských opevnění, zahájila rozsáhlé investiční akce v oblasti telekomunikací a výstavby pozemních komunikací i železnic. S ohledem na potřebu umístit do Varšavy řadu armádních jednotek a vytvořit v ní zásobovací uzel pro frontu byla započata velká zdravotně osvětová akce, směřující ke zlepšení městské hygieny, byly sem dodány velké zásoby léků a nejen že byly opraveny Rusy poškozené (naštěstí nikoliv zničené) uzly vodovodů a kanalizací, ale byla cíleně zvýšena kvalita zásobování města pitnou vodou.

V zájmu stabilizace vztahu s obyvatelstvem povolil von Beseler Polákům řadu politických, odborářských a spolkových aktivit, liberalizoval školství a povolil oslavy národních svátků. Podpory se dočkali i varšavští židé. Součástí Beselerovy politiky bylo i okázalé „odruštění“ města. Podstatnější byla dalekosáhlá modernizace městské a zemské správy (včetně doškolení polských odborných sil). Varšavě vládla – do jisté, za války komparativně vysoké míry – nezávislá městská rada v čele se Zdislawem Lubomirským. (To byl velký rozdíl např. oproti Lodži, kde byl starostou ustanoven Němec.)

Zcela unikátní bylo předání správy polského školství ve městě do rukou Matice školské. Ještě překvapivější bylo von Beselerem aktivně v Berlíně (přímo v audienci u císaře vyjednané) svolení k otevření varšavské univerzity a polytechniky jako polských vysokých škol již k 15. listopadu 1915 (srov. s. 78–87). Motivem těchto kroků bylo zaměstnat mladou inteligenci, a to včetně žen, něčím pozitivním, získat podporu polských politických i církevních elit a položit tak základy dlouhodobé poválečné spolupráce v rámci dramaticky zvětšeného hohenzollernského impéria. Tato opatření mohla Německu příznivě naklonit střední a vyšší vrstvy polské společnosti, nikoliv však vyřešit problémy již od roku 1915 hladovějícího města. Potravinové příděly sice vydávaly polské samosprávné úřady, obyvatelstvo ale vědělo, že němečtí úředníci a zejména armáda jsou živeni lépe. Až roku 1917 se podařilo zvýšit příděly alespoň pro dělnictvo klíčových továren. Legální ceny potravin se od roku 1915 do roku 1918 zvýšily na čtyřnásobek, ceny paliv na více než dvojnásobek. Černý trh bujel v nepředstavitelném rozsahu. Jen činže zůstaly po celou dobu války úředně zmrazené.

Čtvrtá kapitola je věnována politice roku 1917, a to jak vnitrovaršavské, tak „celonárodní“, resp. světové. Do vnitřní rovnováhy ve městě hluboce zasáhly zprávy jak o únorové a listopadové revoluci v Rusku, tak o vstupu USA do války. V létě 1917 se ukázalo, že varšavské studentstvo není plně vyčerpáno studiem, nýbrž je politizováno, vyhraněně protiněmecky naladěno a schopno se koordinovat se socialistickým dělnictvem. V roce 1916 ještě jen hladové protesty se o rok později proměnily v politické demonstrace. Pátá kapitola knihy sleduje poslední rok německé vlády ve Varšavě. Nálady obyvatelstva podstatně ovlivňovala – velmi tvrdá – jednání Německa s Ruskem (Brestlitevský mír) i s prozatímní vládou Ukrajiny. Ozřejmoval se tu ohromný rozdíl mezi německou civilní správou Generálního gubernamentu a postoji velení armády, resp. říšské vlády. Navzdory obecné radikalizaci a – dílem ozbrojeným – nepokojům se však německá civilní správa snažila setrvat na svých konstruktivních principech (srov. s. 191nn). V již velmi nepřehledné

situaci např. až do října 1918 probíhala jednání o zřízení Německého historického ústavu ve Varšavě, stejně tak až do zhroutilí německého státu v listopadu 1918 běžely kurzy pro úředníky a zejména pro medicínský personál.

Bylo velkým štěstím, že ve finální fázi dramatického rozpadu moci centrálních mocností dokázala německá a polská civilní správa komunikovat, zabránit výbuchu ničivého chaosu nebo socialistickému povstání a předat vládu ve městě i v zemi v poměrném klidu a pořádku. Věci velmi prospělo, že ještě říšskou vládou byl z vězení v Magdeburku propuštěn a do Varšavy urychleně převezen Józef Pilsudsky, který jako garant pořádku a klidu převzal 11. listopadu (dva dny po berlínské vyhlášení republiky) vládu ve Varšavě a umožnil spořádaný odchod německé armády i úřadů.

Von Beselerova (a Hutten-Czapského) unikátní koncepce stabilizace Varšavy ve výsledku do velké míry zkrachovala na válečné nouzi, na brutálním vykořisťování města i oblasti německou armádou a konec konců i na odporu socialisticky naladěné polské mládeže a dělnictva. Přesto autorka soudí, že von Beselerův přístup k roli šéfa okupační moci pomohl během války a zejména v posledních měsících okupace mnohé deeskalovat. Především však německé koncepční reformy a investice měly pro rychle „odruštěnou“ Varšavu dlouhodobý význam a město během pouhých tří let radikálně proměnily. Vznikla řada politických, administrativních a technických struktur, které modernizovaly varšavskou oblast a napomohly jejímu dlouhodobému vzestupu. Impakt německé kultury, nárok přesnosti, normovanosti a řádu měl podle autorky na město po skončení epochy ruské vlády jednoznačně ozdravný vliv.

Kniha, vybavená anglickým resumé, seznamem zkratk, soupisem pramenů a literatury, jakož i dvěma (poněkud výběrovými) rejstříky, podává při vši nutné stručnosti komplexní a plastický obraz hlubokých proměn Varšavy válečných let a ukazuje ohromnou roli klíčových jednajících postav. Dílo o dodnes citlivém tématu je napsáno s nadhledem a bez nacionálních nebo politicko-sociálních preferencí či podtónů.

Podíváme-li se na čtveřici knih zabývajících se městy německorakouské oblasti (Vídeň – Salcburk – Norimberk), vystoupí logicky do popředí velký a výpravný sedmisetstránkový svazek věnovaný Vídní válečných let a nazvaný „V epicentru zhroucení“, v řadě otázek jaksi doplněný příspěvky obecně pojmenovaného, ze tří čtvrtin však Vídní válečných let věnovaného sborníku o „Městě a násilí“. Mohlo by se zdát, že ač publikace o epicentru zhroucení obzírá celé období 1914–1918, vztahuje se její název až k závěru studované epochy. Editorické duo Alfred Pfoser a Andreas Weigl (zejména druhý z nich je neobyčejně plodným badatelem o dějinách Vídně 20. století, oba editoři přispěli do knihy celou řadou podstatných textů) však již v úvodu publikace věcně dokládá, že habsburská monarchie nastoupila cestu do sebezničující katastrofy od samého začátku (v nejmenším nepřipravené) války a důsledně na ní vytrvala po čtyři a půl roku až do tristního konce. Publikace vznikla jako společný, červenozelenou vídeňskou radnicí podpořený velkoprojekt Vídeňského městského a zemského archivu, Vídeňské knihovny a Městského muzea. Kniha, vydaná již

roku 2013, byla snad zamýšlena jako profylaxe vůči záplavě jubilejné válečné literatury, která – většinou i nechťeně – odvádí čtenáře od základního faktu, totiž od nadšeného startu rakouské vlády, generality i většiny společnosti do – autodestruktivního – válečného dobrodružství, na které navíc nikdo a na žádné úrovni nebyl logisticky, organizačně ani mentálně připraven.¹⁶

Podobně jako Borodziej s Górnym, i zde bylo záměrem autorského týmu oslovit širokou zainteresovanou veřejnost. Jednotlivé příspěvky – většinou ověřené špičkových autorů okruhu daleko přesahujícího zmíněné pořadatelské instituce – jsou stylizovány srozumitelně, nejsou nepřiměřeně dlouhé, pro oživení výkladu a pro vyvolání pocitu kontaktu s autentickou využívají bohatství citátů z tisku, paměti, dopisů, jsou přebohatě vybaveny dobovými fotografiemi, ilustracemi nejrůznějších druhů (dobové pohlednice, plakáty, reprodukce obrazů, karikatury, reklamy atd.), ale i informativními a srozumitelnými tabulkami a grafy. Přesto není tato ohromná „kolektivní monografie“, řečeno českým pseudovědeckým žargonem, prosta problémů. Tím prvním úskalím je již její rozsah: Dílo obsahuje devětapadesát příspěvků, rozdělených do jedenácti oddílů, po nichž ještě následuje Alfredem Pfoserem napsaná, více než stostránková, opět bohatě ilustrovaná kapitola (kniha v knize) *Kam vede válka – chronologie zbrojení* (s. 580–687), čili chronologicky koncipované soustavné líčení dějin války ve Vídni i v monarchii jako celku.

Tříkilová kniha velkého formátu, kterou opravdu nelze číst jinak než u stolu, tak na jedné straně obsahuje krajně opulentní nabídku zajímavých témat či problémových okruhů, na druhé straně jde o takovou porci textu, která podstatně přesahuje čtenářskou kapacitu. Řada témat a informací se přitom v různých oddílech nutně opakuje. Kniha přitom nemá rejstříky, které by umožnily zpětnou orientaci. Chybí také soupis citované literatury, přičemž plná citace každého díla se objeví jen při jeho prvním uvedení v aparátu, takže dohledat ji (neobjevila-li se již v úvodní studii) je takřka nemožné. Jsou to všechno pravděpodobně „úlitby“ popularizujícímu záměru publikace, komplikují však její odborné využití.

Zmiňuji tyto drobné „mouchy“ hlavně proto, že poněkud limitují soustavné vytěžení informačního i myšlenkového bohatství tohoto díla. Nejde o knihu podávající primárně výsledky klasického archivního výzkumu. Autoři vedle již výše zmíněných pramenů osobní povahy vytěžili bohatou dílčí literaturu, jinak se opřeli o bohatou dobovou publicistiku,

16 V tomto kontextu srovnej rozsáhlou řadu především britských a amerických knih, soustřeďujících pozornost k překročení německou, hospodářsko-sociálně orientovanou historiografií 60. až 80. let (od Fritze Fischera k Hansi Ullrichu Wehlerovi) etablovaného paradigmatu, že válku cíleně rozpoutalo vilémovské Německo. V českém kontextu byl – díky vydání překladu knihy – nejvíce vnímán a komentován Christopher CLARK, *Náměsíčníci: Jak Evropa v roce 1914 dospěla k válce*, Praha 2014. Peloton autorů, směřujících stejným směrem, tedy k tezi, že hlavní roli v rozpoutání světové katastrofy sehrálo Srbsko a Rusko, však tvoří rozsáhlá skupina autorů a autorek, etablovaných na platformě globálních dějin diplomacie, případně vojenských dějin (především Sean McMeekin, dále Margaret MacMillan, Thomas Otte, Marina Soroka či Niall Ferguson). Srovnej vůči zastáncům „překonaných“ konceptů v principu až agresivní souhrnnou recenzi z pera mladšího bonnského badatele: Andreas ROSE, *Ein neuer Streit um die Deutungshoheit?* in: H-Soz-Kult, 30. 07. 2014, <www.hsozkult.de/publicationreview/id/rezbuecher-21344> (ověřeno 25. 8. 2017). Je zajímavé, že z obce západních historiků moderního Ruska tyto hlasy nezaznívají.

o radní věstníky a statistická díla. U podstatné části příspěvků však nešlo jen o populární výklad a o co možná barvitě „ilustrování“ určeného/zvoleného dílčího tématu, nýbrž o podání cenných interpretačních tezí, souznějících se základní, v názvu knihy obsaženou tezí.

Knihu otevírá kapitola z pera editorů svazku, A. Pfosera a A. Weigla, *Povinnost zemřít a právo na život. První světová válka jako trvalé trauma v dějinách Vídně*.¹⁷ Název textu parafrázuje dobová hesla: na počátku války během vlny patriotického nadšení až šílení, rozdmýchaného nacionální žurnalistikou a neseného inteligencí a středními vrstvami, záhy však masivně podpořeného i sociálně demokratickým tiskem,¹⁸ se hovořilo o „povinnosti zemřít za císaře a vlast“. Cenná je v tomto kontextu Pfoserova připomínka, že rakouský stát od prvního dne války „demonstroval sílu a úspěšně dokázal prosadit všechna pro zahájení války zamýšlená opatření, jakož i ve veřejné správě etablovat svého druhu vojenskou diktaturu, proti níž po dlouhou dobu nedošlo k zaznamenání hodnému odporu. Naplnila se tak strategie mocenských elit, jimž vedle sebevědomého zahraničně politického velmocenského vystoupení šlo o vnitropolitickou agendu: Válka měla potlačit národnostní a třídní konflikty, parlamentu předvést moc státu a vytvořit habsbursko-rakouský říšský patriotismus. [...] Dny takzvaného všeobecného nadšení byly též dobou počínající masivní represe, která byla zaměřena proti jednotlivým osobnostem, skupinám, spolkům, novinám a zejména jiným národnostem.“¹⁹

Na konci války při zoufalých hladových demonstracích již ve vídeňských ulicích zněla hesla o právu obyvatelstva, přesvědčeného, že již trpí více než pravidelně živení vojáci na frontách, na prosté přežití.²⁰ A autoři také podotýkají, že traumatické zážitky válečné nouze, hladu, zimy, šikan, zániku solidarity a fragmentace městské společnosti na tvrdě si konkurující skupiny, ovlivňovaly jako paradigma ještě po dlouhá poválečná léta vídeňskou komunální i rakouskou státní politiku.²¹

Více než dvoumilionová Vídeň sice poslala na frontu stotisícový kontingent vojáků, válečná léta však pro ni neznamenal období vylidnění, nýbrž naopak těžko zvládnutelného přelidnění: „Po celou dobu války zůstala Vídeň vojenským logistickým centrem“ (s. 16, 29),

17 Alfred PFOSER – Andreas WEIGL, *Pflicht zu sterben und das Recht zu leben. Der Erste Weltkrieg als bleibendes Trauma in der Geschichte Wiens*, in: Wien im Epizentrum des Zusammenbruchs, (Hrsg.) DIES., s. 14–31.

18 Srovnej kritickou, pramenně podloženou studii Alfred PFOSER, *Der Mythos von der allgemeinen Kriegsbegeisterung: Wien im Juli und August 1914*, in: Stadt und Gewalt, (Hrsg.) E. GRUBER – A. WEIGL, s. 201–230. Vylhanost „srpnového zážitku“ se autorovi při vši snaze prokázat nepodařilo.

19 Tamtéž, s. 209.

20 Vzhledem k tomu, že nelze soustavně charakterizovat všechny texty rozsáhlé knihy, bude tu nadále odkazováno jen na vybrané nejvýznamnější příspěvky. Zde srovnej důkladnou studii Andreas WEIGL, *Eine Stadt stirbt nicht so schnell. Demographische Fieberkurven am Rande des Abgrunds*, in: Wien im Epizentrum des Zusammenbruchs, (Hrsg.) A. PFOSER – A. WEIGL, s. 62–71.

21 K problematice hladu, jeho důsledků na zdraví i psychický stav obyvatelstva a zároveň k praktickým, ale také cenzurním a ideologickým zásahům státních orgánů (mj. cílená propagandistická „patologizace hladovění“) srovnej důkladnou a komplexně pojatou studii Andreas WEIGL, *Hungerproteste und Hungerpsychosen: Wien 1916–1918*, in: Stadt und Gewalt, (Hrsg.) E. GRUBER – A. WEIGL, s. 231–268.

odkud byla válka plánována i řízena. Zde pracovaly nadregionální banky, tudy procházela velká část materiálových transportů, zde byla také zřízena celá řada vojenských úřadů a institucí, do nichž byly povolány tisíce vojenských úředníků. Vídeň se stala velkým kasárenským a výcvikovým centrem s 52 000 vojáky (bylo pro ně zabráno ohromné množství městských i soukromých objektů, včetně 150 škol). Ve vojenský lazaret se proměnila i hlavní budova vídeňské univerzity.²² Po velkých porážkách rakouské armády na východě v prvních válečných letech se Vídeň vyvinula také v ohromné sanitární středisko, v jehož 306 (dílem opět improvizovaných) nemocnicích leželo např. v březnu 1915 na 260 000 raněných vojáků.

Z těchto válek tvrdě zasažených haličských oblastí přijelo do Vídně až 200 000 – do velké míry ortodoxně židovských – uprchlíků. Do vojensky klíčově významných vídeňských továren, z nichž byli odborní dělníci povoláni do armády (bez velkého uvažování o důsledcích tohoto kroku pro válečné úsilí), nastoupily po zacvičení dílem jejich ženy,²³ dílem dělníci povoláni nebo prostě přišedší ze všech předlitavských zemí, později také váleční zajatci. Velká část vídeňského neválečného průmyslu byla nuceně přeorientována na produkci určenou armádě. Počet obyvatel města, přetíženého funkcemi a agendami, postupně dosáhl až 2,4 milionu.²⁴

Problémem bylo, že rakouský stát se na válku v nejmenším logisticky nepřipravil a také během válečných let zůstalo systémové a funkční myšlení rakouským stratégům zcela cizí.²⁵ Otázku, jak uživit hlavní město monarchie, vláda neřešila, prostě ji – tak jako tolik dalších agend – delegovala na městskou radu. Situace byla o to horší, že již v předválečné době trpěly nižší vrstvy vídeňského obyvatelstva zásobovacími a zprostředkované zdravotními problémy (tuberkulóza). Zásobování Vídně trvale záviselo na dovozu chlebového obilí, brambor, ale také mléka a masa z uherské části mocnářství. Maďaři ale po výbuchu války vnitroříšský export potravin prakticky zcela zastavili. Neexistoval zákon, který by předvídal a s předstihem řešil takovouto krizovou situaci uvnitř duální monarchie. Když pak vláda vyhlásila vázané ceny obilí pro rakouské sedláky, zareagoval venkov tržně: totiž snížením orné plochy a zkrmováním obilí dobytku. Dosáhnout situace, za které by rakouští sedláci alespoň rámcově zajistili oficiální zásobování Vídně, se během války

22 Srovnej samozřejmě daleko komplexnější studii Klaus TASCHWER, „*Ein seltsamer Körper war diese Universität.*“ *Über die Alma Mater Rudolphina in den Jahren 1914 bis 1918 – und danach*, in: *Wien im Epizentrum des Zusammenbruchs*, (Hrsg.) A. PFOSE – A. WEIGL, s. 386–393.

23 Srovnej Klaralinda MA-KIRCHNER, *Die Frauen, der Krieg und die Stadt*, in: tamtéž, s. 72–81.

24 Srovnej velmi instruktivní studii: Peter BERGER, *Die Stadt und der Krieg. Wiens Wirtschaft und Gesellschaft 1914–1918*, in: tamtéž, s. 210–219.

25 Rakouské výzkumy ukazují, že málo racionální byla dokonce i příprava vojenská. Například místo modernizace zastaralé artilerie bylo investováno do výstavby prestižního exempláře bitevní lodi. Rakousko sice pilně zbrojilo, evropské mocnosti však do přípravy na válku investovaly větší část HDP. To se monarchie snažila kompenzovat v prvním válečném roce, kdy se zbrojní výdaje ve srovnání s minulým rokem zdesetinásobily. Tím však byla dosažena či spíše překročena hraniční míra únosného zatížení říšské ekonomiky. Srovnej příspěvky in: *Wirtschaft, Technik und Militär 1914–1918. Österreich-Ungarn im Ersten Weltkrieg*, (Hrsg.) Herbert MATIS – Juliane MIKOLETZKY – Wolfgang REITER, Wien – Berlin 2014.

nepodařilo. (Také zavedení potravinových lístků přišlo až se značným zpožděním.) Potraviny se tak do velké míry přesunuly na černý trh, finančně dostupný jen vyšším než středním vrstvám.²⁶ Důsledkem byly pravidelné zoufalé „Hamsterfahrten“ obyvatelk měst, čili nákupní výpravy na venkov, a nekonečné, mnohdy celonoční stání vyčerpaných žen a dětí ve frontách před obchody s potravinami v důvěře, že se podaří koupit alespoň něco z lístkového přidělu.²⁷

Zoufalá byla i palivová situace.²⁸ Zklamání pak snadno a často přecházelo v agresi, namnoze masovou. Hladové bouře na předměstích začaly již na podzim 1916 získávat politickou dimenzi. Úrovně vrcholné paniky dosáhlo pak zděšení vládnoucích elit při velké vlně stávek v lednu 1918.²⁹ Odpovědí elit se však nestalo vyhlášení výjimečného stavu – natolik si již vláda nevěřila. (Je potřeba připomenout, že potenciál sociálnědemokratického odporu ve městě byl znám: Již v roce 1913 se po zavraždění populárního socialistického předáka Franze Schuhmeiera zúčastnilo smutečního průvodu půl milionu lidí.) „Fronta již definitivně prorostla do zázemí“, charakterizoval později situaci počátku roku 1918 Karl Kraus.

Okolnostmi vynucenou reakcí na hladovou destabilizaci zázemí (konkrétně Vídně, kterou měla vláda i špičky armády denně před očima) bylo podle autorů (opírají se tu o analýzy prvního poválečného sociálnědemokratického ministra sociálních věcí Ferdinanda Hanusche z dvacátých let) „zrození sociálního státu“. Vláda a zejména (křesťansko-sociální) představitelé vídeňské komunální samosprávy tu přitom jen ad hoc „nehasil“ nejdramatičtější požáry, ohrožující rakouské válečné úsilí: „Zásobovací katastrofa vedla také k radikální proměně chápání komunálních povinností, a to již během války. Dobový pojem ‚válečný socialismus‘ signalizoval závažný sociálně politický obrat. Šlo sice o ‚socialismus‘, do něhož město, vedené Richardem Weiskirchnerem, v podstatě nedobrovolně sklouzlo,³⁰ přesto se s každým dalším válečným měsícem více a více stával samozřejmostí vídeňské komunální byrokracie.“ (s. 21) Z nouze zrozené inovace se vedle zásobování, které vázalo největší část radniční energie a času (tak jak se hroutily dosavadní cesty zásobování velkoměsta, stávala se komuna stále více nákupní a distribuční organizací), týkaly především komunální péče o děti a mládež, zavedení ochrany nájemníků (záhy

26 Srovnej Hannes STEKL, „Die Verelendung der Mittelklassen nimmt ungeahnte Dimensionen an...“, in: *Wien im Epizentrum des Zusammenbruchs*, (Hrsg.) A. PFOSER – A. WEIGL, s. 88–95.

27 Srovnej Maureen HEALY, *Eine Stadt, in der sich täglich Hunderttausende anstellen*, in: tamtéž, s. 150–161.

28 Srovnej Richard HUFSCHMIED, *Energie für die Stadt. Die Kohlenversorgung in Wien im Ersten Weltkrieg*, in: tamtéž, s. 180–189.

29 Margarete GRANDNER, *Hungerstreiks, Rebellion, Revolutionsbereitschaft*, in: tamtéž, s. 558–565.

30 Richard Weiskirchner patřil ke komunálně, zemsky i říšsky nejzkušenějším a nejvýznamnějším (samozřejmě křesťansko-sociálním) rakouským politikům první čtvrtiny 20. století. Lze ho vnímat jako dědice toho, co bylo moderní a koncepční na Karlu Luegerovi, jehož nástupcem v čele vídeňské radnice se s dvouletým odstupem stal. Je ostatně symptomatické, že tento politik s bohatou a významnou parlamentní i ministerskou zkušeností převzal roku 1912 právě funkci primátora města Vídně. Srovnej Christian MERTENS, *Richard Weiskirchner (1861–1926). Der unbekannt Wiener Bürgermeister*, Wien 2006.

podstatné nejen pro dělnictvo, ale i pro rychle zchudlé střední vrstvy, válečnými úpisy i jinými nucenými sbírkami připravené o úspory).³¹

Autoři připomínají, že politický program sociální demokracie, realizovaný po válce jako „rudá Vídeň“, byl meritorně formulován roku 1914 a jeho převod do praxe začal již za války, tedy v době, kdy sociální demokracie byla na vídeňské radnici přinejmenším formálně v opozici. (Podílela se však spolu s liberály na práci – poměry vynucené, bez legislativní opory svolané – „Obmännerkonferenz“, grémia představitelů všech politických stran reprezentovaných v městském zastupitelstvu). Městu byly delegovány (bez finančního krytí!) početné agendy vojenské správy, klíčovou a nesmírně těžkou úlohou bylo však zajištění jeho zásobování. „Světová válka proměnila okruh povinností obce.³² Závislost samosprávy na státních úřadech se zvýšila. [...] Sociální demokraté se sice neúčastnili veřejných zasedání, aby tak demonstrovali svůj zásadní odpor proti válce, současně se však s odvoláním na linii strany vyrovnávali s realitou války a podíleli se na poradách o opatřeních i na legitimování městské správy. Jistě k tomu přispěla také skutečnost, že se městská politika v důsledku válečné nouze přiblížila sociálnědemokratickému programu: Postupně rozvíjela veřejnou péči, zakládala a rozšiřovala komunální zásobovací podniky, zavedla ochranu nájemníků, usnesla se na programu bytové výstavby a angažovala se v daňové politice. Byly dokonce vysloveny sliby týkající se změn volebního práva.“ (s. 29)

Válka Vídeň, její obyvatelstvo i průmysl tvrdě zasáhla a v řadě ohledů zásadně, většinou traumaticky proměnila.³³ Pfoser s Weiglem ovšem připomínají, že ač většina vídeňských podniků měla po válce těžké problémy s návratem k mírové produkci, část strojírenských závodů prošla v důsledku války radikální modernizací a byla již počátkem dvacátých let opět schopna expandovat. Válkou zpustošená lidská složka Vídně se však k „normálu“ tak rychle nevrátila. „První světová válka zanechala Vídeň se zlomenou identitou. U obyvatelstva nižších, ale i středních, dříve velmi patriotických tříd prohrál habsburský režim svoji legitimitu. Role říšského hlavního města byla dohrána.“ Většina obyvatel města nyní žádala radikálně politickou změnu ve směru sociálního státu a podpořila úspěšný projekt „rudé Vídně“. Zároveň se však město po válce stalo centrem revanšismu a hledání (levicových) viníků válečné porážky, stalo se metropolí rabiátního antisemitismu a xenofobně eliminačních tendencí. Autoři Vídeň nazývají „motorem teorií o spiknutích a školou autoritativních řešení“ politických situací, směřujícím k tragédiím let 1933, 1934 a 1938.

Přeskočme od úvodní studie k závěrečné, kterou již v úvodu tohoto textu připomenutá, dnes na univerzitě v Portlandu (Oregon, USA) působící Maureen Healy

31 Srovnej studii Andreas WEIGL, *Kommunale Daseinworsorge. Zur Genesis des „Fürsorgekomplexes“*, in: *Wien im Epizentrum des Zusammenbruchs*, (Hrsg.) A. PFOSER – A. WEIGL, s. 336–347, a Alfred PFOSER – Andreas WEIGL, *Wohnverhältnisse und Mieterschutz*, in: tamtéž, s. 462–469.

32 Srovnej neobvyčejně instruktivní studii Christian Mertens, *Die Wiener Stadtverwaltung im Ersten Weltkrieg*, in: tamtéž, s. 284–291.

33 Andreas WEIGL, *Kriegsindustrie. Die Wiener Wirtschaft im Dienst der Kriegsökonomie*, in: tamtéž, s. 220–231.

nazvala *Konec bez konce*.³⁴ Poukázala na to, že obyvatelstvo Vídně vedlo „svou válku“ s nouzí a nejistotou, s každodenností, proměňující se v existenční boj každého s každým. „Monarchie se zhroutila více z vnitřních než z externích důvodů, a to v daleko větší míře, než bylo dosud předpokládáno. Stát nebyl zdiskreditován jen v očích národnostních menšin v nerakouských částech říše nebo v hlavách vyčerpaných navrátilců z fronty, nýbrž i na tržištích, v nájemních domech, na školních dvorech a na ulicích či v hospodách říšského hlavního města.“ (s. 572n.) Široké vrstvy obyvatelstva válčícímu státu vyčítaly, že „nedostal svým povinností“. To byla slova zástupce sociální demokracie (posléze v letech 1919–1923 primátora města Vídně) Jakoba Reumanna na zasedání městské rady 15. července 1918 při projednávání sdělení Úřadu pro výživu lidu o dalším krácení přidělu. Přímé obvinění státu ze zodpovědnosti za katastrofální situaci ve Vídni („jde o vraždu“) vznesli pak zástupci vládnoucích křesťanských socialistů. Definovali potravinovou katastrofu jako „zradu státu na Vídni“ a primátor Weiskirchner prohlásil, že „bylo dosaženo hranice zatížení obyvatelstva, a tím i jeho schopnosti vydržet“. Ve Vídni stávkovalo bezmála 50 000 dělníků a dělnic, masy obyvatel plundrovaly brambořiště v okolí města, policie zvažovala povolání – na Pivě se právě hroutící – armády k udržení klidu a zároveň započal rozpad státních struktur. Říšskoreformní iniciativy císaře a vysoké politiky už – zejména po zářijovém vypuknutí epidemie španělské chřipky – nikoho nezajímaly.

Healy soudí, že se ve Vídni (např. na rozdíl od Berlína) už ani neodehrála – národní ani třídní – revoluce: Pouze nastoupila většinová koalice socialistů, katolíků a německých nacionalů a usnesla se o připojení Rakouska k Německu. Přechod od monarchie k republice proběhl v listopadu 1918 hladce, pro každodennost hladovějícího, nemocného a mrznoucího velkoměsta nepřinesl nic. Horší bylo, že v prosinci zastavilo Maďarsko i poslední dodávky potravin. Přídělový systém zůstal ve Vídni v platnosti až do počátku dvacátých let, činnost úřadu pro potírání lichvy byla ukončena roku 1923. Jen velmi pomalu se dařil také „návrat k normálnímu řádu“ genderových rolí, tedy k dobovým tiskem žádané opětné dominanci – frontovým životem poničených – maskulinních tvorů nad ženami. „Viditelnost“ žen na veřejnosti, jejich pracovní role i politická práva (volební právo jim bylo přičteno už v listopadu 1918) však už nemohla být ani v době poválečného chaosu, vysoké kriminality a násilí vrácena na úroveň roku 1914.

To, co se naopak v náhle jen šestimilionovém Rakousku s dvoumilionovým hlavním městem „povedlo“, byla rychlá likvidace tradiční „supranacionální“ společnosti. Všechny parlamentní strany se shodovaly na tom, že vstup Rakouska do „Deutschösterreich“ by měl být proveden bez židů, Čechů, Poláků či Italů. Snad v reakci na saint-germainskou smlouvu, jejíž text byl rakouské delegaci předložen 2. září a 6. září byl bouřlivě projednáván ve Vídni, vydal 9. září 1919 dolnorakouský sociálně demokratický hejtman Albert Sever (Vídeň byla dosud součástí této spolkové země a primátor Reumann – zejména co se odstranění židů týče – svého spolustraníka jednoznačně podporoval) nařízení, že všechny osoby bez zdejší domovské příslušnosti nebo bez zvláštního povolení musí ve lhůtě jedenácti dní opustit Vídeň, resp. Rakousko. Oběma sociálním demokratům šlo přednostně o vysídlení židovských utečenců, zahrnutí však měli být všichni výše zmínění „cizáctí zrádci, rozvrtníci

34 Maureen HEALY, *Am Ende und doch kein Ende*, in: tamtéž, s. 572–577.

a konsumentů“. Naplnit tuto odsunovou normu se sice v důsledku různého odporu české i polské vlády nezdařilo, odliv cizáků z nadále hladovějící a lidově xenofobní, resp. radikálně antisemitské Vídně to ale silně urychlilo.

Healy uzavírá text konstatováním: „Máme-li porozumět k násilí ochotné politické kultuře střední Evropy doby meziválečné, je třeba vzít v úvahu ducha domácí fronty, který určoval mentalitu válečné Vídně: Utvářela ho materiální beznaděj, podprahová ochota k násilí, nadávky, intolerance, pocit nespravedlivého zacházení, svévolné úsudky o tom, ‚kdo patří k obci‘ a kdo ne. Civilní obyvatelstvo neprošlo na konci první světové války žádnou demobilizací.“ (s. 577)

Otevíráme-li pěkně vypravenou knihu o „Salcburku v první světové válce: daleko od fronty a přece ve válce“, je třeba si vzpomenout na slavnou větu, že „Solnohrad je hlavní město Solnohrad“. Kniha totiž pojednává o „nejmenší korunní zemi“ monarchie o 215 000 obyvatel v roce 1910 (Praha bez samostatných předměstí měla tehdy 224 tisíc obyvatel) a v tomto rámci jen výběrově též o městě Salcburku (ten měl 36 188 obyvatel, tedy zhruba tolik jako Staré Město pražské téže doby nebo jako polovina samostatného města Žižkova). My se v kontextu tohoto článku zaměříme na ty příspěvky svazku, které dominantně soustřeďují pozornost na město. Je také nutno podotknout, že salcburská univerzita je jednou z nejvýznamnějších rakouských kolébek i aktuálních produktivních center výzkumu soudobých dějin a že moderním dějinám města již byla věnována celá řada rozsáhlých projektů.³⁵ V knize, editované ředitelem salcburského zemského archivu a ředitelem salcburského diecézního archivu se tak mj. setkáme s cennými příspěvky emeritních koryfejí oboru: Ernsta Hanische a Hannse Haase.

Právě Hanischova studie o každodennosti v čase války a o zkušenostech z domácí fronty výborně uvádí nejen do zemské, ale právě i do městské problematiky.³⁶ Hanisch charakterizuje obyvatelstvo arcibiskupského města jako ve své většině proněmecké, ovládané malou, ale vlivnou měšťanskou skupinou radikálních německých nacionalistů. Společným přesvědčením této až na výjimky katolické společnosti byla averze vůči cizincům (včetně válečných zajatců a utečenců z východu). Válka přinesla drsné populační změny: Na frontách padlo 1,4 % obyvatel města, většinou samozřejmě mladých mužů, snad až tisícovku obětí si ve městě vybrala španělská chřipka roku 1918. Nejnižší úroveň sňatků a počtu narození dětí zaznamenal autor v roce 1916, poté – i přes radikální zostření zásobovací krize – kupodivu začalo mírně zlepšování. I v Salcburku se většině obyvatelstva záhy proměnil život ve věčné stání ve frontách na peněžní kompenzace mezd mužů, povoláných do pole a na přídělové potraviny.

35 Exemplárně srov. *Geschichte Salzburgs. Stadt und Land. II/2. Neuzeit und Zeitgeschichte*, (Hrsg.) Heinz DOPSCH – Hans SPATZENEGGER, Salzburg 1995, a zatím sedmisvazkovou řadu *Die Stadt Salzburg im Nationalsozialismus* (Salzburg 2010–2016).

36 Ernst HANISCH, *Alltag im Krieg. Erfahrungen an der Heimatfront*, in: *Salzburg im Ersten Weltkrieg*, (Hrsg.) O. DOHLE – TH. MITTERECKER, s. 33–45.

Ve společnosti „bez otců“ došlo k rychlé politické radikalizaci žen, ale také dětí, do velké míry nevázaných disciplínou jen částečně fungujících škol. Byly opouštěny dosud platné civilní kódy chování. „Zrušení autority otců přešlo v obecnou krizi autorit, která se přenesla i na stát,“ cituje Hanisch výše zmíněnou knihu Maureen Healy.³⁷ Kolaps společnosti v Salcburku reálně hrozil už od roku 1916 (s. 42). „Patriotismus se již nevztahoval na císaře a monarchii, na mnohonárodní Rakousko, ale omezoval se jen na Němce v malém Rakousku, záhy opřen o touhu po připojení k velkému Německu.“ (s. 43)

Třebaže málo průmyslový, konzervativně středostavovský Salcburk s velkým agrárním zázemím byl relativně lépe zásobován než říšské hlavní město, i zde proběhla rychlá pauperizace středních vrstev a úplné zbídačení dělnictva. I zde sedláci zatajovali zásoby a koncem války odmítali poskytovat bytí jen malé dodávky v rámci úředních kontingentů. I zde vypukaly v kontextu s váznoucími přiděly potravin klíčové konflikty mezi vojskem a civilní správou, resp. v žurnalistické podobě též mezi Rakouskem a Maďarskem. Nepřibývalo jen stávek a demonstrací, ale také případů napadání policie (hlavně ženami) a zejména krádeží z hladu. Hlas lidu tu obviňoval „nejvyšší místa“, že na úkor Němců dávají přednost zrádcovským Slovanům. „Rakouská společnost se rozpadala zevnitř.“ (s. 45)

Alfred Werner Höck zaměřil pozornost na státní, zemskou i komunální správu za války.³⁸ Připomíná, že jakákoliv státní příprava na válečnou situaci se omezila na otázky mobilizace, bezpečnosti a cenzury. Otázky válečného hospodářství a zásobování oproti tomu s předstihem tematizovány nebyly. Aktivován byl pouze „Kriegsleistungsgesetz“, přijatý za balkánských válek roku 1912, podle něhož mohli být (mužští) dělníci vojensky významných závodů postaveni pod vojenský dohled a v případě potřeby formálně povoláni do zeměbrany, tedy podřízeni vojenské disciplíně a předpisům. Státní aparát poté doháněl zameškané pravou smrtí výnosů a nařízení, které veřejnost zmátly do té míry, že se např. v létě 1914 rozšířil názor, že po dobu války odpadá povinnost platit daně.

I v Salcburku vedl „válečný absolutismus“ od počátku války k tomu, že dosud velmi „útlá“ komunální samospráva byla začleněna do mašinerie politických instancí a byly na ni nakládány stále nové agendy a oblasti povinností, pro něž ovšem samospráva nebyla z předválečné doby vybavena personálně, materiálně a v podstatě ani co do potřebných kompetencí. „Tato stále silnější podřízenost státu posilovala [v očích obyvatel – J. P.] její spojování se stále patrnějšími zásobovacími deficity a zesilovala resentimenty obce vůči státním úřadům až do podoby otevřeného nepřátelství.“ (s. 286) Zejména agenda rozdělování státních přidělů chleba a mouky vedla k absolutnímu přetížení samosprávy. V roce 1917 se vláda pokusila vnutit komunám celou přidělovou agendu a stáhnout se z ní, což však narazilo na zásadní odpor. Situaci v Salcburku ještě zostřovala nechuť měšťanských kruhů povolávat do příslušných grémií také zástupce dělnictva. Na druhé straně vedla válečná inflace a souběžně i ostrý tlak státu na to, aby státní a zemští zaměstnanci prokazovali svůj patriotismus opakovaným upisováním válečných půjček, ke skutečnému ozebračení nižšího i středního úřednictva, v důsledku dokonce k nutnosti zřizovat „vývažovny pro

37 M. HEALY, *Vienna*, s. 258.

38 Alfred Werner HÖCK, *Aspekte der Verwaltung im Krieg*, in: *Salzburg im Ersten Weltkrieg*, (Hrsg.) O. DOHLE – TH. MITTERECKER, s. 281–300.

úřednictvo“ a pro rodiny úředníků. Na přelomu let 1917 a 1918 dosáhla vyčerpanost obyvatelstva v Salcburku kritické meze. Požadavky podstatného zlepšení zásobování, demokratizace komunální správy a demilitarizace továren se ozývaly již nejen ze sociálně-demokratických kruhů.

Rozklad státně dirigisticky řízeného zásobování postupně akcentoval roli černého trhu (ten přitom odčerpával nemalou část přidělově vázaných kapacit). Vzhledem k napjatosti situace musela přitom policie a veřejná správa do jisté míry tolerovat černý trh, umožňující nemalé části veřejnosti přežití. Přísná cenzura nadto umožňovala dlouhodobě zakrývat skutečnost, že díky černému trhu si salcburská aristokracie a byrokratické špičky mohly až do konce války dovolit udržovat poměrně luxusní životní styl. Průlom přinesly doslova až poslední dny války: „Aféra Rambousek“ dovolila v listopadu 1918 ukázat veřejnosti zkorumpovanost „starého“ byrokratického aparátu a zároveň dala válečnému profitérství konkrétní obličej. Významná byla zejména skutečnost, že všemocný zemský vládní rada Eduard Rambousek, který ze zemských peněz na uprchlíky a z nouzových fondů po dobu války podvodně odčerpál minimálně 7 milionů korun, byl českého původu. Potvrdilo se tak přesvědčení salcburské společnosti, že za jejich nouzi a strádání mohou „Češi“.³⁹ Höck ukazuje, že podmínkou úspěchu Rambouskovy rozvětvené defraudantské sítě byla „absolutistickým“ válečnými poměry umožněná mimořádná kumulace funkcí, pravomocí a informačních zdrojů v rukou vysokého zemského úředníka. Ten byl přitom kryt obecně oblíbeným zemským prezidentem Felixem Schmitt-Gasteigerem, jemuž Rambouskovy dodávky umožnily udržovat předválečný styl života. Rambousek spáchal po zatčení sebevraždu, před soudem stanuli pouze dva jeho nejbližší spolupracovníci, okruh osob, které z podvodů profitovaly, nebyl justicí vůbec tematizován.

Autor končí studii konstatováním: „Čím více se rýsoval blízký konec monarchie (a správní aparát měl na základě svých informačních zdrojů o situaci včas velmi jasnou představu), tím zřetelněji se ukazovalo, že rakouský stát ve své stávající struktuře nebude s to přežít válku ani vyřešit národnostní problém. V důsledku toho došla zejména řada zemských úředníků k závěru, že je třeba sledovat především zájmy malých společenství, tedy autonomních korporací, a státu jako celku přičítat v nejlepším případě sekundární význam.“ (s. 297)

Jako poslední salcburský příklad vyberme rozsáhlou analytickou studii Hannse Haase o proměnách salcburské politické veřejnosti během světové války.⁴⁰ Autor připomíná, že počátek války přivítaly v Salcburku všechny strany: katolickému patriotismu konkurovalo sociálnědemokratické nadšení z „oprávněného boje proti carské despotii“ (s. 307). Brzy však byla tato euforie vystřídaná již výše popsanou válečnou nouzí, z níž obyvatelstvo vinilo nejen (prostému člověku vzdálený) stát, nýbrž i politické strany, které se systému přilíši

39 Srovnej k tomu Janet DERNOVSEK – Tamara NEURAUTER, „*Es hieß..., daß der hohe Landesbeamte in Salzburg ein panamistisches Verwaltungssystem aufgerichtet hatte, mit dem er sich und seine Helfer Jahre hindurch bereichert habe.*“ *Die Affäre Rambousek 1918/19*, in: *Politische Affären und Skandale in Österreich. Von Mayerling bis Waldheim*, (Hrsg.) Michael GEHLER – Hubert SICKINGER, Wien – München 1996, s. 170–184.

40 Hanns HAAS, *Politische Öffentlichkeit im Ersten Weltkrieg. Das Beispiel Salzburg*, in: *Salzburg im Ersten Weltkrieg*, (Hrsg.) O. DOHLE – Th. MITTERECKER, s. 301–336.

přizpůsobily, konkrétně křesťanské socialisty, německé liberály a sociální demokraty. Strany byly vnímány jako „spoluodpovědné za zoufalou situaci, do níž se německý lid dostal ve své slepé důvěře ve vládu a ve své poslance“ (s. 319). Hladová demonstrace 19. září 1918 se ze sociální demokracií organizovaného politického protestu rychle proměnila v divoké masové rabování skladů potravin a obchodů ve městě i jeho okolí, přičemž vedle dělnictva se na excesech podílely i ženy z měšťanských kruhů. K plundrování města (včetně noblesního Hotelu Evropa, kde za vysoké ceny trval i v době nejvyšší nouze standardní předválečný blahobyt, využívaný elitou zemské politiky) se připojila též městská policie a vojáci domovského salcburského regimentu „Rajneráků“. Pořádek po skončení vlny ničení pak obnovili maďarští honvédi a regiment českých střelců, jimž ovšem pro změnu nedůvěřovala zemská vláda.

Pro v podstatě neprůmyslové „honorální“ arcibiskupské město bylo typické, že konec monarchie vnímalo zcela odlišně než Vídeň: Haas zdůrazňuje význam manifestu císaře Karla o záměru federalizovat monarchii (16. října). To dovolilo proměnit říšskou radu v provizorní národní shromáždění pro Deutschösterreich, vytvoření jeho vlády 30. října a konečně vyhlášení republiky 12. listopadu. Haas charakterizuje tento proces jako „byrokratické vytvoření státu etablovanými stranami“ (s. 332). V Solnohradsku přežili tyto změny beze ztrát křesťanští socialisté, zatímco němečtí nacionálové ztratili část klientely ve prospěch (dodejme též německo-nacionálních) sociálních demokratů. „Stranám se tehdy podařilo podchytit spontánní masový protest proti válce, státní dezorganizaci a hladu a použít ho pro své cíle.“ (s. 333) „Existenci samostatného Rakouska si žádná z politických stran vzhledem k jejich vlastní identifikaci jako strany „německé“ vůbec nedokázala představit.“ (s. 334) Buržoazní strany věřily až do podzimu 1918 v uzavření vítězného míru, který by zároveň vnitropoliticky zajistil jejich nacionální cíle. Prožitě válečné utrpení nepůsobilo ve prospěch širší solidarity, nýbrž jen zintenzivnilo politickou fragmentaci. Sociálnědemokratická vize mírového světa se pak zakládala na utopické představě překonání kapitalismu. Pojivem mezi buržoazními stranami a sociální demokracií se přitom od přelomu let 1917 a 1918 stal antisemitismus, již netlumený „habsburským státem práva a pořádku (habsburgischer Ordnungsstaat)“ (s. 336).

Rozsáhlá a opulentně výpravná publikace *Skok do tmy. Norimberský region v I. světové válce 1914–1918* vznikla pod vedením pracovníků norimberského městského archivu v kontextu se třemi výstavami k válečnému jubileu a dopadu války na celou oblast Frank, které se konaly v Norimberku, Fürthu a Erlangen. Její název připomíná výrok říšského kancléře Theobalda von Bethmann Hollweg z 11. července 1914, jímž interně komentoval slib německé bezpodmínečné podpory Rakousko-Uhersku v konfliktu se Srbskem. Ukázalo se, že měl více pravdy, než tušil.

Kniha je rozdělena do tří nesterpně rozsáhlých částí. První uvádí do tématu: Michael Diefenbacher tu podává stručný přehled průběhu války, poté je – na základě dochovaného deníku chlapce narozeného roku 1906 – podrobně narýsována chronologie dění v Norimberku až do počátku roku 1918, a konečně Charlotte Bühl-Gramer poměrně stručně a zejména

výstižně charakterizuje vývoj celého sledovaného regionu ve čtvrtstoletí před výbuchem války.⁴¹ Druhá část publikace přináší pět studií o vojácích z norimberského regionu na frontě. K této kapitole se těsně pojí i text o židovských vojácích z Norimberku ve válce i po ní.⁴² Gerhard Jochem tu pro Norimberk dokládá obecně platné zjištění o vysoce nadproporčním podílu židovských dobrovolníků, vyznamenaných i padlých vojáků. Židovští obyvatelé Norimberka si – marně a naivně – mysleli, že jejich válečné nadšení, odhodlání a sebeobětování prospěje zrovnoprávnění židů s „arijskými“ Němci. Bohatě jsou při tom využity ego-dokumenty, ale také lékařská hlášení, zápisy vojenských kurátů a ovšem moře obrazového materiálu.

Třetí a hlavní část knihy (s. 207–1034) se zaměřuje na „domácí frontu“. Třicet osm příspěvků tu opět jako v jiných městech a oblastech krouží především kolem tématu válečné nouze, hladu, změn veřejné správy a zatížení samospráv hromadou úkolů, pro které nebyly předem vybaveny ani připraveny.⁴³ Z hlediska obyvatel se do popředí opět dostává problematika boje o holé přežití. To se týkalo především žen a dětí, které tuto kapitolu války musely vzít na sebe, tedy jejich každodenního, nekonečného a fyzicky i psychicky ničícího stání front na přídele. Tematizována je ale i kultura, školství a ovšem propaganda všech druhů: od letáků a plakátů až po filmy. To, čím se norimberská oblast pojila k dosud tematizovaným rakouským městům a zemím, je též postupné etablování svého druhu „válečného socialismu“ nebo také – pod tlakem situace – postupného přijímání sociálně politických reforem. Ty během posledních válečných let v principu již trvale proměnily charakter Norimberka i ostatních zkoumaných menších měst.⁴⁴

Soustředme nyní pozornost především na největší ze zmíněných měst: Norimberk roku 1910 dosáhl počtu 333 000 obyvatel a byl tak o polovinu větší než vnitřní Praha a zhruba o polovinu menší než celek pražské aglomerace. Neznamená to, že by např. výklady o některých problémech malého, pětadvacetitisícového univerzitního města Erlangen nebyly zajímavé, ale zcela se vymykají naší snaze o srovnání s ostatními velkoměsty.⁴⁵ Norimberk byl – ostatně stejně jako další v publikaci sledovaná, podstatně menší města – tradičním garnizonním centrem⁴⁶ a zároveň významným a vysoce prosperujícím obchodním a průmyslovým střediskem. Až do války sestával místní průmysl ovšem převážně z malých podniků – jen 1,5 % závodů mělo více než 50 zaměstnanců. Tak jako všechna námi dosud sledovaná města zažil i Norimberk v létě 1914 fázi válečné euforie, silně podporované

41 Charlotte BÜHL-GRAMER, *Die Region im Kaiserreich 1890–1914*, in: *Der Sprung ins Dunkle*, s. 95–125.

42 Gerhard JOCHEM, *Jüdische Nürnberger im Ersten Weltkrieg und danach*, in: tamtéž, s. 965–977.

43 Martina BAUERFEIND, *Marsch in eine dunkle Zukunft. ‚Mangelverwaltung‘ in Nürnberg*, in: tamtéž, s. 207–229; Andreas JAKOB, *Die Heimatfront im schwersten Aushungerungskrieg – Kommunale Verwaltung und Politik in Erlangen*, in: tamtéž, s. 237–273.

44 Srovnej Georg SEIDERER, *Revolution im Raum Nürnberg: Das Ende des Krieges und der Übergang in die Weimarer Republik*, in: tamtéž, s. 991–1009.

45 Srovnej např. kapitolu Clemens WACHTER...*einem Bankrott des Universitätsbetriebes nahe. Die Friedrich-Alexander-Universität in den Jahren des Ersten Weltkrieges*, in: tamtéž, s. 707–733.

46 Michael KAISER, *Die Garnisonstadt Nürnberg im Ersten Weltkrieg*, in: tamtéž, s. 413–435.

i místním tiskem. (Panické nákupy potravin byly ovšem průvodním jevem tohoto nadšení.) Po zprávách o ruské mobilizaci se k radostnému očekávání války s „pokroku nepřátelským ruským carismem“ přidala i část dělnictva. Již koncem roku 1914 byla však polovina vojáků „domovského“ Hartmannova regimentu mrtva. Celkem válku zaplatilo životem 13 000 vojáků sledovaných měst, tedy zhruba 3 % jejich populace.

V rozsáhlé a cenné studii sleduje Steven M. Zahlaus rozvoj a (dělníky a dělnicemi, nasazenými dokonce i na montáž leteckých motorů, ovšem nesdílený) rozkvet válečného průmyslu v jednotlivých městech zkoumané oblasti. Zejména Norimberk patřil k velmi významným a v celé řadě oborů rychle se rozvíjejícím zbrojním a muničním centrům říše.⁴⁷ Celkově je v rozsáhlé a obrazově až marnotratně vybavené publikaci (vzhledem k účelu bylo opět rezignováno na soupis literatury a rejstříky) podán velmi plastický obraz hlubokých válečných proměn jednotlivých měst i celé oblasti. Publikace místy působí poněkud nevyrovnaně a vzhledem k někdy neavizovanému přesakování mezi městy též lehce chaoticky, důkladný čtenář z ní však získá velmi komplexní představu o zásadní proměně žitého světa zejména klíčových měst ve Frankách.

Zeptejme se, co obecnějšího, nadindividuálního přináší v předchozím textu stručně charakterizovaný soubor publikací, přímo nebo v širším kontextu zkoumajících situaci a proměny (velko)měst střední a středovýchodní Evropy v čase první světové války? Polští a vídeňští autoři se shodují v názoru, že emotivní, nadšeně bezkonceptní, organizačně, logisticky i strategicky mizerně připravený vstup zejména Rakousko-Uherska a carského Ruska (vilémovské Německo je v našem souboru literatury tematizováno přece jen v minimální míře – ač právě města ve Frankách jsou pro srovnání s českou a rakouskou situací velmi příhodná) do rozsahem, délkou trvání i bezprostředními důsledky pro společnost až nepředstavitelně gigantické války v sobě od počátku nesl signum nevyhnutelné sebevraždy těchto imperií (sebevraždy však současníkům v prvních letech světového konfliktu skryté). Na válku tohoto typu nadto nebyla jejich společnost připravena ani mentálně.

Vnitřní stabilita válčících mocností přitom byla od samého počátku rozkládána nepodloženou, až paranoidně vyhocenou a agresivní nedůvěrou státní správy i vojska vůči nevládním národům a vůči menšinám všeho druhu, zejména pak vůči židům, v Rakousku též proti Čechům. Tyto situace byly o to dramatičtější, že ve zkoumaných státech se prakticky od vyhlášení války etablovaly více méně otevřené státně-militární diktatury, přičemž jejich drastičnost s časem rostla. S tím šla ruku v ruce militarizace průmyslu: nejen co do proměny tisíců svým určením civilních podniků v dodavatele vojenského materiálu, ale i v rovině formální proměny mužské části dělnictva válečně významných továren v jakousi paralelu zeměbranců, podléhajících vojenskému režimu. Řada autorů konstatuje, že tak daleko – evidentně z pragmatických důvodů – nedošla žádná ze zemí Dohody. Trend komplexního podřízení společnosti vojenskému dohledu a režimu vyvrcholil v Německu

47 Steven M. ZAHLAUS, *Kriegsindustrie – Gewinner und Verlierer*, in: tamtéž, s. 503–547.

roku 1916 otevřenou militární diktaturou 3. Nejvyššího armádního velitelství (Oberste Heeresleitung) maršálů Hindenburga a Ludendorffa.⁴⁸ Méně otevřená, v jádru však obdobná situace zavládla i v rakouské části habsburské monarchie.⁴⁹

Zhoubnosti této situace nejen pro společnost, ale i pro stát si byli nejpozději od smrti starého císaře vědomi nejen sociální demokraté, ale – např. právě ve Vídni – i kruhy obchodní či průmyslové „staroburžoazie“, někteří vysocí státní úředníci a aristokraté. Jejich příliš nesmělé pokusy o stabilizaci monarchie prosazením zásadních vnitřních reforem, mj. překonáním dualismu, však nedospěly do fáze realizace.⁵⁰

Velkoměsta či dokonce metropole vlastní říše nebyly vládami ani generálními štáby centrálních mocností a Ruska roku 1914 vnímány jako zásadní opora válčících států. Naopak: velkoměsta byla v hmotném i personálním smyslu bezohledně vykořisťována a (zejména v carské říši) byl jejich průmyslový potenciál podvázán až likvidován, a to bez ohledu na negativní důsledky tohoto přístupu pro úlohu měst jako nenahraditelných „motorů“ válečného úsilí té které velmoci. Závažné zásobovací i strukturální problémy, které se v důsledku hospodářské nepřipravenosti na válku projevíly již na podzim roku 1914, nebyly poté vládami centrálních mocností a velením vojsk vyhodnoceny jako impulz pro přehodnocení postoje ke klíčovým velkoměštům, resp. vůči zázemí jako celku. Habsburské ani romanovské impérium nadto nebylo připraveno ani na racionální výkon okupační moci na dobytých územích. Německá civilní okupační správa v polském záboru carské říše a konkrétně ve Varšavě se v tomto směru od obou kupodivu pozitivně odlišovala – přinejmenším v koncepci, i když ne vždy v prováděcí realitě, klíčově ovlivňované armádním velením.

Katastrofální potravinová a širše sociální situace velkoměst, na jejichž samosprávy byly již záhy po počátku války v ohromném množství přenášeny nejrůznější agendy státní civilní i vojenské správy, si s ohledem na nutnost udržení klidu a stability v zemských či říšských metropolích ovšem velmi brzy vynutila celý soubor reforem, postupně tu zavádějících instituty a opatření „sociálního státu“. Bylo to o to pozoruhodnější, že velkoměštům vládly městské rady, v nichž sociální demokraté neseděli a byli pouze v rámci nutnosti společného úsilí o zabránění zkáze přizváni do nově vytvořených mezistranických grémií. Znamená to, že „sociálně demokratické“ koncepty veřejné péče, většinou formulované a zveřejněné již před výbuchem války, nyní – namnoze velmi zdařile a kreativně – v jednáních se státem prosazovali

48 Klasik sociálně-společenské historiografie Hans Ulrich Wehler charakterizoval ve své klasické a dodnes podnětně iritující knize pruskou hohenzollernskou říši let 1871–1918, resp. její vládní systém jako: „plebicitně posílenou, bonapartistickou diktaturu v hávu poloabsolutistické a pseudoustavní, měšťáctvem a byrokracií spoluovlivněné vojácké monarchie, která protěžuje tradiční elity, je ale zároveň podřízena rapidní industrializaci.“ Srovnej Hans-Ulrich WEHLER, *Das Deutsche Kaiserreich 1871–1918*, Göttingen 1973, s. 67.

49 J. HAVRÁNEK, *Politické represe*, s. 51 k tomu říká: „Nespokojenost viděla jasně viníka tam, kde byl – ve vojenské moci, která všechno dění v týlu viděla z jediné perspektivy – jak napomáhat úspěšnému vedení války. Vídeň byla všim vina – to byla odpověď ženy z ulice i českého vzdělance.“

50 Birgit MORGENBROD, *Wiener Großbürgertum im Ersten Weltkrieg. Die Geschichte der Österreichischen Politischen Gesellschaft 1916–1918*, Wien – Köln – Weimar 1994, srovnej moji zprávu in: Český časopis historický 95, 1997, s. 541–542.

a poté prakticky realizovali národně konservativní nebo křesťanští komunální politikové. Příští výzkumy by měly – přinejmenším na klíčových osobnostech - osvětlit, jak tito komunální (ovšem v hierarchiích vysoko stojící) politikové k těmto úkolům přistupovali a do jaké míry se s nimi v dramatických podmínkách kolabujících monarchií ztotožňovali.

V této souvislosti je pro český kontext nesmírně zajímavá pražská situace, resp. dosud v podstatě nezmapované válečné působení dr. Karla Groše a jeho radního týmu. Andreas Weigl podotýká s oporou v Claire Morelon, že ve srovnání s hladovějící Vídní byla pražská zásobovací situace roku 1916 možná o něco příznivější, katastrofa roku 1918 však ještě horší. Důvodem byl mj. úřední vývoz potravinových zásob z Čech ve prospěch Vídně.⁵¹ Připomeneme-li si výše Borodziejem a Górkim uvedenou tezi o rozhodující roli vládami osudu ponechaných, hladovějících metropolí pro revoluční změnu režimu na konci války, bude dobré nově se zamyslet i nad kontextem vzniku nezávislého českého státu, resp. Československa na konci října 1918. Tím samozřejmě nemá být minimalizována role Masarykovy zahraniční diplomatické akce ani význam československých legií pro mezinárodní etablování a spojenecké zakotvení nové republiky. Bude však dobré podtrhnout také fakt, že dokonané skutečnosti se ustavovaly na místě samém a že ohromnou roli tu hrála jak vyhoceně krizová situace v hlavním městě země v posledních dvou letech války, tak rychle vzplanuvší mocenské boje mezi pražskou politickou elitou na přelomu války a míru, když dosavadní, svým tlakem českou politickou scénu stmelující, mocensko-represivní „faktor Vídeň“ náhle v podstatě pozbyl na významu.

51 Srovnej A. WEIGL, *Hungerproteste*, in: *Stadt und Gewalt*, (Hrsg.) E. GRUBER – A. WEIGL, s. 241; C. MORELON, *A threat to national unity?*, in: *Frontwechsel*, (Hrsg.) W. DORNIK – J. WALLECZECK – S. WEDRAC, s. 328n.

RECENZE

Brendan SIMMS

Britain's Europe. A thousand years of conflict and cooperation

London, Allen Lane 2017, 352 s., ISBN 978-0241275962.

Jen málokteré téma rezonuje v současné Velké Británii tak silně jako její vztah s Evropskou unií. Toto téma, vzbuzující velké emoce a kontroverze, dlouhodobě představuje neuralgický bod britské politiky a stále významnější *cleavage* tamního politického systému. Zmapovat tuto komplikovanou, místy až dramatickou relaci se pokouší celá řada publikací (zatím pouze) zahraniční provenience. K nim se řadí i recenzovaná publikace, která však na vzájemné britsko-evropské vztahy nazírá z poněkud netradičního úhlu.

Britské referendum o setrvání země v EU z 23. června 2016 nemohlo podle Brendana Simmse poskytnout odpověď na to, co David Cameron v tradici svých předchůdců nazýval „evropskou otázkou“. Jednalo se totiž „pouze“ o nejnovější epizodu v tisícileté historii konfliktů a spolupráce mezi Británií (a předtím Anglií) a zbytkem Evropy. Simms v knize opakovaně zdůrazňuje, že opravdu záleží na tom, *jak* je historie vykládána. Zpochybňuje tak výklad britské historie ve stylu „příběh našeho ostrova“ (*our island story*), neboť tato verze historie, vyprávěná prizmatem separace Británie od zbytku Evropy, nedokáže adekvátně uchopit způsob, jak se Evropa a Spojené království ovlivňovaly navzájem. Autor nabízí nový narativ: tvrdí, že historie Anglie a později Británie je primárně kontinentálním příběhem a její osud je dlouhodobě utvářen spíše vztahy se zbytkem Evropy než se zbytkem světa.

Recenzovaná práce je nejnovějším autorským počinem v řadě knih Brendana Simmse, původem irského profesora historie a evropských mezinárodních vztahů na univerzitě v Cambridge. Simms je znám širokým záběrem svých, často překládaných textů a schopností propojit historickou analýzu s aktuálním děním. Poprvé se dostal do povědomí širší veřejnosti v roce 2001 knihou, v níž podrobil kritické reflexi britský postup ve válce v Jugoslávii v letech 1992 až 1995.¹ Historický vývoj Evropy v novověkých dějinách (včetně interakcí mezi kontinentem a Británií) byl předmětem jeho vlivného, rozsahem monumentálního díla z roku 2013: *Europe: The Struggle for Supremacy from 1453 to the Present* (které bylo – jakožto zatím jediná Simmsova kniha – přeloženo do češtiny).² Dalším z jeho oceňovaných publikačních počínů byla kniha věnovaná roli Wellingtonových hannoverských vojáků v bitvě u Waterloo.³ V *Britain's Europe* navazuje Simms na své

1 Brendan SIMMS, *Unfinest Hour: Britain and the Destruction of Bosnia*, London 2001.

2 TÝŽ, *Zápas o evropskou nadvládu: Od pádu Cařihradu po současnost*, Praha 2015.

3 TÝŽ, *The Longest Afternoon, The Four Hundred Men who Decided the Battle of Waterloo*, London 2014.

předchozí práce a na argumenty v nich obsažené, zároveň se však specifitěji soustřeďuje na minulé, současné i budoucí postavení Spojeného království v rámci Evropy.

Záměru zevrubně prozkoumat tisíciletou historii vztahu mezi ostrovním královstvím a Evropou se Simms zhostil se značnou virtuozitou. Monografie je rozčleněna do úvodu a devíti kapitol. Autor nejprve předkládá chronologickou historii anglicko/britsko-evropských vztahů, a to od anglosaského období až po premiérství Davida Camerona. Daří se mu sledovat mnohovrstevný a složitý vývoj vzájemných vztahů a úspěšně přitom udržet konzistentní linku. Přehledově poukazuje na nejrůznější propojení, vazby a kontakty mezi Anglií a kontinentem během posledních století, od panevropských „pout křesťanství“, přes invaze Vikingů a mezidynastické sňatky až po války posledních pětiset let.

Leitmotivem knihy je teze o důležitosti vnímání britské historie optikou Evropy. Vliv Evropy na britskou politiku je dle Simmse tak starý jako Británie sama. Bez Evropy by nebylo ani Anglie, ani Spojeného království, ani britského impéria. Autor vychází z premisy, že Británie byla vždy součástí Evropy, součástí kontinentu. Jakkoli názor o klíčovém postavení Evropy při formování ostrovního království sdílí mnoho historiků, Simms zachází výrazně dál a tento vliv povyšuje na zcela novou úroveň. Nejenže podle něj byla země utvářena v reakci na hrozby pocházející z Evropy (ať už se jednalo o Filipa II., Ludvíka XIV., Napoleona či imperiální Německo), resp. snahou ochránit se před nevídanými intervencemi ze strany kontinentálních sil, ale i její celkový politický a sociální systém formovaly zásadním způsobem vojenské, politické a ekonomické tlaky, přicházející z kontinentální Evropy. Jinými slovy řečeno: podle Simmse je potřeba takřka veškerý britský domácí vývoj, včetně vojenských operací Jindřicha V., vytvoření a ztráty britského impéria či vývoje britských státních institucí, sledovat optikou strategického zaměření na evropskou politiku a vysvětlovat jej snahou o zajištění britské konkurenceschopnosti v Evropě.

Začalo to už v 10. století vznikem anglického státu v odpovědi na invazi Vikingů. O mnoho století později podnítila obava z Francie Ludvíka XIV. Slavnou revoluci v roce 1688, která vedla ke svržení krále Jakuba II. a zpečetila budoucnost Británie jako parlamentní demokracie. Po roce 1945 pak rozdělení Evropy během studené války a vznik Evropských společenství zásadně ovlivňovalo britskou bezpečnostní a hospodářskou politiku. Také založení *welfare* státu bylo primárně motivováno snahou zabezpečit sociální soudržnost a demografickou sílu země s cílem podpořit mocenské postavení Británie. Stejně tak i vznik unie se Skotskem v roce 1707 a s Irskem v roce 1801 a proces devoluce za Blairovy vlády byly dle Simmse principiálně motivovány tendencí udržet a posílit postavení Británie v rámci evropského kontextu.

Zároveň však Velká Británie hrála na oplátku klíčovou (často intervencionistickou) roli v Evropě. Simms přesvědčivě deklaruje, že pakliže Evropa utvářela Británii, pak Británie v symbiotickém vztahu rovněž utvářela Evropu. Během posledních tisíc let spočívala ústřední role Británie ve snaze zabránit dominanci jedné mocnosti na evropském kontinentě (ať už to bylo Španělsko, Francie či Německo) a vytvářet zde rovnováhu moci tak, aby žádná evropská mocnost nebyla natolik silná, aby mohla Británii ohrozit. To, že Velké Británii často připadla úloha tvarovat a ovlivňovat kontinentální politiku, je dle Simmse dáno její výjimečnou polohou v Evropě.

Ústřední otázka, kterou si autor v knize opakovaně klade, zní: mělo by být zaměření britské zahraniční politiky kontinentální, nebo zámořské? Odpovídá na ni zcela jednoznačně: kontinentální. Zámořskou orientaci země (neslouží-li určitému cíli v rámci širší evropské politiky) považuje Simms za slepou uličku. Ostatně podle jeho slov (pronášených na různých přednáškách a konferencích; kniha samotná totiž vyšla ještě před loňským referendem) je dnes v souvislosti s procesem brexitu a vyjednáváním o vystoupení země z EU více než kdy jindy důležité akcentovat chyby, které s sebou nese představa, že se Britové mohou otočit ke kontinentu zády. Součástí Simmsovy interpretační linie je důrazné varování před tím, aby ostrovní království vstoupilo do dalšího údobí, v němž zapomene, že jeho primární referenční bod v mezinárodních vztazích představuje Evropa, zatímco vše ostatní je sekundární.

Analogicky se jako pomyslná červená nit vine knihou Simmsova explicitní kritika britských snah odvrátit se od Evropy a soustředit se pouze na širší svět. Autor si v tomto kontextu pomáhá řadou citací. Hojně připomíná kupříkladu slavný citát Edmunda Burkea: „Mluví, jako kdyby Anglie vůbec nebyla v Evropě,” pronesený v jeho odpovědi kritikům, již věřili, že pouhopouhá skutečnost, že je Británie ostrovem, dostačuje k tomu, aby byla země ochráněna před chaosem francouzské revoluce. Často je v knize zmiňován i neméně slavný citát Winstona Churchilla, který pronesl v roce 1913 jako první lord Admirality: „Evropa je místo, odkud přichází počasí.” Simms připouští, že odklon od Evropy se někdy přece jen vyplatil, avšak vždy pouze tehdy, sloužily-li tyto „mimoevropské snahy” britským zájmům na kontinentě. Na straně druhé Británie kvůli své „imperiální ignoranci“ často dovolila evropské politice vyvinout se takovým způsobem, který ostrovní zemi nevyhovoval a následně si vyžádal komplikované nápravy.

V posledních dvou kapitolách, jimiž monografie pomyslně vrcholí, se historická analýza mění takřka v politický manifest. Simms tu artikuluje svoji vlastní vizi budoucích britsko-evropských vztahů a čtenář se neubrání pocitu, že mu předchozí historicky orientované pasáže sloužily jako jakási předehra pro velkolepé (politické) finále. V předposlední kapitole, příznačně nazvané „Británie: poslední evropská velmoc“, Simms odmítá tezi o úpadku moci Velké Británie, když tvrdí, že britský excecionalismus, tedy vědomí vlastní výjimečnosti či nadřazenosti, činí z Británie poslední evropskou velmoc. Dokazuje, že Británie je stále velká (s malým v): jedná se o pátou největší ekonomiku světa a (navzdory všem škrtkům v rozpočtu) rovněž přední vojenskou mocnost. Její neutuchající sílu přitom dokládá mj. její proaktivní zahraniční politika, stálé členství v Radě bezpečnosti OSN, vlastnictví jaderných zbraní, ekonomická síla, velikost konvenční armády či ochota použít vojenské jednotky v globálním měřítku. Díky tomu všemu se jí ostatní evropské země nemohou rovnat.

V poslední kapitole pak Simms předestřává svoji vizi budoucích britsko-evropských vztahů. Na první pohled se v tomto ohledu nevymyká širšímu trendu, kdy se s přibližujícím referendem mnoho britských akademiků z různých disciplín a různého politického přesvědčení začalo aktivně zapojovat do veřejné debaty, týkající se budoucí účasti Británie v evropském bloku. Simms však mezi těmito hlasy vyniká neotřelostí, až kontroverzností svých názorů (které ostatně neventiluje pouze v této knize, ale i na různých konferencích,

seminářích apod.). Podle něj se současná spojená Evropa nachází v největší krizi od roku 1945. Je ohrožována jak externě (zejména stále agresivněji expansionistickým Ruskem a terorismem ISIS), tak vnitřně (nevřešenou ekonomickou krizí) a ve stávající podobě je odsouzena k zániku. Aktuální stav tak není ani v zájmu kontinentální Evropy, ani Británie, jejíž ekonomická prosperita a národní bezpečnost vždy závisela na stabilitě evropské pevniny.

Čerpaje inspiraci z myšlenek Winstona Churchilla, vyzývá Simms k radikální reformě EU a ke vzniku Spojených států evropských. Vůbec nejlepší by v jeho pojení bylo, aby eurozóna následovala vzor Velké Británie – popřípadě jejího imitátora, USA – a přistoupila k budování federálního systému podle britského modelu liberální, parlamentní vlády. Ve federaci by se přitom měla proměnit stejným způsobem, jakým v roce 1707 vytvořily Zákony o unii právní základ pro sjednocení Anglického a Skotského království. Takové Spojené státy evropské by měly mít jednotnou armádu v rámci NATO, jednotný jazyk (*lingua franca* Evropy by byla angličtina, přestože Simms částečně koketuje i s latinou a hebrejštinou), společnou dolní sněmovnu (*House of Citizens*), senát a přímo voleného prezidenta.

Podobně jako kdysi Churchill, ani Simms do své vize Spojených států evropských ostentativně nezahrnuje Velkou Británii. Zdůvodňuje to tím, že britská pozice *per se* – která mj. částečně vyvěrá z jejího vlastního delikátního „problému“ se Skotskem – představuje hlavní překážku federálnímu uspořádání v Evropě. Vznik silného a jednotného evropského superstátu bez participace Britů by byl nejen v zájmu Evropy, ale rovněž v zájmu Londýna. Británie by měla vítat a podporovat vznik Spojených států evropských, neboť ty by sloužily jejím dlouhodobým cílům – tedy eliminaci nebo přinejmenším redukcí nebezpečí přicházejících z kontinentu. S nově vzniklou federací by měla země udržovat úzké, privilegované a nadstandardní vztahy skrze NATO. Podle Simmse je žádoucí, aby vznik federální Evropy nastal co nejdříve, rozhodně před britským odchodem z EU.

Celkově je Simmsovo dílo zábavnou a čtenářsky poutavou monografií, která vyniká striktní argumentací a nabízí nápaditý (pro někoho i osvěžující) a zároveň fundovaný pohled na britsko-evropské vztahy. Publikace těží z odborné kapacity svého autora, jenž v ní šikovně kombinuje zajímavé historické reminiscence s neaktuálnějším děním. Z knihy přímo číší, že byla psána s entuziasmem, přičemž Simmsova argumentace dodává dílu rychlý spád. V neposlední řadě je vhodné zmínit, že kniha obsahuje i grafické pomůcky (mapky), které pomáhají čtenářstvu lépe se zorientovat v analyzované problematice.

Jaké má text slabiny? Ponechme nyní stranou možnost vzniku Spojených států evropských. Za současné politické konstelace je vysoce nepravděpodobné, že by většina členských států podpořila takto hlubokou politickou integraci. Čtenář či čtenářka může jen implicitně odvozovat, jakým způsobem by bylo možné Simmsův návrh uvést do praxe, neboť tím se autor vůbec nezaobírá.

Nasnadě je zejména výtka týkající se způsobu zpracování tématu, kvůli němuž lze Simmsův pohled na britsko-evropské vztahy považovat za zjednodušující, zkrslující a zavádějící. Skutečnost, že autor vývoj Anglie/Británie interpretuje výlučně prizmatem zahraniční politiky a do velké míry opomíjí roli vnítrousystémových faktorů (resp. jakýchkoli formativních faktorů mimo širší, evropský kontext) – tj. ekonomiky, společnosti, kultury, politického myšlení či migrace – ve vývoji a politice Británie, s sebou nevyhnutelně nese

úvahy o neúplnosti a pokřivení předkládané výpovědi. Čtenáři (zejména ti mimo Velkou Británii, ale nejspíše i někteří v jejím rámci) zřejmě pochybovačně pozvednou obočí nad Simmsovým přesvědčením, že britský model má být jedinou životaschopnou alternativou pro EU a že se Evropa má od Británie opravdu tolik co učit.

I přes uvedené výhrady je Simmsova široce pojatá *Britain's Europe* pozoruhodným počinem, jakkoli jeho závěrečnou část mohou někteří čtenáři označit za fantaskní. Jedná se o stimulující četbu kombinující umným způsobem historii a břitkou polemiku. Kniha nejenže staví nosné téma vztahů Velké Británie a EU (a tím i brexit jako takový) do nového, neotřelého světla, ale je k tomu navíc i velmi čtivá. Publikace je vhodná jak pro odborníky v oblasti historiografie, tak pro čtenáře a čtenářky mimo akademickou veřejnost. Jak tomu však už u stimulujících a originálních knih bývá, i zde platí, že ne se všemi Simmsovými tezemi a závěry budeme nutně souhlasit. Už jen vzhledem k současné situaci nám však lehce provokativní a odvážné názory tohoto cambridgeského historika nabídnou spoustu podnětů k přemýšlení a erudovaný podklad pro vlastní úvahy o budoucnosti Evropy.

Monika Brusenbauch Meislová

Martin NODL

Das Kuttener Dekret von 1409. Von der Eintracht zum Konflikt der Prager Universitätsnationen

(= Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, Bd. 51)

Aus dem Tschechischen übersetzt von Roswitha und Pavel Červíček.

Weimar – Wien, Böhlau Verlag Köln 2017, 404 s., 16 černobílých vyobrazení, ISBN 978-3-412-50565-3.

Sedm let po vydání knihy v češtině má nyní i čtenář v německy mluvících zemích k dispozici knihu zásadního významu. Pokud se doposud chtěl seznámit s proslulým Dekretem kutnohorským a s tím spojenou problematikou, musel sáhnout do starší literatury, například po studii Ferdinanda Seibta z roku 1957, Petera Morawa z roku 1986 či po disertaci Renate Dixové z roku 1988.¹ Jenom na okraj: Před několika lety dostali alespoň obyvatelé Lipska příležitost, aby se v malé, nicméně pozoruhodné výstavě archivu Lipské univerzity podívali na celý soubor originálních archiválií, které dokumentovaly dějiny Pražské univerzity druhé poloviny 14. a počátku 15. století, resp. současně i počátky univerzity v Lipsku, které těsně souvisely s Dekretem kutnohorským. K výstavním exemplářům, vypůjčeným z Prahy, patřil i notářský opis tohoto, v důsledcích dalekosáhlého dokumentu.

1 Ferdinand SEIBT, *Johannes Hus und der Auszug der deutschen Studenten aus Prag 1409*, Archiv für Kulturgeschichte 39, 1957, s. 63–80 (přetisk in: Ferdinand SEIBT, *Hussitenstudien. Personen, Ereignisse, Ideen einer frühen Revolution*, München 1987 (= Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Bd. 60); Peter MORAW, *Die Universität zu Prag*, München 1986; Renate DIX, *Frühgeschichte der Prager Universität. Gründung, Aufbau und Organisation 1348–1409*. Diss., Bonn 1988.

Není úkolem recenzenta, aby zde analyzoval a refletoval obsah Nodlovy monografie, což již po vydání českého originálu učinil v němčině např. Karel Hruza.² Zde jde naopak o to ukázat, v jakých bodech se originál a překlad shodují a kde se liší. V této souvislosti je nezbytné poukázat na skutečnost, že překlady důležitých historiografických prací z češtiny do němčiny jsou dosud výjimkou, i když monografie z pera českých autorů co do významu i recepce nesporně obohacují mezinárodní bádání.³

V této recenzi se zaměříme na knihu Martina Nodla o Dekretu kutnohorském, jež vyšla v roce 2010 v Praze, a coby výsledek autorova dlouhodobého výzkumu této problematiky došla velkého pozitivního ohlasu. Německý, mezinárodně financovaný překlad vydalo nakladatelství Böhlau. Na rozdíl od české předlohy je německý překlad doplněn podtitulem „Od svornosti ke konfliktu pražských univerzitních národů“. Takový dodatek je v Německu pravděpodobně nezbytný, protože význam a časové souvislosti této významné události tu nejsou zakotveny v širším historickém vědomí. Podtitul naznačuje směr vývoje vnitřních poměrů na pražské univerzitě od osmdesátých let 14. století do vydání Dekretu a projevení se jeho následků *pro domo* i pro okolní země. Popisované události se staly v době velkých změn mocensko-politické situace nejen v Českém království, ale i na mezinárodním fóru, a to v průběhu církevního rozkolu v západním křesťanství a za konfliktů vyplývajících z této situace.⁴

Nodl hned na počátku v krátkém úvodu naznačuje, jak se pro něj zrodilo a vyvíjelo téma monografie. Vysvětluje přitom také novotvar „univerzítán“. Možná, že v češtině používání tohoto termínu již našlo určitou akceptaci, překlad jako „Universitarier“ v němčině ale nepůsobí vhodně.⁵ V odborné literatuře se pro označení příslušníků středověké univerzity používá různých termínů, přičemž název je odvozen z latinského „*universitas magistrorum et scholarium*“ a nevztahoval se jen na pražskou univerzitu založenou Karlem IV.⁶ V literatuře o dějinách středověkých univerzit najdeme pro tuto skupinu výrazy jako „příslušníci univerzity“ anebo „příslušníci jednotlivých fakult“, dále

2 Srovnej recenzi: Karel HRUZA, *Bohemia* 52, 2012, s. 171–174.

3 Jako příklady překladů tématem i strukturou významných prací české medievisťky na tomto místě uvedme: František ŠMAHEL, *Die Hussitische Revolution* (MGH Schriften, sv. 43), I–III, Hannover 2002; Zdeněk SMETÁNKA, *Die Geschichte vom Bauern Ostoj. Alltag im mittelalterlichen Böhmen*, Rahden 2009; Martin WIHODA, *Die sizilischen goldenen Bullen von 1212: Kaiser Friedrichs II. Privilegien für die Přemysliden im Erinnerungsdiskurs*, Wien-Köln-Weimar 2012. Překlady německých knih z oblasti středověkých dějin do češtiny se objevují, pokud ne pravidelně, tak alespoň příležitostně: srov. exemplárně Ferdinand SEIBT, *Karel IV.*, Praha 1999 a Olaf B. RADER, *Friedrich II. Sicilan na císařském trůně*, Praha 2016.

4 Srov. např. Heribert MÜLLER, *Die kirchliche Krise des Spätmittelalters*, München 2012 (= *Enzyklopädie deutscher Geschichte*, sv. 90).

5 K použití tohoto pojmu srov. např. Petr ČORNEJ, *Reforma a revoluce (1402–1437)*, in: Pavlína Cermanová – Robert Novotný – Pavel Soukup (eds.), *Husitské století*, Praha 2014, s. 11–52 (termín „univerzítán“ zde na s. 19).

6 Srov. *Dějiny univerzity Karlovy*, sv. I: 1347/48–1622. Redaktor svazku: Michal SVATOŠ, Praha 1995. S ohledem na univerzitní pečetě srov. Heidrun ROSENBERG, *Das Siegel der Weisheit. Hobeitszeichen der Universität Wien aus dem 14. Jahrhundert*, in: Heidrun Rosenberg – Michael Viktor Schwarz, *Wien 1365. Eine Universität entsteht*, Wien 2015, s. 118–141.

„magistři, doktoři a studenti“, což ovšem charakterizuje i příslušnost k jedné (mj. sociální) skupině na půdě vysoké školy. Jinak autoři píší o studentech nebo o příslušnících jednotlivých fakult (třeba artistech), členech univerzitních národů, o graduovaných v případě, že jde o učitele na různých rovinách (bakaláři, magistři, doktoři). František Šmahel hovoří z hlediska právního postavení všeobecně o univerzitních příslušnících⁷, obdobně v německé literatuře Peter Moraw používá označení „Universitätsangehörige“ anebo „Universitätsmitglieder“, dále hovoří o univerzitních návštěvnících, což platí pro imatrikulované studenty, graduované atd.⁸ Podle našeho soudu se zdá, že společnost příslušníků univerzitní obce nejlépe popisuje „neutrální“ termín „Universitätsangehörige“. O tom psal nedávno i Frank Rexroth v příspěvku o nadační listině Rudolfa Habsburského pro Vídeňskou univerzitu v roce 1365.⁹

Škoda, že Nodl nenapsal pro německého čtenáře vlastní úvod, který by seznámil toto publikum s problematikou zkoumané látky a vysvětlil její význam zdaleka nejenom pro pražské univerzitní dějiny. Současně by bylo třeba německého čtenáře upozornit na literaturu, která vyšla od roku 2010, protože seznam literatury na ni neodkazuje.¹⁰ Problém vidím též v tom, že překlad v poznámkovém aparátu odkazuje výhradně na české originály standardních děl, i když německý čtenář má k dispozici překlady do němčiny.¹¹

Když Jiří Pešek konstatuje, že Dekret kutnohorský je tématem starých středoevropských dějin univerzit, které svým významem daleko překračuje hranice speciální disciplíny „History of Universities“, je to bezesporu správné.¹² V této souvislosti je třeba si

7 František ŠMAHEL, *Alma mater Pragensis. Studie k počátkům Univerzity Karlovy*, Praha 2016, s. 168–178 (zde s. 169).

8 P. MORAW, *Die Universität zu Prag*, s. 46n.

9 Srov. Frank REXROTH, *Planskizze für ein Luftschloss. Die Rudolfinische Stiftungsurkunde von 1365 und die Entstehung der Wiener Universität*, in: *Wien 1365* (viz pozn. 6), s. 14–27. Autor zde hovoří o příslušnících univerzity jako „phaffen, maister, studenten auch schuoler“ (s. 23).

10 Není úkolem recenzenta na tomto místě sestavit úplný přehled nejnovější literatury, ale upozorní alespoň na Enno BÜNZ – Tom GRABER, *Die Gründungsdokumente der Universität Leipzig (1409). Edition – Übersetzung – Kommentar*, Dresden 2010 (kniha obsahuje mj. rozsáhlý biografický seznam Lipských magistrů z roku 1409, přičemž je zřejmé, jak velký byl vliv pražských emigrantů (s. 48–76); F. ŠMAHEL, *Alma Mater Pragensis* (viz pozn. 7); TÝŽ, *Translatio studii: Prag – Leipzig 1409*. Dostupné z <https://www.archiv.uni-leipzig.de/wp-content/uploads/2011/11/smahel-festrede.pdf> (ověřeno 21. 7. 2017) – jde o slavnostní přednášku, kterou autor přednesl v Lipsku v listopadu 2011; Pavlína CERMANOVÁ, *Čechy na konci věků*, Praha 2013; Martin DEKARLI, *Kvodlibetní disputace Matěje z Kutna z počátku ledna 1409 a univerzitní otázka O pravém štěstí (Quaestio de vera felicitate) Jana Husa*, in: Jakub Smrčka – Zdeněk Vybíral (eds.), *Jan Hus 1415 a 600 let poté*, Tábor 2015 (= Husitský Tábor, Supplementum 4), s. 69–94.

11 Srov. např. František ŠMAHEL, *Die Hussitische Revolution* (viz pozn. 3); František ŠMAHEL – Gabriel SILAGI (eds.), *Magistri Hieronymi de Praga Quaestiones, Polemica, Epistulae*, Turnhout 2010 (Magistri Iohannis Hus Opera Omnia XXVIIa, Supplementum 1); Jiří KEJŘ, *Die Causa Johannes Hus und das Prozessrecht der Kirche*, Regensburg 2005.

12 Jiří PEŠEK, *Das Kuttenberger Dekret (1409) im Kontext der Epoche zwischen der Gründung des Prager Universitäts 1348 und dem Augsburger Religionsfrieden: einige Überlegungen zum Geleit*, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 49, 2009, s. 9.

položit otázku, jak význam dekretu charakterizuje německá medievistika? Martin Nodl ve své knize kriticky recpuje historické bádání různých vědeckých proudů od dvacátých let 19. století, kdy se Dekret kutnohorský stal předmětem vědeckých debat (Johann Theobald Helfert, František Palacký a další). Ty od samého počátku získaly charakter polemiky mezi německými a českými historiky. Dělo se tak především na půdě pražské univerzity, která byla nadto roku 1882 rozdělena na samostatnou německou a českou. V diskusi byla reflektována i soudobá státoprávní, politická i jazyková situace v českých zemích, tehdy součástí habsburské monarchie.

Mocensko-politické poměry v 19. století (zejména po ztroskotané revoluci roku 1848) byly v jistém smyslu zrcadlem komplikované situace na počátku 15. století v době vyhlášení Dekretu kutnohorského. Vysoká evropská, říšská a zemská politika se kolem roku 1400 mísila s vnitřní politikou univerzity a jejích národů i se sociálním, regionálním a ideovým vývojem univerzitní obce. Směs motivů, napětí a zájmů se na počátku století – v době církevního schizmatu s různými obediencemi – stala sudem prachu.¹³

Nodl naznačuje, že ještě v padesátých letech 20. století bylo společným jmenovatelem českých příspěvků k historii Dekretu kutnohorského konstatování, že čeští mistři přispěli ke zlomení dominance „reakčních“ zahraničních mistrů. Nodlova teze, že se za obhajobou změny hlasů na univerzitě a následujícího odchodu německých mistrů z Prahy skrývala v padesátých letech 20. století obhajoba vyhnání sudetských Němců v letech 1945–1946, je bezesporu správná, jak to mj. nedávno z jiné perspektivy ukázala monografie Jana Randáka, který důkladně analyzoval poměr mezi historií a politikou dějin v poválečném Československu.¹⁴

Poslední úsek v kapitole „Národ a ideologie“ (zde by bylo žádoucí doplnit slova „ve vztahu k Dekretu kutnohorskému“) nese titul „Renesance bádání o dějinách univerzity v šedesátých letech 20. století“. Autor tu však skicuje i výzkum v sedmdesátých a osmdesátých letech. Bylo by proto vhodné šíře kriticky reflektovat i příspěvek především Petra Morawa a Jürgena Miethkeho, který srovnával mj. počátky univerzit v Praze a v Heidelbergu. Oba odborníci se různými cestami věnovali otázkám raných dějin Caroliny. Odkaz na Morawa v této souvislosti najde čtenář jen v poznámkovém aparátu (pozn. 38 a 109) a v seznamu literatury.¹⁵

Překlad je velmi profesionální a zdařilý. Dvojice překladatelů Roswitha a Pavel Červíček mj. přeložila i monografii Zdeňka Smetánky „Legenda o Ostojoji. Archeologie obyčejného života“ do němčiny. Při práci na Nodlově knize byla podporována odborníkem pro středověké a raně novověké dějiny českých zemí Winfriedem Eberhardem.

Německé vydání knihy obsahuje celkem 16 vyobrazení, což je bohužel necelá polovina ilustrací oproti českému vydání, přičemž některá vyobrazení mají lepší kvalitu (notářský opis Dekretu kutnohorského, Liber decanorum z roku 1401). Škoda, že nebylo

13 Tamtéž, s. 11.

14 Jan RANDÁK, *V záři rudého kalicha. Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948–1956*, Praha 2015.

15 Peter Moraw v rozsáhlé studii o rané historii pražské univerzity odkázal na skutečnost, že Dekret kutnohorský zahájil „fázi agonie univerzity, jež trvala až do zrušení jejích privilegií Kostnickým koncilem a otevřeného výbuchu husitského hnutí (1417/19)“. Srov. P. MORAW, *Die Universität zu Prag*, s. 115.

převzato též vyobrazení seznamu mistrů, předsedších z Prahy do Lipska, uložené v Univerzitním archivu v Lipsku. Rozsáhlý poznámkový aparát (1031 poznámek) je tentokrát umístěn pod čarou. Jako přílohu čtenář dostává navíc německý překlad textu Dekretu, zpracovaný Winfriedem Eberhardem. Rejstřík v českém vydání obsahuje i vybrané věcné pojmy jako třeba burza, concordia nacionum, inkvizice, kancléř (univerzity) anebo kvodlibet, německý rejstřík se bohužel omezuje jen na osoby a místa.

Kniha vychází z disertace autora, obhájené v roce 2010. Nodlova monografie jako celek představuje velký vědecký přínos pro diskusi o problematice Dekretu kutnohorského v české i německé medievistice. Ukazuje, že na Pražské (třífakultní) univerzitě dlouhou dobu panovala svornost národních korporací, vyznačující se hledáním modu vivendi. Korporativní zájmy hrály mnohem větší úlohu než zájmy vědomě artikulované jako nacionální. Autor se snaží přesvědčivě vysvětlit, jak nacionální aspekty do minulosti přenášeli nejen sami aktéři střetu o platnost dekretu krále Václava IV., ale především většina moderních historiků. Monografie je dokumentem vědecké síly a argumentační schopnosti moderního českého dějepisce. Díky překladu se o tom může nyní přesvědčit také německý čtenář.

Nodl na základě rozsáhlé analýzy pramenů ukazuje, že emancipační hnutí univerzitních národů se vyhrloilo až od osmdesátých let 14. století, přičemž dlouhou dobu vládla tzv. *concordia nacionum*. Až ve svém „druhém životě“ Dekret kutnohorský sklouzával do úlohy zástupného argumentu v německo-českých vztazích. Platilo – obrazně řečeno – heslo „Cuius religio, eius opinio“ (religio přitom ve smyslu náboženství, tj. protestantismus rovná se národní příslušnost). Dnes je pohled na Dekret kutnohorský mnohem věcnější, zvláště díky syntetické a přesvědčivé monografii Martina Nodla, kterou má nyní k dispozici i německé publikum.

Thomas Krzenck

Petr VOREL

The War of the Princes. The Bohemian Lands and the Holy Roman Empire 1546–1555
Reno, NV USA, HHP – Helena History Press 2015, 272 s., VIII s. obr. příloh,
2 mapy, ISBN 978-1-943596-03-4.

Syntetické monografie českého historika Petra Vorla, profesora Univerzity Pardubice, si našly cestu do USA již podruhé. Zatímco v předchozí knize využil svých vynikajících znalostí numismatiky v sepětí s hospodářskými, politickým a kulturními dějinami, a originálním způsobem interpretoval půltisíciletou cestu od jáchymovské stříbrné mince k nejvýznamnější světové měně,¹ tentokrát se zaměřil na přelomové politické a válečné dění ve střední Evropě v polovině 16. století.

Autor zpracoval problematiku, kterou v uplynulých dvou desetiletích detailně prozkoumal s využitím velmi rozsáhlého souboru pramenů. V několika knižních publikacích

1 Petr VOREL, *From the Silver Czech Tolar to a Worldwide Dollar: The Birth of the Dollar and its Journey of Monetary Circulation in Europe and the World from the 16th to the 20th Century*, New York: Columbia University Press 2013.

a v řadě článků (vydaných převážně v češtině a němčině, ale také v angličtině) zveřejnil dílčí výsledky, a to s přednostním zřetelem k dějinám zemí České koruny. Americká monografie ovšem odráží také Vorlův dlouhodobý zájem o dějiny Římsko-německé říše, o její ekonomiku a finance, o reformy politického systému, parlamentarismus a strukturální proměny tohoto nadstátního útvaru na přelomu středověku a novověku. Je založena na množství primárních pramenů a dobových tisků, uložených kromě Česka v Německu, Rakousku a Velké Británii, a na stovkách titulů moderních edicí a literatury.

Kromě historiografického úvodu a závěru, bibliografie a rejstříků (osobního, zeměpisného a dokonce i věcného) je kniha rozčleněna do sedmi kapitol. Ty jsou pojaty v podstatě chronologicky, ale ve dvou rovinách se vztahem k tematice a prostoru, v němž se dobové konflikty odehrávaly. Prvé tři kapitoly nastiňují říšskou problematiku (vnitřní krize Svaté říše římské národa německého a pokusy o její řešení v letech 1530–1546; šmalkaldská válka; proměny v poměru sil od vítězství Karla V. přes knížecí rebelii po augsburský mír). Další trojice kapitol pojednává o souběžném dění v Českém království (specifické postavení ve střední Evropě první poloviny 16. století; vývoj v počátečním dvacetiletí vlády Ferdinanda I.; český podíl na šmalkaldské válce a stavovský odboj). Poslední, sedmá kapitola vystihuje dlouhodobé důsledky změn mocenské a ekonomické struktury české společnosti po roce 1547.

Tematice šmalkaldské války v souvislosti s nástupem a prosazením reformace byla již věnována obrovská literatura, především německá. Také o stavovském odboji v Čechách v letech 1546–1547 vzniklo již několik monografií, mezi nimiž vynikají práce Josefa Janáčka na české a Winfrieda Eberharda na německé straně, vydané téměř současně v letech 1984–1985.² Zatímco Janáček sledoval především politické aspekty dění, Eberhard se soustředil na konfesijní stránku. Za vedení Petra Vorla se uskutečnila v roce 1997 konference a roku 1999 vyšla publikace, která pojala odboj jako první krizi habsburské monarchie.³ Už v ní hlavní autor naznačil, že nové interpretační možnosti se otvírají při sledování této problematiky ve dvojnásobně rozšířeném kontextu – jednak směrem k financování raně novověkého státu, jednak ke srovnání českých zemí s celkem habsburské monarchie a Římsko-německé říše. Nynější americká publikace má proto vyšší ambice než jen přenést středoevropskou tematiku do anglofonního prostředí; jde totiž na prvním místě o zodpovězení otázek, které mají širší evropskou platnost. Při rozsahu a mnohotvárnosti látky lze v této recenzi upozornit pouze na některé z nich.

Petr Vorel se programově distancuje od vyhrocených stanovisek prohabsburské či protihabsburské literatury a snaží se ukázat jiný úhel pohledu na dění v polovině 16. století, a to exemplárně ze stanoviska Českého království. Nejde mu primárně o doplnění nějakých českých detailů do evropské mozaiky, nýbrž o věcný důkaz, že bez dostatečného zřetele k této části Evropy zůstává celkový obraz značně neúplný. Přitom českou pramennou základnu nikterak neidealizuje; naopak připomíná, že její podstatná část byla svými původci hned po

2 Josef JANÁČEK, *České dějiny. Doba předbělohorská, I/2 (1526–1547)*, Praha 1984; Winfried EBERHARD, *Monarchie und Widerstand (Zur ständischen Oppositionsbildung im Herrschaftssystem Ferdinands I. in Böhmen)*, München 1985.

3 Petr VOREL (ed.), *Stavovský odboj roku 1547. První krize habsburské monarchie*, Praha – Pardubice 1999.

porážce odboje zničena a že ucelené výklady současníků vznikly až po uzavření události. Přesto jsou tu kromě mnoha nepřímých svědectví jasná vyjádření vítězného panovníka (Akta všech těch věcí, 1547) i jeho hlavních oponentů – pražských měšťanů (Sixt z Ottersdorfu) a radikálních evangelíků (Jednota bratrská). Rozšíření evropského záběru o české prameny, které zahraniční literatura většinou přehlížela, je tedy spojeno s jejich znaleckou kritikou. Věcně kritický přístup je příznačný také pro Vorlovu práci s moderní historiografií. Nejde mu totiž o vyvracení názorů konkrétních autorů, nýbrž o odlišnou formulaci otázek a jiný analytický přístup k jejich řešení, zvláště ve vztahu k dějinám habsburské monarchie a Svaté říše římské.

Událostní stránka říšského vývoje v 16. století je již detailně zpracována, a to i v anglicky psané literatuře. Vorlův výklad se však vyznačuje tím, že vedle záležitostí politických, vojenských, církevních a strukturálních (postavení jednotlivých teritoriálních států) zdůrazňuje také aspekty ekonomické a navíc i vztah jednotlivých hráčů na říšské šachovnici k českým zemím. Charakterizuje politický systém Říše, v němž vznikla v podobě Šmalkaldského spolku paralelní mocenská struktura, vyjadřující zájmy luteránské opozice proti habsburskému panovníkovi a jeho katolickým spojencům mezi říšskými knížaty. I zde je pro autora příznačné, že osvětluje ekonomické základy spolku, včetně finančních příspěvků jeho členů na společné politické a vojenské akce; osvětluje jeho poměrně dobrou vnitřní organizaci, samostatnou zahraniční politiku a zajištění ekonomické převahy nad prohabsburskou částí Říše, což vytvářelo základy pro vznik nového státu spolkového typu, formovaného nezávisle na tradicích středověké Říše. Proti převaze katolíků na říšském sněmu se vytvořila svěbytná soustava opozičních luteránských institucí. Osvojila si právo nerespektovat takovou říšskou legislativu, která byla proti jejím zájmům, a uplatnila faktické *ius resistendi* proti Habsburkům.

Autor nepodává chronologický přehled událostí, ale objasňuje komplikovanou situaci v Říši modelově na dílčích konfliktech mezi císařem Karlem V. a Šmalkaldským spolkem. Právě jimi byla v první polovině čtyřicátých let 16. století testována vojenská a diplomatická připravenost k rozhodujícímu střetu. Stejně tak rozebírá míru soudržnosti spolku a naopak možnosti jeho narušení soudními hrozbami a korupcí ze strany Habsburků. Na rozdíl od většiny historiků, kteří se zabývají vojenskými a diplomatickými dějinami, uplatňuje Vorel detailní znalost finanční problematiky, a to nejen při uvádění disponibilních částek, ale také při hodnocení finančních toků a techniky převodu a směny peněz ve složitém prostředí mnoha lokálních měn na říšském území.⁴

Poměrně stručný, ale zřetelný výklad podává autor k diplomatickému zázemí šmalkaldské války. Oproti obvyklému zdůrazňování dvojí diplomatické fronty (konfliktní vztahy Habsburků s Francií a Osmanským impériem) klade P. Vorel důraz na Itálii, a to nejen ve vztahu k papežství, ale i k nově vytvářené mocenské základně v Parmském vévodství rodu Farnese. Vzhledem k tomu, že německá historiografie 16. století často nedoceňuje italské vlivy, podnikl výzkum také ve Státním archivu v Římě.

⁴ Tuto tematiku P. Vorel podrobně rozebral ve studii *Směnné kursy jako nástroj mocenské politiky v Římsko-německé říši počátkem čtyřicátých let 16. století*, Český časopis historický 112, 2014, s. 379–401.

V interpretaci válečných konfliktů sice nemohou chybět údaje o přesunech vojsk a krvavých střetech, ale ve Vorlově podání se dostávají do popředí finanční problémy v duchu všeobecně uznávané rané novověké zásady *pecunia nervus belli*. Autor vystihuje kroky císařské diplomacie zejména jako snahu ušetřit peníze zajištěním neutrality sousedů (Polsko, Dánsko, Francie) a získat finance či přímo žoldnéře mezi spojenci nebo postupně kapitulujícími nepřáteli. Na finančním základě je přesvědčivě vyložena zdržovací taktika císaře Karla V., mj. při vysávání rezerv jihoněmeckých říšských měst. Stejně tak se stávají další tažení až po rozhodující bitvu u Mühlberka v dubnu 1547 především otázkou zdrojů – finančních, potravinových a samozřejmě lidských, přesněji řečeno žoldnéřských, a to bez ohledu na jejich konfesijní příslušnost.

Vorlova interpretace důsledků dočasného vítězství Karla V. nad Šmalkaldským spolkem kromě shrnující bilance (věznění, peněžní tresty, emigrace) hodnotí především pokus o církevně politické řešení rozporů mezi katolíky a protestanty augsburským intermem (1548). Autor tu dokládá přímou inspiraci říšské normy basilejskými kompaktáty (1436) a prokazuje středoevropský dosah již sto let starého, ale v Čechách formálně stále platného kompromisu jako nástroje k udržení katolicismu v době jeho defenzivy. Zároveň ukazuje, že odlišné poměry v Říši a hlavně nedostatek několikagenerační zkušenosti s multikonfesijním soužitím od počátku znemožňovaly trvalejší přijetí tohoto v podstatě archaického řešení. Celkové hodnocení vlády Karla V. vyznívá v recenzované knize negativně jako doba, kdy byla Říše vtažena do španělských snah o světovládu a těžce za to zaplatila nepřátelskými vpády na své území, zpusťšením a ekonomickým vyčerpáním.

S výkladem říšské historie se neustále prolíná paralelní pojednání o vývoji českých zemí, které však nutně zasahuje hlouběji do minulosti. Se zřetelem k zahraničnímu čtenáři Vorel definuje základní pojmy (Koruna Království českého, česká „vnější léna“ na říšském území, utrakvismus, Jednota bratrská atd.), osvětluje výlučné postavení Českého království v Říši a důsledky, jež odtud vplynuly pro „velmocenské“ myšlení české šlechty. Instruktivní je jeho výklad o náboženském vývoji a stavovské struktuře českých zemí v 15. a první polovině 16. století; názornost tohoto výkladu se zvyšuje tím, že specifické rysy českých zemí jsou vystiženy v synchronní konfrontaci s vývojem na říšském území. Zvláště důležité je, že autor předkládá vlastní interpretaci státoprávního vztahu českých zemí k Říši. Nastiňuje bohocentrickou koncepci Římské říše, kterou vytvořil Karel IV., a poté její proměny v průběhu 15. století. Oproti představám rozšířeným v západní historiografii dokládá včlenění českých zemí z říšského svazku na základě nové organizace finanční správy a kurfiřtského kolegia, což bylo potvrzeno na říšském sněmu ve Wormsu roku 1495 (kartografické znázornění na s. 10). Pro českou stavovskou reprezentaci se Římsko-německá říše stala sousedním státem, s nímž nepojily české země žádné právní vazby s výjimkou kurfiřtského hlasu českého krále při volbě říšského panovníka.

Přes odlišné státoprávní vymezení se vztahy k říšskému prostředí, a to nejen ze strany českého krále, ale i ze strany šlechty v 16. století zintenzivňovaly, což P. Vorel oprávněně dokládá účastí šlechticů z Čech a Moravy na říšských sněmech. Nepřijížděli jen jako součást panovníkova doprovodu a jako pozorovatelé, ale také jako účastníci společenského života, který je vtahoval do sítí habsburské politiky. V monografii zmiňovaný říšský sněm v Augs-

burgu roku 1530, kde došlo k navázání sňatkové aliance mezi předními aristokratickými rody Čech a Rakous (Rožmberků a Rogendorfů), je v tomto ohledu dobrou ukázkou cílevědomé politiky Habsburků, která mohla být do textu zapracována.

Pokud je konfliktní situace z let 1546–1547 pokládána za první krizi habsburské monarchie, znamená to, že je nutno vycházet z účelnosti, či naopak ztroskotání integračních tendencí po vzniku česko-rakousko-uherského soustátí. Autor charakterizuje zásahy Ferdinanda I. do práv jednotlivých stavovských korporací, strukturální změny (na úrovni královských měst a regionálních sjezdů nižší šlechty) a také ovládnutí hlavních finančních zdrojů. V tomto ohledu je podstatné vystižení postupu Ferdinanda I. při reorganizaci českého mincovnictví a mezinárodního obchodu se stříbrem; neboť export obrovského množství stříbra, které bylo do roku 1528 vyváženo z Jáchymova na trh s drahými kovy v Lipsku, byl králem přeorientován do Augsbuřku a Norimberku, což znamenalo přesun obchodních zisků ze Saska do oblasti ovládané jihoněmeckými finančníky – zároveň věřiteli Habsburků.

Petr Vorel vystihl rovněž dva typy „nátlakových modelů“, které panovník používal vůči potenciálně opoziční šlechtě. Zatímco výchova mladých šlechticů službou u královského dvora byla v habsburském prostředí obecně rozšířena, druhá forma nátlaku byla specificky aplikovatelná v Českém království. Panovník využil skutečnosti, že v pohusitských Čechách byla značně rozšířena zástavní držba panství; s odkazem na pokles reálné hodnoty měny nutil šlechtice – zástavní držitele panství – ke zvyšování nominální hodnoty nemovitostí, což mu přinášelo velké finanční zisky formou nevratného úvěru. Tyto a další použité postupy obohacují katalog metod, jež byly používány při prosazování absolutistických forem vlády v raně novověkých evropských státech.

V interpretaci předpokladů pro střet stavů s panovníkem roku 1546 autor důmyslně rozplétá složité předivo diplomatických vztahů v trojúhelníku či dokonce čtyřúhelníku mezi českým králem, českým sněmem a Saskem (resp. jeho kurfiřtskou a vévodskou částí), což je téma závažné, ale v dosavadní literatuře nedostatečně zohledněné. Vyplyvají z něho střety zájmů i na vnitropolitické (sněmovní) rovině, mj. mezi šlechtickými stavy a královskými městy jakožto subjekty dotčenými mezinárodním právem.

Neméně komplikované bylo pozadí svolání zemské hotovosti, která měla zasáhnout za českými hranicemi, a jeho právní zdůvodnění (údajná snaha bránit *feuda extra curtem*). I zde proniká autor za obecná konstatování o vlastnických sporech a detailně sleduje majetkové zájmy zúčastněných stran z české a saské strany. Vystihuje nejen majetkové proměny v důsledku sekularizace klášterních statků (na příkladu sporného kláštera Dobroluk v Dolní Lužici), ale také měnové pohyby (úroky a směnné kursy), které se promítly do nároků sporných stran a přispívaly k jejich neschopnosti dosáhnout smírného řešení. Jde o zdánlivé detaily, ale teprve jejich důsledné osvětlení umožňuje pochopit reálnou motivaci přízemních majetkových sporů, které přerůstaly do válečných konfliktů nebo k nim přinejmenším poskytovaly záminku.

Autor vysvětluje spletité lenní svazky menších říšských teritorií k Českému království a tajnou smlouvu z října 1546 mezi Ferdinandem I. a Mořicem Saským, jejíž dosažení bylo podmínkou společných válečných akcí proti Janu Fridrichovi Saskému. Petru Vorlovi se podařilo přehledně objasnit rovněž rozdíly v panovnické a stavovské interpretaci právních předpisů, které se týkaly vojenské mobilizace na prahu válečného konfliktu; zároveň ukázal, že strik-

ní přístup krále k využití mimořádných opatření a hrozba hrdelními tresty za neúčast v obraně země byly kontraproduktivní a stávaly se dalšími roznětkami opoziční činnosti.

Značná pozornost je v knize věnována komunikaci účastníků opozičních schůzek, jež se odehrávaly v prostředí šlechtickém (například na zámku v Pardubicích pod záminkou kohoutích zápasů) i městském (v univerzitním Karolinu místo na radnici). Autor sleduje zpravodajskou síť a obtíže se sdělováním aktuálních informací, zejména v době válečných operací a obav z panovníkových sankcí. Vystihuje politické postupy, příznačné pro polovinu 16. století, a charakterizuje českou politickou kulturu jako schopnost řešit vnitřní spory jednáním, nikoli válkou, což přičítá zkušenostem z husitského a pohusitského období. V obecné rovině rozlišuje autor tři roviny komunikace, jak se uplatňovaly v době odboje: neformální schůzky; agitace ve prospěch kolektivního postupu opozice; jednání zemského sněmu neoficiálního (březen 1547) a řádného (duben 1547).

V této souvislosti se stalo klíčovou otázkou uplatnění stavovského kolektivismu, neboť pokud stavovské korporace vystupovaly svorně, byly pro panovníka takřka nepřekonatelným protivníkem. Vorel ostatně uvádí, že pokud by byla stavovská opozice v rozhodném okamžiku využila vojenský potenciál Českého království, mohla zajistit převahu a vítězství kterékoli z válčících stran. Dosahování svornosti v kritických situacích bylo ovšem pro stavy – vzhledem k jejich rozporným zájmům – Achillovou patou. Tuto skutečnost prokázal i příběh českého stavovského odboje, což Vorel doložil na klíčovém dokumentu stavovského spolku – „Přátelském snešení“. Proto má rozbor této dohody o společném postupu vůči králi zásadní význam.

Petr Vorel přesvědčivě identifikuje dvě odlišné verze takto nazvaného dokumentu, z nichž první (z února 1547), rozšiřovaná tiskem, byla obsahově užší a méně radikální než verze druhá (z března 1547), v době vzniku z bezpečnostních důvodů utajovaná a v dosavadní historiografii jednostranně zdůrazňovaná. Jednání o tom, kdo se svou pečeti připojí k tomuto kritickému stanovisku vůči politice krále Ferdinanda I., nebylo zdaleka jen záležitostí svobodné vůle jednotlivých šlechticů a měst, ale také výsledkem skryté manipulace; jen proto se mohli k „Přátelskému snešení“ připojit čelný, cílevědomě zprostředkující aristokrat Jan z Pernštejna a dokonce i někteří královí exponenti, kteří se snažili brzdit radikalismus odbojné šlechty.

Nový výklad vnáší racionalitu do zdánlivě nelogického jednání stavů rozdílných politických orientací. Většina z téměř dvou tisíc signatářů se totiž připojovala k mírné verzi, která nepředstavovala pro královskou vládu v Čechách vážné nebezpečí. Tímto rozbohem P. Vorel dospěl k jasnějšímu vystižení povahy politické komunikace ve stavovské společnosti. Třebaže individuální členové stavovských korporací byli formálně pokládáni za rovnocenné, fakticky mezi nimi existovala hierarchizace daná majetkovým potenciálem (a případně starobylostí rodu), ale také iniciativností, aktivitou a vlivem ve veřejném dění. V dramatických událostech roku 1547 se chopili iniciativy radikální představitelé bratrské šlechty, kteří prosazovali své názory i zájmy a formulovali společná stanoviska. Ostatní šlechtici a představitelé královských měst se k nim různým způsobem připojovali, ale při tom vůbec nemuseli mít přístup ke stěžejním informacím; popřípadě se k nim připojovali tak, aby mohli narušením jednoty zablokovat radikální postoje. V tomto smyslu nabádá Vorlova interpretace k velké opatrnosti při nakládání s programovými dokumenty raně novověkého stavovství a ke kritickému posuzování zjednodušujících konstrukcí „politické komunikace“ v současné historiografii.

Recenzovaná monografie nabízí řadu dalších témat obecného dosahu, jakými jsou kupříkladu klíčová role stříbra v evropské válečné ekonomice předtím, než se místní zdroje vyčerpaly a byly nahrazeny přílivem drahých kovů z Ameriky, organizace žoldněských vojsk a jejich financování na raně novověkých válčistiích, úloha českých žoldněřů na zahraničních bojištích, nebo najímání důstojníků a vojáků bez ohledu na jejich konfesi i v době „náboženských válek“.

Souhrnné hodnocení událostí z poloviny 16. století je střízlivé, stejně jako celá kniha. Petr Vorel nenavazuje na starší koncepci porážky královských měst z roku 1547 jako předstupu ně katastrofy stavů na Bílé hoře (1620); naopak ji zařazuje mezi cílevědomá opatření první generace Habsburků, kteří se snažili vyřadit města v Rakousích, Španělsku a Nizozemí z politického života a podřídit si je jako spolehlivý zdroj financí. Autor zvýrazňuje kompromisní jednání Ferdinanda I. vůči šlechtě, jímž byl zaveden bipolární systém panovník-šlechta na místě dřívějšího soupeření šlechta-města. Zároveň ukazuje důsledky potlačení měst v Čechách a v Horní Lužici, které pomohlo králi zabránit kolapsu státních financí ve středoevropské monarchii (samotný zisk zhruba milionu zlatých rýnských v hotovostně placených pokutách činil přibližně dvojnásobek částky, kterou král vynaložil ze svých prostředků na vedení šmalaldské války). Zisk však byl i dlouhodobý, neboť umožnil proměnit soustavu daní placených z českých zemí způsobem, který vcelku uspokojoval panovníka a pokrýval značnou část výdajů na války s osmanskou expanzí v Uhrách. Reálná politika vedla však Ferdinanda I. ke stabilizaci situace, která ve druhé polovině 16. století prospěla i českým zemím.

Velkou předností knihy je její čtivost. Nespočívá jen ve Vorlově úsporném vyjadřování – jiný autor by jistě dokázal napsat o stejném tématu několikanásobně rozsáhlejší text, ale sotva by rozšířil okruh podstatných témat. Toto literární dílo udrží pozornost především proto, že promyšleně kombinuje jak tematiku politickou, církevní a vojenskou, tak i finanční a diplomatickou s charakteristikou hlavních postav a typických vrstev vtažených do konfliktu (vojenská šlechta, obyvatelé říšských měst, luteránské duchovenstvo, nemanželští potomci panovníků jako figury na politické šachovnici). Výklad J. Janáčka, dostupný ovšem jen v češtině, byl podrobnější, spíše událostní, s důrazem na pohled z Čech, hodnotící úspěšnost či naopak nezdar politických kroků jednotlivých politických aktérů. Naproti tomu stručnější Vorlova interpretace, aniž by popírala vyprávění příběhu, jde spíše po problémech, jež v souvislosti s odbojem a válečným konfliktem vznikaly. Z tohoto hlediska je pro zahraničního čtenáře přiměřenější, a to dokonce i ve vložených analytických mikrosondách.

Knihy se navíc vyznačuje elegantní sazbou, názorným kartografickým zvýrazněním prostorových souvislostí a kvalitní reprodukcí portrétů protagonistů a heraldických symbolů, převážně na základě bohaté numismatické sbírky Východočeského muzea v Pardubicích. Drobné překlapy (*vivente imperatore*, s. 16; *Lussetia* místo *Lusatia*, s. 19; *Farnesse* místo *Farnese*, s. 39) nenarušují smysl sdělení, případně jsou uvedeny na pravou míru v rejstříku.

Monografie Petra Vorla znamená podstatný příspěvek k poznání českých a středoevropských dějin v angloamerickém prostředí. Zároveň významně obohacuje literaturu o evropské historii 16. století, zejména ve vztahu k Římsko-německé říši a habsburské monarchii. Specialistům na toto období by v žádném případě neměla uniknout.

Jaroslav Pánek

Matthew McLEAN – Sara BARKER (edd.)

International Exchange in the Early Modern Book World

(= Library of the Written Word, vol. 51)

Leiden – Boston, Brill 2016, ISBN 978-90-04-31663-8 (e-book).

Sborník, vydaný univerzitou v St. Andrews v rámci ediční řady „Library of the Written Word. The Handpress World“ přináší kolekci příspěvků z konference, která byla roku 2013 zorganizována v rámci projektu „Universal Short Title Catalogue“ (USTC). Jeho cílem je vytvoření souhrnné databáze evropských tisků od počátku knihtisku až do sklonku 16. století. Projekt, jehož původní záměr se týkal sestavení speciální databáze francouzských náboženských tisků, se postupně začal rozrůstat: dnes zachycuje i produkci Španělska, Portugalska a Nizozemí a neomezuje se pouze na tisky náboženské. V rámci projektu se od roku 2008 konají pravidelné konference, které se věnují tématům z dějin raně novověké knižní kultury a výsledky těchto jednání jsou následně publikované ve zmíněné ediční řadě. V čele projektu i ediční řady stojí přední badatel tématu evropské reformace Andrew Pettegree, který svůj badatelský zájem orientoval v posledních letech v souvislosti s uvedeným projektem na oblast raně novověké knižní kultury.

Soubor studií sborníku se zaměřil na téma mezinárodní výměny ve světě knihy raného novověku. Tematická skladba příspěvků byla do značné míry určena výběrem účastníků akce, kteří se rekrutovali z řad spolupracovníků projektu USTC nebo z akademických pracovišť zemí, v nichž se v tomto rámci provádí výzkum. Teritoriálně se tak sborník vyhýbá celé střední a východní Evropě.

Zpracováním problematiky mezinárodní výměny editoři sborníku metodicky navázali na populární koncept kulturního transferu. Ten byl v devadesátých letech 20. století přenesen z oblasti literární vědy a lingvistiky právě do knihovědných studií, respektive do výzkumu dějin knihy v rámci nové kulturní historie.¹ Kulturní výměna představuje v podání editorů předpoklad pro vlastní proces kulturního transferu v oblasti knižní kultury. Tištěná materie se především v počátcích knihtisku pohybovala po evropských trzích i mezi čtenáři po cestách, určených vše ovládajícími komerčními ohledy, aniž by významně respektovala hranice zemí a později hranice konfesijní. Cílem sborníku se měla stát identifikace těchto cest a způsobů, jimž raně novověká kniha překračovala národní, konfesijní, jazykové a kulturní hranice. Sledování výměny tisků mezi městy, trhy, ale i obchodníky a zákazníky, nabídka, která reflektovala odlišný vkus a záliby spojené s jiným místním, etnickým, ale i kulturním zázemím, to vše mělo odhalit, jak úspěšný tento proces byl a zda k němu vůbec docházelo. Výměna v oblasti tištěné knihy je ovšem i v tomto sborníku chápána také jako výměna mezi jazyky, kulturami, konfesemi, školskými zařízeními a intelektuální společností. Jejimi aktéry se měli stávat nejen obchodníci, ale např. i diplomaté, sběratelé, překladatelé a řada dalších subjektů. Ve výsledku tak publikace

1 Srovnej k metodice těchto výzkumů Katharina MIDDELL – Mathias MIDDELL, *Forschungen zum Kulturtransfer: Frankreich und Deutschland, Grenzgänge*, Beiträge zu einer modernen Romanistik 1, 1994, s. 107–122.

čtenáři přibližuje mobilitu raně novověké knižní produkce, která se flexibilně přizpůsobovala řadě specifických podmínek.

Sborník je rozčleněn na čtyři základní tematické okruhy. První soustředil studie k meritornímu tématu knižní výměny, tj. mezinárodnímu knižnímu obchodu – obchodu „bez hranic“, jak avizuje podtitul. Pět příspěvků tu dokumentuje některé z podstatných aspektů praxe raně novověkého trhu s knihou. Valetina Sebastiani tematizuje pohyb knih mimo komerční systém obchodování prostřednictvím formující se skupiny evropských intelektuálů – *res publica literaria*, a to na známém příkladu aktivit Erasma Rotterdamského, který využíval sítě této komunity k propagaci i distribuci přednostně svého díla, tištěného u basilejského tiskaře Johanna Frobeny. Na základě metodických postupů klasické knihovědy, tj. historické bibliografie doplněné o studium paratextů, ale i dobové korespondence a dalších archivních materiálů, je vykreslen dobový impakt Erasmoveho díla na evropském knižním trhu, především jako výsledek jeho individuálních aktivit. Ty reprezentovaly specifické postupy i v rámci distribuce další tiskařské produkce Frobenovy dílny, která se většinou opírala o standardní obchodní aktivity.

Problematiku tisků, které – byť vznikly mimo nejvýznamnější centra knihtisku i knižního obchodu – měly svým obsahem i jazykovou formou ambice nalézt ohlas na mezinárodním trhu, přináší příspěvek Caroline Duroselle-Melish. Ta zaměřila pozornost na rozsáhlé přírodovědné encyklopedické dílo *Ulisse Aldrovandio*, vytištěné poprvé v Boloni, které si záhy získalo popularitu i na evropském trhu a stalo se proto předmětem zájmu o jeho reprinty. Ty vyšly souběžně znovu v Boloni a ve Frankfurtu nad Mohanem. Na jejich příkladu autorka dokládá, jak vypadala praxe přetisků raně novověké produkce. Tiskaři k reprintům sahali krátce po vytištění populárních tisků, bez ohledu na to, zda byla díla zajištěna původními privilegii. Reprint pak měl s textem i originální typografickou výbavou předlohy jen velmi volnou vazbu a řídil se zejména aktuální komerční strategií, vycházející vstříc nárokům i vkusu potencionálních zákazníků. Tento příspěvek dokládá i skutečnost, že periferní středisko knihtisku, jako byla Bologna, mohlo tisknout produkci se záměrem oslovit evropského čtenáře, zatímco reprint stejného díla v mezinárodním centru knižního obchodu Frankfurtu mohl hledat čtenáře spíše prostřednictvím provinční distribuce.

Konkrétní praxi obchodování s knihou na mezinárodní úrovni představila Angela Nuovo v příspěvku věnovaném italské kupecké rodině Gabiano. Její působení, které autorka rekonstruuje na základě dochované korespondence připojené na závěr příspěvku ve výběrové edici, zahrnovalo především Benátky, Florencii a Lyon. Rozbor korespondence doložil budování sítě obchodních vztahů, které rodinné podnikání povznesly na mezinárodní úroveň a současně přispěly k užšímu a intenzivnějšímu propojení knižních trhů ve výše uvedených městech.

Tématem hned dvou studií, věnovaných mezinárodnímu knižnímu trhu v raně novověku, se stala osobnost Christophe Plantina, tiskaře, nakladatele i obchodníka s knihou, jehož antverpská firma provozovala pobočky v Leidenu a Paříži. Benito Rial Costas se zaměřil na konkrétní projekt Plantinova nakladatelství, které mělo v potridentském období na zakázku španělského dvora vydávat základní liturgické tisky pro španělský trh. Záměr dvora, vedený konfesijně-politickými důvody, ale i komerční strategie firmy, která se

dlouhodobě bezpečně a úspěšně pohybovala v síti mezinárodního obchodu s knihou, narazil ovšem na negativní reakci místního trhu, respektive španělského kléru, ovlivněného starší liturgickou praxí. Otázkou tiskařských a obchodních aktivit Plantina ve Francii se zabýval příspěvek Nalcolma Walsbyho, kterému se podařilo dokumentovat, jak se tento tiskař dokázal v ediční strategii (na rozdíl od španělského projektu) úspěšně přizpůsobovat specifickým potřebám francouzského trhu a požadavkům místních obchodníků i distributorů knih, a to včetně formální výbavy tisků.

Kapitola věnovaná knižnímu obchodu v 16. století ukázala na několika typových příkladech významných tiskařů, obchodníků s knihou i autorů cesty, jimiž se tištěná kniha dostávala ke svému čtenáři. Významnou roli přitom hrály jak formální, tradiční trasy dálkového obchodu, tak neformální vztahy mezi dobovou intelektuální elitou, ale i mezi obchodníky. I jim pomohla v komerčních vztazích řada osobních či dokonce rodinných vazeb k efektivnějšímu umístění titulů i na poměrně vzdálené trhy.

Druhý celek studií se zaměřil na knihy jako nositele reflexe kulturní a politické výměny. Tento záměr naplnil především příspěvek Zsuzsy Barbarics-Hermanik o bilaterální kulturní výměně mezi habsburskou a otomanskou říší. Tisky se v obou prostředích ve vazbě na panovnické dvory staly v první řadě prostředkem transkulturní výměny a nikoliv očekávaným nástrojem propagandy. Nejednalo se ovšem o prvoplánové zprostředkování textů „opačného“ tábora, ale o poměrně složitý proces jejich adaptace (překlady), či zakomponování do domácí knižní produkce.

Význam překladů podtrhl i příspěvek Niny Lamal, která poukázala na praxi jejich vzniku. Tu prezentuje především jako proces adaptace textů pro odlišné podmínky té které čtenářské obce. K analýze si autorka vybrala dvě historiografická díla, věnovaná jedné z událostí třicetileté války, zpracovaná dvěma autory s odlišným náboženským (katolickým a protestantským) zázemím. Obě díla vycházela i v prostředí opačné konfesijní orientace, pro něž byla připravena překlady a edičními zásahy vydavatelů, které ovšem jen zcela výjimečně zasahovaly úpravami přímo do textů. Uzpůsobení tisku se koncentrovalo do paratextů – zejména předmluv, v nichž se dostalo čtenáři vysvětlení, jak uvedená díla „číst“.

Kapitolu uzavírá text Marka Geldolfa o speciální kategorii tisků – militarii, a to v Anglii 16. století. Vojenské příručky, jejichž tištěná produkce plynule navázala na díla rukopisná, změnily v době raně novověké své obsahové zaměření. Jejich obsah, ale i forma již neměly v první řadě zprostředkovat praktické znalosti vojenského umění, ale jejich sdělení směřovala k šíření nové „vojenské kultury“ v podobě nikoliv výhradní kompetence vyšší šlechty. Na rozdíl od výše zmíněných příspěvků nešlo však o proces kulturní výměny, spíše o kulturní přenos, spojený s politickým vývojem země jejich vzniku.

Třetí kapitola obrací pozornost čtenáře k problematice knihoven, ať už vznikaly jako sbírky knih, nebo byly majiteli skutečně čtenářsky využívány. Uvedený metodický problém výzkumu dobových knihoven, tj. zda díla v nich shromážděná byla také skutečnou četbou, však žádná ze tří studií, zařazených v tomto oddíle, neřeší. Shanti Graheli předkládá typový rozbor raně novověké intelektuálské právnícké knihovny, jejíž část (220 titulů, asi 10 % původního obsahu) je dnes uložena v městské knihovně v Grenoblu. Rozbor jejich provenienčních znaků umožnil rekonstruovat nejen její vývoj a strukturu čtenářských

zájmů majitele, ale také zjistit, jakými cestami získával v jednotlivých etapách svého života knihy, publikované po celé Evropě. Řada zjištění týkající se struktury čtenářských zájmů i způsobů získávání publikací (nákupy novinek i titulů ze sekundárního trhu s antikvárními knihami, dary od přátel, či autorů některých děl, vazby na konkrétní knihkupecké firmy) byla odrazem obvyklé praxe spojené s intelektuální vrstvou společnosti.

Výzkum knihoven, založený na dobových inventářích přibližuje studie Giovanni Granata, která na jejich základě analyzuje obsah řádových sbírek v Itálii ve druhé polovině 16. století. Soupisy těchto církevních knihoven vznikaly po tridentském koncilu z cenzurních důvodů a měly na základě aplikace nově sestaveného indexu zakázané literatury zaznamenat obsah nejen řádových sbírek, ale i individuálních kolekcí členů jednotlivých řádů. Rozbor obsahu uvedených knihoven dokumentuje význam místních tiskařských officín pro trh s náboženskou literaturou a současně značnou regulaci dovozu zahraničních titulů, ovlivněnou intenzivním nástupem protireformace.

Z celku studií věnovaných tvorbě knihoven a kultuře čtení s oporou v pramenném výzkumu vybočuje tématem i kvalitou příspěvek Vrendana Dooleye, který prezentuje formou eseje obecné úvahy o čtenářství žen. Činí tak na základě drobné vlastnické poznámky v titulu, jenž z hlediska formálního napodoboval styl Boccacciova Decameronu. Jeho majitelka, nebo čtenářka, pocházející patrně z Florencie, zanechala v uvedené knize pouze své jméno, a to nikoliv jak bylo obvyklé na úvod knihy, ale zcela výjimečně uprostřed svazku. Tyto skutečnosti „inspirovaly“ autora eseje k úvahám o získávání knih, struktuře četby i „specifickém“ způsobu četby žen v 16. století. Úvahám však schází jakákoliv opora v pramenném výzkumu, respektive ve znalosti elementární literatury k tomuto tématu.

Závěrečná kapitola přináší několik literárně vědných studií, které se soustředily na otázku pohybu literárních textů, hudebnin a dramát napříč Evropou. Stěžejní otázkou se stal sám překlad této materie, ať už byl vnímán jako konkrétní jazykový převod, či adaptace kulturní nebo konfesijní, tj. úprava textu s ohledem na kulturní a konfesijní odlišnosti lokálních trhů. Matthew Laube se věnoval tiskařské produkci heidelberského kalvínského tiskaře Jerome Commelina, v níž sehrávaly významnou roli hudebniny. Jeho nadkonfesijní přístup k výběru tisků pro ediční program i profesní kontakty s autory, tiskaři, obchodníky, ale i zákazníky, které rovněž nebyly determinovány striktně konfesijně, dokumentují, že v Evropě sklonku 16. století tisk, distribuci a recepci hudebnin ovlivňovalo jejich konfesijní zázemí jen omezeně. Tiskaři této skutečnosti napomáhali i tím, že pokud už předpokládali komplikace z důvodu jednoznačné konfesijní identifikace tisku, upravovali, či přímo fingovali impressa, či využívali strategii dedikací a předmluv. Nadkonfesijní přístup k tisku hudebnin v raně novověké Evropě formoval mezinárodní obchod, jehož prostřednictvím byly nototisky distribuovány bez ohledu na státní a konfesijní hranice.

Existenci mezinárodního trhu s hudebninami, který přetrvával i v 17. a 18. století, potvrzuje i Huub van der Linden. Na příkladu tisku a distribuce této produkce z jedné ze severoitalských firem rekonstruuje oběh italských hudebních tisků na evropském trhu, přesněji řečeno v jeho segmentu, který obsáhl habsburskou říši, německá území a Švýcarsko. Pramenná studie vychází z výzkumu inventářů církevních a šlechtických knihoven z uvedených

teritorií a ukazuje na významnou zprostředkovatelskou úlohu při distribuci italských hudebnin několika evropských nakladatelských domů (např. Endterové v Norimberku).

Na specifickou skupinu dramatických textů zaměřil pozornost Anston Bosman, jehož metodicky ambiciózní studie v úvodu slibovala rekonstruovat oběh tištěného dramatu ve vazbě na jeho reálné provozování v oblasti severní Evropy. Dramata prezentuje studie jako média, zprostředkující šíření idejí napříč kulturními oblastmi. Raně novověké drama mělo putovat Evropou podobně jako hudební texty bez ohledu na hranice států. Autor však tuto skutečnost reálně dokumentuje pouze na příkladu anglických kočovných společností, putujících v raném novověku severní Evropou s texty, které byly překládány a uzpůsobeny vkusu místního publika. Nezaznamenává však reálný ohlas těchto aktivit.

Téma překladu a jeho role při zprostředkování literatury se objevuje i ve dvou závěrečných studiích. Alina Laura de Luca sleduje překlady jednoho ze základních děl antické tradice – Catullovy lyriky, které se začaly intenzivněji objevovat od dvacátých let 16. století. Zaměřuje se jak na překlady do národních jazyků, tak do středověké latiny, které vycházely v Itálii, Anglii a Francii. Na základě důkladného lingvistického rozboru uvedených překladů autorka doložila „kreativní“ práci překladatelů s textem, v němž vynechávali či přepracovávali zvláště morálně závadné pasáže. Studie ovšem neřeší konkrétní důvody tohoto postupu ve vazbě na situaci knižního trhu, pro nějž byly určeny. Proto lze její závěry vnímat jen jako potvrzení obvyklé formy raně novověké překladatelské praxe, kdy vazba výsledného překladu na původní text mohla být i mnohem volnější, respektive, kdy výsledkem překladu mohlo být zcela „nové“ svěbytné dílo. Překlad zajistil i evropskou popularitu a rozšíření *Esejů* Michela de Montaigne, jimiž se zabývá na základě využití databáze USTC Warren Butcher. Díky překladům, které jsou ovšem charakterizovány na základě jejich formy nikoliv jako pouze jazykové, ale i kulturní, Montaignovo dílo překonávalo všechny dobové státní i politické hranice. K působení jeho kulturního překladu výrazně přispívaly paratexty, které vydání díla provázely a vysvětlovaly řadu jeho pro čtenáře neznámých souvislostí.

Sborník v širokém tematickém výměru naplnil záměry editorů a na úrovni výroby, distribuce i recepce podává obraz kulturní výměny, zprostředkované raně novověkou tištěnou knihou. Na typových příkladech dokumentuje způsoby práce s texty v nakladatelstvích, formální i neformální distribuční síť tiskařů a knihkupců a dotýká se i problematiky čtenářské recepce. Ta však ulpěla jen na zachycení procesu formování intelektuálních, institucionálních a okrajově také šlechtických knihoven, aniž by se některý z příspěvků pokusil překročit rámec popisu skladby těchto celků směrem k otázce vlastní četby, která představuje završení celého sledovaného procesu kulturní výměny. Úvaha Vrendana Dooleye, která vznikla bez znalosti pramenů a elementární odborné literatury, tento deficit nemůže vyplnit. Z hlediska metodologie ovšem sborník přináší zajímavou inspiraci pro domácí knihovědné bádání, které by mělo rozšířit stávající, poměrně konzervativní metodický rámec, opírající se o historickou bibliografii, směrem ke kulturním dějinám a současně rozvinout interdisciplinární spolupráci, zejména s literárními vědci a lingvisty.

Olga Fejtová

Alfred KOHLER

Neue Welterfahrungen. Eine Geschichte des 16. Jahrhunderts

Münster, Aschendorff Verlag 2014, VII + 344 s., ISBN 978-3-402-12907-4.

Rakouský historik Alfred Kohler je známý především zásluhou svých monografií o politických dějinách habsburské monarchie v 16. století a biografii Karla V. a Ferdinanda I. V posledních letech se však obrátil k širše pojatým dějinám mezinárodních vztahů na přelomu středověku a novověku, stejně jako k tematice objevných plaveb a jejich dalekosáhlých důsledků. Jak připomněl v předmluvě ke své nejnovější syntetické práci, tato tematika je mu blízká od doby studií, neboť už v disertaci z roku 1967 pojednával o obrazu Afriky ve světle jihoněmeckých pramenů 16. století. Nejde tedy o náhlý obrat, nýbrž o pokračování autorova celoživotního zájmu o dějiny evropského obrazu světa, jak se utvářel na prahu novověku. Zároveň na počátku 21. století i na jeho výzkum zapůsobil obecně zesílený zájem o problematiku globalizace politiky a ekonomiky, při němž využil také vlastní zkušenosti z cest do Asie, Ameriky a Austrálie.

Při pohledu na vytváření evropských představ o světě vychází Kohler ze skutečnosti, že (relativně chudí) Evropané hledali od 15. století Asii oplývající hedvábím, porcelánem a kořením, zatímco „mimochoodem“ nalezenou Ameriku a její komodity (především drahé kovy a cukrovou třtinu) docenili až později. V počátcích rozšiřování geografického horizontu to byla Asie, která se stala synonymem bohatství a podnětem k pronikání do vzdálených končin, ať již mořskou či suchozemskou cestou. Objevování „nového světa“ (nikoli jen amerického „Nového světa“) se ovšem stalo záležitostí maritimních mocností a jen v malé míře ostatních zemí evropského kontinentu. Státy či národy od Portugalska po Nizozemí (je však třeba dodat i nezanedbatelný podíl Dánska a Švédska) ve vzájemném soupeření rozšířily prostor svého působení především na Atlantský oceán jakožto „evropské moře“ a v něm ovládly prostory ke svému působení (Kohler je nazývá „neue /Inter/ Aktionsräume, s. 7), zatímco v Indickém oceánu narazily na konkurenci asijských mocností. Tato rozdílnost se nutně odrazila v pohledu Evropanů na Západ a na Východ.

V úvaze o dnes hojně rozšířeném pojmu *globálních dějin* naznačuje A. Kohler obtížnost, ne-li nemožnost vyváženého pohledu na dějiny ze všech osídlených kontinentů a oprávněně se soustřeďuje na *globalizované dějiny Evropy* resp. *dějiny Evropy v globálním kontextu*, v nichž zůstává historie starého kontinentu východiskem pro srovnávání s ostatními světadíly a pro vystižení vzájemného působení mezi Evropou a ostatním světem. Autor při tom naráží na problém vymezení Evropy a evropské identity, kterou v zásadě ztotožňuje s křesťanstvím, jež se – zejména po dobytí Konstantinopole Turky roku 1453 – zřetelně vymezilo vůči expanzivnímu islámu. Samotný pojem Evropy chápe nejen jako geografický prostor, ale také jako sociopolitické společenství a kulturní program. Přijímá realistické stanovisko oxfordského profesora globálních a imperiálních dějin Johna Darwina, že z tohoto prostoru nelze vylučovat Rusko, které naopak patří mezi průkopníky evropské expanze.

S přihlédnutím k pracím historiků a politologů, kteří se zabývají jinými kontinenty (mj. k teorii o možném pozitivním sblížení světového Východu a Západu, jejímž autorem je singapurský politolog a někdejší diplomat činný v Radě bezpečnosti OSN Kishore

Mahbubani) se A. Kohler přiklání k stále rozšířenějšímu názoru, že evropské pojetí světa, jak se vyvinulo v uplynulém půltisíciletí, v delší perspektivě neobstojí. Zdůrazňuje nutnost propojení evropské historiografie se sousedními disciplínami (zejména orientalistikou, amerikanistikou a afrikanistikou) a kontextualizaci evropské historie s mimoevropskými dějinami při zvláštním důrazu na Asii. Zároveň analyzuje globálně historické koncepty počínaje Fernandem Braudem přes Wolfganga Reinharda a Immanuela Wallersteina a konče Christopherem Baylym. Vzhledem k odlišnosti důrazu jednotlivých autorů na různé rysy globalizačního výkladu dějin staví Kohler do popředí svého spisu jednak interakční a komunikační procesy ve světovém měřítku, jednak „autochtonní“ vývoj kontinentů. Kritériem komparace se mu stává modernizace ve všech sférách (od budování národního státu a industrializace až po alfabizaci a náboženskou toleranci); zároveň si však uvědomuje, že jde o evropský koncept modernity, který nemusí být nevhodnějším měřítkem kupříkladu pro posuzování vývoje Číny.

Každá ze sedmi hlavních kapitol, doprovázených rozsáhlým úvodem a závěrem, bibliografií a kombinovaným rejstříkem osobních a zeměpisných názvů, dokládá, jak obtížné je psát multipolární dějiny světa a že je skutečně produktivnější pokoušet se o vyvážené dějiny s převažujícím evropským zřetelem, ale s přihlédnutím k odlišnostem dalších světadílů. U pojednání o cestách Evropanů za bohatstvím je to jednoznačné; tam jde vlastně o evropský zájem i expanzivní snahy na jedné straně a o nezájem o Evropu ze strany ostatních kontinentů; Kohler sice připouští výjimky (Japonsko, arabský svět), uvážíme-li však, že tak složitému problému (včetně opomenuté tematiky: arabské recepce části antického kulturního dědictví a konkurence ve Středomoří) věnuje pouhé dva odstavce, pak se zdá, že vyčtený úkol je nad síly jednoho autora. Smělý pokus o vystižení politicko-sociálního vývoje „kontinentálních prostorů“ jednotlivých světadílů odhaluje opět rozdílnost v přístupu k Evropě, kde autor vystihl některé podstatné rysy (expanze a boj o hegemonii, ohrožení Osmanskou říší atd.) a k mimoevropským kontinentům; tam se výklad mění spíše v – jistě užitečné – encyklopedické shrnutí základních údajů o vnitřním vývoji a o jednotlivých kontaktech s Evropou. Ostatně vymezený prostor (například o tak zajímavém fenoménu, jakým byla křesťanská Etiopie, čítá pouhých 22 řádků) ani neposkytuje možnost provést skutečnou srovnávací analýzu.

Příznivější je situace při výkladu o světovém rozpětí obchodních a hospodářských systémů, kde byla intenzita interkontinentálních kontaktů největší a kde se také může úžeji specializovaný historik opřít o kompetentní literaturu. Další kapitoly pojednávají o obrovské rozmanitosti světa, pokud jde o vládní systémy a státy, náboženství a způsoby života, či vzdělávání, vědu a sdělování informací. Alfred Kohler, který má velké zkušenosti s výzkumem reformace, srovnává monoteistické systémy navzájem a monoteismus s polyteistickými náboženstvími, ale i to je pochopitelně možné pouze v podobě sond, například při zběžném sledování úlohy obrazu v religiozních systémech. Výsledky vlastního bádání využívá rovněž při charakteristice naučných produktů expanze, zejména cestopisů, map, glóbů a kosmografií.

Přestože rozbor mimoevropského vývoje nemohl vždy dosáhnout žádoucí důkladnosti, dospěl Kohler k závěrům, které si zaslouží pozornost. Především relativizuje úspěšnost a mimořádnou dynamiku evropských států (v kontrastu zdůrazňuje funkčnost

a flexibilitu Číny, Japonska a dalších asijských říší) a naopak poukazuje na „destruktivní a destabilizační působení této dynamiky dovnitř i navenek“ (s. 289), a to v souvislosti s reformací, náboženskými válkami i ztroskotáním univerzalistických snah císaře Karla V. Ukazuje, že Španělsko nemělo žádnou velkou obchodní strategii, která by vytvořila z této země centrum světového obchodu, a neproniklo dokonce ani na vnitřní asijské trhy. Na konci 16. století shledává Kohler tři velice rozdílné oblasti evropského mocenského a ekonomického vlivu: Střední a Jižní Ameriku jako prostory vhodné k osídlení a těžbě stříbra; Afriku jako zdroj otročských sil, jejichž rekrutování navazovalo na arabský obchod; Asii jako atraktivní obchodní zónu. Zkušenost obyvatel ostatních kontinentů s Evropany charakterizuje jako podcenění jejich agresivity, které vedlo k ovládnutí Ameriky a k položení základů jejich dominance v Africe; konsolidované asijské říše takovýto osud postihnout nemohl, pouze Indie byla evropské expanzi přístupnější.

Toto hodnocení počátků kolonialismu doplňuje Alfred Kohler příklady kritiky, jež se v tomto směru ozývala od 18. století, a soudí, že východiskem budoucích civilizačních dějin by se mělo stát přiznání viny za pochybení evropské expanze čili „kritická bilance evropských způsobů chování, přehmatů, vměšování a zločinů na jiných kontinentech (Afrika, Asie, Amerika a nakonec i Austrálie)“ (s. 297). Takový přístup pokládá za nutnou podmínku v další cestě za zvládnutím historické minulosti, která se zpravidla zabývá pouze dějinami jednoho kontinentu. Zde je třeba připomenout, co autor správně konstatoval v úvodní části knihy: že totiž utváření dějin evropské expanze je dílem maritimních mocností, což ovšem navozuje dualitu Evropy a v otázce zodpovědnosti za dávná provinění nikoli viny „bílého muže“, nýbrž států, které se na kolonialismu aktivně podílely.

Závěrečnou část knihy tvoří rekapitulace názorů tří německých klasiků (Friedricha Schillera, Georga Friedricha Wilhelma Hegela a Alexandra von Humboldta) na uspořádání světa pod evropskou kulturní hegemonií, dále stručný nástin proměny od „starého“ k „novému“ kolonialismu 19. a 20. století a posléze k dekolonizaci. To vše je vlastně podklad k vyjádření autorského kréda o poklesu moci Západu a o nespravedlivém uspořádání světových poměrů, v nichž se – zejména při rozdělování surovinových zdrojů – stále udržují prvky neokoloniálního ovládnutí kdysi podřízených území. Alfred Kohler vyjadřuje dnes již obecněji přijímané přesvědčení, že centrum světa se přesouvá do Asie, z čehož plyne nezbytnost, aby se evropská historiografie soustavně zabývala asijskými a jinými mimoevropskými dějinami. Souhrnný pohled na vývoj v uplynulém půltisíciletí uzavírá konstatování, že se Asie znovu stává pro Evropany symbolem bohatství, jakým byla v době Marka Pola.

Celkově je zřejmé, že tak široké a komplexní téma lze v jedné knize teoreticky nastínit, ale realizace obecných postulátů by si vyžádala mnohem větší prostor pro hlubší srovnávací analýzy a zřejmě by musela být založena na součinnosti dobře sehraného kolektivu odborníků. Znalci jiných kontinentů by totiž mohli v přípravných diskusích reagovat na evropskou tematiku, která je zde ve velké převaze, a mohli by doplňovat nejen realie, ale i pohledy z mimoevropských částí světa. To je úkol, který míří do budoucnosti. Spis Alfreda Kohlera se při takovém postupu jistě může stát zajímavým podnětem.

Kohlerova kniha se přiřazuje k literatuře, která reaguje na rychlé proměny světa a jež z toho vyvozuje důsledky pro historiografii. Pozitivní stránkou těchto prací je snaha

prokázat flexibilitu našeho oboru a otevřít ho podnětům těch disciplín, které ho mohou podstatně obohatit. Je zjevné, že vedle tradičních dějin světa, které vedle sebe kladou paralelně vylíčený vývoj zemí a kontinentů, narůstá potřeba pohledů celistvějších, které položí důraz na srovnávání a sepětí rozdílných částí světa. Takového globalizující pohledy znamenají pro historiografie menších zemí riziko i výzvu. Na jedné straně vzniká nebezpečí, že se beztak nevalně povědomí o dějinách „periferií“ z takového konceptu zcela vytratí. Na druhé straně je tu však i příležitost do nově utvářeného obrazu dějin světa aktivně zasáhnout a otisknout v něm vlastní stopu.

Jaroslav Pánek

Adolf Ludvík KREJČÍK

Paměti

(K vydání připravila Renata KUPROVÁ.)

Praha, Národní archiv 2016, 286 s., ISBN 978-80-7469-048-8.

Historik, archivář a knihovník Adolf Ludvík Krejčík (1877–1958) patřil k první, velmi silné generaci pozitivistických historiků, jimž vídeňská studia a podíl na římských a jiných zahraničních výzkumech poskytly širší mezinárodní rozhled. Ačkoli měl ambice na univerzitní kariéru, vzdal se jí a ve zralém věku se soustředil především na problematiku agrárního archivnictví. Na sklonku života se zařadil do malé skupiny archivářů, kteří po sobě zanechali paměti, jež nyní z rukopisu zachovaného v Krejčíkově pozůstalosti v Národním archivu vydala Renata Kuprová. Připravila standardní kritickou edici, opatřenou obšírnými věcnými poznámkami, úvodem, stručným biografickým nástinem, osobním rejstříkem, chronologicky řazenou bibliografií Krejčíkových prací, soupisem použité literatury a souhrny v němčině a angličtině. Z neznámých důvodů je rozpis obsahu uspořádán tak, že v něm nejsou uvedeny názvy a paginace kapitol, do nichž Krejčík svou knihu rozdělil, což zbytečně snižuje přehlednost edice. Publikaci doplňuje skrovný výběr reprodukováných rodinných fotografií.

A. L. Krejčík začal pracovat na svých pamětech jako dvaasedmdesátiletý důchodce a sepsal je v letech 1949–1954. Jako archivář a historik nespolehal jen na paměť, ale sahal také k písemným pramenům; kupříkladu když vzpomínal na své spolužáky, ověřoval si údaje z výročních zpráv a seznamů učitelů a studentů; stejně tak při vyprávění o studiu na pražské univerzitě či na vídeňském Ústavu pro rakouský dějezpyt excerpoval index se seznamem přednášek a při líčení výletů po Čechách a Moravě využíval svých zápisníků. V důsledku toho se někdy spokojoval s výčtem osob, podával jejich soupisy s dílčími charakteristikami, aniž by se však na základě vlastní zkušenosti pokoušel o hlubší psychologickou charakteristiku. V porovnání se svým současníkem Josefem Šustou¹ nebyl rozeným literátem, spíše uplatňoval zájem o rodopisné a topografické detaily, což zejména

1 Josef ŠUSTA, *Léta dětství a jinošství. Vzpomínky I*, Praha 1947; *Mladá léta učňovská a vandrovní: Praha – Vídeň – Řím. Vzpomínky II*, Praha 1963.

při pohledu na každodennost českého venkova (Mladoboleslavsko), kde strávil dětství, a na Prahu z konce 19. století není bez významu.

Pro kulturní dějiny má značnou vypovídací hodnotu líčení života na nižší škole a zvláště na gymnáziu, což si zaslouží srovnání se vzpomínkami Vlastimila Kybala,² který byl na základě zkušeností z gymnázia ve Slaném k tehdejší výuce výrazně kritičtější. Krejčík zachytil učitelské osobnosti, jež měly vliv na výchovu historiků jeho generace, zejména mladoboleslavského gymnaziálního profesora a regionálního badatele Františka Bareše, který ovlivnil nejen jeho samého, ale také Josefa Pekaře, Josef Vítězslava Šimáka či Františka Zumana; glosoval rovněž působení profesorů dějepisu na pražském gymnáziu v Žitné ulici (pozdějším Jiráskově) – archeologa Josefa Ladislava Píče a spisovatele Aloise Jiráska.

Ke svérázu Krejčíkových pamětí patří rekapitulace stavu české společnosti na sklonku 19. století, projevy vlastenectví (včetně odporu k „potupnému Mariánskému sloupu“ na Staroměstském náměstí, „který teprve osvobozující převrat r. 1918 srovnal se zemí“, s. 87), sociální citění a postoje k soudobým politickým proudům (zejména k Masarykovu realismu). V nich se zřetelně prolíná empirie pamětníka se školeným pohledem historika, který mezitím prožil dvě světové války a několikerou změnu politických režimů. Zatímco popisy cest po českých zemích nepřinášejí mnoho nových poznatků, cenné je vylíčení studentského života v Praze v devadesátých letech 19. století, a to se zvláštním zřetelem ke kulturnímu a společenskému životu. Značný význam mají kapitoly věnované studiím na univerzitách pražské (1895–1897) a vídeňské (1897–1899) a poté výzkumu v římských archivech (1899–1900), v nichž se Krejčík projevil jako dobrý pozorovatel, schopný vystihnout osobnostní, národnostní a politické preference svých učitelů, spolužáků a oborových kolegů.

Těžiště Krejčíkových pamětí spočívá právě ve formativním období jeho života, v prvním čtvrtstoletí, zejména však v období pražských, vídeňských a římských studií. Potřeba materiálního zajištění přiměla tohoto historika, aby rezignoval na dráhu vysokoškolského učitele, k níž se připravoval, a aby na doporučení Jaroslava Golla přijal místo adjunkta ve schwarzenberském archivu v Třeboni (1901–1909) a soustředil se na archivnictví, což ho později zavedlo do Moravského zemského archivu v Brně (1909–1919) a poté zpět do Prahy, kde se stal budovatelem a ředitelem Československého státního archivu zemědělského (1919–1936).³ Tyto dlouhé periody už Krejčík nestačil zpracovat do podoby plnohodnotných memoárů, podal spíše jen náčrt některých témat (archivní prostředí, kulturní a společenský život v Třeboni, rodinná situace) a někde vlastní vyprávění nahradil textem dobové korespondence. Do tohoto svérázného „listáře“ začlenil mj. dopisy Jaroslava Golla, Františka Mareše, Bertolda Bretholze, Františka Kameníčka, Bohumila Navrátila, ale i Theodora von Sickela a Heinricha Pogatschera, které vypovídají o vztazích mezi českými a moravskými historiky, ale také o jejich kontaktech v zahraničí.

Poznámkový aparát ke zpřístupněným pamětem zpracovala editorka ve snaze využít nejen dostupné literatury, ale také pramenů z Národního archivu, státních oblastních

2 Jaroslav Hrdlička – Jan Blahoslav Lášek (edd.), *Paměti Vlastimila Kybala*, Praha 2012.

3 Blíže Jaroslav BOUBÍN, *Adolf Ludvík Krejčík*, in: Sborník prací členů SSM při Státním ústředním archivu v Praze, Praha 1985, s. 96–152.

archívů v Praze a v Třeboni, Archivu hlavního města Prahy či Státního okresního archivu v Mladé Boleslavi. Díky tomu byla schopna identifikovat stovky jmen, které zmínil A. L. Krejčík, a podat jejich stručnou charakteristiku. Vydavatelka prokázala značnou péli a přehled zejména při identifikaci a charakteristice postav z domácího prostředí. Obtíže jí však činily některé osobnosti zahraniční, jejichž osudy a vztah nejen k autorovi memoárů, ale i k českému prostředí by si byly zasloužily podrobného osvětlení. Když například Krejčík napsal, že „několikrát přišel mezi nás [tj. mezi rokující pražské studenty] i relegovaný tehdy Hrvat Radič“, je málo platné připojit dvě vysvětlivky typu „relegace – vyhoštění“ a „Hrvat – Chorvat“ (s. 124), ale neřící nic bližšího o Stjepanu Radičovi, literátovi a později jednom z nejvýznamnějších chorvatských politiků, který byl od roku 1893 v Chorvatsku a Uhrách pronásledován, proto se pokoušel v Praze pokračovat ve studiích práv a navázal tu přátelské i rodinné vztahy, jež celoživotně ovlivňovaly jeho veřejnou činnost.

Z interpretačního hlediska podobnou situaci navozuje Krejčíkovo spolupůsobení ve Slovanském zpěváckém spolku ve Vídni. Autor paměti (bohužel bez přesné datace) zmínil své účinkování v koncertu, kde „řízením slovinského skladatele Hubada jsme s velkým úspěchem provedli“ (s. 137) Chopinův mužský sbor *Walia* a Dvořákovo *Te Deum*. Prestižní koncert se konal ve Velkém sále Hudebního spolku (*Wiener Musikverein*) a stal se programovou manifestací kulturní vyspělosti slovanských národů v habsburské monarchii. Ediční poznámky zcela pomíjejí výklad této skutečnosti a nepřibližují ani Mateje Hubada, který (na rozdíl od Krejčíkova mínění) nevynikal jako skladatel, nýbrž jako dirigent a hudební pedagog a v meziválečném období se stal ústřední osobností slovinského hudebního života. Kdyby se toto dozvěděl čtenář edice, lépe by si uvědomil, do jakého prostředí český historik za vídeňských studií vstupoval a jakým směrem se otvíraly kulturně politické kontakty v posledním období existence Rakousko-Uherska. Pokud má čtenář paměti pochopit širší souvislosti často projevovaného vlastenectví a slovanského smýšlení A. L. Krejčíka, potřebuje osvětlení právě těchto a jim podobných konkrétních mezilidských vztahů.

Určitý problém představovaly osobnosti, které vystupují v kapitole věnované Krejčíkovu podílu na výzkumech v Římě na samém konci 19. století. Tato část vzpomínek je zajímavá především proto, že Krejčík naznačil rozsah společenských kontaktů mladých českých badatelů, kteří pracovali v rámci České historické expedice, popřípadě přímo ve službách Rakouského historického ústavu v Římě. Kontakty s Rakušany, Poláky (Polskou historickou expedicí) a Němci (Pruským historickým ústavem), částečně také s Italy, Francouzi a Belgičany měly být důkladněji objasněny. Už proto, že se Krejčík jakožto nadaný zpěvák a klavírista dokázal prosadit ve společnosti díky působivé interpretaci klasické hudby a že i ve svém vyprávění rozšířil obraz soužití mezinárodní vědecké komunity, dočasně působící ve Věčném městě, o tento nesnadno postižitelný kulturní rozměr.

Každá z osobností zde zmíněných tak určitým způsobem vstoupila do vědeckého a zároveň kulturního prostředí, v němž se pohybovala řada mladých českých vědců na přelomu 19. a 20. století (mj. i v důsledku toho, že Krejčík ve svých vystoupeních seznamoval kolegy z jiných zemí s hudbou českých, polských a ruských skladatelů). Proto by si byly všechny v pamětech zmíněné postavy zasloužily nejen identifikaci v rejstříku, ale i bližší a přesnou charakteristiku v kritickém aparátu. Například Krejčíkem opakovaně uváděný

polský přítel Kętrzyński nemohl být „Wojciech Kętrzyński (1833–?)“, jak se editorka mylně domnívá (s. 247), nýbrž Krejčkův vrstevník Stanisław Kętrzyński (1876–1950); jeho otec Wojciech Kętrzyński (1838–1918) byl sice také proslulý historik, ale zemřel už 18. ledna 1918, takže Krejčík by sotva mohl vzpomínat na jeho přátelství, projevované „dávno po převratu z r. 1918“ (s. 146). Ostatně stěží si lze představit uznávaného šedesátníka Wojciecha Kętrzyńskiego na úrovni jednoho z mladých stipendistů vysílaných do Říma. To je jen malá ukáзка, že při identifikaci tohoto i dalších (v rejstříku zcela opomenutých) jmen je třeba hledět nejen na příjmení, ale také a hlavně na souvislosti, v nichž se daná osobnost vyskytuje.⁴

Nemenší péči si vyžadují toponyma, byť v knize místní rejstřík chybí. Když editorka uvádí detaily ze života Krejčkových sourozenců, měla by vždy pracovat s ověřenými zeměpisnými údaji – například když má záměr přesně lokalizovat pobyt historikova bratra Karla Krejčíka v Srbsku, neměla by o místě jeho sňatku psát, že „Nagotina je město v centrálním Srbsku“ (s. 65, pozn. 171), ale nejdříve se přesvědčit, že město se nazývá Negotin a leží v nejvýchodnější části Srbska na trojmezí s Rumunskem a Bulharskem. V takových případech jde o zdánlivé maličkosti, ale podstata editorovy práce spočívá právě v tom, aby v případě nezbytnosti rektifikoval chyby pramenů, nikoli aby do komentářů k němu vnašel omyly nové, které potom budou jako domněle ověřená fakta přejímány uživateli edice.

Třebaže Krejčkovy paměti zůstaly torzem, jsou pramenem v mnoha ohledech pozoruhodným a cenným nejen z hlediska autorova životopisu, ale i pro poznání českých dějin končícího 19. a počínajícího 20. století. Je to ego-dokument, který díky podílu A. L. Krejčíka na mezinárodních vědeckých vztazích umožňuje proniknout do skrytých stránek vztahů mezi historiky ve střední Evropě a v Itálii, a to právě v době, kdy se Řím stával jedním z hlavních center internacionalizace historické vědy. Není pochyb o tom, že si paměti A. L. Krejčíka zasloužily vydání. Editorka věnovala přípravě této publikace značné úsilí, za což jí náleží uznání. Bylo úkolem dvojice uvedených lektorů, aby jí pomohli s identifikacemi a korekturami všude tam, kde to jen bylo možné. Pokud by se tak stalo, mohla by se vědecká hodnota této publikace ještě zvýšit.

Jaroslav Pánek

4 Kromě nezbytné identifikace osob je důležité rovněž určení správné podoby jejich jmen, přičemž bohemizace křestních jmen podle mého názoru do vědecké edice nepatří; například německý historik a tajemník Pruského historického ústavu v Římě Karl Schellhass, který v otištěném Krejčkově textu vystupuje variantně pod jmény Karel Schellhass a Schellhaass (s. 147; bohemizováno i v rejstříku, s. 255), by měl být jednoznačně identifikován pod svým korektním německým jménem. Stejně tak by měly být vyjasněny nesrovnalosti ve jménech historiků, jež uvádí autor pamětí; například dlouholetý představitel Rakouského historického ústavu v Římě Heinrich Pogatscher se k roku 1903 objevuje pod jménem „Hermann Pogatscher“ (s. 182), přičemž není zřejmé, zda jde o chybu autora vzpomínek, či o přehlédnutí editorky, která ostatně všechny zmínky – bez jakéhokoli vysvětlení – shrnuje pod heslem „Heinrich Pogatscher“ (s. 253).

Bedřich LOEWENSTEIN – Milan HLAVAČKA – František ŠÍSTEK a kol.

Násilí: Jiná moderna

(= Práce Historického ústavu AV ČR, řada A – Monographia, svazek 79)

Praha, Historický ústav 2017, 324 s., ISBN 978-80-7286-306-8.

Násilí a moderna

Že je násilí trvalým jevem v prostředí lidského světa, nikoli tedy jen moderní doby, a že se moderní epocha lidských dějin rovněž vyznačuje nápadnými rysy násilí, jež se vyvíjejí s ní samotnou, je téměř samozřejmou trivialitou. Proto otázka, co to vlastně je a není násilí, může zprvu působit jako nadbytečná. Každá zdánlivě triviální samozřejmost ale vždy stojí za to, abychom ji nejen věcně konstatovali, nýbrž i dotazovali, a to zejména co do její zpravidla nevyjasněné podstaty.

O obojí svými pohledy usilují autoři třinácti textů zahrnutých do shora uvedeného sborníku. Jejich soubor vznikl jako ucelená kombinace jednak vybraných příspěvků z pražské konference uskutečněné ve Vile Lanna *Násilí a odlišná moderna* z 28.–30. května 2014, konané k tehdejšímu stému výročí vzniku první světové války a jako připomenutí pětáosmdesátých narozenin významného, v roce 2017 zesnulého českého historika, profesora Bedřicha Loewensteina, jednak několika tematicky spřízněných pojednání, jež na uvedené konferenci nezazněla.

Celkovou povahu sborníku předznamenává úvodní slovo Bedřicha Loewensteina a Milana Hlavačky. Autoři podávají výčet rozmanitých druhů násilí od fyzického přes psychické k symbolickému, strukturálnímu a diskurzivnímu, přímému, nepřímému, virtuálnímu, individuálnímu, resp. kolektivnímu a mnoha dalším typům, a to s lapidárním předchozím upozorněním, že „nemáme k dispozici jednotnou definici násilí“, a konstatacím, že „vějíř přístupů k tomuto problému se... stal členitým a dnes už i prakticky nepřehledným“ (s. 8).

Jinými slovy, problém neexistence jednotné definice násilí je příčinou v zásadě značně uvolněného, až bezbřehého nakládání s tímto pojmem, a tak výsledně nemožnosti uceleného a věrohodného zkoumání fenoménu násilí jako takového. To ale v zásadě znamená, že násilí lze v důsledku uvedeného stavu ve sféře lidského světa zřejmě spatřovat a zkoumat téměř všude. Jedná se tedy o zjevně rezignující konstatace závažného problému, jemuž jakoby se ani nedalo čelit. Alternativní přístup nicméně říká, že problémy lze chápat jako výzvy k jejich řešení a překonávání. Proč se tedy o jednotnou definici násilí alespoň nepokoušet, a z ní jako východiska neumožnit ucelené, tj. nikoli nekonečně roztržité nahlédnutí a výzkumné uchopení fenoménu násilí?

Pro takový účel elementárně srozumitelnou a přehledně uplatnitelnou definici násilí, a to zřetelně odlišující *násilí* mimo jiné od fenoménů *moci* a *autority*, s nimiž nejen autoři monografie *Násilí: Jiná moderna* násilí neztídká problematicky zaměňují, rozhodně poskytují zkoumání filosofky Hannah Arendtové:¹ „Násilí se vyznačuje instrumentálním charakterem. Nejbliže stojí fenoménu síly, neboť násilné prostředky, jako všechny nástroje, slouží tomu, aby

1 Hannah ARENDT, *Macht und Gewalt*, Serie Piper, München 1971.

zmnožily lidskou sílu, resp. sílu organických „nástrojů“, dokud se nedosáhne stádia, kdy umělé nástroje zcela nahradí nástroje přírodní.“² Na druhé straně fenomén *moci* u Arendtové definičně „odpovídá lidské schopnosti nejen jednat nebo něco činit, nýbrž spojovat se s druhými a jednat ve shodě s nimi.“³ Oproti tomu „určujícím rysem autority je nesporné uznání ze strany těch, od nichž se vyžaduje poslušnost; nepotřebuje ani nátlak, ani přemlouvání.“⁴

V úvodním autorském příspěvku recenzované publikace, nazvaném *Tři variace na téma: zárodečná katastrofa*, se Bedřich Loewenstein zaměřuje na téma první světové války. Vidí ji co do jejího vzniku celkem zřetelně v duchu Christophera Clarka, resp. jeho od roku 2014 až bestsellerově módního, a nadto evropskou, zejména německou politickou scénu názorově silně ovlivňujícího pojednání první světové války, jako postup do katastrofy kráčejících náměsíčníků.⁵ Vinu za ni tedy z uvedeného pohledu nesou rozhodující evropští státníci, kteří podle Loewensteina neodpustitelně ztratili „ze zřetele *dialogický* základ politiky: nedopustit, aby se násilí stalo samoučelem, popřípadě válka absolutní. Srpnový *skok do tmy* (formulace Benthmanna Hollwega) však navodil situaci, kde se nástroj [tj. fenomén násilí – M.B.] osamostatnil, stal se páнем a politika se zvrátila v přísluhování válce“ (s. 24). Onen údajně vždy nezbytný dialogický základ politiky Loewenstein upřesňuje v poznámce s odvoláním na Karla Heinze Metzeho takto: „Autentická politika má úkol válku relativizovat, zabránit absolutizaci vztahu přítel/nepřítel a tomu, aby se jednotlivec ztratil v serializaci“ (s. 24, pozn. 30).

Problémem Loewensteinova, resp. Metzova stanoviska je realitě značně nepřiměřená absolutizace dialogického základu politiky. Takový výchozí princip je totiž ve své *imperativní platnosti* charakteristický výhradně pro politiku ústavních demokracií ve vnitřním ohledu a v jejich vztahu k jiným ústavně demokratickým státům. Tím se ale relativizuje jeho platnost pro vztah demokracií k nedemokratickým mocenským útvarům, a tím spíše pro jednání nedemokratických entit jako takových. Požadovat něco takového např. po Německu a Rakousko-Uhersku z roku 1914 je proto iluzorní.

Pro daný případ zřejmě platí věcná polemická reakce na nekritické stanovisko zastávané Christopherem Clarkem, z nějž Loewenstein vychází, pohotově vyjádřená v monografii o první světové válce Maxe Hastingsa: „Bylo by však nesprávné pokládat tehdejší vrcholné evropské politiky za náměsíčné osoby neuvědomující si dopad svého počínání – rozhodně to neplatí o vládnoucích kruzích v Německu a Rakousko-Uhersku. Nelze ani zjednodušeně prohlašovat, že by urputně trvali na své riskantní politice jenom proto, aby nemuseli připustit, že ji tvoří posloupnost žalostných selhání, která dlouhodobě nikam nevede. Bezprostřední a hlavní příčinou vypuknutí první světové války byla německá podpora Rakouska při invazi do Srbska a neskonale přesvědčení Ústředních mocností, že zvítězí i v případném konfliktu většího rozsahu, pokud by ho ozbrojený zásah na Balkáně

2 Tamtéž, s. 47 (překlad Miloslav Bednář).

3 Tamtéž, s. 45.

4 Tamtéž, s. 46.

5 Christopher CLARK, *Náměsíčníci – Jak Evropa v roce 1914 dospěla k válce*, Brno 2014.

vyvolal (...) z morálního hlediska spočívá největší díl viny na Vídni. Zásadním faktorem uspišení války pak byla arogance německé armády...“⁶

Tvrzení, že se v první světové válce násilí osamostatnilo, stalo se vládnoucí silou a politika, tedy moc, se mu jednoduše podřídila, tedy neplatí obecně. V zásadě tutéž rozlišující výhradu lze rovněž vznést i vůči Loewensteinem zdůrazňovanému, v první světové válce domněle obecně platnému faktu „válečného falešného vědomí“ (s. 29).

V závěrečném oddílu úvodního příspěvku se Bedřich Loewenstein soustředí na problém následků první světové války. I zde nápadně rozvíjí paušalizující, legitimitu válečných stran relativizující a podstatně rozdíly stírající doktrínu, kde centrální místo zaujímá domnělá všudypřítomnost násilí. Podle Loewensteina se násilí během první světové války „odpoutalo od všech legitimací, omezení a ritualizací, a stalo se všudypřítomným, proklamovaným smyslem všeho usilování a utrpení, rozvinulo i za časovým rámcem let 1914–1918 plynule řadu extrémních podob“ (s. 32). Jinými slovy, legitimní moc, resp. politika a autorita údajně mizí ve prospěch domnělé všudypřítomnosti pojmově nevyomezeného násilí. Extrémní problematičnost takto vypjaté zjednodušujícího a nemístně paušálního soudu je evidentní.

Byla to právě jemu zjevně protichůdná reorganizace středovýchodní Evropy v čele se vznikem a zjevně úspěšným vybudováním československé republikánské demokracie, jež evidentně vyvrací jeho zobecňující nárok. Obdobně lze poukázat na zjevnou stabilitu demokratického poválečného prostředí v západní Evropě. Jinak řečeno, Loewensteinovo katastrofické posuzování první světové války a jejích důsledků, založené na neúnosně vágním pojetí násilí, má na jedné straně hodnotu dílčích reálných postřehů, na druhé straně je ale neudržitelná jeho zřetelná aspirace na rozhodující a určující soud o celkové povaze první celosvětové války a jejích následků.

To ostatně dokládá Loewensteinovo příkře jednostranné, až monoliticky vypreparované hodnocení poválečných mírových smluv a poválečného stavu Evropy jako temné bezvýchodnosti: „bylo však nemoudré obrátit Clausewitzovu formulku a mír pokládat za pokračování války odlišnými prostředky. Mírové smlouvy tak nebyly s to překonat, a spíše prohloubily předválečnou atmosféru podezření, nedokázaly budit naději a potřebnou vzájemnou důvěru mezi Evropany. Národy byly vykrvácené, zchudlé a zadlužené, hospodářské a kulturní vztahy přerušeny nebo oslabeny, v neposlední řadě absolutizací nacionálních a mocenských hledisek; z převratů, občanských válek a také snah o homogenizaci nových států se Evropou valily stále nové proudy vyděděných... s lágrem jako symbolem budoucí totalitní vlády... Znovu se ukazuje onen rozpor mezi očekáváním a následky. Tvrdošíjně odhodlání neustoupit a uhájit za každou cenu jen těsně dosažený výsledek muselo na druhé straně žít cynismus, nevíru v nový pořádek, v moc slova, ukřivďenost, zatvrzelost, setrvačnost válečné schizofrenie a bludný kruh touhy po revanši“ (s. 35).

Výrazně odlišné, v porovnání s Loewensteinovým pojetím celkově mnohem realističtější a rovněž české dějinné zkušenosti odpovídající, nahlédnutí vlastního smyslu Versailleské mírové smlouvy a jí ukončené války předkládá již zmíněný britský historik Max

6 Max HASTINGS, *Katastrofa 1914. Evropa táhne do války*, Voznice – Praha 2014, s. 564.

Hastings: „Když už boj jednou začal, bylo by ošidné předpokládat, – jak to dělává tolik našich současníků –, že nezáleželo a nezáleží na tom, která strana v něm zvítězí. Spojenci sice ve Versailles roku 1919 uzavřeli velmi problematický mír, jenže kdyby si podmínky mírové smlouvy diktovalo Německo coby vítězná velmoc, doplatila by na to svoboda Evropy, spravedlnost a demokracie. Cíle Německa v první světové válce se zase tolik nelišily od plánů jeho krutovládců ve válce následující. Proto je naprosto pomýlené považovat tragický válečný konflikt v letech 1914–1918 za bezvýsledný, jak pozdější generace občas tvrdí – tedy za obyčejné vojenské dobrodružství vykoupené ztrátou tolika milionů lidských životů. Německo si v něm nezasloužilo zvítězit a ti, kdo bojovali a padli s cílem mu tento triumf znemožnit, netrpěli nadarmo. A pokud to v někom přece jen vzbuzuje takové zdání, pak jediné a pouze v tom smyslu, že oběti všech válek nás opravňují truchlit nad jejich utrpením.“⁷

Po Loewensteinově úvodní stati sborníku následující příspěvek Miloše Havelky *Stratifikační násilí. Intervence do sociální struktury československé společnosti 1938–1989* se nese v obdobném duchu jako Loewensteinovo pojednání, přestože v počáteční pasáži textu usiluje o jisté pojmové vymezení fenoménu násilí. Na úvod si podnětně všímá patrného rozdílu mezi českým a německým slovním označením násilí. Zatímco český výraz odkazuje k „často samoúčelné“ síle, německé slovo Gewalt se pojí s představou vládnutí (s. 37). Škoda, že Havelka tento důležitý moment dále nerozebírá. Děje se tak přesto, že autor výslovně upozorňuje na snahu Maxe Webera odlišit pojem násilí od pojmu panství a moci (s. 37). Mohl by tak dospět alespoň k zásadnímu rozlišování instrumentální síly, moci, resp. vládnutí, a snad i autority, a touto cestou definičně zamezit vágnímu směřování uvedených pojmů a jeho povážlivým důsledkům.

Bez takové předběžné výbavy se totiž nelze věrohodně orientovat v povaze cílených intervencí do sociální struktury v případě národních společností mnohdy, ale nikoli vždy spjatých s nástupem totalitních typů režimů ve dvacátém století, tedy v dějích, jejichž výčetem se v případě Československa druhé třetiny minulého století zabývá právě Havelkův příspěvek. Ten za absence diferencujícího kritéria může setrvat jen u jejich pouhého výčtu, jenž pod hlavičkou stratifikačního násilí přirozeně implikuje jejich paušální směřování. Konkrétně usidlování utečenců, resp. např. jejich přesídlování po druhé světové válce, a i před ní (v roce 1938), nelze klást typově naroveň např. totalitní demontáži kulturních, resp. politických elit a středních vrstev Československa po roce 1948, atp. Zde se navíc očividně projevují důsledky absence pečlivého vymezení pojmu totalitarismu, kde by právě brilantní zkoumání a úvahy v první řadě Hannah Arendtové a jejich interpretace mohly být značně instruktivní.

Následující text Radana Haluzníka *O ambivalentní moci a násilí pouličního dramatu. Od politiky karnevalu ke karnevalu politiky* vychází z Bachtinových a Ecových úvah o fenoménu karnevalu jako obrození a obnovení světa, resp. revoluci, kdy se králové dekapitují, a dav korunuje (s. 53–54). Vymezuje jeho ambivalentní funkci jako dílem pojistného ventilu, dílem rozbušky „pod sudem prachu politických tenzí společnosti“ (s. 57) a poukazuje na přechody karnevalu v pouliční dramata s významnou politickou

7 Tamtéž, s. 564.

intencí coby instrumentu politické změny. (s. 63) Upozorňuje na souvislosti revoluce s veřejným spektaklem v masovém provedení, a to zejména u totalitních hnutí a systémů, a to včetně karnevalových prvků, atp. (s. 68 nn.). Haluzník v daném kontextu prvek násilí adekvátně identifikuje v jemu vlastní instrumentální podobě (s. 85). Daří se mu proto vyvarovat se jeho nekritickému směřování zejména s fenoménem moci a autority.

František Šístek se zaměřil na *Diskurzy o příčinách násilí na moderním Balkáně*, a to s cílem shrnout a kriticky zhodnotit příčiny násilí na Balkáně, jak je pojednává odborná literatura a část historizující publicistiky. Jeho vůdčím záměrem je prezentace takto vymezených diskurzů, a nikoli úsilí o definitivní odpovědi.

Jako centrální uvádí odborné diskurzy, jež jako u Marie Todorovové kriticky odmítají takové typy diskurzů, které balkánskému prostředí připisují jakýsi temný, resp. archaickou tradicí a tamější mentalitou vrozený, sklon k násilnému řešení konfliktů v rámci jednostranného geograficky historického determinismu (George Kennan, Robert D. Kaplan). Jiní autoři zdůrazňují vliv moderních nacionalistických koncepcí hlavně Německa a habsburské říše a rovněž náboženský fenomén jako rozbušku násilí. V souvislosti s náboženským prvkem Šístek rovněž uvádí kritiku Huntingtonova konceptu válek civilizací reprezentovanou zejména Florianem Bieberem, jež se na rozdíl od Huntingtonova náboženského kritéria kloní k primátu nacionalistické agendy (s. 103–105). V případě fenoménu násilí autor podtrhuje význam zkoumání Keitha Doubta, tematizujícího úsilí o sociocidu, tedy „zničení cizí společnosti a její nahrazení společností vlastní“ (s. 106). V daném kontextu rovněž typologicky probírá vzájemné spory představitelů balkánských nacionalistických historiografií.

Šístek na závěr rezignovaně konstatuje, že „není příliš pravděpodobné, že v dohledné době dojde k postulování nějaké oslňující, monokauzální hypotézy, která relevantní příčiny násilí na moderním Balkáně jednoznačně pojmenuje a dostane se jí poté širokého přijetí“. K tomu významně dodává, že někteří autoři dokonce pochybují o smysluplnosti referenčního rámce v podobě tradičních konceptů Balkánu, resp. jihovýchodní Evropy coby „jasně vymezeného a vzájemně provázaného prostoru“ (s. 112).

Zde je namístě upozornit na překvapující skutečnost: V případě nedávného desetiletého souvislého řetězce válek o postkomunistické jugoslávské dědictví z devadesátých let 20. století se autor vůbec nezmiňuje o nikoli nevýznamné příčině postjugoslávské války, provázené vlnami instrumentálního násilí. Je jí obrat tehdejších vůdčích jugoslávských komunistických činitelů a jejich stoupenců k nacionalistické kartě jako spolehlivé účinné cestě k udržení a rozhodujícímu posílení osobní moci. Mám za to, že právě tento specifický typ postkomunistické monokauzality by mohl obstát jako platný.

Stat Davida Svobody *Stíny horké zimy* je opatřena obsahově informativním podtitulem *Úvaha o symbolice Majdanu, banderofobii a násilném ukrajinském století*. Na úvod autor konstatuje, že utváření obrazu Ukrajiny z období převratných dramatických událostí let 2014–2015 významně až osudově spoluvytvářely komunikační kanály buď přímo napojené na moskevské strategicko-mocenské ústředí, anebo s ním spjaté svými sympatiemi. Na druhé straně se na něm podílelo západním elitám vlastní paternalistické přezírání dlouhodobě komplikované ukrajinské historické zkušenosti. Svoboda přesvědčivě

ilustruje charakteristicky souvislé prolnutí moderních ukrajinských dějin mocensky inspirovaným instrumentálně násilným jednáním, jehož odpudivý koloběh umocnily dvě světové války a masový sovětský komunistický teror.

Příspěvek Jana Randáka *Zbroj v každé pěti? Vize násilí jako identitotvorný nástroj české společnosti přelomu 19. a 20. století* je charakteristickým, odezňivajícím ideologií neomarxistického postmodernismu silně poznamenaným případem soustavného směřování a zaměňování fenoménů vize násilí a představy násilných střetů s nepřítelem, násilí, války, politického konfliktu a moci. Proto autor na úvod bez skrupulí označuje „národotvorné násilí“ jako identitotvorný nástroj české společnosti přelomu 19. a 20. století a výchozí bod svého zkoumání (s. 140). Své východisko Randák ilustruje na dobových českých textech zdůrazňujících národní soupeření a boj o přežití. Uvedené postoje chápe značně nekriticky, resp. mechanicky jako pouhou ekvivalenci německého agresivního nacionalismu namířeného proti Čechům, a tedy rovněž zdůrazňuje jimi údajně šířenou „povinnost k intoleranci“ (s. 142).

Na takto vystavěném základu nekriticky přijímané ideologie automatické ekvivalence protivníků Randák explicitně vyznává svůj výkladový záměr, který navíc označuje jako „dnešní pohled“. Ten v dané tematické souvislosti znamená, že české pojetí aktivní obrany počínajíc Týřsem má ve skutečnosti být, jak autor tvrdí, „figurou a priori vnucující defenzivní výklad násilné scény. Osobně přitom považuji násilí v těchto dokumentech vyložené za primární sdělení“ (s. 145). A autorův závěr proto zní doslova takto: „Čechům bylo násilí vlastní, stalo se jedním z prostředků mobilizace národních sil a jednoty na sklonku dlouhého 19. století,“ neboť „logika sociálního darwinismu je neúprosná“ (s. 152). Jinak řečeno, hlavní a určující český emancipační proud, jeho souvislá myšlenková a politická tradice a široký vliv od Palackého po Masaryka jakoby v takto údajně „z dnešních pozic“ schematicky konstruovaném, absurdně dominantním ideologickým stínu obrazu v první řadě násilnických Čechů ani neexistovaly.

Pojednání Karla Řeháčka *Diktatura „ulice“ v popřevratové Plzni (1918–1921)* popisuje pouliční davový radikalismus napjatého období před obnovou státní samostatnosti a po ní. Ten měl jak národnostní, tak sociální zaměření. Pro Řeháčkův příspěvek je charakteristické, že místo výrazu „násilí“ namnoze užívá termín diktatura ulice, moc ulice, vliv ulice, radikalismus, násilnosti atp. Spontánní zaměňování fenoménů násilí, autority a moci je pro uvedený deskriptivní text charakteristické.

Příspěvek Milana Řepy *Zločiny a přečiny veřejného násilí před Krajským soudem v Brně na počátku 20. století* usiluje o historickou sociologickou analýzu opřenou o soudní spisy. Pojem násilí, v daném případě veřejného násilí, je v textu precizně vymezen jako násilné jednání vůči veřejným osobám a silově násilné chování a jednání, vyrůstající z rasové a národnostní nesnášenlivosti. Vzhledem k implicitní pojmové ujasněnosti, resp. vymezenosti týkající se fenoménů násilí, je autorův výklad významově zcela přehledný a srozumitelný.

Miloš Zapletal přispěl pojednáním *Hromadné štafetové běhy v prvorepublikovém Československu*. Autor zdůrazňuje agonální význam sportu a v případě ideologie první republiky poukazuje na jeho státotvornou, resp. občansky výchovnou funkci. U hromadných štafetových běhů předkládá typologii zvoleného fenoménu a v závěru definičně shrnuje jeho prvorepublikový smysl. Je vcelku zřejmé, že traktovat v daném kontextu pojem násilí

by bylo věcně nemístné. Proto vyvstává otázka, z jakého důvodu se i tento jinak podnětný text stal součástí sborníku o moderních formách násilí. Mohlo by tak tomu jistě být, pokud by v dějinně prodloužené Randákové intenci chápal i československé hromadné štafetové běhy, tedy jejich zjevný symbolický smysl a reálný záměr coby občanské přípravy na obranu demokratického státu, jako projev české násilnické povahy. Tak extrémně daleko ale Miloš Zapletal nezachází.

Příspěvek Benjamina Ziemanna je opatřen pro českou veřejnost poutavým názvem *Odpor proti válce v Německu, 1914–1918: Vítězství německé švejkjády*. Autor se soustředí na téma protiválečného aktivismu v období první světové války, zčásti i po něm, a realisticky konstatuje, že se rozsah hromadného protiválečného jednání obvykle zveličuje a přeceňuje. Proto se zaměřuje na jiný protiválečný příběh, jenž se zakládá na sentimentálním altruismu. Zde „je odpor proti válce otázkou sebezáchovy, záchranu života jednotlivce a to právě výhradně jednotlivce, bez jakýchkoli vedlejších úmyslů“. Haškova Švejka Ziemann chápe jako „literární vyobrazení tohoto druhu odporu,“ kde tento antihrdina „mocenské struktury vojska podrývá tím, že nařízené úkony vykonává chybně a předstíraně, a tudíž nakonec tím, že odhaluje nezpůsobilost byrokracií založených na mocenských vztazích“ (s. 200–201).

Podle Ziemanna německou vojenskou mašinérii svrhla německá švejkjáda. Referuje o jejich různorodých podobách a zjišťuje, že desetitisíce německých Švejků zablokovalo systém německého vojenského soudnictví. Jako další prvek německé švejkjády uvádí přetrvávající existenci simulantství, odkládání úkolů, vyhýbání se jim čekáním a skrýváním i nedovolená opuštění a sebepoškozování. Co do jejich významu konstatuje, že se takové jednání stalo hromadným jevem až v létě a na podzim roku 1918, a tak nakonec způsobilo zhroucení německé armády. Ziemann dospívá k závěru, že se jednalo o „transformativní moc sebestřednosti a sobectví i sílu ve prospěch dobra, kterou dokáže v době války poskytnout“ (s. 214). Pojem výsledné síly německé švejkjády, tedy tzv. mikrodějin, představuje zřetelnou implicitní kontrapozici k pojmu instrumentálního válečného násilí makrodějin. K tomu lze jen doplnit, že se v případě německých dějin a tamější válečné švejkjády z etického stanoviska ve skutečnosti jedná o nevědomý faktický střet v daném kontextu menšího zla nedějin s nesrovnatelně větším zlem proti lidské svobodě zacíleného úsilí velkých německých dějin uvedeného období.

Mírový diskurz ve starších evropských dějinách je tématem dalšího příspěvku Bedřicha Loewensteina. Počátkem zkoumání je mu Hobbesova hypotetická výchozí koncepce všeobecného násilí v podobě války všech proti všem s důsledkem míru v podobě autoritativní společenské smlouvy, a jeho neméně univerzální explicitně křesťanský kontrapunkt. Navzdory běžným protiargumentům Bedřich Loewenstein významně konstatuje, že u střetu středomořských civilizací ve středověkém období „bez evropské folie jako pozadí se ovšem z těchto dějů stává chaos dílčích historií – což se autorovi zdá metodicky neplodné“ (s. 225). V křesťanské linii Loewenstein v zásadě spatřuje výchozí rozhodující směr evropského mírového diskurzu, kde probírá jeho filosoficko-politický dějinný pohyb daný napětím mezi duchovní a světskou mocí směrem ke kontrapozici pragmatické *raison d'état* a univerzálního nároku přirozeného práva. Dospívá tak při výslovném opominutí projektu Jiřího z Poděbrad k novověkým francouzským a německým konceptům mezinárodních

evropských unii a univerzálního míru. Pojetí „věčného míru“ u Immanuela Kanta vytýká, že „prezentuje filosofický projekt, nikoli politický program“ (s. 252), což je ale značně problematický soud. Kant totiž v pojednání *Zum ewigen Frieden*⁸ z roku 1795 stanovil dva *evidentně politické* „definitivní artikuly“ věčného míru, a to jednak: „Občanská ústava v každém státě má být republikánská“, jednak: „Mezinárodní právo se má zakládat na federaci svobodných států.“⁹ Republiku Kant klasicky pojímal jako v dnešní terminologii ústavní demokracii. Uvedený centrální politický koncept Kantova brilantního pojednání ale Loewenstein co do jeho setrvalé oslovujícího smyslu nechopuje a nediskutuje.

Autorem závěrečné staťe sborníku nazvané *Prostory násilí* je znovu Bedřich Loewenstein. Zabývá se v ní válečným a širším krizovým děním ve středovýchodní a jihovýchodní Evropě z období 1912–1923 formou komentovaného informování o odborné literatuře. Zdůrazňuje skutečnost, že válka na východě nebyla izolována od západních bojišť a její „kultura násilí“ nebyla cizí západnímu konfliktu. Na tomto pojmovém sousloví, jež autor významově upřesňuje jako absolutizaci vlastní věci a manichejský jazyk (s. 259) se znovu jako v probíraném úvodním příspěvku projevuje výchozí definiční vágnost při vymezování násilí. Absolutizace vlastní věci a manichejský jazyk jsou charakteristickým rysem všech vyhraněných ideologií a vůbec politických sporů, ale proto ještě nemusí znamenat „kulturu násilí“, ne-li násilí jako takové. Pokud tímto způsobem opustíme jednoznačný výměr násilí jako instrumentální užívání fyzické síly, dostáváme se na vágní významové pole domnělých projevů bezbřehého násilí, nediferencovaně identifikovatelných téměř všude.

Ilustrací a důsledkem takového přístupu a jevu je např. následující, lapidárně vyznívající Loewensteinovo tvrzení: „Proti argumentu, že největší humanitní katastrofy dvacátého století vycházely právě od – totalitních – států, lze namítnout, že tyto státy se samy zformovaly podle obrazu *Velké války*, v neposlední řadě jejich východních zkušeností“ (s. 265). Nejprve k téměř běžně užívanému pojmu totalitní stát. Právě Hannah Arendtová přesvědčivě ukázala, že totalitarismus (bolševický a nacistický) ve skutečnosti znamená likvidaci státu a jeho nahrazení totalitním režimem. Sousloví totalitní stát je tedy protimluvem v přívlastku. Tvrzení, že se totalitní režimy zformovaly podle obrazu první světové války a v neposlední řadě jejich východních zkušeností je neméně problematické. Nerozlišuje totiž partikulárně vzniklé násilné incidenty první světové války, včetně jejich specificky východoevropské periodicity, od epoch totalitního násilí v podobě realizace systémového masového teroru jako podstaty totalitních režimů.

Závěrečný příspěvek Loewenstein zakončuje konstatováním dějinného faktu, že Stalinova paranoická praxe psychického „kondicionování a spřeženectví zastrašených naštěstí není posledním slovem dějin“ (s. 269). Takto definovaný výsledek násilí v podobě masového totalitního teroru jen vhodně dokresluje jeho modernizovaný tvar v případě československého dvacetiletého období tzv. normalizace, jak je v závěrečném slově sborníku skicovitě prezentuje Sixtus Bolom-Kotari (*Roznícená nenávisť jako odlišná moderna*) na ilustrativním příkladu soustavné existenční perzekuce svého otce kvůli jeho nekonformní

8 Immanuel KANT, *Zum ewigen Frieden*, Lipsko 1984.

9 Tamtéž, s. 15, 19.

výtvarné tvorbě. Jedná se o zásadně modernizovanou podobu totalitní perzekuce, jež není násilím ve vlastní, tedy fyzické podobě, nýbrž dobově pokročilou formou totalitního existenčního teroru, jež ale byla v uvedeném totalitním období hromadným jevem jako masová hrozba potenciální perzekuce všech, kdo by se totalitní komunistické diktatuře stavěl jakkoliv na odpor. Jednotlivé případy realizované existenční perzekuce, jako byl i Bolomem–Kotarim popisovaný případ, účinně působily jako odstrašující příklady všem.

Sborník *Násilí: Jiná moderna* z knižní produkce Historického ústavu AV ČR svým záběrem adekvátně reprezentuje stav historického bádání zaměřeného na fenomén násilí s částečným přesahem do sféry projevů a smyslu první světové války, a to nejen v České republice. V první řadě dokládá hlavní problém takto orientovaného zkoumání, který spočívá v převažující pojmové nejasnosti, resp. v častém zaměňování násilí zejména s mocí a autoritou a i ve vágním vymezení fenoménu totalitarismu.

Miloslav Bednář

Jiří KOTYK

Český fašismus v Pardubicích a na Pardubicku v letech 1926–1939

Hradec Králové – Ústí nad Orlicí, Oftis 2015, 240 s., ISBN 978-80-7405-390-0.

Souběžně s monografiemi, které inovativním způsobem mapují minulost krajně pravicové scény na úrovni celostátní či zemské,¹ se v posledních letech šíří českou historiografií texty, jež si všimají tohoto politicko-sociálně-mentálního jevu rovněž z perspektivy jednotlivých regionů, lokalit a periferií.² Je nepochybně přínosné, když výzkumníci neopomíjejí „úklady“ zdánlivě svým významem okrajové. Napomáhá to k hlubšímu historickému poznání, kompletuje a koloruje obraz doby.

Mezi příspěvky s takovými ambicemi lze zařadit titul *Český fašismus v Pardubicích a na Pardubicku v letech 1926–1939*. Autor, historik a bývalý vysokoškolský pedagog královéhradecké univerzity, se věnuje dějinám českého fašistického hnutí se soustavným zájmem: již v letech 2001–2008 uveřejnil sérii článků ve vlastivědném časopisu *Zprávy Klubu přátel Pardubicka*. Kniha, která je předmětem této recenze, tudíž finalizuje jeho dlouhodobé badatelské a publikační zaměření. Představuje Národní obec fašistickou (NOF), nejvýraznějšího zástupce české meziválečné fašistické ideologie, v souvztáznosti s územím bývalého pardubického okresu. Sestává ze sedmnácti chronologicky řazených kapitol: „Počátky NOF v Pardubicích roku 1926“, „NOF v Pardubicích roku 1927“, „NOF v Pardubicích v letech 1928–29“, „NOF v Pardubicích roku 1930“, „Rok 1931 – NOF na

1 Ivo PEJČOCH, *Fašismus v českých zemích: fašistické a nacionálněsocialistické strany a hnutí v Čechách a na Moravě 1922–1945*, Praha 2011; Libor VYKOUPILO, *Český fašismus na Moravě*, Brno 2012.

2 Tomáš BALETKA, *Fašismus na Valašsku – Fašistické hnutí na území okresů Valašské Meziříčí a Vsetín v letech 1924–1943*, Valašsko: vlastivědná revue 18, 2015, č. 34, s. 4–9; Michal BENDA, *Počátky českého fašismu v Pardubicích v letech 1922–1926*, Zprávy Klubu přátel Pardubicka 51, 2016, č. 7–8, s. 254–257; Ondřej VAŠATA, *Národní obec fašistická na Úpicku*, Krkonoše – Podkrkonoší: vlastivědný sborník 22, 2016, s. 427–447.

celostátní výstavě tělesné výchovy a sportu“ ad. Závěrečný „Epilog“ poukazuje na osudy některých místních představitelů NOF po roce 1939, kniha má tedy jistý časový přesah. Významný prostor v ní vyplňují přílohy – portréty osob, faksimile dokumentů úřední i narativní povahy, ukázky z periodického tisku – nezřídka již citačně upotřebené v hlavním textu. Formální náležitosti odborné studie naplňuje seznam pramenů a literatury, české i cizojazyčné resumé. Nedostalo se pouze na jmenný rejstřík; vzhledem k počtu jmen, která se v publikaci vyskytují, by jeho zařazení bylo velmi žádoucí.

Jiří Kotyk čerpal především z fondů Státního okresního archivu v Pardubicích. Ty poskytují pro studium českého fašismu, jehož zdejší organizace patřily na přelomu dvacátých a třicátých let minulého století k těm nejagilnějším, značné množství pramenného materiálu. Autor také často využíval tiskovin fašistické i konkurenční provenience. V přehledu literatury, jakož i v odkazech v poznámkách pod čarou, převažují knižní tituly blízké svým vznikem době, kdy on sám publikoval první výběrové texty.³

Je třeba ocenit autorovu akribii a heuristickou odpovědnost, s níž přistupoval k tématu. Fondy zmíněné archivní instituce vytěžil takřka beze zbytku, neopomenul sebemenší detail zanesený v relacích a hlášeních prezidiálních spisů Okresního úřadu v Pardubicích, který činnost radikální pravice nepřetržitě monitoroval. Ať už se namátkou jednalo o podrobné zprávy z průběhu veřejných i důvěrných schůzí NOF, nebo připojené četnické reference k častým agitačním zájezdům „vůdce“ Radoly Gajdy, Kotyk vše pozorně zaznamenal a věnil do své práce. Faktografický objem je však zároveň poměrně problematickým znakem recenzovaného díla. I přes nenáročnou chronologickou schéma ztrácí informačně zhuštěný text na dynamice a odvádí čtenáře od potřebného soustředění. Není snadné rozpoznat, která událost je v očích autora, především ale pro zpracovávané téma, více či méně podstatná.

Dalším úskalím publikace je výrazná absence interpretačního přístupu a souvislejších pokusů o badatelskou konstrukci. Nevím, zda se jedná o autorův záměr, podněcující čtenáře k hlubšímu zamyšlení nad atraktivní historickou látkou, či zda jde o řemeslný postup, ukotvený v modelu popisné a nevykladové historie. Domnívám se, že pro pravou podstatu historikova sdělení je nezbytné, aby uváděná fakta dokázal dostatečně pojmenovat. Postrádám zejména kritiku, relativizaci, náznak zpochybnění pramene. Kotyk přistupuje k vlastnímu hodnocení jen zřídka, interpretační rámec nahrazuje doslovnými přepisy z úředních situačních zpráv a dobového tisku, využívá charakteristik, které českým fašistům přičkli jejich političtí odpůrci. To jsou však jen další pramenné zdroje, které je třeba v historické práci usilující o odborný respekt neméně patřičně interpretovat.

Do třetice pocituji slabinu Kotykovy studie v disproporcii mezi líčením událostí v dané lokalitě a těch, které její hranice přesahují. Převaha regionálně historického výzkumu se jeví autorovi jako logická, lze jej ovšem smysluplně uplatnit bez zasazení do širšího dějinného obrazu a významového kontextu? Kotyk odkazuje „čtenáře hledající obecné vysvětlení některých termínů a jevů“ (s. 7) na odbornou literaturu jiných autorů. Bez současného naznačení obecného vývoje nicméně nelze účinně objevovat a upozorňovat na

3 Mám na mysli známé popularizační práce Jany Čechurové a Miroslava Gregoroviče z devadesátých let 20. století a především autorem hojně citovanou biografickou sondu: Antonín KLIMEK – Petr HOFMAN, *Vítěz, který prohrál. Generál Radola Gajda*, Praha – Litomyšl 1995.

případná provinční specifika a výklad se tak smrštuje na izolovaná fakta, resp. soubory dat, které mohou být samy o sobě zajímavé, avšak kauzálně ustrnulé.

Není mým záměrem vystupovat zde jako předpojatý kritik užité historiografické metody, ani zpochybňovat autorovu upřímnou badatelskou snahu. Pokusím se proto některé své postřehy konkretizovat. Při zmínce o počátcích českého fašismu postrádám autorovu reflexi novější odborné literární produkce; kupř. odkaz na článek Pavla Balouna,⁴ který věnuje pozornost prvním meziválečným uskupením českých nacionalistů – předobrazu NOF, a jejich vazbám k italskému fašismu. Osobně považuji přinejmenším za sporné často reprodukováné historické klišé, ke kterému se hlásí i Jiří Kotyk (s. 5), že čeští národovci byli již na počátku dvacátých let 20. století konsekventně ovlivněni nástupem Mussoliniho stoupců. První veřejná provolání Národního hnutí a Červenobílých vznikala v přímé reakci na tehdejší vnitropolitickou a národnostní situaci a dávala tušit jejich příklon k domácí, státoprávně radikální tradici.

Důležitým aspektem, jenž mi v Kotykově pojednání schází, je obsáhlejší rozbor vnitrostranických poměrů v NOF, zejména pak postoje pražského ústředí k pardubickému regionu, který, jak víme, patřil ke stabilním oporám hnutí. Český fašismus mnohdy oslabovaly zákulisní praktiky, vzájemná animozita a vážnou dialog s politickým vedením, kdy byli oblastní předáci postupnou centralizací zbavováni možností rozhodování. To vše podvazovalo akceschopnost NOF, oslabovalo její členskou základnu a volební potenciál. V této souvislosti je proto ochuzením, že autor pominul podnětnou stať Michala Bandy o JUDr. Vojtěchu Vážném,⁵ kde je proměna vztahů mezi klíčovým představitelem silné fašistické „enklávy“ a ústředím, resp. samotným předsedou strany poctivě naznačena. Po Gajdově inauguraci do čela NOF a zavedením vůdcovského protekčního principu se totiž pozice jednotlivých předáků odvíjela, nebyla-li přímo determinována, právě od osobního poměru k „vůdci“; tehdy již inspirace italským fašismem nabývala zřetelné kontury.

Autor se bohužel hlouběji nezamýšlí ani nad otázkami primárního charakteru, které by předpokládal čtenář, sledující problematiku politického vývoje meziválečného Československa: Co přispívalo k intenzivnímu rozmachu českého fašismu v Pardubicích a přilehlém okolí, jaké byly příčiny jeho zisků v komunálních volbách v roce 1932, jaké okolnosti posléze vedly ke ztrátě přízně a k neodvratnému úpadku? Nelze se odvolávat pouze na důsledky vleklé hospodářské krize, neboť část nespokojené veřejnosti koketovala s NOF i v časech dřívějších. Přestože ekonomická stagnace patřila k silným a účinným argumentům v přesvědčovací strategii, důvody, proč lidé oblékali černé košile, byly rozmanitějšího rázu. Vedle pohnutek, plynoucích z přetrvávajících dějinných stereotypů (antisemitismu) a poválečné politické reality (antikomunismu), je třeba taktéž identifikovat vlivy sociálních interakcí, kulturních vzorců, periferních odlišností i jevů zcela iracionálních.

Kotykovo stanovisko k muži stojícímu v čele NOF je limitováno osobním zaujetím, nikoliv odbornou nestranností. Polemiku vyvolává tvrzení, že v aféře nesoucí jméno Radoly

4 Pavel BALOUN, *Vznik českého fašismu (1921–1926)*, Historie – Otázky – Problémy 2, 2010, č. 1, s. 63–83.

5 Michal BENDA, *Vojtěch Vážný – příběh pardubického soudce a fašisty*, Východočeský sborník historický 25, 2014, s. 177–215.

Gajdy byl „bývalý hrdina ruských legií (...) zatlačen do nejpravcovějšího kouta českého politického spektra“ (s. 6), což autor připisuje státnické dvojici Masaryk – Beneš. Gajda ovšem k neústupnému českému nacionalismu inklinoval již před kárným řízením, jeho utajované styky s Červenobílými jsou dnes snadno doložitelné (kupř. z pozůstalosti jednoho ze zakladatelů tohoto hnutí, Gajdova dlouholetého právního zástupce a blízkého spolupracovníka, JUDr. Jiřího Branžovského). Gajdův okázalý vstup do NOF byl projevem jakési kompenzace za bolestně vnímané ponížení z roku 1926. Svým vůdcovstvím vtiskl fašistické straně „dichotomickou pečeť“: Trvale ji svými politickými přešlapy diskreditoval, ale současně jeho „spasitelský mýtus“ napomáhal NOF přežívat a obstarával přísun frustrovaných sympatizantů. Po odebrání generálské hodnosti a vojenských zaopatřovacích požitků mu strana příhodně posloužila jako soukromý „finanční ústav“, zajišťující jeho rodině slušnou a pohodlnou existenci. Oproti tomu zasloužilý fašistický prominent Robert Mach byl bezprostředně po Gajdově zvolení ostrakizován, ne však pro ideově obsažný frakční konflikt, jak později nadneseně prezentoval on sám a jak opakuje i Jiří Kotyk (s. 13), ale pro vzniklý „přetlak na kohoutím smetišti“.

Recenzovaná práce je, navzdory mým výhradám, ku prospěchu dějin východočeského regionu a přiblížení jeho politického chorobopisu; nelze ji nyní ani v budoucnu přehlížet. Velmi dobře poslouží studentům i profesionálním historikům jako v zásadě spolehlivá faktografická „příručka“, ze které budou moci čerpat pramenné informace. Doufejme, že se tak stane za účelem analyticky zaměřených studií.

Zdeněk Beroun

Vojtěch KESSLER

Paměť v kameni. Druhý život válečných pomníků

Praha, Historický ústav 2017, 336 s., ISBN 978-80-7286-308-2.

Vojtěch Kessler na sebe v posledních letech upozornil zejména sérií studií věnovaných „druhému životu“ prusko-rakouské války roku 1866. Formování a proměn kolektivní paměti ve vztahu k válečným událostem se dotýká i jeho publikace zaměřená na jeden z nejviditelnějších instrumentů paměti, tedy pomníky. Autor zvolil za předmět výzkumu pietní místa spojená s ozbrojenými střety na území Čech a Moravy od tereziánské éry po rok 1866, památníky bitev u Kolína (1757), Slavkova (1805), Chlumce a Přestanova (1813) a Hradce Králové (1866). Recepti poslední uvedené události Kessler demonstruje na příkladu pomníku tzv. „Baterie mrtvých“, patrně nejreprezentativnějšího z řady monumentů na hradeckém bojišti. Jde o místa významných střetů, spjatá s historií habsburské armády, dalším spojujícím faktorem je výstavba pomníků v posledních dekádách „dlouhého 19. století“ na základě občanské iniciativy (výjimku tvoří některé z chlumeckých pomníků budovaných již v prvních desetiletích po bitvě, i zde však došlo k odhalení centrálního monumentu až roku 1913). Jde vesměs o události, které „nejsou integrální součástí českého národního příběhu“ (s. 12).

Knihu uvozuje metodologická kapitola, zabývající se konceptem kolektivní paměti a role pomníků a památníků v jejím utváření a udržování. Autor osvědčuje znalost tuzemské i zahraniční literatury, byť ve vztahu k českému prostředí by bylo vhodné využít i práce

Nancy Wignfield.¹ Pro dokreslení kontextu společenské role vojenských pietních míst by dobře posloužily také metodicky podnětné studie věnované paměti první světové války, které v posledních dekádách zaznamenávají výrazný ohlas zejména v anglosaském prostředí.² Analogii ke sledovaným jevům by autor našel také v pracích věnovaných kultu maršála Radeckého.³ Z pramenů autor využívá zejména úřední agendu a dobový tisk, originálním zdrojem se v případě některých památek stávají také návštěvní knihy. Ve vztahu k dosavadnímu mapování válečných pomníků Kessler zmiňuje probíhající iniciativu badatele Adolfa Kučery, překvapivě však neuvádí webové databáze Spolku pro vojenská pietní místa a Ministerstva obrany ČR (s. 10).

Lze polemizovat s Kesslerovou tezí, že individuální a kolektivní paměť mají tendenci akcentovat především pozitivní jevy (s. 30). Nedílnou součástí paměti – a tedy i symboliky válečných pomníků – se vedle oslavy vítězství či alespoň heroismu nezřídka stává instrumentalizace traumatu porážky či volání po odplatě. Tento rys nacházíme ve vztahu části meziválečné německé populace (včetně československých Němců) k paměti první světové války, zejména v tzv. Dolchstosslegende.⁴ Specifický příklad můžeme vidět též v Itálii, která ve válce roku 1866 formálně patřila k vítězné straně, přesto zde až do první světové války převládala trpkost nad neúspěšností italské armády v poli a nad nedostatečným saturováním územních nároků.⁵ Koneckonců ani v české kolektivní paměti nelze přehlédnout traumatický jev, který bývá označován jako „mnichovský komplex“.

Jednotlivé kapitoly věnované konkrétním pietním místům jsou rozděleny do několika podkapitol. První z nich shrnuje stav pramenů a literatury, druhá pak události, k nimž se daný pomník váže. Následuje shrnutí vývoje tradic spojených s danou bitvou, které částečně předjímá (a někdy tematicky překrývá) následující podkapitoly věnované okolnostem výstavby monumentu a jeho dalším osudům. Autor soustřeďuje pozornost především na původce stavební iniciativy a na přijetí pomníku tehdejšími establishmentem a místní populací. Bohužel nejsou blíže akcentovány a komparovány další rysy, např. role časového odstupu od události na podobu a společenské přijetí pomníku. Pouze rámcově jsou naznačeny důsledky pozdějších proměn vztahu tuzemské společnosti k někdejšími

1 Nancy WINGFIELD, *Flag wars and stone saints: How the Bohemian lands became Czech*, Cambridge – London 2007.

2 Viz zejména Jay WINTER, *Remembering War: the Great War between Memory and History in the 20th Century*, Yale 2008. Jistou výpovědní hodnotu mají i tuzemské případové studie, viz např. Zbyněk ČERNÝ – Tomáš DOSTÁL – Michal MRÁKA, *Bolest v kameni: pomníky vojákům z chebských jednotek padlým v první světové válce*, Cheb 2007; Jaromír INDRA, *Pomníky padlých, zemřelých a nezvěstných z I. světové války na severní Moravě a ve Slezsku na stránkách dobového tisku*, Časopis Slezského zemského muzea, série B – vědy historické 61, 2012, č. 2, s. 153–182.

3 Viz Petr HAVEL, *Maršál Radecký: vojevůdce pěti císařů*, Praha 2000; Zdeněk HOJDA – Jarmila ŠTOGROVÁ – Jan BARTA (edd.), *Maršál Radecký: od vojevůdce k pomníku: jubilejní sborník k 250. výročí narození*, Praha 2016.

4 Lars-Broder KEIL – Sven F. KELLERHOFF, *Deutsche Legenden. Vom „Dolchstoß“ und anderen Mythen der Geschichte*, Berlin 2002, Boris BARTH, *Dolchstosslegende und politische Desintegration: das Trauma der deutschen Niederlage im ersten Weltkrieg 1914-1933*, Düsseldorf 2003.

5 Mark THOMPSON, *White war: Life and death on the Italian front 1915–1919*, London 2010.

nepřátelům i spojencům. Bližší analýzu by si zasloužil vývoj v posledních dekadách spojený s fenoménem tzv. reenactmentu. Ten je vnímán především jako komerční „atrakce“ bez hlubší snahy o vysvětlení společenské poptávky po tomto druhu „zábavy“.

Z hlediska badatelského uchopení se jako komplikované ukázalo být zejména podchycení období let 1948–1989, kdy pomníky, odkazující k habsburské vojenské tradici stály mimo zájem institucí i většiny veřejnosti. Důsledkem tohoto nezájmu je absence ucelenějších písemných záznamů. Přesto se autorovi daří podat poměrně srozumitelnou a argumentačně podloženou charakteristiku doby. Ve vztahu ke zmiňovaným případům perzekuce příznivců památek by ovšem bylo vhodné využít materiály z Archivu bezpečnostních složek a zasadit kauzy do širšího kontextu.

Závěrečné zamyšlení klade několik podnětných otázek, některé autorovy teze a formulace však vybízejí k polemice. Tvrzení, že pietní místo u Kolína „mělo v době svého vzniku nejlepší předpoklady k tomu stát se součástí českého národního příběhu“ (s. 271) se jeví jako krajně spekulativní, ostatně autor sám na jiných místech odkazuje na tehdejší nepopularitu habsburské armády u české společnosti a na odmítavý postoj obyvatel regionu k odhalení pomníku. Tvrzení o vyložené negativní reakci německé populace českých zemí na „vznik státu nepřátelských Čechů“ v roce 1918 (s. 272) je přinejmenším zjednodušující.

Navzdory uvedeným připomínkám představuje Kesslerova práce komplexní, přehledné a čtivé dílo, založené na hluboké znalosti problematiky. Zároveň jde o originálně pojatý pohled na dodnes poněkud upozaděnou otázku vojenských tradic rakouské a rakousko-uherské éry.

Ondřej Kolář

Marie RYANTOVÁ a kol.

Českoslovenští prezidenti

Praha – Litomyšl, Paseka 2016, 339 s., ISBN 978-80-7432-500-7.

Soustavný přehled politických biografí čelných reprezentantů Československa, který vyšel díky vytrvalosti a péči Marie Ryantové osm let po obdobné publikaci, věnované českým králům,¹ má v principu populárně vědný charakter, obdobně jako úspěšná předchozí kniha. Opět za touto publikací stojí ambice Sdružení historiků ČR (Historického klubu 1872) oslovit veřejnost hlasy předních odborníků, kteří shrnou a srozumitelně jí předloží plody svého dlouholetého odborného bádání o těchto, pro tu kterou dobu klíčově významných mužích. Kniha navazuje na přednáškový cyklus, uspořádaný s tímto cílem a zprostředkovává biografie devíti prezidentů, kteří se v této funkci vystřídali v létech 1918–1992. Pro dobu okupace jsou sem moudře zahrnuti jak exilový prezident Edvard Beneš, tak prezident druhé republiky a poté státní prezident protektorátu Emil Hácha. Dílo má v zásadě volně popularizační charakter, je však vybaveno – příznějme, že převážně symbolickým – poznámkovým aparátem, seznamem literatury a jmenným rejstříkem.

1 Marie RYANTOVÁ – Petr VOREL (edd.), *Čeští králové*, Praha – Litomyšl 2008.

Publikace vychází svojí strukturou z konceptu a výsledků přednáškového cyklu, doplněného o další autory, přizvané k „neopřednášeným“ prezidentům nebo jako náhradníky k neodevzaným textům. Důsledkem tohoto nepravdivého přednáškového základu je tak v knize např. rozdělení Benešovy biografie do tří příspěvků, ale také velmi odlišný rozsah jednotlivých portrétů. Brilantní, ale snad přece jen příliš stručná (25 s.) studie Vratislava Doubka o zakladatelské osobnosti Tomáše G. Masaryka tak kontrastuje s „trojdílným“ Benešem (Robert Kvaček zpracoval první prezidentské období, Jan Němeček napsal Beneše v čele zahraničního odboje a Jindřich Dejmek pojednal o jeho prezidentství třetí republiky) v úhrnné délce šestašedesáti stran. Samozřejmě lze říci, že trojice autorů zvládala mimořádně dramatické období. Ale ony bezmála dvě dekády „počátků“ první republiky přece také nebyly idylické... Josef Tomeš přidal stručnější, vyváženou a zajímavou charakteristiku Emila Háchy. Pak ale následuje řada „dělnických prezidentů“ z pera Jiřího Pernese, který pětiletému „panování“ Klementa Gottwalda věnoval třicet sedm stran a jen o málo kratšími texty uctil Antonína Novotného a Ludvíka Svobodu. Dělnickému literátovi na prezidentském trůně, Antonínu Zápotockému, se věnoval Jiří Kocian. O Augustýnu/Gustávu Husákovi napsal rozsáhlou (s. 243–290), vyváženou a nejen pro laickou veřejnost objevnou studii Zdeněk Doskočil. O Václavu Havlovi a jeho tříletém československém prezidentském období poněkud svérázně pojednal publicista Daniel Kaiser.

Recenzovaná kniha zdaleka není první publikací o „mužích na Hradě“, a to ani co se týká prezidentské garnitury mezi únorem 1948 a prosincem 1989. K prezidentům let 1918–1948 existuje dnes již velmi solidní báze kritických biografii z pera českých i zahraničních (či exilových) autorů.² Horší je to pro pouťorové období, kde vedle materiálově cenných „kronikářských“ biografii z pera Karla Kaplana hraje podstatnou roli populární a v řadě ohledů problematická Pernesova kniha o „komunistických prezidentech“.³ Práci o Václavu Havlovi je pak dnes již celá řada – ovšem nikoliv právě s těžištěm v analytickém prozkoumání jeho prvních porevolučních let.⁴

Na tomto pozadí se lze ptát, jak znělo zadání autorům? V první polovině knihy zřetelně vystupuje koncept „politické biografie“, soustředěné především k vlastnímu prezidentskému období protagonistů. Čtenáři je nadto poskytnut vhled do klíčových zahraničně-politických kontextů rozhodování prezidentů, resp. do domácích i mezinárodních situací, v nichž jednali. V druhé polovině knihy, a to zejména pro epochu „dělnických pre-

2 Pro Masaryka připomeňme alespoň Polákovu sedmidílnou práci: Stanislav POLÁK, *T. G. Masaryk za ideálem a pravdou*, I–VII, Praha 2000–2014; dále Alain SOUBIGOU, *Thomas Masaryk*, Paris 2002 (český překlad: Praha 2004); Jindřich DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata*, I–II, Praha 2006–2008; Zbyněk ZEMAN – Antonín KLIMEK, *The life of Edvard Beneš*, Oxford 1997 (Praha 2000); Robert KVAČEK – Dušan TOMÁŠEK, *Causa Emil Hácha*, Praha 1995; Tomáš PASÁK, *JUDr. Emil Hácha 1938–1945*, Praha 1997.

3 Karel KAPLAN, *Mocní a bezmocní*, Toronto 1989; TÝŽ, *Antonín Novotný. Vzestup a pád lidového aparátčíka*, Brno 2011; Jiří PERNES, *Takoví nám vládli. Komunističtí prezidenti Československa a doba, v níž nám vládli*, Praha 2003.

4 Srov. vynikající komparativní analýzu: Miloš HAVELKA, *Úspěchy a neúspěchy v nejednoznačných konstelacích. Pět biografii Václava Havla*, Soudobé dějiny 22, 2015, s. 474–502.

zidentů“, se pohled autorů extensivně rozšiřuje na poměrně podrobné vypsání celého, do velké míry též soukromého života protagonistů a zároveň se radikálně zužuje obzor, v němž jsou vnímáni. Uvažován je takřka jen československý kontext a – s ohledem na realitu doby snad až příliš málo – jejich vztah k Moskvě. Přitom se v textu opakovaně objevují deklarace, že pro moskevskou část tématu jsou archiválie nepřístupné a s výkladem je tedy nutno vyčkat, až se tajné sovětské archivy jednou otevrou (příkladně s. 123).

To je jednak pravda jen z části, jednak je tím zakrývána skutečnost, že autoři – a zde to platí především o Jiřím Pernesovi, který v tomto svazku do velké míry recykloval knihu z roku 2003⁵ – úplně nechali stranou jak vztahy československých prezidentů k ostatním státům sovětského bloku (klíčová by tu byla komparace s Polskem a s NDR), tak vytěžení jejich archivů, kde by v kopiích, svodkách a různých diplomatických nebo bezpečnostních zprávách velmi pravděpodobně našli mnoho z toho, co není přístupno v Moskvě. Satrapové jednotlivých provincií sovětské říše proti sobě s požehnáním Kremlu intrikovali, někdy naopak museli (zejména ekonomicky, ne vždy právě výhodně) spolupracovat, podávali na sebe do Moskvy hlášení nebo se snažili ve spojení s vládcem celé říše získat výhody na úkor ostatních. Příkladná byla zejména nenávisť mezi přeživším Mauthausenu, Antonínem Novotným (jedním z „externích důvěrníků“ Nikity Chruščova) a bývalým pověřencem Kominterny pro spolupráci s NSDAP, agresivním „nacionálním komunistou“ Woldemarem Ulbrichtem, který až do svého pádu roku 1971 zdatně vydíral jak sousedy, tak i kremelské vládcy.⁶ A když už se Pernes snaží spíše o portrét doby než o charakteristiku komunistických prezidentů, měl by se podívat i na proměny role hlav československého státu ve vztahu k Západu a k zemím třetího světa. I to totiž není – při vši státnické ubohosti těchto osob – nezajímavá kapitola.

Hlavním Pernesovým problémem ale je bezkonceptnost výkladu a oscilování mezi obdivem k těmto velikánům komunistického režimu a jejich snad až poněkud triviální, podstatné rysy jejich vzestupu a vlády nevysvětlující kritikou. Klement Gottwald, samovzdělaný komunistický funkcionář, vždy ochotný brutálně sledovat linii Moskvy, ať se měnila jakkoliv, autorem nadto popsán jako dlouhodobě těžký alkoholik a od čtyřicátých let syfilitik ve finálním stadiu, je v pasáži o poválečném zápase o moc líčen vpravdě euforicky: „Gottwald v tomto boji převyšoval své soupeře. Projevil se jako vynikající politický strateg a svoji stranu přivedl k vítězství. Demokratické síly v Československu utrpěly zdrcující porážku“ (s. 155). Byla to opravdu právě a především Gottwaldova „zásluha“?

Podobně je Pernesem pojat i Antonín Novotný: „Pocházel z chudé rodiny, jeho otec byl zedníkem a členem sociální demokracie. Díky tomu si i Antonín odmalička uvědomoval nespravedlivost třídně rozděleného světa“ (s. 183). „Odpovídalo jeho povaze, že i sport bral jako politickou práci“ (s. 184). Autor se tu vedle obligátního Kaplana opírá o Novotné-

5 Více než kritický rozbor tohoto díla podal Jiří KŘEŠŤAN, *Rudí vládcové Hradu*, Soudobé dějiny 10, 2003, s. 569–574.

6 K Ulbrichtovi v tomto směru srovnej: Bernhard H. BAYERLEIN, *Der Verräter, Stalin, bist du! Vom Ende der linken Solidarität. Komintern und kommunistische Parteien im Zweiten Weltkrieg 1939–1941*, Berlin 2008, s. 208, 210, 224–226, 266; též Wolfgang SCHWARZ, *Brüderlich entzweit. Die Beziehungen der DDR und der ČSSR 1961–1968*, München 2004.

ho paměti, sepsané po jeho sesazení novinářem Rudolfem Černým.⁷ Činí tak důvěřivě a bez stop věcné kritiky tohoto textu s komplikovanými osudy. Naopak podstatným otázkám autor pozornost nevěnuje. Kupříkladu kdy a za jakých okolností se vytvořila Novotného pevná vazba na Nikitu Chruščova, která se od Gottwaldovy smrti stala základem jeho celou řadou konkurentů s nevůli provázené stranicko-prezidentské kariéry, se čtenář bohužel nedozví.

Dozvíme se však, bezmála jako z kádrového posudku, že „Novotný byl zodpovědný a k plnění úkolů přistupoval co nejpoctivěji“ (s. 196). Autor ztratí dobré slovo i o jeho „činnorodé aktivitě“. Korunou je pak konstatování, že „jeho skromnost mu bránila v hromadění majetku, přepych a okázalost z principu odmítal. A tak svých peněz využíval k tomu, aby jimi korumpoval okolí“ (s. 202). Pak už přijde obligátní informace o Novotného vášni pro mariáš a vyprávění spěje dál až k hrdinovu odstavení od moci Brežněvem (ten je tu pojat jako zlý protiklad k dobrotivému stalinskému vrahovi a poststalinskému despotovi – „liberálu“ – Chruščovovi), který dal před Novotným přednost Alexandru Dubčekovi. Nakonec už zbývá jen Novotného (veřejnosti a Husákem) vynucená rezignace na prezidentství k 22. březnu 1968. Celkově tedy Pernes podal laskavý obraz populárního mocnáře, chudého proletáře, který se vyšvihl. O jeho roli v té nejtvrděší zločinné fázi komunistické diktatury padesátých let tu není prakticky ani slovo, o takových činech, jako byla záchrana šéfa kladenského SD a jednoho z nejhnusnějších vrahů v Lidicích, Maxe Rostocka před šibenicí a posléze jeho plné omilostnění, se Pernes ani nezmíní.⁸ Nezdá se, že by za těmito výkony byl nějaký autorův politický koncept – spíše nezměrná povrchnost a historiografická nezodpovědnost. Konečně o jeho portrétu Ludvíka Svobody by šlo doložit totéž.

Při četbě Doskočilova, z recenzentova pohledu po všech stránkách vynikajícího portrétu Gustáva Husáka lze jen litovat, že nejde o studii skutečně „opoznámkovanou“. Autor na tématu pracoval již před deseti lety,⁹ ale na čem zakládá své – důvěryhodně formulované – soudy, nelze v předloženém textu bohužel v plném rozsahu sledovat. Autor líčí Husáka jako z nejhudších poměrů vzešlého úspěšného právníka a intelektuála, který se již za Slovenského národního povstání přiklonil k nejradiálnějši koncepci sovětizace a tomuto „sekernickému“ radikálnímu komunismu zůstal pak věren i v poválečném období, včetně let strávených ve vězení. Doskočilovi se výborně podařilo ukázat Husákovu cestu z postavení za velezradu a sabotáž na doživotí odsouzeného „buržoazního nacionalisty“, roku 1960 přece jen omilostněného z žaláře, do pozice vlivného „reformního komunisty“. Toho pak se sympatiemi přijímala mladá generace politizujících historiků i lidí kultury. Doskočil pak s nadhledem líčí, jak se Husák virtuózně dokázal protáhnout celou řadou v podstatě protichůdných veřejných politických rolí, až – z milosti Brežněvovy garnitury – obsadil čelnou stranickou a poté i státní funkci. Doskočil srozumitelně ukazuje i to, proč tento vzdělaný a intelektuálně působivý kariérista, který „použití“ spojence a přátele bez zaváhání odhazoval nebo likvidoval, nakonec zůstal na Hradě osamocený a svým způsobem bezmocný.

7 Rudolf ČERNÝ, *Antonín Novotný, vzpomínky prezidenta*, Praha 2008.

8 Jiří PLACHÝ, *Případ Fritz. Max Rostock jako agent StB*, Praha 2002.

9 Zdeněk DOSKOČIL, *Duben 1969. Anatomie jednoho mocenského zvratu*, Brno 2006.

Zvláštním a ne právě šťastným závěrečným akordem knihy je portrét Václava Havla jako posledního československého prezidenta z pera Daniela Kaisera, autora Havlovy dvoj-svazkové biografie.¹⁰ Problematičnost tohoto textu je způsobena jednak autorovým populárně žurnalistickým přístupem k Havlově osobě („Václav vyrůstal jako malý třídní nepřítel. Tíhl k humanitním oborům, ty však studovat nesměl...“ s. 291), jednak drastickou chronologickou i tematickou redukcí problematiky: Havlovo vystupování, získávání mezinárodního renomé, jeho kulturně politická role v dění šedesátých let je minimalizována, a to včetně jeho podílu na přípravě i dramatickém průběhu IV. sjezdu československých spisovatelů roku 1967. Příběh Havlova „prezidentství“ pro autora začíná v podstatě krátce před zveřejněním Charty 77. Zvýšený zájem Západu o Havlovy hry (a tedy i zvýšený příliv honorářů, které podle Kaisera upevnily jeho pozici v disentu) přinesl pryč až soudní proces v roce 1979 (s. 296n.).

V listopadové revoluci a v letech bezprostředně po ní šlo pak podle autora – vyhronečně řečeno – Havlovi hlavně o moc a o zachování Československa. Autor stručně kádruje Havlovo bezprostřední zázemí, probírá jeho – Havlem rychle odstavované – prezidentské konkurenty a zdůrazňuje „obchod s Čalfou“, který Havlovi jako „řemeslník ve vysoké politice“ pomohl k moci. I další výklad je hlavně sbírkou obrázků osob, s nimiž Havel jako prezident kooperoval či se střetl ve vysoké české politice a z nichž se nezanedbatelná část dříve nebo později ukázala být „zatížena minulostí“. Málem větší pozornost než prezidentu Havlovi samému autor, takřka zcela soustředěný jen na domácí politickou scénu, věnuje jeho klíčovými oponentům Václavu Klausovi a Vladimíru Mečiarovi, jimž dokonce vyhradil samostatné kapitoly. Kaiserův sumární soud nad Havlem zní: „Málo z toho, s čím 29. listopadu 1989 vstupoval na Pražský hrad a do politiky, se povedlo uskutečnit“ (s. 318). Každý autor má samozřejmě právo na vlastní názor, včetně svrchovaného svérázu. Historik ovšem bývá již v prosemináři poučen, že manipulace skutečností cestou cílené selekce fakt není zdaleka tak nenápadná, jak se mnohdy může zdát.

Pěkně přepravená kniha jistě širokému publiku zprostředkuje zajímavý a velkým dílem i odborně cenný pohled na klíčové politické osobnosti státu, v němž střední a starší generace české společnosti vyrostly a byly socializovány. Publikace však zároveň ukazuje nezanedbatelné problémy stavu výzkumu našich soudobých dějin. Vynikne to zejména ve srovnání s úrovní zpracování poválečné historie Polska nebo bývalého východoněmeckého státu.

Jiří Pešek

10 Srovnej Daniel KAISER, *Disident Václav Havel 1936–1989*, Praha – Litomyšl 2009; TÝŽ, *Prezident Václav Havel 1990–2003*, Praha – Litomyšl 2014; a k tomu velmi kritickou Havelkovu analýzu: M. HAVELKA, *Úspěchy a neúspěchy*, s. 487–492.

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Markéta KŘÍŽOVÁ

Dějiny Střední Ameriky

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2016, 313 s., ISBN 978-80-7422-486-7.

Dějiny Střední Ameriky Markéty Křížové doplnily již poměrně širokou knižní řadu edičního projektu „Dějiny států“ Nakladatelství Lidové noviny. Po sérii publikací věnujících se historii zejména větších zemí Latinské Ameriky (prozatím vyšly *Dějiny Argentiny, Uruguaye a Chile, Dějiny Mexika, Dějiny Paraguaye, Dějiny Peru a Bolívie, Dějiny Brazílie* a také ne příliš zdařené souhrnné *Dějiny Latinské Ameriky*) přišla řada také na skupinu menších států, nacházejících se na pruhu země, který odděluje dva největší světové oceány a zároveň spojuje Severní a Jižní Ameriku. Jako by tato charakteristika jejich polohy symbolicky reflektovala i vnější a vnitřní rozdělení těchto zemí, které jsou spojeny do jednoho politicko-geografického celku s dlouhou společnou historií, ve kterém i po fragmentaci do jednotlivých národních států můžeme pozorovat až na výjimky takřka identické rysy vývoje.

Právě otázka geografického vymezení záběru publikace je klíčová. Autorka se rozhodla do svého přehledu zahrnout primárně dějiny pěti španělsky mluvících středoamerických států – Guatemaly, El Salvadoru, Hondurasu, Nicaraguy a Kostariky. Tyto státy tvořily páteř koloniální Guatemalské audiencie, jež se po vyhlášení nezávislosti na Španělsku a posléze Mexiku sdružila do

federace, která se po pouhých patnácti letech existence rozpadla do zmíněných států. Do oblasti se tradičně zahrnuje i Belize, jež ovšem prošla velmi odlišným vývojem: nejdříve jako marginální území, řídce osídlené piráty, bukanýry a otroky, později včleněné do britského impéria jako kolonie, kterou Belize formálně zůstala až do roku 1981. Ačkoliv ji autorka ze zmíněných důvodů do souboru popisovaných států nominálně nezařazuje, rovněž se jejím dějinám věnuje, pro její neodmyslitelné spojení se zbytkem oblasti.

Z geopolitického hlediska se v současnosti do regionu obvykle zahrnuje i Panama, jež ovšem do středoamerického rámce nezapadá historicky ani etnicky; popisu její historie se snad dočkáme v připravovaných dějinách zemí bývalé Velké Kolumbie. Naopak dějiny území, která s popisovanými oblastmi Střední Ameriky kulturně a politicky tvořilo jeden celek zejména v předkolumbovské době a jež dnes náleží Spojeným státům mexickým (jedná se zejména o oblast poloostrova Yucatán a dnešní stát Chiapas), nebyly do knihy zahrnuty; v koloniální době či po vyhlášení nezávislosti se tato území stala integrální součástí nově vzniklého Mexika, s nímž sdílí i své moderní dějiny.

Autorka celou publikaci napsala velmi čtivým slohem, který ovšem nic neubírá na její odbornosti. Dokázala rovnoměrně rozdělit svou pozornost jak mezi jednotlivé země a období, tak i mezi jednotlivé aspekty historického vývoje. Dosáhla vyváženého sepectí politických, ekonomicko-sociálních a kulturních dějin, které vystihují hlavní

vývojové procesy v regionu. Stejně tak dokázala obratně zorganizovat a vytříbit velké penzum informací a sestavit je do konzistentního celku, rozděleného do chronologicky řazených kapitol. Poslední z nich stručně shrnuje nečetné vztahy mezi našimi zeměmi a středoamerickým prostorem, které se zejména za studené války pohybovaly po křivce určované celosvětovým děním.

Zvláštní pozornosti si také zaslouží fakt, že v knize jsou dvě kapitoly věnovány pokusům o britskou kolonizaci ve středoamerickém prostoru. Tato problematika často zůstává v rámci souhrnných dějin regionu upozaděna či nedostatečně popsána, a to zejména kvůli faktu, že až na případ Belize (bývalý Britský Honduras) nevedla z dnešní perspektivy k vytvoření samostatných územních celků. Zbylé části středoamerického karibského pobřeží, kolonizované z britské iniciativy, byly posléze včleněny do jednotlivých španělskojazyčných států, v jejichž rámci se posunuly do role periferie, a tak měly minimální podíl na jejich dalším politickém vývoji.

Navíc státy tohoto vzdáleného regionu byly po celou dobu své samostatné historie vystaveny silnému intervencionismu, a to jak mezi sebou navzájem, tak především ze strany velmocí. Právě silný ekonomický a posléze i politický zájem zejména USA (či v dřívějších obdobích evropských mocností, především Velké Británie) a následné zásahy do vnitřních záležitostí jednotlivých států byly jedním z klíčových faktorů pro rozvoj regionu a byly v knize také náležitě zohledněny. Autorka provedla ucelenou reflexi dějin pěti středoamerických států, jejichž vzájemně se proplétající historie často upadá do stínu jejich větších sousedů, a předložila tuto netradiční a vzdálenou problematiku i českému publiku.

Stanislav Luska

Lubomír TYLLNER (ed.) a kol.

Velké dějiny zemí Koruny české.

Tematická řada, sv. IV – Lidová kultura

Paseka, Praha – Litomyšl 2014, 804 s.,

ISBN 978-80-7432-442-0.

Vedle témat architektura, cestovatelství, zločinnost, stát a právo je součástí řady navazujících na patnáct dílů Velkých dějin zemí Koruny české svazek věnovaný lidové kultuře. Zpracování tématu se ujali specialisté z Etnologického ústavu Akademie věd, a to, jak sami deklarovali, „od raného středověku po současnost komplexně a v evropských souvislostech, v unikátním záběru, jakého dosáhla česká etnografie naposled v šedesátých letech minulého století“. V pěti hlavních oddílech (národopisné oblasti, hmotná kultura, každodennost, duchovní a sociální kultura, slovesná kultura) kniha charakterizuje venkovské komunity a obyvatele, jejichž potomci utvářeli moderní občanskou společnost českých zemí. Selektivní pozornost je věnována také měšťanům (zvláště tzv. městkému lidu) a průmyslovému dělnictvu 19. století. Lidová kultura představuje z pohledu autorů jak tradiční, historický jev, tak zároveň živou součást současné multietnické společnosti. Ambiciózní rozkročení znamená interpretační výzvu přesahující možnosti jedné publikace, takže problematika kontinuity lidové kultury v období po roce 1850 nemohla být řešena důsledně. Část o vesnickém stavitelství například obsahuje podkapitulu *Současná vesnice*, sumarizující situaci posledního půlstoletí (s. 163–165), o fenoménu svépomocného „receptářového“ kutilství, poněkud vybočujícího z trendu standardizace a unifikace, nepadne ani zmínka. Část o slovesné kultuře se přechodu k současnosti věnuje systematičtěji (mj. včetně reality elektronické komunikace či *urban legend*,

s. 526). Zbývající tematické okruhy (strava, zbožnost, magie apod.) naopak obsahují aktualizujících pasáží minimum.

V této souvislosti by možná prospěla analýza vztahu lidové kultury a populární kultury/popkultury. Ačkoliv hlavní období popkultury začíná dle všeobecného konsensu 20. stoletím, lze dějiny populární kultury jako projevu západní kultury sledovat již od 18. století, především v souvislosti s budováním specifické životní sféry měšťanské společnosti (středních vrstev), která se postupně stala nositelem kulturního mainstreamu směřujícího k masové kultuře. Popkultura 19. století sloužila k vědomému posilování prvků kolektivní identity, zejména nacionalismu. Podstatné je, že v některých jazycích pojem populární kultura splyvá a navazuje na tradiční lidovou kulturu jako jeden z charakteristických projevů nižších společenských vrstev. Spojení popkultury 19. století s lidovou kulturou lze hledat v obdobném důrazu na tradici a historickou zakotvenost.

Bližší se zastavím u vývoje lidové duchovní kultury. Příslušný oddíl je v knize sepsán s veškerou erudicí, včetně zachycení rozdílů (lidového) katolictví a nekatolických konfesí (např. s. 268–269). Leč dynamiku vytlačování náboženství ze středu společnosti do církevních rezervací lze encyklopedicky zachytit jen obtížně. Jak vymezit míru zásahu osvícenství, urbanizace a průmyslové revoluce? Pokud katolicismus po staletí usiloval staré magické praktiky pokřesťanštit, osvícenství již žádné pokusy o prolínání starého světa s novým nepřipouštělo. K „odkouzlení světa“ používali osvícenci a jejich vědecktí následovníci v zásadě dvojí strategii. Přímý útok spočíval v zlehčení magických praktik jako projevu civilizací nedospělosti, nevzdělanosti a beznadějného

zpátečnictví. Důkazy moderní vědy měly hovořit jasně: vše se dá vysvětlit pouhým rozumem, lidová magie je neúčinná, nadpřirozené bytosti neexistují. Postupná výchova obyvatelstva v naznačeném duchu byla úkolem elit v tom kterém místě, zvláště učitelů a lékařů, ale i farářů. Racionalizované náboženství se v oblasti vzdělání, osvěty a charity stalo významným pomocníkem státu. Cíl, který se bez nadsázky rovnal vytržení kořenů venkovské společnosti, nemohl dojít naplnění během jedné generace. K tomu napomohly až ideologie a technologie 20. století.

Druhá strategie k eliminování vlivu tradiční lidové duchovní kultury měla podobu jejího zdánlivého uznání jako agrární kultury venkova, v ideologickém smyslu jako tzv. kultury národní (v knize srov. na s. 269). Národopisci 19. a počátku 20. století totiž potřebovali důkazy specifické české národní identity. Fenoménu lidové zbožnosti věnovali pečlivý výzkum, aby mohli nadpřirozené bytosti symbolicky „odstěhovat“ z jejich přirozeného prostředí a uzavřít do stále sterilnějších vitrín národopisných výstav, vědeckých článků, ale i pohádek a pověstí (podobně, jako se z oltářů venkovských kostelů stěhovaly do muzejních expozic sošky gotických madon). Ptáme-li se po důsledcích, nelze než konstatovat, že takového „vypreparování“ lidového náboženství je – ne vždy úmyslně, leč spolehlivě – oddělilo jako památku na zašlou minulost od žité reality.

Složitým vztahem vzdělanců k lidové kultuře se publikace zabývá na vícero místech v širokém spektru využití/zneužití, úcty a pohrdání, obrozeneckého přetesávání, ba nového vynalézání, aby byla tím „správným“ zdrojem naší identity. Je chvályhodné, že se autoři předkládaného svazku oprostili

od domněle objektivní vědecké nadřazenosti nad studovanými jevy. Poskytli lidové kultuře důstojný, ideologicky nezátížený prostor, kde mluví sama za sebe.

Sixtus Bolom-Kotari

Středověk

Die Zisterzienser im Mittelalter

Hg. Georg Mölich, Norbert Nussbaum, Harald Wolter-von dem Knesebeck, Köln-Weimar-Wien, Böhlau 2017, 356 s., ISBN 978-3-412-50718-3.

Cisterciákům věnované literatury není konce. Je to svým způsobem pochopitelné, protože šlo o mimořádně dynamický řád, který ve středověku vrcholněm a pozdním hrál od počátku ve společnosti významnou úlohu. Úlohu, která výrazně překračovala už tak dost široký rámec církevních dějin a zasahovala záhy nejen do politických dějin (vzpomeňme jen „české“ cistercké opaty a jejich roli při uvedení Lucemburků na český trůn). Referovaný svazek se hlásí k tomu být ve formě textového svazku předstupněm (*Ideenschmiede*) mezinárodní výstavy, kterou pod titulem *Die Zisterzienser – das Europa der Klöster* připravuje země Severní Porýní – Westfálsko (2017).

Dle vydavatelů si tento sborník klade tři úkoly: 1) zhodnotit monastickou reformu jako civilizační fenomén, 2) upozornit na artefakty této reformy a na základě jejich východisek a záměrů na jejich výpovědích schopnost a vyznění a 3) na interakci řádu a jeho členů (připomeňme Bernarda z Clairvaux) na ekonomické a politické špičky vrcholného a pozdního středověku (s. 11). Nicméně jeho konkrétní rozvržení se této premisy nedrží a texty 17 referátů (s výjim-

kou dvou Angličanů – Nigel F. Palmer a Maximilian Sternberg a jednoho českého autora – Jiřího Kuthana – jde o německojazyčné badatele) jsou rozvrženy do pěti skupin, přičemž se příspěvky tematicky různě překrývají. Mohlo pochopitelně jít pouze o různé omezené sondy, často spíše okrajové.

Za nejdůležitější považují dva úvodní texty. V prvním podává nepochybný ideový inspirátor díla, totiž Gert Melville, zamyšlení nad otázkou *Warum waren die Zisterzienser so erfolgreich?* a dochází k v podstatě předpokládatelnému závěru, že v pozadí úspěchu stály generální kapituly řádu, svébytné řádové právní normy a posléze vnitrořádové vizitace. Druhou obecnější statí úvodní partie je výklad Jörga Obersteho o základní řádové konstituci *Carta caritatis* a její aplikaci v řádové historii; snad je to výklad přece jen příliš stručný. Rámci sborníku a zejména jeho první části se do značné míry vymyká statí M. Sternberga o recepci cistercké středověké architektury ve 20. století, která – pokud vůbec – by spíš patřila do druhého oddílu, který se věnuje manifestaci „cisterciáctví“ v architektuře a obraznosti (*Bildlichkeit*). Vedle znalecké statí Palmerovy o knižní iluminaci cisterciacek ve 13. a 14. století je tu několik statí o cistercké architektuře. Tu je na místě důrazně upozornit na sice beletristické, ale velmi impresivně pojaté zpracování stavby řádového konventu Fernandem Poullonem (česky pod názvem *Divoké kameny*, Praha 2016). Zajímavé jsou dva následné oddíly. V prvním z nich je probírána řádová nepísemná komunikace formou zpěvu (Fabian Kolb); Beate Braun-Niehr podává rozbor skvostně vypraveného (v protikladu k řádovým předpisům marně brojícím proti okázalosti) cisterckého graduálu z počátku 14. století pro ženský klášter Rulle u Osnabrücku, kdy se

konstatuje řádový důraz na potřebu jednotnosti řádové liturgické literatury. Čtyři, vlastně pět statí, protože sem patří i studie o cisterckých hospodářských budovách Tobiasi Schönweise, je věnováno ekonomickým aktivitám cisterckých klášterů, kde zejména zaujme studie Julie Bruchové o zapojení řádových mnišek do hospodářského provozu (*Auch Nonnen müssen rechnen können*), která do značné míry boří představu o velkém předělu mezi ženskou a mužskou větví řádu v hospodářských otázkách.

Sborník uzavírají tři články, z nichž první patří spíše do skupiny statí o architektuře, neboť pojednává o pohřební politice řádu v kontextu se stavebními dispozicemi jejich kostelů (Markus Thome), v druhé Georg Mölich a Joachim Oepen sumarizují z cisterckého hlediska materiál shromážděný v slovníku severorýnských klášterů. Textovou část uzavírá J. Kuthan, jenž podává stručný přehled klášterní politiky Karla IV. v Českém království s vhlady do dob předchozích. Stručné charakteristiky autorů a rejstříky místní a citovaných rukopisů knihu uzavírají. Čtenář je poněkud v rozpacích, neboť očekával více. Snad to doplní katalog k výše zmiňované výstavě.

Ivan Hlaváček

Elisabeth GRUBER – Christina LUTTER – Oliver Jens SCHMITT (Hg.) *Kulturgeschichte der Überlieferung im Mittelalter. Quellen und Methoden zur Geschichte Mittel- und Südosteuropas* Köln – Weimar – Wien, Böhlau 2017, UTB 4554, 510 s. s řadou mapek a barevných vyobr., ISBN 978-8252-4554-2.

Titul knihy čtenáře příliš neorientuje, a pokud jde o podtitul, je třeba říci, že nabízí něco dost odlišného od toho, co ve skutečnosti kniha přináší. Jde o geografické vymezení, ale i o vlastní obsah. Zatímco „jihovýchodní Evropa“ se tu dostatečně profiluje, u pojetí „Evropy střední“ je uživatel v rozpacích. Kdyby bylo uvedeno Ostmitteleuropa, bylo by možno předpokládat, že to znamená zejména české země, Polsko a Slovensko, ev. Maďarsko. Je-li ale deklarována střední Evropa, nutně by tam měla být i podstatná – německá část římské říše. S tím ale nesouzní obsah knihy a zejména ne mapky (s. 302nn.), podávající sice celý Balkánský poloostrov, ale ze střední Evropy přicházejí i české země fragmentárně, neboť jsou „uříznuty“ na severu někde u rovnoběžky probíhající kolem Litoměřic; Polsko tak chybí takřka zcela. Tím je vlastně naznačeno, že střední Evropa se zde stává de facto periferií oné jihovýchodní Evropy. Nasvědčuje tomu i seznam osob, které se práce podjaly, i těch, které byly k dispozici jako konzultanti či mentoři. Mezi desítkou vyjmenovaných v posléze uvedené funkci (o dalších jmenovitě neuvedených se nemohu vyjádřit) není ani jediný Polák, Čech či Slovák, zato tři maďarští specialisté, dva Němci, dva Rakušané a po jednom Američan, Rumun a Slovinec; o jejich výrazných zájmech o dějiny vymezeného regionu ne-

mám povědomost. Mezi pětadvaceti odborníky-autory nalézám i dva Čechy: Pavlínu Rychterovou, která napsala pět stran o politické hagiografii v Čechách a na Moravě, a Karla Hruzu, přispěvšího osmi stránkami o husitství a koncilech. S pražsko-vídeňským tématem tu ještě nalézám vídeňskou historičku umění Marii Theisen.

Pokud pak jde o obsah, je čtenář už na počátku v nejistotě o konkrétních autorských podílech. V obsahu jména nepřicházejí vůbec, v záhlaví jednotlivých kapitol či subkapitol v textu někde ano, jindy nikoliv, takže je u neoznačených možno se domnívat, ale jen domnívat, že jde o autorský podíl některého ze tří redaktorů. A jistoty nenabudeme ani v autorském seznamu závěrem, kde podíl redaktorů rovněž není určen.

Ale obrátíme se bezprostředně k obsahu. Knihu uvádí historiografická črta (při daném rozsahu nelze nic jiného ani předpokládat), která věnuje převážnou pozornost velmi různorodým aktivitám balkánské historiografie a jejím listinářům – a oprávněně akcentuje roli vídeňského Institutu für österreichische Geschichtsforschung, ale český podíl, ač početně největší, není vůbec reflektován. Polská – bohatá – pramenovědná historiografie pak není prakticky ani dotčena, o té české se toho také mnoho nedozvídáme, leda že Marie Terezie založila v Praze v r. 1781(!) z jezuitského Klementina Národní knihovnu (s. 38) či že Konstantin Jireček byl synem rakouského ministra (což je sice pravda, ale v daném kontextu bez dalších relevantních informací spíše matoucí). A jsme-li u výraznějších bohemikálních přehlednutí, snad je ještě třeba uvést s. 218, kde se dozvídáme, že s uherskými studenty se až do založení – připouští se, že s krátkou životností – univerzit v Pětikostelí (1367) a Budě (1395) resp. Prešpur-

ku/Bratislavě (1465) setkáváme v 15. století v Paříži. Že ale univerzita ve Vídni měla dokonce samostatný uherský národ a i v Praze byla přítomnost Uhrů před rokem 1409 hojná, se ovšem od francouzského autora nedovidáme.

Říká-li se pak v předmluvě (s. 9) zdůrazňováním srovnávací perspektivy, že kniha má být vyrovnáváním se s pochybami studentů o smyslu studované tematiky, je zapotřebí se u toho zastavit, protože té soustavné komparace, ať horizontální, či vertikální, je tu pomálu, neboť skutečných chronologických paralel se takřka nestává. Tím ovšem není řečeno, že jednotlivé stati nejsou informativní, jde ale spíše o solitérní hesla někdy takřka encyklopedického charakteru.

Knihy se člení do tří časových vrstev: 500–900(!), ač je tu, právem, značná pozornost věnována i 10. století, 1000–1300 a 1300–1500. Začíná se pozdně antickou kartografií (Tabula Peutingeriana) a epigrafikou, aby navázala filologická stať o rozmanitosti jazyků původních obyvatel Balkánu, a navazuje partie Církev jako nositel raně středověkého písemného odkazu (Überlieferung). Vedle archeologie jsou v první chronologické části dále stati o chorvatských a protobulharských nápisech. Ale komparatistické stati o jiných oblastech či epochách nenacházím, či jsou pouze velmi omezené.

Právě řečené ovšem neznamená, že nejde často, ba zpravidla, o informace zajímavé, které ten či onen fenomén, totiž důležitou partii některé „pomocné vědy historické“, resp. s ní spojených vzhledů do kulturních a správních (a právních), ale i sociálních dějin té či oné entity prezentují. K tomu se poji i stať o archivech, vlastně jen městských, v pozdním středověku. Ta ale Balkán opouští jen s jedinou výjimkou, totiž zmínkou a fotografií z bratislavského městského

archivu (s. 349n.), kde se nám dostává poučení vlastně jen o testamentech.

Zvláštního postavení se dostalo v odborné literatuře nevyhnutelné bibliografické dokumentaci. S tou se zde totiž takřka vůbec nesetkáváme, ale jsme ve zvláštní samostatné informaci (s. 474) poučeni, že by její rozsah překročil možnosti knihy. A tak se redaktoři rozhodli uložit ji v nebyvalém rozsahu a dobře utříděnou podle jednotlivých kapitol, na samostatném stáhnutelném hesle na internetu. Je to jistě řešení, ale třeba dodat, že tištěná kniha a internetový soubor jsou dvě samostatné veličiny a představa četby knihy a nutně rozevřeného počítače mi přece jen připadá poněkud zvláštní. Stejně tak považuji za nepřilíhající šťastné revokace v rámci knihy. Ty totiž odkazují jen na značně členitou strukturaci knihy, a tak při nepřizpůsobených živých záhlavích je vždy nutno nalistovat nejdříve obsah. Četba se tak dost komplikuje. Obávám se, že kniha těžko splní očekávání svých redaktorů.

Ivan Hlaváček

Jerzy KALISZUK, *Codices deperditi. Średniowieczne rękopisy łacińskie Biblioteki Narodowej utracone w czasie II wojny światowej*. Tom I: Dzieje i charakterystyka kolekcji; Tom II (ve dvou svazcích): Katalog rękopisów utraconych; Tom III: Indeksy. Aneks. Bibliografia. (= Dziedzictwo Kulturowe po Skasowanych klasztorach 8/1–3 Wsze Wrocław, Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii 2016, 685+ 1379+754 s. a 68 černobílých vyobr. v textu, ISBN 978-83-87843-42-7.

Je třeba alespoň upozornit na velké dílo polské medievistiky a kodikologie, které se

snaží (pokud vůbec lze s úspěchem) zrekonstruovat co možná nejzvrubněji ztrátu valné většiny medievistických kodexů polské Národní knihovny ve Varšavě. Došlo k ní v době Varšavského povstání v roce 1944. Osud si s tímto souborem vůbec ošklivě zahrál. Rukopisy byly totiž v první polovině 19. století na příkaz carské vlády převezeny do Sankt Petersburgu, odkud byly po skončení první světové války velmi neochotně a s odstupem času vydány obnovenému polskému státu.

Kaliszuk v prvním svazku probírá zevrubně nejen dějiny této knihovny a její proměny v průběhu více než dvou století, ale také načrtává středověké dějiny knihoven a kulturní působení těch klášterů, jejichž fondy převážně skončily v knihovnách polských magnátů. Ty tvořily spolu s některými dalšími soubory posléze jádro jejich sbírek (Załużski, Czartoryski). V druhé části I. svazku jsou dále postupně probrány rukopisy nepolské proveniencce, mezi nimiž se česká stopa objevuje na třetím místě s takřka třemi desítkami. Dále přicházejí i obsahová bohemika resp. husitika.

V dvousvazkovém druhém díle je popsáno téměř 1500 rukopisů, které se hlásí takřka vesměs do 15. století. A konečně přichází třetí díl, obsahující rejstříky, konkordance signatur a další pomůcky a přílohy. A ovšem tu nacházíme i impozantní stostránkový (!) seznam vydaných pramenů a literatury, který reflektuje dostatečně i českou literaturu. Rozhodně se vyplatí si jej pročíst, protože upozorní i na řadu obecně důležitých titulů. Závěrem lze odkázat na zevrubnější recenzi, přicházející v *Studiích o rukopisech* za rok 2017.

Ivan Hlaváček

Die Königserhebung Friedrichs des Schönen im Jahr 1314. Krönung, Krieg und Kompromiss

Hg. von Matthias Becher – Harald Wolter-von dem Knesebeck, unter Mitarbeit von Kim Alings und Christine Beyer
Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag
2017, 356 s. + 36 barevných a řada černobílých vyobr. v textu,
ISBN 978-3-412-50546-2.

Jubilea, jubilea. Na podzim roku 2014 v „Münster-Carré“ v těsné blízkosti místa, kde se konala římská korunovace Habsburka Fridricha Krásného, tedy bonnského Münsteru, se sešlo zasedání, které připomnělo tuto událost. Ta ostatně úzce souvisela i s českými dějinami. Neboť v předehře tohoto rozstřelu mezi dvěma bratrance hrál svou nezanedbatelnou roli i český král Jan, který se i poté, co došlo k této dvojí volbě, velmi aktivně podílel na vzájemných protivenstvích obou protagonistů. Ostatně jde o otázku, které velkou pozornost věnovaly i dvě nejzevrubnější české práce o této době, nepřekonatelný vypravěč Josef Šusta (1939) a Františkem Kavkou kritizovaný Jiří Spěváček (1994). Že nenašli v knize ohlasu je běžné konstatování.

V celkem čtrnácti statích se jejich autoři – s dvěma výjimkami – věnují nejen vlastnímu politickému boji a jej doprovázející všepřítomné korupci, ale i širším otázkám doby. Těmi výjimkami jsou Stefanie Dick, věnující pozornost Izabele Aragonské a Fridrichovi v rámci svatební politiky a Claudie Garnier, která se zaměřila na symbolickou komunikaci v kontextu sporu o římskou korunu. Tři příspěvky mají umělecko-historické zaměření: Peter Kurmann představuje Jindřicha z Virneburgu, zásadního odpůrce

kandidatury Janovy, jako donátora tříkrálovského okna v kolínském dómu, Christian Freigang uvažuje nad pojmem dvorského umění v říši a ve Francii a Harald Wolter-von dem Knesebeck představuje umělecká díla z prostředí Fridricha Krásného; stať Florian Hartmanna pojednává o epistolografii a teorii rétoriky a její reflexi v různých prostředích, zejména severoitalských komun.

Zbývající desítky rozprav se zabývají politickými událostmi a okolnostmi kolem samotné (dvojí) volby, do níž Ludvík Bavor vstoupil vlastně jako náhradník. Mathias Schmoekkel se zaměřuje v té souvislosti na kanonické právo. Úvodní stať Matthiase Bechera zařazuje Fridrichovu korunovaci do historických souvislostí a upozorňuje ještě na jistou nevyhraněnost držby kurfiřtského hlasu. Andreas Büttner sleduje konflikt v rituálech dvojvolby 1314, Albert Gerhards s mimořádně četnými citacemi z korunovačního řádu rekonstruuje liturgický průběh obřadu a vybízí tak ke srovnání s řádem Karlovým.

Dva příspěvky se věnují habsburskému prostředí této doby: Gerald Schwedler přibližuje dynastické představy Habsburků a vydavatel Habsburských regist Christian Lackner se snaží Fridrichovu slabou stopu v dějinách poněkud podepřít. Martin Clauss podal dvojportrét Fridricha a jeho soka ústící v dvojkráloví, které ale nedošlo vzhledem k časnému úmrtí Fridrichově patřičného naplnění. A posléze Manfred Groten věnuje pozornost roli „hybatele věci“ při Habsburskově volbě, totiž kolínskému arcibiskupovi, výše zmíněnému Jindřichu z Virneburgu.

Ivan Hlaváček

Petr KOZÁK – Krisztina RÁBAI
Mezi periferií a centrem jagellonského světa. Registrum dvořanů knížete a krále Zikmunda I. Jagellonského z let 1493–1510

Opava, Slezské zemské muzeum b. d.,
441 + XC s., ISBN 978-80-87789-28-5.

O důležitosti edičního zpřístupňování pozdně středověkého účetního materiálu, v ideálním případě provázeného alespoň rámcovou interpretací, naznačující badatelský potenciál editovaného pramene či pramenů, sotva kdo pochybuje. Jen málokdo ovšem na pole ediční práce vstupuje s takovou cílevědomostí, jako Petr Kozák. Za posledních pár let předkládá v pořadí již druhý objemný svazek, jímž je „registrum curiensium“ z let 1493–1509/1510. Pramen, jehož výpovědní hodnota byla připomenuta již v edici předcházející (*Účty dvora prince Zikmunda Jagellonského, vévody hlohovského a opavského, nejvyššího hejtmána Slezska a Lužic, z let /1493/ 1500–1507. Kritická edice pramene*), je s dvorskými účty prostředím vzniku a tedy i svou výpovědní hodnotou těsně spjatý; jeho ediční zpřístupnění, opět s úvodním komentářem, jen podtrhuje unikátnost celého pramenného souboru, k němuž srovnatelný bychom z přelomu 15. a 16. století u nás jen sotva jinde našli.

Regestrum curiensium domini principis Sigismundi (Zikmund zvaný Starý, † 1548) představuje jeden z typů speciálních pomocných register, do nichž se odkazovalo z hlavních účetních knih, a kterých existovala celá řada (mezi nimi např. „registra ad conscribendum equos“ ad.); jeho hodnotu zvyšuje i fakt, že jde o jediný dochovaný registr tohoto typu. Předmětem evidence v něm byly výdaje za služné vyplacené formálně vymezeným elitním kategoriím dvo-

řanů, jejichž příslušníci sloužili s taxativně vymezenými počty ozbrojeného jízdního doprovodu, a moment reprezentativní se tak nedílně prolínal i s čistě vojenským – v případě potřeby tito lidé sloužili pod přímým velením pána dvora.

Jednotliví dvořané měli v registrech samostatné rubriky, v nichž se vedle vyplacených částek služného evidovalo datum příchodu ke dvoru (a posléze odchodu), stejně jako počty doprovodných jezdců, s nimiž sloužili. Vzhledem k tomu, že registra v tomto svazku byla vedena jen do roku 1510 a následující svazek není k dispozici, v nejednom případě zůstávají osudy jednotlivých dvořanů, resp. jejich působení u dvora, z našeho pohledu neuzavřené. Z hlediska věcného (i grafického) registra odpovídají ostatním dochovaným knihám dvorských účtů jagellonských panovníků; zápisy mají stereotypní charakter, v rámci jednotlivých rubrik bývají řazeny chronologicky, vždy s uvedením data a místa a ostatních zmíněných údajů.

Výpovědní hodnota register se rozbíhá do více směrů, dva základní bychom mohli označit jako 1. prosopografický (rekonstrukce personální skladby dvora – dvořanů, počty osob, délka služby, kompetence, ale i mobilita dvora apod.) a 2. administrativní (dochovaný registr obsahuje řadu zmínek o registrech dalších, a spolu s hlavními účty naznačuje i rámcový rozsah někdejší agendy Zikmundova dvora v její rané fázi, jakož i mechanismus vedení písemné agendy).

„Regestrum curiensium“ není v dosavadní literatuře, a to všech zemí pod jagellonským žezlem, pramenem neznámým – opakovaně ho bylo využito a pořízeny byly i výběrové edice. Přítomná publikace ovšem vůbec poprvé pramen zpřístupňuje in extenso. Edice je opatřena úvodem, v němž je struč-

ně nastíněn dobový mocensko-politický (a teritoriální) kontext raných let Zikmundovy dlouhé vlády, pojednáním o struktuře pramene a jeho postavení v rámci účetní agendy Zikmundova dvora, popisem vnějších znaků rukopisu a nezbytnou ediční poznámkou (s ohledem na mezinárodní využitelnost register je tato část publikována v českém a následně anglickém jazyce). Studium faktograficky neobyčejně bohatého pramene by bylo nemyslitelné bez rejstříků osobního i místního, přičemž platnou službu prokáže i rejstřík věcný, jehož pročetí samo o sobě naznačí strukturu témat, k nimž lze v prameni hledat minimálně dílčí svědectví.

Představu o podobě register konečně doplňuje obsáhlá barevná obrazová příloha, nabízející jak fotografie celého kodexu a jeho vazby, tak i tematicky členěné ukázky vybraných folií či detailů (písařské ruce, grafické symboly, filigrány, ale také místo, kde jsou v rukopise patrné stopy po vytrženém foliu). Nechybí přirozeně ani obvyklý aparát v podobě soupisu pramenů (vydaných i nevydaných) a literatury.

Jak Petr Kozák, tak i spolueditorka registru dvořanů, Krisztina Rábai, se problematice edic středověkých pramenů (především) účetní povahy věnují dlouhodobě a v řadě publikací jejich výpovědní hodnotu současně interpretují. Přítomnou edicí učinili další významný krok na cestě k poznání mechanismu fungování pozdně středověkých zeměpanských dvorů z hledisek a současně s mírou detailu, která je pro přelom 15. a 16. století možná jen velmi ojediněle.

Robert Šimůnek

Raný novověk

Tomáš ČERNUŠÁK
*Všední život papežských nunciů
u rudolfínského dvora*

Praha, Academia 2017, 20 s.,
ISSN 2464-6245.

Není obvyklé anotovat jednotlivé sešity ediční řady *Věda kolem nás*, která v jedné z dílčích sérií přibližuje *Prostory společné paměti*. Nicméně 70. sešit si zaslouží zmínku z několika důvodů. Především předkládá stručnou syntézu mnohaletého bádání Tomáše Černušáka, vědeckého pracovníka Moravského zemského archivu a Historického ústavu AV ČR, který se soustavně věnuje vydávání korespondence nunciů u císařského dvora v Praze a v letech 2013–2017 ve dvou obsáhlých publikacích (vydaných v nakladatelství Academia) zpřístupnil listy a spisy Antonia Caetaniho z let 1608–1611. Dalším důvodem je skutečnost, že autor spolehlivě zná nejen písemné, ale i obrazové prameny k církevním dějinám na přelomu 16. a 17. století, což se odrazilo ve výběru a velmi kvalitní reprodukci portrétů – vedle jiných osobností – nunciů Antonia Caetaniho a Cesara Speciana (ten působil v Praze v letech 1592–1597). A konečně T. Černušák do textu zařadil instruktivní seznam papežských nunciů u dvora Rudolfa II.

Autor podává shrnující pohled na vývoj diplomatického zastoupení papežů u evropských států se zvláštním zaměřením na císařský dvůr. Nastihuje obvyklou kariéru nuncia, jeho pravomoci a diplomatickou praxi, soudnictví a písemnou komunikaci, personální zázemí nunciatury, v náznaku i každodennost a slavnosti. Z tohoto výkladu je patrné, jak výrazně postoupilo poznání dějin diplomacie, papežské politiky a utváře-

ní neformálních zpravodajských a kooperačních sítí v průběhu několika uplynulých let. Je to výsledek nikoli již jen badatelských sond, k jakým přistoupili Josef Borovička, Karel Stloukal a další historici v první polovině 20. století, nýbrž soustavné ediční činnosti, která konečně přinesla vynikající výsledky v pěti svazcích věnovaných pražské nunciaturě prací Tomáše Černušáka a Aleny Pazderové.

Černušáková brožura je vhodným doplňkem ke studii A. Pazderové *Zázemí Specianovy nunciatury u císařského dvora v Praze v letech 1592–1594* (Paginae historiae. Sborník Národního archivu 23/1, 2015, s. 7–54; zpráva v ČČH 114, 2016, s. 236–238). Zároveň se stává českým protějškem německy publikovaných detailních studií, doprovázejících nejnovější edice zařazené do série *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628*. Drobná knížka dobře poslouží každému, kdo potřebuje získat sevěřenou informaci o nunciaturách, jež působily v rudolfínské Praze.

Jaroslav Pánek

Historik bez hranic.

Z díla profesora Eduarda Maura

(K vydání připravila Šárka NEKVAPIL JIRÁSKOVÁ.)

Pardubice, Univerzita Pardubice 2017, 394 s., ISBN 978-80-7560-071-4

Publikace představuje výbor nejdůležitějších vědeckých studií Eduarda Maura, které byly vydány u příležitosti jeho osmdesátin. Ze značného tematického a časového rozpětí badatelského zájmu autora bylo vyzdvíženo pět tematických okruhů, které charakterizují jeho celoživotní dílo.

Jubilant patří k nestorům české historické demografie, první tematický blok se proto vztahuje právě k tomuto interdisciplinárnímu směru. Vybrané studie jsou zajímavé z hlediska metodologických přístupů i aktuálních otázek, týkajících se směřování historické demografie jako oboru. Následující celek, nazvaný *Hospodářské a sociální dějiny*, je nejrozsáhlejší a představuje těžiště badatelského zájmu Eduarda Maura. Logickou volbou je znovuvydání článku věnujícího se využití pramenné základny pro studium hospodářského a sociálního postavení poddaných na panství Točnick. Dalšími zásadními příspěvky, které se staly velmi podnětnými pro další badatele, jsou v zahraničí publikované studie, zabývající se postavením čeledí, čelední služby a sloužících obecně a dále problematikou dědického práva a převodu majetku v českém prostředí v období raného novověku. Dva následující bloky – *Církevní a náboženské dějiny* a *Příspěvky k dějinám šlechty* – představují možné nové přístupy ve výzkumu a dokazují, že česká historiografie má vůči těmto tématům značný dluh. Poslední část příspěvků je shrnuta v oddílu *Myšlenkové světy*. Jedná se o stati, které vyšly po roce 2000 a které představují aktuální směry české historiografie, jejichž spolutvůrcem je bezesporu i Eduard Maur.

Součástí publikace je personální bibliografie, dokládající více než půlstoletí se rozvíjející vědecký záběr jubilanta, jenž se nesmazatelně zapsal do české i zahraniční historiografie. Uveden je kompletní seznam monografií, kolektivních děl a odborných statí vydaných tiskem od počátku publikační činnosti Eduarda Maura do současnosti; výběrově pak nejdůležitější recenze a zprávy od roku 1997. Publikace byla připravena s podporou Fakulty filozofické Univerzity

Pardubice a stala se důstojným oceněním dlouholetého pracovníka Ústavu historických věd, který svou vědeckou činností i pedagogickou aktivitou významně obohatil toto pracoviště.

Jan Novák

Václava HORČÁKOVÁ

Bibliografie vědeckých prací

Jaroslava Pánka

(= Práce Historického ústavu AV ČR, řada D – Bibliographia, sv. 17)
Praha, Historický ústav 2016, 246 s.,
ISBN 978-80-7286-298-6.

Jubileum historika je často spojeno s vydáním sborníku prací jeho přátel či žáků, ne každému je ovšem věnováno celé číslo prestižního časopisu. Po zásluze se tak stalo v případě prof. Jaroslava Pánka u příležitosti jeho sedmdesátin a tím časopisem není žádný jiný, než prestižní *Český časopis historický*. První číslo ročníku 2017 tohoto časopisu přineslo medailónky, v nichž najdeme hodnocení J. Pánka jako redaktora ČČH, historika raného novověku, místopředsedy Akademie věd ČR a jeho ohlasu v USA, Polsku nebo v Itálii, kde řídí Český historický ústav v Římě. Větší část tohoto čísla ČČH pak zabírá přehled publikační činnosti, který v dokonalejší podobě vyšel také samostatně. Dobře zpracovaná bibliografie nabádá k jejímu přečtení. Na půl sta samostatných knižních prací J. Pánka je úctyhodný počet, dalších třicet je takových kompendií, na kterých se autorsky podílel, a ještě dalších čtyřicet, které zpravidla s dalšími kolegy také redigoval. Všechny tyto první tři oddíly jsou uspořádány chronologicky a můžeme tak sledovat v časové ose témata, která se postupně stala předmětem jeho zájmu. Ná-

sledující oddíl studií a článků svým rozsahem téměř jednoho tisíce položek již usnadňuje jeho věcné členění. Jde o oddíl literatury věnované ranému novověku s vylčením prací o soudnictví té doby, samostatné oddíly zachytily práce věnované jeho prvnímu odbornému působišti, Podblanic-ku, a práce vztahující se k dějinám Jihoslovanů. Z dalších oddílů můžeme sledovat, jak se jubilant zúčastňoval vědeckých konferencí, o nichž referoval, a jak svými recenzemi komentoval novou odbornou produkci. Přehled vědecké činnosti pak doplňují výběry rozhovorů, vystoupení v médiích, překlady beletrie a na závěr literatura o Jaroslavu Pánkovi. Nejde jen o vlastní tvorbu, ale u jednotlivých položek je připojen i ohlas na Pánkovy práce v recenzích a zprávách. Rozsáhlou bibliografii doplňuje jmenný rejstřík.

Vztah Jaroslava Pánka k bibliografii je známý. Již V. Horčáková v úvodu poukázala na Pánkovy metodické úvahy o regionální bibliografii, na zpracování rozsáhlé bibliografie Benešovska z doby, kdy pracoval v tamním okresním archivu, ale i na biografické studie, v nichž hodnocení osobnosti zpravidla doplňuje bibliografie prací. J. Pánek si nedovede představit práci na tématu bez znalosti dosavadních publikovaných studií, tedy bez dokonalého bibliografického přehledu. Je to také on, kdo si je významu bibliografie dějin českých zemí plně vědom a prosazuje, aby se stala rovnocennou složkou historického bádání.

Václava Horčáková je vedoucí historické bibliografie Historického ústavu AV ČR a podařilo se jí pro elektronickou podobu souběžně bibliografie české historie najít příznivé uživatelské prostředí. Díky internetem přístupné databázi se překonal léta kritizovaný časový rozdíl, který vznikl při

vydávání bibliografie v tištěné formě. Data-
báze je připravována excerpcí široké škály
periodik a je východiskem pro rešerše kaž-
dého tématu v oboru. Ovšem zpracování
bibliografie vyžaduje daleko náročnější pří-
stup na úplnost záznamů a na jejich uspořá-
dání, a to se autorce povedlo. Václava Hor-
čáková si zaslouží uznání za zpracování
úplné personální bibliografie, kterou navíc
sestavila bez pomoci jubilanta, když nechtě-
la přijít o moment překvapení.

Jaromír Kubíček

19. a 20. století

Martin KLEČACKÝ – Pavel FABINI –
Luboš VELEK (edd.)

Deníky Josefa Kalouska II.

(= Ego. Paměti, deníky, korespondence,
sv. 10)

Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR
– Nakladatelství Lidové noviny 2016,
332 s., ISBN 978-80-7422-608-3.

Anotovaná publikace rozmnožila záslu-
žnou řadu edicí pramenů 19. století vyšlých
z dílny Masarykova ústavu AV ČR a Archi-
vu AV ČR. Editoři měli nepochybně šťast-
nou ruku, když se rozhodli pro zpřístupně-
ní deníků Josefa Kalouska (1838–1915),
českého historika, univerzitního profesora,
novináře a politika. Editovaný pramen totiž
nabízí množství nečekaných poznatků ne-
jenom o samotném pisateli, ale i o jeho širo-
kém okolí.

Vě vydaném druhém díle Kalouskových de-
níků jsou obsaženy zápisky z deníkových
sešitů VII–XII. Časově se jedná o období
od 8. června 1866 až po rok 1914, přičemž
asi polovina editovaného textu se týká ob-
dobí 1866–1876. V dalších desetiletích se

Kalousek k psaní deníkových záznamů vra-
cel nepravidelně, a tak jeho pozdější zápisky
soustavněji zachycují pouze osmdesátá léta
19. století v české vědě, společnosti a politi-
ce. Kalousek sice psal své deníky především
pro vlastní potřebu, ale z některých pasáží
vysvítá, že uvažoval i o eventualitě jejich po-
smrtného zpřístupnění dalším čtenářům.¹
Prvních šest časově předcházejících sešitů,
zahrnujících zápisky od padesátých let
19. století do června 1866, bude v nejbližší
době publikováno v prvním díle knihy.

Kalouskovy deníkové zápisy potvrzují ně-
které z předností dokumentů osobní pova-
hy, tj. v tomto případě především výskyt
necenzurovaných formulací a upřímného
hodnocení popisovaných jevů, objasnění
zákulisí politického života a případně i ko-
rekci ego-dokumentů jiných osobností. Při-
danou hodnotu Kalouskových deníků tvoří
především jeho úzký vztah k rodinám Fran-
tiška Palackého a Františka Ladislava Rie-
gra. Kalousek pobýval v pražském bytě
obou osobností a o prázdninách i na zámku
v Malči jako soukromý učitel Riegrovy dce-
ry Marie. Navíc měl profesně blízko k Pa-
lackému, který v Kalouskových vědeckých
počátcích nad ním držel ochrannou ruku.
Edice Kalouskových deníků tak zejména
pro léta 1866–1876 přímo doplňuje Hei-
dlerovu edici Riegrovy korespondence i Pa-
lackého autobiografické texty. Pro osmdesá-
tá léta 19. století tvoří zase cenný doplněk
k životopisu T. G. Masaryka.

Mezi hlavní tematické okruhy Kalousko-
vých deníků vedle jeho osobního a rodin-
ného života patřily prusko-rakouská válka,
česká nacionální politika, novinářské půso-
bení ve staročeských listech, prostředí praž-

1 „Cítím se k tomu povinen býti, aby budoucí
čtenář těchto zápisků, bude-li kdy jaký, ne-
domníval se...“ (s. 165).

ské Karlo-Ferdinandovy univerzity, českých vědeckých kruhů a institucí, každodennost pražského měšťanstva a také život obyvatel malých českých měst (Vamberk, Chrudim, Kutná Hora), cestování po českých horách i rakouských zemích apod. To vše dohromady skýtá nespočet materiálu k vytvoření Kalouskova osobnostního, vědeckého a politického profilu.

Nejprekvapivější poznatky čtenář nalezne v nejstarších Kalouskových zápisích líčících prožitky spjaté s prusko-rakouskou válkou a pobytem pruských vojsk ve východních a středovýchodních Čechách. Kalouskovy záznamy z Malče nejenom zachycují aktivity Riegrova a Palackého v kontaktu s pruskou armádou, ale přinášejí např. i reflexe schůzky rakouských federalistů ve Vídni v červenci a srpnu 1866. Jsou však také odrazem dobového antiněmeckého nacionalismu, Kalouskova nečekaně velmi skeptického vztahu k habsburské monarchii i k samotné Vídni.² Kalousek zasahoval do politického dění již v šedesátých a na počátku sedmdesátých let jako novinář v staročeských listech. Druhý díl deníků však pouze naznačuje vliv Jana Stanislava Skrejšovského na Kalouska v této době. Mnohem bezprostřednější jsou Kalouskovy komentáře k veřejnému životu v Chrudimi, kam se uchýlila redakce staročeského listu Koruna. Kalouskův tehdejší radikalismus je patrný i z jeho postojů z roku 1870, kdy anonymně kritizoval politiku

Palackého a Riegrova vedení Národní strany, když se čeští poslanci rozhodli k obelání zemského sněmu. Na druhé straně se Kalousek stal „korektorem“ vědecké správnosti českého státoprávního memoranda ze září roku 1870. V pozdějších desetiletích již ostré politické výroky vůči monarchii z Kalouskových osobních záznamů mizí. Kalouskovy deníky pomáhají i k vylíčení jeho krátké politické kariéry zemského poslance v letech 1880–1883. K přínosným pasážím patří záznamy o průběhu rukopisného boje, reflektující ovzduší na univerzitě a velmi kriticky se stavící k osobě T. G. Masaryka.³ Velice cenné je Kalouskovo vylíčení zážitků z vlastních rigorózních zkoušek na Karlo-Ferdinandově univerzitě, a to nejenom pro upřímné charakteristiky zkoušejících profesorů, ale i pro podrobné popsání náročnosti tohoto zkušebního aktu. Pro Kalouska bylo zvládnutí rigoróza pro další profesní a osobní život tím důležitější, že pocházel z chudých poměrů. Po Palackého vzoru toužil zabezpečit se sňatkem s bohatou nevěstou. Početné stránky deníku, věnované tomuto úsilí, vypovídají nejen o Kalouskově charakteru, ale jsou současně názorným příkladem realizace dobových sňatkových strategií. Tyto osobnější záznamy Kalousek dlouho

2 „Hřífchy vlády vídeňské staré i nejnovější volají do nebe o pomstu; žaludek obrací se mi, když pomníím na tu ‚válku Němců s Němci‘! Nejslušnější by bylo, aby Vídeň byla na ca-part rozbita, ta Sodoma politická a vědecká, to hnojiště charakteru, to město, které císaře pokládá za purkmistra svého...“ – záznam k 15. 7. 1866, s. 33.

3 Těto možnosti již využil jeden z editorů, viz Pavel FABINI, *Svět politiky a poslanecký mandát Josefa Kalouska*, in: Pavel Fabini (ed.), *Historik Josef Kalousek. Historiografie, politika, kultura a společnost druhé poloviny 19. století, České Budějovice – Praha 2016*, s. 85–102; a ke Kalouskově vztahu k T. G. Masarykovi se vyjádřil Matěj TREPEŠ, „Co všechno, pane kolego, můj mozek nedovede si nějak srovnati...“ (aneb variety vzájemných vztahů T. G. Masaryka a J. Kalouska, *Časopis Národního muzea, řada historická* 178, 2009, č. 1–2, s. 55–88.

zapisoval v němčině, což bylo pozůstatkem jeho zvyků z mládí používat k psaní deníků různé jazyky, popř. své záznamy šifrovat. Pozoruhodné jsou i posuny v Kalouskově nábožensko-filosofickém smýšlení v průběhu desetiletí, ovšem k přesnějšímu posouzení tohoto vývoje neposkytují editované deníky dostatečnou pramennou základnu. Kalouskovy deníky jsou zpřístupněny za pomoci propracované ediční techniky, která byla cizelována při vydávání korespondence a dalších spisů T. G. Masaryka. Editoři se v poznámkovém aparátu v maximální míře snažili o dešifrování odkazů, a to věcných, na literaturu, k osobám neuvedených jménem, ale např. pouze vykonávanou funkcí či profesí, popř. připojili odkazy na jiné edice. Ediční specifikum anotované práce spočívá v překladu německých (a obecně cizojazyčných) textů do češtiny – buď v poznámkách pod čarou či v případě delších pasáží za použití souběžného českého a německého textu. Nutno ocenit vysokou úroveň ediční praxe i zachování jednotného přístupu jednotlivých editorů. Tato publikace se nepochybně právem zařadí k hojně používaným a citovaným pramenům. A lze si jen přát, aby vbrzku byla doplněna i dílem prvním.

Pavel Cibulka

Roman HOLEC

Štát s dvoma tvárami.

K hospodářskému vývoju monarchie, Uhorska a Slovenska 1848–1867

Historický ústav SAV, Bratislava 2014, 245 s., ISBN 978-80-89396-34-4.

Dvojí tvář měla státní politika, prosazující absolutismus v rakouské monarchii po porážce revoluce let 1848–1849: tedy na jed-

né straně hospodářský liberalismus, který měl kompenzovat centralismus, likvidaci zastupitelských orgánů i pokus o neomezenou vládu panovníka. Dvojí tvář měly i uherští liberální politici v šedesátých letech (zejména k Nemaďarům), dvojí tvář měl i uherský liberalismus, který se po roce 1867 zdeformoval až do neliberálních poloh. Podtitul Holcovy práce pak upřesňuje prioritu jeho vědeckého zájmu: hospodářský vývoj v období, které má ve slovenské i maďarské historiografii zatím velké deficity. Ty mají ovšem i objektivní důvody: chybějí mnohé statistické údaje a i ty, které jsou k dispozici, nejsou vždy kompatibilní; s tím se musí ovšem vyrovnávat i česká historiografie.

Roman Holec se na rozdíl od tradičních slovenských děl, publikovaných v minulosti, vymezuje proti „nacionalizaci“ dějin; odmítá tedy zúžení výzkumu na „slovenské podnikání“, na „slovenský kapitál“ atd. Minimalizuje i samotné používání termínu „Slovensko“ v souvislosti s tím, že tehdejší představa Slovenska nebyla identická s tou dnešní. Alfou a omegou je mu tedy kontext a komplexnost výzkumu. Soustřeďuje se proto na celouherské teritorium s vědomím specifické situace slabého národa, s nímž se Slováci a Slovensko museli potýkat ve vztahu k Vídni, k Budapešti i Praze.

Důkladnou pozornost věnoval Holec již národohospodářské teorii Friedricha Lista ze čtyřicátých let a jejímu ohlasu v monarchii, jeho osobní návštěvě a její reflexi v Uhrách. Konfrontoval dále dva proudy historiografického přístupu k úloze trhu i podnikatele (new economic history versus business history, s. 89n.). Podrobně především analyzoval teorii amerického historika maďarského původu Johna Komlose, která po svém vydání v roce 1983 vyvolala

nejednoznačnou odezvu.¹ Kriticky se vůči němu vymezil např. David F. Good.² Holec věnoval značný prostor i reflexím Komlosovy práce, přičemž se soustředil zejména na argumenty maďarského historika Györgyho Ránkiho z roku 1988, upozornil v této souvislosti i na názory českého historika Zdeňka Jindry, publikované v roce 1992. Stranou ponechal ve své práci starší výzkumy Františka Kutnara pro české prostředí, ale i „ikonickou“ práci rakouského historika Christoha Stölzla, *Ára Bach in Böhmen*.³ Holec rozebírá hospodářské poměry na slovenském území v kontextu celoevropského vývoje (podkapitola Rakúsko, Uhorsko a Európa i s četnými tabulkami, s. 161–173), kde dokumentoval obecně úroveň industrializace, úroveň těžby a výroby základních průmyslových komponent, jakými bylo uhlí, železo, ale i zpracování bavlny, cukru či obecně výkon parních strojů atd. Vzhledem k významu železniční dopravy ve sledovaném období je pochopitelné, že jejímu rozvoji a významu autor věnoval samostatnou kapitolu (s. 185–193). Autor shrnul hospodářskou situaci, vývoj jednotlivých průmyslových odvětví a před-

stavil jejich reprezentanty. Slovensko zůstávalo ovšem nadále především agrární zemí, a proto bylo nejpalčivějším společenským problémem řešení rolnické otázky. Této skutečnosti si byla pochopitelně vědoma i tehdejší slovenská elita, reprezentovaná v daném období generací štúrovců. V hierarchii priorit ovšem kladla na první místo řešení problémů národnostních. Absence sociální složky v národně politickém programu pak úzce souvisela s oceňováním hospodářské osvěty jako prostředku i cíle u rolnického obyvatelstva. Holec tuto skutečnost doložil na rozboru typického textu, a to práce *Jak Martin Rozumný zbohatol*, díla, jehož idea i koncepce měla dávné osvětské kořeny.⁴

Roman Holec upozornil na, byť ve své době zatím ojedinělé, impulsy reprezentující nutnost sociální emancipace (např. Samuela Ormise či Dušana Makovického). Představil v této souvislosti dále i názory těch teoretiků, kteří, jako např. Daniel G. Lichard, plédovali pro vznik hospodářských spolků, podporujících ideu svépomoci a vzájemnosti. I když nový rakouský spolkový zákon z listopadu 1852 teoreticky umožňoval zakládat kromě církevních a kulturních spolků právě peněžní (a úvěrové) spolky, ve slovenské praxi se tato skutečnost odrazila jen minimálně. Holec doložil předrevoluční „strach ze spolků“, podrobněji se ovšem věnoval pozdějšímu vzniku a rozvoji těchto institucí a považuje je za projev demokratizace společnosti, i když samozřejmě záběr činnosti těchto spolků byl výrazně limitován.

- 1 John KOMLOS, *The Habsburg Monarchy as a Customs Union: Economic Development in Austria-Hungary in the Nineteenth Century*, Princeton 1983, resp. TÝŽ, *Die Habsburgermonarchie als Zollunion. Die Wirtschaftsentwicklung Österreich-Ungarns im 19. Jahrhundert*, Wien 1986.
- 2 David F. GOOD, *The economic rise of the Habsburg Empire 1750–1914*, Berkely 1984, resp. TÝŽ, *Der wirtschaftliche Aufstieg des Habsburgerreiches 1750–1914*, Wien 1986.
- 3 Christoph STÖLZL, *Die Ára Bach in Böhmen. Sozialgeschichtliche Studien zum Neoabsolutismus 1849–1859*, München – Wien 1971.

- 4 Roman HOLEC, *Ako Martin Rozumný zbohatol a s ním celá dedina. (Poľnohospodárska didakticko-osvetová literatúra na Slovensku v rokoch 1848–1914 a jej zdroje)*, Studie Slovákckého muzea 9, 2004, s. 39–49.

V knize *Štát s dvoma tvárami* Holec překročil oboustranně vymezený časový limit, nabízí tu črty z hospodářského vývoje již napoleonského období a na druhé straně pomyslné časové přímky pak informuje i o vývoji v sedmdesátých letech, v době již znovu zesílených národnostních represí. Zúročil tu své vlastní výzkumy, ale prezentoval a záslužně vyložil i výsledky anglosaské a maďarské historiografie. Nabídl tak obraz společnosti ve východní části monarchie v době, kterou již americký historik Robert R. Palmer⁵ v roce 1961 charakterizoval slovy, že „cílem obou (tedy Rakouska za předsedy vlády Felixe Schwarzenberga a Francie za Ludvíka Napoleona) bylo v impozantní demonstraci administrativní efektivitě a materiálního pokroku nechat lidi úplně zapomenout na jakoukoli svobodu“ (s. 111).

Magdaléna Pokorná

Katrin HIMMLEROVÁ –
Michael WILDT (edd.)

***Heinrich Himmler. Soukromá
korespondence masového vraha
(1927–1945)***

Praha – Kroměříž, Triton 2015, 342 s.,
ISBN 978-80-7387-868-9.

Vpravdě neobvyklá autorská dvojice, zkušený historik M. Wildt a praneteř Heinricha Himmlera, spisovatelka K. Himmlerová, vytvořila komentovanou edici soukromé korespondence tvůrce nacistického represivního aparátu. Dopisy své budoucí ženě Marze psal Heinrich Himmler od jejich prvního setkání v roce 1927 až do konce

války v roce 1945. Láskyplná slůvka však v dlouhých dopisech působí chladně, jako by pisatel i čtenářka plnili úlohu pouhých herců v dramatu „láska“ a snažili svoji roli konat tak, jak bylo společensky přijatelné a očekávatelné. V osobách Heinricha a Margy se setkaly dva světy Bavorů a Prusů, katolíků a protestantů. Heinrich, vyrůstající v prudérním středostavovském prostředí, se zamiloval do rozvedené matky samoživitelky, což zavdávalo k budoucím problémům. Několik po sobě otištěných dopisů je vždy proloženo krátkou autorskou podkapitolou, jež analyzuje určitý rozsah historické problematiky, který se v dopisech objeví. Patří sem nejrůznější témata od rozboru Himmlerovy četby *Mein Kampf* a dalších knih, přes počátky budování organizace SS za pomoci Heydricha, volby Výmarské republiky plné krvavých střetů, začátky realizace rasové hygieny na okupovaném východním území i pěstění lidské rasy v samotném Německu.

S každou sérií dopisů pronikáme do hloubky intimního manželského soužití s předstíranou oddaností a rodinnou idylou manželů Himmlerových. Současně jsme doprovázeni jednotlivými fázemi nacistického režimu od uchopení moci, přes konsolidaci, až po radikalizaci. Kniha přináší řadu neznámých pramenů, jako například citace z deníku Himmlerovy dcery Gudrun: „4. června zemřel říšský protektor Heydrich na těžká zranění (atentát). 9. 6. ho pohřbí, je to státní pohřeb. Tatka říká, že byl moc moc moc smutný.“ S dnešní znalostí hrůz heydrichiády, jichž byl Himmler spolutvůrce, můžeme pochopit i atmosféru uvnitř rodiny Himmlerových. V práci nechybí ani poválečný osud Margy a Gudrun Himmlerových, které byly konfrontovány s činy Heinricha. Dozvuky nacistického režimu do dnešní

5 Robert R. PALMER, *Catholics and unbelievers in eighteenth century France*, New York 1961.

doby podtrhuje závěrečná zmínka o současném životě Gudrun Himmlerové-Burwitz v Mnichově.

Jak se dalo očekávat z dosavadní rozsáhlé práce M. Wildta, nechybí v knize soupis biografii jednotlivých postav nacistického režimu, které se objevují v dopisech a kontextu kapitol. Kniha je zajímavým vhladem do soukromí jednoho z nejmocnějších mužů nacistického režimu a lze ji doporučit jako vhodnou pro pedagogy a širokou veřejnost právě pro nezvyklou kombinaci přeslazené osobní korespondence a krutosti pronikající mezi řádky. M. Wildt i K. Himmlerová potvrdili své odborné a tvůrčí kvality.

Vojtěch Kyncl

James KRAPFL

Revoluce s lidskou tváří. Politika, kultura a společnost v Československu v letech 1989–1992

Praha, Rybka Publishers 2016, 380 s., ISBN 978-80-87950-23-4.

Kniha Jamese Krapfla analyzuje poměrně krátké období, jež započalo koncem roku 1989 a skončilo rokem 1992. Práce se pokouší zachytit symbolické významy, které občané v Československu přisuzovali sametové revoluci. Autor následně rozebírá, jak tyto významy působily na ustavení, resp. na vývoj demokratické politické kultury v Československu z pohledu obyčejných lidí.

Autor využil obdivuhodně široký pramenový materiál: čerpá z fondů šestařiceti archivních institucí v ČR, na Slovensku i v USA. Velké zastoupení zde mají regionální archivy. Krapfl se totiž snažil položit důraz na dějiny prostých občanů a jejich lidové angažovanosti v letech 1989 až 1992. Sám v úvodu své práce kritizuje českou i slo-

venskou historiografii. Dle jeho názoru se české práce zaměřují zejména na elity v průběhu sametové revoluce a svůj pohled uzavírají víceméně na Prahu, Brno nebo Bratislavu (s. 16 a 20). Tento soud je snad až příliš příkrý, poněvadž místní badatelé, alespoň v českém prostředí, se zmapováním regionálních událostí během sametové revoluce zabývali.¹ Mohli bychom ovšem vést polemiku o metodologické inovativnosti těchto studií. Pramenná základna Krapflovy knihy je opřená o archivní materiál. Využívá dobových prohlášení, bulletinů, dopisů, věstníků, letáků, tisků, fotografií či audiovizuálních materiálů. Orálně-historické prameny zde jsou zastoupeny jen ne-

1 James Krapfl čerpá z pěti knih, sledujících listopadové dění v regionech. Svou práci ale vytvářel jen v určitém období, a tak je možno doplnit některé tituly, které nemohl zaregistrovat, protože vyšly po americkém, do češtiny Andreou Patrasovou přeloženém vydání jeho knihy: J. KRAPFL, *Revolution with a Human Face. Politics, Culture, and Community in Czechoslovakia, 1989–1992*, Ithaca 2013. Srovnej: Vladimír WOLF, *Čas změny: Trutnovské občanské fórum 1989–1991*, Trutnov 2011; Lukáš VALEŠ, *Listopad '89 aneb Klatovy v přelomových letech 1989–1990*, Klatovy 2005; Lukáš VALEŠ – Jirí PETRÁŠ, *Sametová revoluce v českých obcích, městech a regionech aneb 25 let poté*, České Budějovice 2014; Svata BAĎUROVÁ, *Sametová revoluce ve Vítkovicích: Občanské fórum, vznik nových odborů*, Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, Ostrava 2013, s. 259–287; Jan SLAVÍČEK, *Občanské fórum Děčín: analýza jeho vývoje a významu v rámci celostátní politiky a severních Čech*, Děčínské vlastivědné zprávy. Časopis pro vlastivědu Děčínska a Šluknovska, Děčín 2015, s. 3–22; Rudolf MAREK, *Vzpomínky na počátky Občanského fóra v Českém Těšíně*, Těšínsko: vlastivědný časopis 2009, s. 6–11.

přímo. Krapfl vedl o dané době velké množství konzultací s pamětníky a odbornými pracovníky u nás i na Slovensku. Nevyužil je však pro analýzu, protože se soustředil na zprostředkování autentických dobových požadavků z písemných pramenů. Ony početné rozpravy mu nicméně pomohly najít vyvážený pohled mezi emickou a epickou sférou při psaní o daném tématu.

Publikace je opatřena grafy, mapami, tabulkami a diagramem, v nichž se autor snaží přehledně ukázat motivace občanských hnutí, rozložení buněk Občanského fóra (dále jen OF) také na Slovensku, a nebo tužby občanů během let 1989 až 1992. V knize nechybí ani podrobný jmenný rejstřík. Je škoda, že nebyly využity též dobové fotografie, protože se tím dílo ochuzuje o didaktickou funkci pro širší čtenářské publikum. To se může ztrácet při četbě popisu velkého množství událostí. Navíc si o nich z pouhého výkladu učiní pouze abstraktní představu.

Metodologický základ knihy vychází z nové kulturní historie, resp. z kulturní antropologie. Postoj Jamese Krapfla se opírá o myšlenky antropologa Clifforda Geertze a jeho „pavučiny významů“, která sleduje tvorbu významů a jejich společenské sdílení prostřednictvím různých symbolů či rituálů. Jeho práce je dále inspirována kulturně historickou analýzou politiky, kultury a tříd v období Francouzské revoluce z pera Lynn Huntové. Nejsou to však jediné metodické náhledy v této práci. Naopak mají pouze jistý zastřešující charakter: Krapfl využívá působivé interdisciplinarity, která se projevuje při řešení dílčích problematik.

Tím jsme se dopracovali ke struktuře celého díla. Autor knihu seřadil do šesti ucelených bloků. Je důležité dodat, že některé kapitoly, respektive jejich starší verze, již vyšly v různých časopisech a sbornících dávno

před vydáním této publikace. Není asi zcela tradiční začít rozbor obsahu díla „Poděkováním“, ale z pohledu kritiky je tato pasáž velice podnětná, poněvadž autor v ní osvětlil svůj souhrn znalostí z bádání. Při aplikování Geertzova interpretativního přístupu pak zkonstruoval výklad toho, co v určité chvíli a na daném místě konkrétní lidé říkali, dělali a subjektivně prožívali. James Krapfl tuto subjektivitu potlačil, když kladl důraz ve svém široce pojatém „Poděkování“ na představení své životní a metodologické zkušenosti, takže si čtenář může udělat obrázek, z jakých kořenů vychází jeho myšlenky.

První kapitola si dala za úkol čtenářům vysvětlit, jakým způsobem si Češi a Slováci vykládali svou zkušenost se sametovou revolucí a následnými událostmi. Autor si tu položil otázku pro úvodní metodologické ukotvení, totiž zdali vůbec můžeme tvrdit, že se jednalo o revoluci. Proti sobě postavil teze Charlese Tillyho a Jaroslava Krejčího. Krapfl tak potřeboval vytvořit prostor pro narativní teorie Haydena White a Northropa Frye, na jejichž základě předestřel, jak tehdejší aktéři vnímali sametovou revoluci. Dále sledoval vývoj jazyka, jenž se postupně vyvíjel spolu s událostmi, které lidé prožívali.

V druhé kapitole se autor zaměřil na symbolické jednání lidí dané doby, tedy jak soudobí protagonisté chtěli definovat nové společnosti. Metodologicky zde čerpal z Jana Grosse, který zastává názor, že revoluce je proces, kterým se společnosti (kreativně) sebepotvrzují proti vládě. Krapfl se tím pokusil ukázat, že občané v roce 1989 jenom neprotestovali proti systému, s nímž byli nespokojeni, ale že projevovali pocit sounáležitosti s novým společenstvím, což mělo určitým způsobem konstitutivní charakter. James Krapfl identifikuje v této části práce symbolický systém, nutný pro vznik

nového společenství. Opírá se přitom o teorie posvátna, kolektivního věření a takzvaného „velkého třesku“ Emila Durkheima a Carly Hessové. Pokud bychom ona slova uvedli do praxe, tak se českoslovenští občané nacházeli v historickém období, v němž se dostali pod vlivem velkého otřesu (události na Národní třídě) ke kolektivnímu věření, které je podle Durkheima typické pro revoluční a tvůrčí epochy. Kolektivní věření tak dle Krapfůva soudu vyvolalo mezi účastníky pocit transcendentní sounáležitosti, z níž se zrodil nový systém symbolů. Následující oddíl se zabývá hodnotovým systémem během revolučního období. Jedná se o inovativní náhled, jelikož smazává stereotypy, že v Československu byly během listopadu a prosince 1989 jednotné cíle, které se naopak různě měnily na základě příslušnosti k určitým okresům. Autor sám píše, že tato kapitola je předběžným výsledkem, protože je potřeba utvořit přesnější analýzu. Využil zde soubory dokumentů, v nichž se vyskytovalo prohlášení vyjmenovávající požadavky pracovních kolektivů, jež následně zanalyzoval. Čtenář se tak dočte, jak pestré ideje se objevovaly během revolučního období v Československu. Nelze tak tvrdit, že tehdejším obyvatelům šlo pouze o dohnání životní úrovně Západu, nebo o změny politického systému. Poněkud málo organickým dojmem zde působí podkapitola „Původnost roku 1989“, kde se Krapfl pustil do filozofické debaty s Jürgenem Habermasem a François Furetem (navazuje tímto na první stať o revoluci), protože tito teoretikové kritizovali revoluce ve východní Evropě s odůvodněním, že z nich neměly vzejít nové myšlenky. Tato tvrzení James Krapfl vyvrací mj. s pomocí českého filozofa Jana Patočky, jenž vytvořil teorii solidarity otřesených. Klíčovými hodnotami

revoluce pak jsou dle autora zejména lidskost a nenásilí.

Kapitola „Hranice sounáležitosti“ začíná případovou studií o buňkách OF, založených na Slovensku. Krapfl zpřesňuje dílčí poznatky českých historiků i Simona Smitha a dokládá, že OF mělo v prosinci 1989 přední postavení v jedenadvaceti z 38 okresů Slovenska. Přínosná je zde zejména načrtnutá nová geneze rozdělení Československa. Krapfl umně dokládá, že nacionalismus se na Slovensku vyvinul z lokálního patriotismu a z postupně prohlubovaného regionalismu, podníceného vnitřním soupeřením malých a velkých měst. Bratislava tak o právo reprezentovat společnost soupeřila s regiony na Slovensku a Praha s místními buňkami v Čechách i na Moravě.

Pátá kapitola začíná 27. listopadem 1989, tedy dnem generální stávkou, kdy komunistická strana již podle Krapfůva přišla fakticky o svou moc. Autor se tu zaměřuje na občany a jejich aktivity při demokratizaci společenských institucí. Pro dokreslení plasticity demokratizačního procesu analyzuje i problémy a nejistotu, jež provázely tuto fázi revoluce.

Ústředním tématem poslední kapitoly je mapování způsobu zajištění a prosazení vůle lidu aktivisty z místních buněk občanských iniciativ. Dozvíme se tu i o konfliktech, k nimž docházelo při jednání s ústředím hnutí. Krapfůva pozice je postavena na polemice s Jiřím Sukem a jeho výzkumy.² Oba historici nahlíží na problematiku střetu regionů s centrem z rozdílného pohledu. James Krapfl se snaží dokázat, že chyběla vůle z centra jednat s regionálními buňkami, které alespoň ze začátku toužily

2 Jiří SUK, *Labyrintem revoluce: aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*, Praha 2003.

po naplňování „vůle lidu“. Suk oproti tomu zastává názor, že aktivisté z regionů prahli po zvýznamnění svého postavení. Autor knihy se snaží dokázat, že občané, činí v OF a Verejnosti proti násiliu (VPN), chápali tato sdružení jako místa, kde lidé jednájí ve vzájemné shodě, resp. prostory, v nichž se může zjevit svoboda. Ta by ovšem byla v rozporu s ústředím, jež si nepřálo směsici přímé a zastupitelské demokracie.

Rozsáhlá interdisciplinarita této knihy otevírá pro zdejší historiografii nové dimenze bádání. Plasticita této syntézy má ale už ze své podstaty jednu nevýhodu: Autor nemůže analyzovat dopodrobna regionální ani individuální specifika osob i míst, z nichž však zároveň nutně vycházejí výsledky Krapfova bádání. Můžeme se však zaměřit na nová témata, jež kniha otevírá: proč některé konkrétní regiony preferovaly na Slovensku založení OF před VPN, na jakých zákla-

dech se konstituovaly hodnoty aktivistů OF a VPN, jakým způsobem vstupovala do myšlenek lidí jejich historická zkušenost s komunistickým zřízením?

Za mírné negativum práce lze považovat generalizace, které nejsou podepřeny dostatečným výzkumem. Myslím tím například tezi, že zdravotníci a učitelé základních škol se ke generální stávce 27. listopadu 1989 připojili pouze symbolicky, jelikož jim v tom bránily pracovní závazky. Hlubková analýza lokálních situací by tenhle názor vyvrátila. Kupříkladu v Mikulově byli iniciátorem a dominantní složkou generální stávky právě zdravotníci. Přesto lze konstatovat, že kniha *Revoluce s lidskou tváří* je vynikajícím dílem, vypovídajícím o zapomenutých hodnotách a ideálech nedávné minulosti, z níž vychází naše přítomnost.

Jan Zerbst

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Činnost Česko-německé komise historiků
v roce 2016The Activities of the Czech-German
Commission of Historians in 2016

MILOŠ ŘEZNÍK

Česko-německá komise historiků, působící fakticky jako trojstranné grémium spolu se slovenskou sekci Německo-slovenské komise historiků (obsazení německé sekce je totožné; formát vznikl historicky vzhledem k založení komise před rozdělením Československa), pokračovala během celého roku 2016 v běžných formách činnosti. Ty byly tentokrát inovovány tím, že se namísto obvyklé vědecké konference konal dvoudenní doktorandský seminář (workshop), čímž byl podruhé uplatněn formát vyzkoušený roku 2012 v Bratislavě. Komise se tak snaží rozšířit svoji práci s „vědeckým dorostem“ a umožnit budoucím specialistům na tematickém poli komise, aby své aktuální projekty diskutovali se shromážděnými odborníky ze tří zemí. V budoucnu hodlá komise tento formát opakovat. Vzhledem k tomu, že zasedání a seminář se v roce 2016 konaly v České republice, připadla české straně rotačně hlavní organizační úloha včetně financování akce v místě konání. Zde se podařilo získat organizačního partnera v Univerzitě Palackého v Olomouci, který poskytl logistickou a organizační podporu a jednací prostory rektorátu (barokní Freskový sál).

Na svém zasedání dne 15. října 2016 komise projednala publikační program a stav jeho plnění. Ze sborníků, jejichž vydání se předpokládalo také v ČR, byly již všechny vydány nebo se nacházejí v nakladatelství. To by po delší době znamenalo

vyřízení editorské agendy, neboť další sborník by měl být až výsledkem konference konané na podzim 2017. Dalším tématem zasedání bylo společné plánování dalších aktivit. Vznikla dohoda o opakování doktorandského semináře při přespráštím zasedání v Německu (2020). Pro nejbližší léta pak bylo stanoveno konferenční téma industriálních kultur (říjen 2017 v Essenu) a tematika spojená se 100. výročí konce první světové války a vzniku Československa a republiky v Německu; toto sympozium se má uskutečnit na podzim 2018 na Slovensku. Česká sekce bude hlavním pořadatelem pracovního zasedání a konference znovu na podzim 2019. S programovou přípravou essenské konference bylo započato v listopadu 2016 ve spolupráci s tamní univerzitou (Prof. Stefan Berger), přičemž součinností při organizační přípravě byli za jednotlivé sekce pověřeni Kristina Kaiserová (Ústí nad Labem), Frank Hadler (Lipsko) a Roman Holec (Bratislava).

Díky podpoře ze strany Česko-německého fondu budoucnosti mohly být v roce 2016 uskutečněny čtyři krátkodobé stipendijní badatelské pobyty českých doktorandek a doktorandů v archivech, knihovnách a dalších institucích v Německu. Paralelně je podobný program badatelských pobytů v ČR realizován z německé strany. Tyto pobyty jsou určeny hlavně doktorandům a habilitantům, kteří během nich mohou pokročit ve svých disertačních či habilitačních projektech. Pobyty tak mají zásadní význam pro vznik a dokončení kvalifikačních prací na všech úrovních, což je i hlavním smyslem programu. Přesto je podmínkou odevzdání studie vzniklé z badatelského pobytu a závěrečné zprávy o jeho realizaci. V roce 2016 uskutečnili výzkumné pobyty v Německu z české strany následující doktorandi: Renata Košťálová (dvoutýdenní pobyt ve Spolkovém archivu Koblenz, téma: *Spoliační mechanismy v oblasti vyvlastňování uměleckých předmětů a dalších kulturních statků obětí holokaustu*), Michal Kurz (měsíční pobyt v Lipsku – Univerzitní knihovna, Německá národní knihovna, Humanitní centrum pro dějiny a kulturu středovýchodní Evropy/GWZO; téma: „*Socialistická obsahem a národní formou*“. *Dobové definice socialistického realismu v architektuře ČSR a NDR*), Barbora Pecková (měsíční pobyt v Lipsku – Univerzitní knihovna, Německá národní knihovna, Humanitní centrum pro dějiny a kulturu středovýchodní Evropy/GWZO; téma: *Antikomunismus v české, slovenské a německé politické kultuře po roce 1989*) a Radka Šustrová (měsíční pobyt v Lipsku: Německá knihovna, Univerzita Lipsko, Univerzitní knihovna; téma: *Sociální politika v Protektorátu Čechy a Morava ve srovnávací perspektivě okupované Evropy*). Výběrem stipendistů se zabývalo tradiční jarní zasedání české sekce, které se uskutečnilo 2. června v Masarykově ústavu a Archivu Akademie věd ČR v Praze. Jeho dalšími tématy

bylo zajištění běžné činnosti a příprava podzimního olomouckého plenárního zasedání a doktorandského sborníku.

V oblasti publikační během roku 2016 proběhla finální redakce a odevzdání sborníku o současné muzealizaci vztahových dějin (autoři z Česka, Německa, Slovenska a Dánska) a o azylu a politické emigraci mezi Československem a Německem ve 20. století, pokračovaly finální práce na dlouhodobém projektu česko-německo-slovenských učebních materiálů. V prvních dvou případech mohly být texty zaslány do nakladatelství.

Kromě běžných diskusí a debat se mezi jednotlivými sekcemi neobjevily žádné sporné nebo problematické body. Přesto se komise shodla na potřebě po řadě let znovu diskutovat základní směry a formy jejího působení do budoucna. Komise se bude především snažit reagovat obecným směřováním své činnosti jednak na obecné, celoevropské proměny historické kultury v posledním desetiletí, jednak na měnící se roli historického diskurzu v česko-německých vztazích, ale zároveň také na proměny a další rozvoj kontaktů, kooperací a vzájemné reflexe mezi českou a německou historiografií. V této oblasti Komise nadále vidí svoji zprostředkovací úlohu v navazování a umožňování dlouhodobých kontaktů a spolupráce.

Hlavní formální změnou v činnosti komise byl administrativní přechod na Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR. K tomuto přechodu došlo po předchozí dohodě s Ministerstvem zahraničních věcí, které nadále poskytuje dotaci na činnost české části komise. Cílem této formální změny bylo především zjednodušení administrativních úkonů a komunikace spojené s činností komise, které se v posledních letech na ministerstvu výrazně zkomplikovaly. K dohodě s Masarykovým ústavem a Archivem AV ČR došlo vzhledem ke skutečnosti, že tato instituce má již zkušenosti s podobným zajištěním a všemi formálními úkony spojenými s působením Stálé česko-rakouské pracovní skupiny historiků.

Ve složení komise došlo k dílčím změnám na konci roku 2016: v české sekci oznámili (po předchozím dlouhodobém signalizování tohoto záměru) v říjnu 2016 dva členové rezignaci na členství a další činnost – Jiří Malíř a Roman Prahel.

Činnost Česko-německé komise historiků vzbuzuje jako vzor a možný model činnosti pozornost zahraničních expertů, např. při zakládání Německo-ukrajinské komise historiků, ale i pozorovatelů z východní Asie, kde se myšlenka bilerálních komisí zjevně začíná reálně zvažovat. Komise se sama stává předmětem vědeckého studia jako jeden z nejvýznamnějších a neznámějších středoevropských aktérů na tomto poli, čehož dokladem je např. současně vznikající disertace Emmanuelle Hébert o bilerálních historických a učebnicových komisích ve

střední Evropě, jež bude předložena na univerzitě v Lovani (Belgie), nebo konzultace a výzkum Prof. Daqinga Yanga (Georgetown University Washington), tvůrce speciálního blogu „Historians and Reconciliation“.

Veškerá činnost v roce 2016 naplňovala dlouhodobý záměr a poslání grémia při vytváření podmínek pro vzájemné porozumění historickému vývoji zúčastněných zemí (včetně dějin jejich vzájemných vztahů, stereotypů atd.), pro jejich další poznání, výzkum, popularizaci v evropském historickém kontextu a v kontextu současné historické kultury. Přitom je se vzrůstající intenzitou vedle výzkumu, vědecké výměny, odborné diskuse věnována pozornost také vědeckému dorostu, práci s mládeží (učební materiály) a interakci s aktéry historické kultury ve veřejném sektoru, a to zejména na regionální úrovni (problémy muzealizace).

Činnost Česko-německé komise historiků mohla v roce 2016 pokračovat v osvědčených formách činnosti, jak se postupně vyvinuly od devadesátých let 20. století, a dále je rozvinout. Určitá „rutinizace“ aktivit má být předmětem další diskuse o příštím směřování komise, plánované na podzim 2017. Komise se již nyní shoduje v základních východiscích, že na jednu stranu je třeba udržet její odborný a akademický charakter, na druhou stranu však by měla svoji činnost směřovat k potenciálně širšímu okruhu adresátů. Jejich dílčí „odliv“ v porovnání se situací 90. let je přirozeným výsledkem pozitivní změny v tom smyslu, že „problémové“ či „traumatické“ otázky česko-německých dějin již zdaleka nejsou předmětem medializací a politizací v takové míře, jak tomu bylo dříve. Na druhou stranu však není možné se zcela spoléhat na trvalý charakter tohoto vývoje – obzvláště s ohledem na některé politické vývojové trendy v současné Evropě a světě. To staví komisi před potřebu a možnost své cílové skupiny a formy výstupů zčásti nově definovat. Týká se to i prezentace výstupů. V případě publikací je např. zvažována jejich dostupnost ve formě *open access*. Po dokončení a alespoň německé publikaci učebních materiálů se předpokládá široká prezentace.

Vzhledem k tomu, že vedle Komise působí – byť s rozdílným zaměřením – na česko-německém historicko-diskurzivním poli řada dalších institucionálních aktérů (příslušné ústavy na univerzitách v Praze a Ústí nad Labem, Česko-německé diskusní fórum, Collegium Bohemicum, Česko-německý fond budoucnosti atd.), bylo by do budoucna možné zvažovat intenzivnější a synergické formy vzájemné koordinace a komunikace. Ta sice existuje již řadu let, má však vesměs punktuální charakter. Totéž se týká vzájemné komunikace mezi bilaterálními historickými komisemi, grémii a pracovními skupinami, ať již zřizovanými MZV (česko-německá, česko-rakouská, česko-lichtenštejnská) či nikoli (česko-slovenská, česko-

polská relace). Na konci roku 2016 proto předsedové českých sekcí česko-německé, česko-lichtenštejnské a česko-rakouské komise resp. pracovní skupiny začali zvažovat případné společné pracovní setkání, jež by se uskutečnilo v roce 2017/2018. Výhledově se navrhuje navázat širší neformální výměnu mezi různými bilaterálními historickými grémii (historické komise, učebnicové komise atd.) v širším středoevropském či evropském rámci.

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Zdeněk Smetánka

(21. října 1931–4. dubna 2017)

Dne 4. dubna 2017 opustila řady českých medievistů významná osobnost české archeologie středověku doc. PhDr. Zdeněk Smetánka, CSc., FSA. Jeho cesta k archeologii nebyla přímočará, jak sám vzpomínal. Již při studiu na pardubickém reálném gymnáziu (1942–1950) si uvědomil rezonanci historického studia mezi racionální analýzou pramenů a vnímáním lidské existence jako složitého spletnice rozumových i emocionálních stavebních kamenů. V rodných Pardubicích měl dostatek příležitostí k setkáním s osobnostmi, které jej o tom poučovaly, jako spolupracovníci zdejšího významného muzea a muzejního spolku nebo jako lidé umělecké tvorby. Proto také absolvoval náročné studium na Filozofické fakultě Karlovy univerzity v Praze, zaměřené na dějiny umění a archeologii, totiž prehistorii. To ukončil v roce 1955 diplomovou prací orientovanou na empirickou architekturu, zejména na pražský Negrelliho viadukt. Na první pohled nezvykle široké zájmové spektrum pak po celou profesionální kariéru charakterizovalo Smetánkovo úsilí o velmi složité mezioborové srovnávací studium.

Už jako student působil od roku 1953 v Archeologickém ústavu ČSAV v Praze a posléze se stal jeho předním vědeckým pracovníkem. Setkal se zde s mladým vynikajícím badatelem – Miroslavem Richterem. Společně na začátku šedesátých let formulovali principy nově se rýsujícího oboru – archeologie středověku. Archeologický výzkum středověku byl tehdy u nás ještě chápán více jako servisní disciplína, zásobující zejména dějiny umění informacemi o poznávání architektury, než jako samostatně pracující vědecký

obor. Zdeněk Smetánka i Miroslav Richter navazovali na znalosti evropské archeologie středověku, rozvíjející se zejména v Anglii, Německu, Francii, ale i Polsku. Definovali výzkum jednotlivých forem středověkého osídlení jako zisk pramenů a informací o životě středověké společnosti, které je třeba stavět do diskusní interakce s prameny dalších medievistických oborů.

Zatímco Richter navazoval na výzkum archeologie středověkých měst, jehož široké možnosti se ukázaly zejména při zkoumání měst zničených válkou, orientoval se Smetánka na poznání středověké vesnice. Inspirací mu byla především archeologie britská a její zkušenosti s identifikací a poznáním zaniklých anglických vesnic, jejichž stopy bylo možné sledovat nejenom klasickým archeologickým výzkumem, ale i evidencí a interpretací povrchových terénních tvarů. Navazoval na badatelské úsilí archeologů Maurice Beresforda, Johna Hursta a jejich pokračovatelů i jimi založené Skupiny pro výzkum zaniklých vesnic (Deserted Medieval Village Research Group). S jejími výsledky, spojenými zejména s „erbovní“ lokalitou Wharram Percy, se Smetánka mohl v době krátkodobého uvolnění na konci šedesátých let seznámit i osobně. Všechny tyto metodické záměry promítal pak do velmi konkrétních a promyšlených konceptů výzkumu zaniklého středověkého předměstí Sezimova Ústí (na němž spolupracoval s Miroslavem Richterem a samostatně přitom rozvíjel výzkum zaniklé vesnice Kravín), zaniklé Svidny na Kladensku nebo komplexu zaniklých středověkých vesnic na Černokostecku.

Zdeněk Smetánka se intenzivně zajímal také o možnosti plnějšího vytěžení archeologických pramenů a již od šedesátých let se významně zasazoval o využívání přírodovědeckých metodik v archeologické praxi. Tento rys jeho myšlení se ostatně projevoval v celém jeho vědeckém životě. Byl také jedním z prvních, kteří přes velmi obtížný přístup k zahraničním informacím promýšleli a testovali možnosti procesualismu a tezí Lewis Binforda nebo Michaela Schiffra, či postprocesualismu Iana Hoddera a dalších. Uvažoval o principech kognitivní archeologie, s velkou vážností promýšlel principy povrchového průzkumu středověkých lokalit a zabýval se středověkou energetikou jako prostorem možné odpovědi na otázku, co bylo prvotním hybatelem změn středoevropského 13. století.

Smetánkovu pozornost na dlouhou dobu zaujala keramika jako archeologický pramen, do něž archeologie šedesátých a sedmdesátých let kladla velké naděje, spjaté s absolutním datováním zkoumaných situací. Uvažoval v té souvislosti o využití strojového zpracování velkých souborů pramenů, a to v době, kdy počítače byly ještě zcela v plenkách. Jako archeolog a historik umění se výrazně orientoval na systematiku a dataci kachlů, které bylo možné stylisticky uchopit, klasifikovat i datovat. S Miroslavem Richterem dospěli při studiu keramiky k nosnému závěru, že pevný bod v celém tématu keramické chronologie je produkce 13. století, v níž lze nalézt doklady dobře definovatelné výrazné změny, kterou dokumentuje například světlá červeně malovaná keramika, související s příchodem cizích kolonistů.

Jiným důležitým obdobím Smetánkovy práce byla kooperace s Jiřím Škabradou, jejímž výsledkem pak byla řada textů vázaných na středověkou sakrální architekturu jako významný sídelně historický komponent. Nalézání výtečných spolupracovníků byla Smetánkova silná metoda. On vlastně „objevil“ předního českého kastelologa Tomáše Durdíka a téma středověkých vesnic mimořádným způsobem rozvinul se svým žákem

Janem Klápštěm, který je posléze jako štafetu převzal a zabudoval do komplexního záběru archeologie při poznávání středověku. Další důležitý Smetánkův programový krok souvisel s formulováním programu postmedievální archeologie, na němž spolupracoval se svým dalším žákem – Jaromírem Žegklitzem.

Zdeněk Smetánka vedl v letech 1972-1990 v Archeologickém ústavu ČSAV oddělení archeologie středověku. Při jeho budování a řízení se opět projevovala inspirativní role jeho osobnosti, díky níž se oddělení často měnilo ve fórum. V něm například výrazně působil Josef Macek, který v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století ve zdejších diskusích figuroval jako významný zastánce sémantické interpretace písemných pramenů ve prospěch interpretace pramenů hmotných. Smetánka se v té době stal také vedoucím výzkumu Pražského hradu. Navázal tak na působení na tomto pracovišti v době svého mládí, kdy jej zde oslovila a formovala vynikající osobnost české archeologie, Ivan Borkovský. Na Pražském hradě převzal úlohu vedoucího archeologického výzkumu Lumbeho zahrady, kde bylo odkryto unikátní pohřebiště příslušníků elity 9.–10. století. Publikace, které věnoval výsledkům tohoto výzkumu, patří mezi nejvýznamnější v jeho bibliografii, i když se, bohužel, nedostal k celkovému vyhodnocení. I to je rys, který jej charakterizuje a o němž říkal, že jej vrcholně zajímá hledání nové cesty, její poklidné sledování však už pro něj nemá takový význam.

Smetánka své velké znalosti rád a výtečně předával. Od roku 1963 působil jako externí vysokoškolský učitel v Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou Filozofické fakulty UK v Praze. Jeho přednášky byly skvěle promyšlené, aktuálně reagovaly na evropskou literaturu a problematiku a vychovávaly nové generace archeologů středověku, kteří si z nich odnášeli třeštickovské „nic není jednoduché“ a „mnohé souvisí s mnohým“. Braudelovská totalita historie v nich byla vždy přítomna. Po roce 1989 se naplno projevilo jeho tíhnutí k univerzitní práci. V roce 1992 se habilitoval a v roce 1993 natrvalo přešel do Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou, kde od roku 1995 vedl seminář archeologie středověku. Doba po roce 1989 mu umožnila, aby se plně etabloval jako evropsky uznávaný badatel. Právě jeho mezinárodní věhlas umožnil, aby se v roce 1995 s pražským Archeologickým ústavem AV ČR nadlouho spojila práce evropské skupiny pro výzkum středověké vesnice, z jejíž činnosti vychází řada ceněných svazků *Ruralia*, dlouho vydávaných v nakladatelství Brepols (nyní v nakladatelství Sidestone). A tento jeho věhlas byl oceněn, když byl 7. března 1996 zvolen členem Society of Antiquaries of London (Fellow of the Society of Antiquaries, FSA).

Zdeněk Smetánka patřil k velmi respektovaným osobnostem současné české archeologie středověku, do níž se zapsal zejména orientací na její metodiku, na dějiny hmotné kultury, život středověkého venkovského obyvatelstva a také na výzkum nejstarších fází Pražského hradu. Stal se přitom autorem dlouhé řady vědeckých a odborných studií, esejů a recenzí, které zveřejňoval na stránkách *Archeologických rozhledů*, *Památek archeologických*, svazků *Archaeologia historica* a dalších. Byl dlouholetým spolupracovníkem nové řady historické revue *Dějiny a současnost*, do níž – zejména do rubriky *Camera obscura* – přispíval velmi přesvědčivými miniaturami a etudami zaměřenými na proces archeologického a historického poznávání, na detail historické problematiky a na svět lidí, kteří se při

výzkumu potkávají i střetávají. Neméně výrazné stopy jeho publikační práce potkáváme i v literatuře evropské.

Smetánkuv publikační postup nejlépe dosvědčují knihy, které vydal. V roce 1987 to bylo *Hledání zmizelého věku*, které vyšlo ve výtečné řadě Kolumbus nakladatelství Mladá fronta. Již tady se projevil jeho smysl pro miniaturu, protože základem této publikace byla řada novinových článků; jejich základní spojnicí byly životní cesty archeologů, jejichž komentováním se autor vyslovoval k oboru a jeho aktuálním otázkám. Podle tohoto osvědčeného schématu vznikly i *Archeologické etudy* (2003) a *Archeologické eseje a mikro-příběhy* (2016). Jejich vydání se ujalo nakladatelství Lidové noviny v řadě Knihnice Dějin a současnosti. Pro Smetánkovo uvažování je typické, že *Archeologické etudy* zahajuje citát Jacquese Le Goffa: „...úkolem historika je bez ustání putovat mezi minulostí a přítomností“. Proto také je na obálce této knížky reprodukce Fillova *Zátiší*, na obálce *Archeologických esejí...* je z týchž důvodů Johnovo *Listí*. Kniha *Život středověké vesnice – Zaniklá Svidna* (1988) vyšla v řadě *Památníky naší minulosti*, vydávané nakladatelstvím Academia. Její populárněji otevřeně zaměřením je nesené velkou srozumitelností, ale i publikační precizností, dávající čtenáři proniknout do programu výzkumu středověké vesnice a nahlédnout jeho prostřednictvím do středověkého světa a do metod jeho uchopení.

Sumarizace poznání života středověkého Pražského hradu: *Archeologie na Pražském Bradě* (spolu s Janem Frolíkem, 1997) je zase podařeným pokusem o alespoň základní sumarizaci znalostí o této lokalitě, klíčové pro celé české dějiny. Velmi úspěšná a velmi oceňovaná je *Legenda o Ostojovi: archeologie obyčejného života* (1992, 2004 a 2010, německé vydání 2009 zahajuje řadu *Archäologische Werkstücke*, vydávanou Heiko Steuerem). Tato kniha, nejprve otištěná opět v edici Kolumbus a poté v řadě publikací Nakladatelství Lidové noviny, se pro mnoho čtenářů stala klíčem ke dvěřím středověku jako živé fresky uvěřitelného života. Právě zde se mimořádně zúročila všestranná Smetánkova vzdělanost a schopnost propojování svědeckví pramenů mnoha vědních disciplín, stejně jako schopnost poutavého a přesvědčivého formulování. Výtečný byl i jeho ústřední nápad propojit rekonstrukci českého raně středověkého světa s osudy rolníka 12. století, o němž sice neznáme žádné podrobnosti, ale jehož podoba se zaostřuje stále přesnějším obrazem světa, v němž žil. Jde vlastně o velmi rafinovanou autorskou metodu, jejímž jedním pólem je mimořádná vědecká akribie a druhým je přesvědčení o humánním poslání společenských věd, jejichž cílem je formulace poselství o tisícileté lidské identitě, sahající až do současnosti.

Zdeněk Smetánka byl od roku 1995 členem Učené společnosti České republiky, od roku 1998 pražského Centra mediévistických studií a řady domácích a zahraničních vědeckých společností. Bylo to uznáním skutečnosti, že se jeho badatelství vyznačuje mimořádnou tendencí k nalézání obecných souvislostí dějinného vývoje a obrovským citem pro interpretaci detailu středověké kultury a jeho kontextuálních souvislostí.

Petr Sommer

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Jaromír Homolka

(15. května 1926–28. května 2017)

Pokud bychom si rozevřeli „knihu“ života Jaromíra Homolky, pak můžeme sledovat, jak se v ní promítaly osudy naší země. Narodil se 15. května 1926 do české rodiny ve Zvolenu na Slovensku, kde prožil dětství a dospívání, na něž rád vzpomínal. V době zániku Československa musela rodina Slovensko opustit. Pro Jaromíra Homolku ale zůstalo velkou láskou, jako historik umění se tam později navracel a se Slovenskem spojil značnou část své odborné práce.

Po studiu dějin umění na Univerzitě Karlově (jeho učiteli byli prof. Jan Květ, prof. Josef Cibulka, prof. Jaroslav Pešina, doc. Václav Mencl a doc. Oldřich J. Blažíček) pracoval se svým kolegou Pavlem Preissem na inventářích uměleckých památek. Po působení v Národní galerii nakonec přišel na Karlovu univerzitu, kam ho na Katedru dějin umění Filozofické fakulty přivedl profesor Pešina v roce 1964/1965.

Tady zažil pohnuté události roku 1968, velké naděje i okupaci naší země a prožil tu dobu politických čistek, které fakultu postihly v letech 1969–1970. Na Katedře dějin umění se tehdy udrželi Jaromír Homolka, Petr Wittlich a Jiří Kropáček. Díky nim si studium oboru zachovalo vysokou úroveň a nedošlo k jeho deformaci a režimní ideologizaci, která v jiných částech Filozofické fakulty způsobila velké škody.

Po roce 1989 stanul Jaromír Homolka v čele Filozofické fakulty jako její děkan. Jeho úkol nebyl snadný – bylo nezbytné rehabilitovat těžce poškozené renomé fakulty, provést její transformaci a vyvést ji do doby demokracie a svobody.

O řadu let později bylo pro mě osobně velikou radostí, když při založení Ústavu dějin křesťanského umění na Katolické teologické fakultě UK jsem se mohl těšit podpoře Jaromíra Homolky. I na půdě tohoto nového ústavu vykonal profesor Homolka veliký kus práce a vděčíme mu za nesmírně mnohé.

Studentům, kteří si k němu našli cestu, se dovedl věnovat mimořádným způsobem. V tomto ohledu byl jeho příklad a vliv naprosto výjimečný. Mezi profesory na evropských univerzitách, jejichž životním tématem bylo středověké umění, je jen velmi malý počet těch, jejichž žáci v takové míře vyspěli ve vědecké osobnosti a zasloužili se o další rozvoj oboru.

Profesor Homolka vynikal vzácnou schopností postihnout bytostnou podstatu uměleckého díla. Byl nadán mimořádným talentem, pokud jde o vnímání jeho vnitřní hodnoty. Jaromír Homolka někdy připomínal výrok svého oblíbeného autora Thomase Manna o tom, že ne každý, kdo má oči, skutečně vidí. Tento velký dar vidění je snad možné kultivovat a prohlubovat, ale nelze ho získat sebepilnějším studiem. Právě v interpretaci umělecké tvorby založené na tomto talentu tkví jeden z hlavních přínosů profesora Homolky do české historie umění.

Mohu dnes jen se smutkem vzpomínat na to, jak při našich početných setkáních a společných cestách právě tato schopnost vidění doslova rozehvívala prostor, v němž jsme se nacházeli. A dále – Homolkovo zaujetí filozofií (touto cestou šel zejména Mojmir Horyna) a literaturou propojovalo náš obor s intelektuálním univerzem.

Jaromíra Homolku fascinovala Schoppenhauerova věta převzatá Thomasem Mannem: „neboť umění provázející člověka na jeho těžké cestě k sobě samotnému bylo už vždycky u cíle“. Jeho hledání bylo cestou Homolkovy historie umění, jejímž rysem bylo kritické myšlení, kladení nových a podstatných otázek. K mnoha objektům a fenoménům svého zájmu se profesor Homolka neustále vracel, své teze stále promýšlel a upravoval. Ve vlastním vnitřním dialogu i v rozmluvách s kolegy toto poznání neustále prohluboval.

Myslím, že pro nás mnohé byl Homolkův způsob vidění světa nesmírně inspirující, a to i s vědomím toho, že se snažíme uchopit neuchopitelné, že jdeme po cestě, která nikdy nekončí. Pro nás bylo proto velkým štěstím, že jsme mohli na této pouti hledání ujít její kus společně.

Dějiny umění se staly fundamentální náplní života Jaromíra Homolky, stejně tak jako jeho působení na Univerzitě Karlově. Tímto posláním žil až do konce svých dnů. Rozhled, zájmy i postavení mu získaly respekt a přátelství osobností v zahraničí, a to i mimo náš oborový svět. A také mu tanula na mysli starost o vlastní rodinu, která dnes může naléhavě vnímat, že za sebou zanechal veliké dílo. Tím vším byl dlouhý život profesora Homolky bohatě naplněn. My tu dnes můžeme jen děkovat za všechny dary, které jsme od něho přijali.

Jiří Kuthan

Foto: archiv Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy

Výběrová bibliografie Jaromíra Homolky

Bibliografie prací Jaromíra Homolky z let 1952–1986 (sest. Ivana Kyzourová a Tatána Petrasová) byla vytištěna v časopise *Umění*, roč. 34, 1986, č. 6, s. 547–549, na ni navazuje *Bibliografie prací Jaromíra Homolky z let 1987–1996* (sest. Polana Bregantová), in: *Umění*, roč. 44, 1996, č. 5, s. 462.

Mistr Pavel z Levoče. Praha, [s.n.] 1952. 2 sv. 232 s.

Procházka, Václav – Homolka, Jaromír (ed.). *Sbírka českého sochařství [zámek Zbraslav]*. Praha, Národní galerie 1961. 98 s., obr. příl.

Mistr Pavel z Levoče. Pozdně gotický oltář kostela sv. Jakuba v Levoči. Praha, SNKLU 1961. 40 s., obr. příl.

Homolka, Jaromír et al. *Majster Pavol z Levoče. Tvorca vrcholného diela slovenskej neskoréj gotiky*. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1961. 164 s., 147 s. obr. příl.

Albrecht Dürer – The Feast of Rose Garlands. London, Spring Books 1961. 24 s., obr. příl. Též německy a francouzsky.

Homolka, Jaromír – Kesner, Ladislav (ed.). *České umění gotické: Katalog*. Praha, Národní galerie 1964. 75, 2 s.

Levoča. Hlavný oltár v kostole sv. Jakuba. 2., dopl. vyd. text. části, 6. vyd. obr. části. Bratislava, Tatran 1965. 1 sv. (nestr.).

Z díla Ulricha Creutze 1516 – ok.1530 [katalog]. Litoměřice, Galerie 1966. 12 s.

Homolka, Jaromír et al. *Jihočeská pozdní gotika 1450–1530. Hluboká 1965, Alšova jihočeská galerie, Národní galerie v Praze*. Hluboká nad Vltavou, Alšova jihočeská galerie 1966. 1 nestránkovaný sv.

Štech, V. V. et al. *Dohady a jistoty. Výbor studií a článků*. Praha, NČSVU 1967. 400 s. Uspoř. a úv. studie. naps. Jaromír Homolka, Jiří Mašín a Václav Procházka.

Gotická plastika na Slovensku. Bratislava, Tatran 1972. 435 s., fot.

Majster Pavol z Levoče. Hlavný oltár v kostole sv. Jakuba. 3., dopln. vyd. Bratislava, Tatran 1973. 53 s.

Studie k počátkům umění krásného slohu v Čechách. K problematice společenské funkce výtvarného umění v předhusitských Čechách. Praha, Universita Karlova 1976. 121 s., obr. příl.

Ehm, Josef. *České gotické umění = Českoje gotičeskoje iskusstvo = Böhmische gotische Kunst = Czech gothic art = Lart gothique tchéque*. Praha, Pressfoto 1977. 129 s., 72 nečíslovaných s. obr. příl. Úvod napsal Jaroslav Pešina, text k vyobrazením Jaromír Homolka.

Homolka, Jaromír – Krása, Josef – Mencl, Václav – Pešina, Jaroslav – Petráň, Josef. *Pozdně gotické umění v Čechách 1471–1526*. Praha, Odeon 1978. 529 s.

Frömllová-Zezuláková, Věra – Homolka, Jaromír – Štěpánek, Pavel. *Věra Frömllová: Restaurátorské dílo. Katalog výstavy, Praha, březen – duben 1980*. Praha, Středočeská galerie 1980. 79 s., obr. příl.

- Poche, Emanuel – Janáček, Josef – Homolka, Jaromír – Kropáček, Jiří – Líbal, Dobroslav – Stejskal, Karel. *Praha středověká. Čtvero knih o Praze: architektura, sochařství, malířství, umělecké řemeslo*. Praha, Panorama 1983. 780 s., obr. příl.
- Benda, Klement – Dvorský, Jiří – Homolka, Jaromír et al. *Dějiny českého výtvarného umění. I. Od počátku do konce středověku*. Praha, Academia 1984. 2 sv. 683 s.
- Homolka, Jaromír – Krása, Josef – Mencl, Václav – Pešina, Jaroslav – Petráň, Josef. *Pozdně gotické umění v Čechách 1471–1526*. 2. dopl. vyd. Praha, Odeon 1985. 530 s., obr., fot.
- Chlíbec, Jan – Bartlová, Milena. *Mistr Týnské kalvárie. Pražská řezbářská dílna předhusitské doby*. Praha, Národní galerie 1990. 81 s., obr. příl. Stať Ke stylovému původu umění Mistra Týnské kalvárie naps. Jaromír Homolka.
- Gippert, Jost. *Ogam. Eine frühe keltische Schrifterfindung*. Praha, Charles University 1992. 31 s. Předmluva Ivan Hlaváček a Jaromír Homolka.
- Homolka, Jaromír et al. *Žitenice. Kostel sv. Petra a Pavla*. Litoměřice, Galerie výtvarného umění 1995. 89 s., il.
- Homolka, Jaromír – Fajt, Jiří. *Gotika v západních Čechách (1230–1530) = Gothic art and architecture in western Bohemia (1230–1530) = Gotik in Westböhmen (1230–1530)*. Praha, Národní galerie 1995. 135 s., il.
- Homolka, Jaromír (ed.) et al. *Gotické umění a jeho historické souvislosti I. Sborník grantového projektu (GAČR, č.č. 408/01/0092)*. Ústí nad Labem, Muzeum města Ústí nad Labem 2001. 510 s.
- Homolka, Jaromír (ed.) et al. *Gotické umění a jeho historické souvislosti II. Sborník grantového projektu Gotika v severních Čechách (GAČR, č. 408/01/0092)*. Ústí nad Labem, Muzeum města Ústí nad Labem 2003. 476 s.
- Homolka, Jaromír (ed.) et al. *Gotické umění a jeho historické souvislosti III. Sborník grantového projektu Gotika v severních Čechách (GAČR, č. 408/01/0092)*. Ústí nad Labem, Muzeum města Ústí nad Labem 2004. 456 s.
- Cibulka, Josef – Homolka, Jaromír – Kuthan, Jiří. *Korunovační řád českých králů = Ordo ad coronandum Regem Boemorum*. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2009. 435 s. Kuthan, Jiří – Šmied, Miroslav (ed.).

Kristina Rexová

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Stanisław Bylina

(4. dubna 1936 Kielce – 4. září 2017 Warszawa)

Každý odchod dobrého člověka je ztráta. Pro rodinu, blízké, ale i kolegy a přátele. Leč ztratí-li celá česká historiografie – nejen její představitelé či bezprostřední specialisté – nadto velkého přítele a osobnost, která věnovala značnou část svého vědeckého usilování studiu českých dějin, jde o ztrátu, jejíž dosah si plně uvědomíme až s odstupem. Útěchou, byť ovšem jen velmi slabou, může být, že se Stanisławu Bylinovi podařilo, aby své významné dílo do značné míry uzavřel, i když není pochyb o tom, že by se k jeho knihám připojily ještě všeliké rozpravy, jejichž zaměření jsme spíše tušili, než o něm věděli, ale jeho stálá aktivita to dovolovala předpokládat.¹

1 Výčet prací Stanisława Byliny (do roku 2004) lze nalézt v biografické příručce: Jaroslav PÁNEK – Svatava RAKOVÁ – Václava HORČÁKOVÁ, *Scholars of Bohemian, Czech and Czechoslovak History Studies*, I (A–I), Prague 2005, s. 141–146, kde je rovněž jeho výběrová bohemikální bibliografie. Plná bibliografie do roku 2000 je ve sborníku, který byl vydán u příležitosti jeho 65. narozenin: Beata WOJCIECHOWSKA, *Bibliografia prac Profesora Stanisława Byliny za lata 1962–2000*, in: Ludzie – Kościół – Wierzenia, Warszawa 2001, s. 13–25. Plná bibliografie (pra-

Bylinův otec pocházel z rodiny drobného šlechtice (z vrstvy někdejšího zemanstva), která měla v kyjevské oblasti nevelký majetek. V Kyjevě Bylinův otec ještě maturoval, aby posléze přešel do Varšavy, kde vystudoval na Vysoké škole zemědělského hospodářství a získal titul inženýra-agronoma. V této funkci působil jako správce velkostatků na Opolsku. Stanisława matka, rozená Domaniewska, pocházela ze zemanstva na Kališsku. On sám se pak narodil nedlouho před vypuknutím druhé světové války v Kielcích.

Svá vysokoškolská studia absolvoval Stanisław Bylina na Varšavské univerzitě (Uniwersytet Warszawski), leč nikoli primárně na oboru historie, nýbrž na slavistice, byť od počátku tíhl k historické tematice. Svědčí o tom už jeho nevydaná magisterská práce, která se věnovala kostnickým listům Jana Husa z let 1414–1415. Ta zřetelně manifestuje již od počátku jeho vědecké kariéry zájem, který se stal Bylinovým osudovým tématem. Bylo to husitství a jeho předpoklady, a to v jeho plně šíří od biografistiky přes vhledy do předhusitského a husitského myšlení až po historii politickou, vojenskou i sociální. Na význačnější výsledky tohoto úsilí doklady je zde možno upozornit, i když toliko ilustrativním způsobem.

Bylinova vědecká kariéra byla poměrně přímočará, neboť jeho další osudy byly nejdřív na více než deset let (1960–1971) spojeny s aktivitami v Slovanském ústavu Polské akademie věd (Instytut Słowianoznawstwa PAN), kde připravil disertaci spojující jeho zájem bohemistický s polonistickým. Šlo o knihu o Konrádu Waldhauserovi a jeho vlivu přesahujícím rámec českého teritoria směrem do Polska.² Po této disertaci (1964), kterou zpracoval pod vedením Ewy Maleczyńskiej, formálně zaštitěné profesorem Jerzym Ślizińskim, přichází v roce 1974 jeho habilitace. Její téma se otevřelo širšímu a tehdy, a vlastně i nyní, aktuálnímu tématu, totiž komparaci heretických představ humiliátů, beginek a begardů.³ To ale již působil v Historickém ústavu Polské akademie věd (Instytut historii im. Tadeusza Manteuffla PAN), který se stal pro něj celoživotním pracovištěm a který mohl posléze z funkce dlouholetého ředitele (od roku 1991 až do své emeritury v roce 2009) řídit v krásné historické budově na varšavském Staroměstském náměstí (Rynek Starego Miasta). Sám se v něm začlenil do oddělení dějin pozdně středověké kultury, řízeného Bronisławem Gerekem. Tam se setkal s řadou dalších významných medievalistů. Ilustrativně stačí uvést Stanisława Trawkowského, Jerzyho Dowiata či Tadeusze Lalika.

V Historickém ústavu postupoval Stanisław Bylina po jednotlivých vědeckých kvalifikačních stupních přes hodnost adjunkta (1971), docenta (1973), mimořádného profesora (1992), aby posléze získal titul profesora řádného (1994). Ovšem jeho aktivity se

ci Beaty Wojciechowské a Krzysztofa Brachy), dotažená do roku 2015, je k dispozici ve sborníku *Ambona. Teksty o kulturze średniowiecza ofiarowane Stanisławowi Bylinie*, Warszawa 2016, s. 9–33. Lze odkázat i na on-line portál *Bibliografie českých dějin*. Za některé informace děkuji kolegům Františku Šmahelovi, Jaroslavu Pánkovi, Wojciechu Iwańczakovi a Pawlu Krasovi.

2. Stanisław BYLINA, *Wpływy Konrada Waldhausera na ziemiach polskich w drugiej połowie XIV i pierwszej połowie XV wieku*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1966, 119 s. Knize se překvapivě nedostalo recenzentské pozornosti naší historiografie, i když se v jejím instrumentariu pochopitelně objevila.
3. S. BYLINA, *Wizje społeczne w herezjach średniowiecznych. Humiliaci, begini, begardzi*, Wrocław 1974, 234 s.; tomuto spisu se také nedostalo v naší recenzentské literatuře pozornosti.

neomezily pouze na Historický ústav. Svou výraznou osobní stopu zanechal i v dalších institucích. Bylo to zejména jeho rodiště Kielce, kde tehdy vznikla a formovala se Vyšší pedagogická škola (Wysza Szkoła Pedagogiczna – dnes Uniwersytet Jana Kochanowskiego), kde působil téměř deset let (1983–1991) a kde bylo tehdy jeho zkušeností velice zapotřebí. Ale vidíme jej také jako učitele na Mazovské humanisticko-pedagogické škole (Mazowiecka Szkoła Humanistyczno-Pedagogiczna) v Łowiczu. V těchto dobách ovšem uskutečnil i několik pobytů ve Francii v Paříži (francouzština byla jeho oblíbeným mezinárodním jazykem, v středoevropském kontextu ovšem jsme obdivovali jeho češtinu), kde se setkal i s řadou předních tamních medievistů. Stačí snad za všechny další uvést jména Jaquesa Le Goffa a Michela Mollata. Ten první byl nejdůležitější, neboť Bylina strávil v Paříži v akademickém roce 1965/1966 takřka rok. V sedmdesátých letech pak šlo opakovaně o několik krátkodobějších cest – s výjimkou roku 1973, kdy pobyl celé tři měsíce na École Pratique des Hautes Études. Své francouzské podněty pak rozvedl v několika státech s církevní problematikou, jež vydal ve Francii.

Většina Bylinových zahraničních pobytů ale mířila, jak jinak, do Československa a po roce 1992 do České republiky, kde nacházel opakovaně vlídný útulek v Historickém ústavu Akademie věd. V něm a v Praze vůbec, se nejen setkával, ale i velmi sblížil s řadou našich medievistů. Bylo tomu tak v Historickém ústavu samotném, ale i v širším horizontu mimo něj. Defilují tu před námi nejen František Šmahel či Jaroslav Pánek, ale z těch starších se tu mihne ještě i patriarcha husitologie F. M. Bartoš. Intenzivnější vztahy lze ještě vysledovat s jeho pokračovateli Jiřím Kejřem, Amedeem Molnářem, Josefem Mackem a dalšími. Osobní kontakt s tímto vstřícným, otevřeným a noblesním mužem byl pro všechny velkým obohacením. Tu se nabízí myšlenka, zda by nestálo za to připravit pietní edici korespondence Stanislava Byliny s českými historiky. I když mnoho jistě zaniká v rámci elektronických kontaktů, ač on sám jim příliš neholdoval a dával přednost klasickému dopisu nebo telefonátu. Kdyby se tak ale stalo a taková edice, případně i v rámci nějakého širšího projektu vznikla, bylo by to s dvojnásobným prospěchem, a to jak v českém, tak i polském kontextu. V řadě případů by se bezpochyby zřetelně vyjevilo, že kolegiální vědecká přerůstala postupně do upřímného přátelství, které přerušila až Bylinova milosrdná smrt, která jej zastihla ve spánku.

Nelze rovněž nezmínit důležitý předpoklad pro klidnou a soustavnou práci, který mu vytvořilo jeho spokojené manželství, kdy se jeho chotí stala také historička, Elżbieta Wilamowska, s níž měl profesor Bylina dvě dcery.

Neměl by ovšem být zastřen ani Bylinův důležitý vklad do poznání historie vlastního národa. V tomto kontextu věnoval pozornost sice rozlehlé, nicméně dotud málo osvětlené problematice lidové kultury a náboženství, a to v kontextu s dlouhodobým procesem christianizace vesnického obyvatelstva, zejména také v souvislosti s pohanskými přežitky, magií, představami o pekle či kouzelnictvím.⁴ Některé Bylinovy rozpravy s touto tematikou pronikly v důsledku výše naznačených frankofonních vazeb i na stránky francouzských či italských

4 S. BYLINA, *Kultura ludowa Polski i Słowiańszczyzny średniowiecznej*, Warszawa – Łowicz 1999, 241 s. Pokud jde o řadu dalších statí tohoto zaměření, včetně statí v západním odborném tisku, je třeba odkázat na bibliografie, citované v úvodní poznámce.

publikací, jinak plnily stránky nejvýznamnějších polských periodik. Tyto impulzy se pak stávaly podnětem pro detailní zpracování jeho předních žáků, zvláště Krzysztofa Brachy či Pawła Krasa. Rada statí je ovšem věnována i problematice polských kontaktů se slovanským Východem. Zde si zaslouží zvláštní pozornost redakce sborníku o vztahu Polska a Kyjevské Rusi.

Poprvé se Staszek, jak profesoru Bylinovi říkali jeho blízcí včetně početné skupiny českých, zejména pražských medievistů, objevil v hledáčku českých odborníků v důsledku svého zájmu o Konráda Waldhausera a Matěje z Janova. To bylo už na samém počátku šedesátých let. Tento směr bádání neutichal, naopak silil jednak jako samostatný proud, jednak v poměřování středoevropského vývoje. Hlavní výsledek Bylinovy práce tkví však v jeho husitské trilogii, na které začal pracovat tím způsobem, že ji doprovázel mnoha „exkurzy“, ba i celými knihami. K tomu je třeba trochu širšího uvedení. Kritická pozornost polské historiografie uvedenému tématu se datuje od druhé poloviny 19. století (nepočítáme-li ovšem Jana Długosze už z 15. věku), nicméně šlo buď o práce ediční povahy a analytické stati o jednotlivých dílčích problémech, nebo o tzv. problematiku „stykovou“. Moderní přístup lze zaznamenat zejména až v posledních desetiletích, kdy se objevují práce současných generací historiků poučených i českou literaturou a zacházejících až do překvapujících detailů.

Zatímco u většiny z těchto autorů to byly práce, které – přes svou přínosnost – znamenaly či znamenají jen dílčí etapy v jejich vědeckém životě, u Stanisława Byliny tomu bylo jinak, neboť šlo o soustavný, doslova desetiletí trvající výzkum. Ponořil se totiž nejen do studia mimořádně rozsáhlé literatury, ale také se pokusil proniknout v širokém záběru jak do základních, tak i do často odlehlých pramenů, které jsou psány v latině, ale i ve staré češtině a středověké němčině. Platí to o pramenech domácích, tj. české provenience, i o pramenech zahraničních, ať jde o kroniky, diplomatický materiál v nejšířím smyslu toho slova, či o texty literární. V Bylinově díle tak nejde o populárně vědeckou práci pro poučení náročnějšího polského čtenáře (i když trilogie dobře plní i tuto funkci), nýbrž o vědecké dílo, které vstupuje do plodné diskuse zejména s českou historiografií. A to tím spíše, že nejde jen o samotnou husitskou trilogii,⁵ k níž Bylina zřejmě směřoval již od dob svých husitologických počátků.

Je totiž třeba upozornit ještě na řadu dalších Bylinových spisů, a to i knižních prací přípravných či doprovodných, ke klíčovým tématům husitské revoluce. V nich analytickým způsobem podává detailní rozbor například táborského adamitství, poutí na hory a dalších témat, na něž nebylo ve vlastní trilogii dostatek prostoru a které také zřetelně svědčí o autorově erudici.⁶ Nelze tu podat zevrubnou analýzu Bylinova pojetí husitství; snad se jí jednou s odstupem ujme někdo z mladší generace. Co je však třeba kvitovat s povděkem: jeho trilogie je psána tak, že po ní s užitkem sáhne i zainteresovaný polský laik. Jen je škoda,

5 S. BYLINA, *Rewolucja husycka*, tom 1, *Przedświt i pierwsze lata*, Warszawa 2011, 328 s.; *Rewolucja husycka*, tom 2, *Czas chwały i czas zmierzchu*, Warszawa 2015, 225 s.; *Rewolucja husycka*, tom 3, *Kontrrewolucja i opór pokonanych*, Warszawa. 2016, 173 s.

6 Z nich považují za potřebné uvést výslovně alespoň tři další knihy S. BYLINY: *Na skraju lewicy husyckiej*, Warszawa 2005, 219 s.; *Hussitica*, Warszawa 2007, 202 s.; *Podróż husitów do Bazylei*, Warszawa 2013, 133 s., nepočítaje práci redakční a řadu rozprav časopiseckých, jak o tom informují výše citované bibliografie.

že vzhledem k poměrné odlehlosti vydavatelství se jí v polském prostředí nedostane té pozornosti, kterou by si zasloužila. A ještě jedné zásluhy je třeba vzpomenout. Bylina věnoval pozornost české historiografii i svou činností recenzní. V polských historických žurnálech lze nalézt desítku recenzí prací českých autorů.

Bylinova činnost se ovšem zdaleka nevyčerpávala jen ve vlastní aktivitě vědecké. Je tu ještě další složka, neméně důležitá, kterou nevděčně překryje, či již překryl čas a mohla by neprávem upadnout v zapomnění. Je to často nedoceňovaná (a nevděčná), ale v dnešní době nevyhnutelná práce organizační nejen na místní, ale i na mezinárodní úrovni. Výčet jeho funkcí organizačních je veliký a není možno vše ani vyjmenovávat. Ty nejvýznamnější je třeba uvést zejména proto, že se týkají i české historie a historiografie. A i když to někdy ani nemůže být z jejich zaměření bezprostředně patrné, přesto lze bez nadsázky říci, že v nich postupoval v úzkém spojení s českými zástupci nebo přinejmenším v obecném polsko-českém zájmu. Z vnitropolských aktivit zmiňme zejména činnost v rámci Polské akademie věd, kde byl místopředsedou rady ředitelů akademických ústavů a členem mnoha odborných grémií jak v rámci uvedené Akademie, tak i mimo ni. A zanedbatelná nebyla ani jeho účast v redakcích předních polských i mezinárodních historických periodik: zmiňme alespoň *Kwartalnik Historyczny*, či francouzský časopis *Heresis*, stejně jako tomu bylo při redakcích různých jednorázových sborníků. Polskou historiografii zastupoval rovněž v mezinárodní redakční radě *Českého časopisu historického*.

Lze bez nadsázky říci, že Bylinovy aktivity byly mimořádné, ať šlo o členství v Mezinárodní komisi pro srovnávací církevní dějiny či o místopředsednictví Polského národního komitétu historiků, v jehož rámci mohl ovlivňovat také dění na poli mezinárodním, především pak při přípravách mezinárodních historických kongresů ve spolupráci s českou stranou (zvláště při organizaci společného „specializovaného tématu“ o dějinách politické kultury ve střední Evropě od 10. do 20. století na světovém kongresu v Sydney roku 2005 a při vydání dvousvazkové kolektivní monografie o této tematice). Z různých čestných uznání, kterých se mu v této souvislosti dostalo, zaslouží pozornost zejména dva čestné doktoráty, a to od univerzity jeho rodného města, Kielců, ale i od Ruské akademie věd. Že ovšem nejvíce poct se mu dostalo od českých institucí, je na základě výše řečeného pochopitelné. Zmiňme alespoň tři: zahraniční členství v Centru mediévistických studií, kde se zařadil do skupiny významných zahraničních odborníků, dále Medaili Františka Palackého za zásluhy v oboru historických věd udělenou Akademií věd ČR (1997) a pak nejvyšší oborové vyznamenání udělené Sdružením historiků České republiky – Historickým klubem 1872. To mu bylo slavnostně uděleno 28. května 2014 na Velvyslanectví Polské republiky v Praze. Laudátorem se tu stal dlouholetý předseda Sdružení historiků profesor Jaroslav Pánek, který ve svém projevu ocenil obě složky jeho díla: jak vědeckou, tak organizační, na jejíž nezastupitelnost položil velký důraz.

Poslední akcí, která takřka symbolicky nečekaně uzavřela několik měsíců před Bylinovou smrtí jeho vědeckou činnost, byl intimní kulatý stůl o jeho husitské trilogii konaný počátkem prosince 2016, jehož se zúčastnili Bylinovi polští žáci Halina Manikowska, Krysztof Bracha a Paweł Kras, z české strany pak Pavlína Cermanová a autor této vzpomínky. A jako poslední tečku lze uvést, že zesnulý byl nominován na cenu Bronisława Geremka,

kteřou udílí Kolegium Europejskie w Natolinie (Varšava) spolu s Nadací Bronisława Gerekma, dávného Bylinova přítele.

Jako snad každý, měl Stanisław Bylina i své obecně lidské záliby. Mezi ně patřily, možná poněkud překvapivě, zejména dvě sportovní. Platily především fotbalu a cyklistice, v mladším věku dokonce bezprostředně aktivně provozované.

Není pochyb, že takový přítel českých historiků a České republiky, jakým byl Stanisław Bylina, bude české historiografii chybět, i když v ní zůstane trvale přítomen svým dílem.

Ivan Hlaváček

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Jolanta Dworzaczkowa

(28. listopadu 1923 – 13. ledna 2017)

Počátkem roku 2017 se uzavřela životní dráha profesorky Jolanty Dworzaczkové, vynikající polské historičky raného novověku, zejména období reformace a protireformace, která se stala obecně uznávanou autoritou v oboru dějin Jednoty bratrské.

Jolanta Dworzaczkowa, rozená Essmanowska, se narodila ve Varšavě 28. listopadu 1923 v úřednické rodině. Výbuch druhé světové války přerušil její studium na Státním gymnáziu královny Hedviky, zanedlouho se však zapojila do tajné výuky. Po složení maturity roku 1942 se stala posluchačkou tajné Univerzity polských západních zemí (Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich), kde se stali jejími učiteli mj. profesori Kazimierz Tymieniecki, Stanisław Bodniak a Leon Koczy. Po porážce varšavského povstání se ocitla v Poznani, kde od května 1945 pokračovala ve studiu historie; ukončila je roku 1947 obhajobou magisterské práce, sepsané pod vedením prof. Bodniaka a věnované vztahu Královských Prus k Polsku v první polovině 16. století (*Stosunek Prus Królewskich do Polski za panowania Zygmunta Starego*). Výzkumu dějin Gdaňského Pomoří, který u ní podnítil významný badatel o dějinách křižáckého řádu Karol Górski, se Jolanta Dworzaczkowa věnovala do šedesátých let 20. století.

Po ukončení vysokoškolských studií získala zaměstnání v historické knihovně na zámku Kórnik u Poznaně (Biblioteka Kórnicka) a začala shromažďovat prameny pro doktorskou disertaci o šlechtě v Královských Prusech na počátku novověku (*Ruch szlachecki w Prusach Królewskich w pierwszej połowie XVI wieku*), kterou obhájila v roce 1951. V témž roce začala pracovat v Historickém ústavu Univerzity v Poznani.

Od padesátých let 20. století Jolanta Dworzaczkowa spolupracovala s historickými periodiky *Kwartalnik Historyczny*, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, *Rocznik Gdański* a *Czasopismo Prawno-Historyczne*, v nichž publikovala články z dějin Pomoří, kulturní historie a od šedesátých let rozšiřovala svůj badatelský záběr na vývoj reformace ve Velkopolsku. Na tomto poli získala největší zásluhy. Specializovala se zvláště na dějiny české Jednoty bratrské v polských zemích a vydala množství prací o dějinách tohoto náboženského společenství, vzniklých především na základě pramenného bádání ve Státním archivu v Poznani (Archiwum Państwowe w Poznaniu), zejména ve fondu Akta Českých bratří (Akta Braci Czeskich) a v jiných souborech. Solidní pramenné východisko, píle, badatelská svědomitost a skvělá odborná průprava zajistily Jolantě Dworzaczkové a jejímu dílu obecné uznání. Její vědecká bibliografie obsahuje více než stovku podstatných publikací, vyznačujících se obsažností a jasností argumentace, konkrétností a samostatným úsudkem. Vysokou úroveň a vědeckou kompetentností se vyznačovaly texty určené všem čtenářům – ať již vyšly v renomovaném vědeckém periodiku, či v regionálním časopisu.

Jolanta Dworzaczkowa je známá především díky svému průkopnickému výzkumu dějin Jednoty bratrské ve Velkopolsku. Přítomnost nositelů tohoto vyznání na velkopolském území studovala v široké a originálně pojaté perspektivě, přičemž ukazovala, jak silný vliv měli Čeští bratři na kulturní dědictví tohoto regionu, a zdůrazňovala úlohu členů Jednoty při utváření osobitých rysů, pokládáných i dnes za projev specifického rázu Velkopolska. Jednotlivé práce Jolanty Dworzaczkové vydatně rozšířily znalosti o historii mnoha velkopolských míst, mezi něž patří například Ostroróg, Koźminek, Karmin a Wschowa. Obzvláště se zasloužila o prohloubené poznání dějin Lešna, které se stalo polským centrem Jednoty. Většina jejích studií se totiž soustřeďovala na raně novověký vývoj tohoto města, na život a působení Jana Amose Komenského, na řadu vynikajících postav lešenské Jednoty a na jejich vztahy k tamním luteránům.

Výsledkem tohoto zájmu jsou rozpravy pojednávající o roli Českých bratří v počátcích města, o takzvané schovance Komenského Kristině Poniatowské (*Sprawa Krystyny Poniatowskiej* ve sborníku k počtě Marty Bečkové *Mezi Baltem a Ubrami. Komenský, Jednota bratrská a svět středoevropského protestantismu*, Praha 2006) a o přitažlivé otázce úlohy Komenského při zkáze Lešna roku 1656 (*„Panegyricus Carolo Gustavo” i jego tło polityczne*, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 27, 1982; *Zniszczenie Leszna w roku 1656*, *Rocznik Leszczyński* 5, 1981; *Czarna legenda Komeńskiego a rzeczywistość historyczna* v publikaci *Jan Amos Komeński wczoraj, dziś i jutro. Materiały z sesji naukowej w 400-lecie urodzin J. A. Komeńskiego*, Leszno 1992). Závažné místo ve vědeckých zájmech Jolanty Dworzaczkové zaujala škola Českých bratří, o níž napsala knihu *Szkola w Lesznie przed 1656 rokiem. Nauczyciele i programy* (Leszno 2003). Nelze pominout biogramy členů Jednoty zahrnuté do lexikonů *Polski słownik biograficzny*, *Wielkopolski słownik biograficzny*

(Warszawa – Poznań 1981) a *Słownik biograficzny Leszna* (Leszno 2004), které namnoze představují průkopnické a v polské literatuře dosud jediné biografické zpracování těchto osobností. Shrnutím mnohaletého pramenného bádání o Jednotě se stala syntéza *Bracia czeszy w Wielkopolsce w XVI i XVII wieku* (Warszawa 1997).

Spolupráce navázaná roku 1978 s Kulturním sdružením v Lešně (Leszczyńskie Towarzystwo Kulturalne) přinesla trvalé plody v podobě článků o minulosti Lešna, rodu Leszczyńských a o Jednotě bratrské, jež vyšly na stránkách místních příodíků *Przyjaciel Ludu* a *Rocznik Leszczyński*, zvláště však ve zmíněných knižních monografiích *Bracia czeszy w Wielkopolsce w XVI i XVII wieku* (1997) a *Szkoła w Lesznie przed 1656 rokiem. Nauczyciele i programy* (2003). Obě knihy patří do kánonu literatury jak o tomto městě, tak o Jednotě bratrské v Polsku. Bádáním o dějinách Lešna přispěla Jolanta Dworzaczkowa k zesílení zájmu o minulost tohoto města a regionu, což se za její účinné účasti projevilo čilou vydavatelskou činností, ale také organizováním vědeckých konferencí a autorských setkání. Spolupracovala rovněž s Vysokou odbornou školou Jana Amose Komenského v Lešně a napsala do její ročenky (*Rocznik Naukowy Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Jana Amosa Komeńskiego w Lesznie* 1, 2003) rozsáhlou stať o životě a působení patrona této školy. V devadesátých letech vydala též řadu cenných popularizačních textů, v nichž přiblížila širší veřejnosti zejména první vlnu české emigrace ze 16. století a její úlohu v počátcích města.

V pracích věnovaných dějinám nekatolíků v Polsku se Jolanta Dworzaczkowa zabývala rovněž luteránskou menšinou ve Velkopolsku, těsně spjatou s německým jazykem a kulturou. Zmínku si zaslouží mj. studie *Reformacja a problemy narodowościowe w przedrozbiorowej Wielkopolsce* (*Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 23, 1980) a texty v regionálních periodikách (*Luteranizm w Wielkopolsce i jego społeczno-narodowe aspekty*, *Rocznik Lubuski* 14, 1986; *Andrzej z Osowej Sieni Ossowski, starosta wschowski. Z dziejów polskiego luteranizmu*, *Przyjaciel Ludu* 2-3, 1991; *Bojanowscy w ruchu reformacyjnym*, *Grabonoskie Zapiski Regionalne* 4, 1994; *Śląska imigracja w I połowie XVII wieku* v knize *Leszno i Leszczyńscy*, Leszno 1997). Tímto způsobem usměrňovala další badatele k tématům, která si vyžadovala a nadále vyžadují další výzkum při poznávání úlohy německojazyčných luteránů v životě multikonfesijního společenství na velkopolsko-slezském pomezí, a zároveň poukazyvala na irenistické přístupy představitelů nepočetné polské luteránské šlechty.

Profesorka Jolanta Dworzaczkowa se autorsky podílela na kolektivních dílech, jež vznikala v poznaňském vědeckém centru, mj. napsala kapitoly do prvního dílu syntézy *Dzieje Wielkopolski* (1969) a biogramy pro *Wielkopolski słownik biograficzny* (1981). Bohužel až na počátku 21. století vyšly tři stati Jolanty Dworzaczkové v českých publikacích. Kromě již zmíněného příspěvku do jubilejního sborníku Marty Bečkové to byla zasvěcená úvaha *Čeští bratři – kalvinisté – reformovaní evangelíci. Problém terminologie* (*Studia Comeniana et historica* 75–76, 2006) a materiálová studie *Nachrichten aus Polen in der Korrespondenz zwischen J. A. Comenius und J. N. Lilienström* (*Acta Comeniana* 20–21, 2007).

I po odchodu do emeritury zůstávala Jolanta Dworzaczkowa v blízkých vztazích s Historickým ústavem Univerzity Adama Mickiewicze v Poznani, který pro ni v letech 2003 a 2013 připravil jubilejní publikace. V roce 2003 to byl sborník *Z dziejów braci*

czeskich w Polsce, v němž kromě deseti studií J. Dworzaczkové vyšly také její vzpomínky na studia v rámci tajného Uniwersytetu Ziem Zachodnich v letech 1942–1944. Ty byly přetištěny roku 2013 v jubilejní publikaci k badatelčiným 90. narozeninám a rozšířeny o vzpomínky na studium historie v letech 1942–1947 a na počátky profesionální práce na poznaňské univerzitě. Tyto texty jsou cenným příspěvkem k poznání historie vysokoškolských institucí a současně pramenem k biografii profesorky Dworzaczkové.

Jolanta Dworzaczkowa věnovala značné úsilí také vědecko-organizační práci. Byla členkou Polské historické společnosti (Polskie Towarzystwo Historyczne), Poznaňské společnosti přátel věd (Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk), účastnila se činnosti Komise pro srovnávací dějiny církví (Komisja Historii Porównawczej Kościołów), přidružené ke Komitétu historických věd Polské akademie věd (Komitet Nauk Historycznych PAN). Za svou organizační činnost a vynikající vědecké výsledky byla vyznamenána Zlatým záslužným křížem (1974), Medailí Komise národního vzdělávání (1981) a Rytířským křížem Řádu znovuzrození Polska (1986). V paměti několika generací studentů historie a polonistiky zůstává jako učitelka svědomitá, velmi náročná a přísná, ale spravedlivá a ochotná pomoci. Spolupracovníci na ni vzpomínají jako na sympatickou a laskavou bytost. V rodinném životě byla od roku 1951 spjata s vynikajícím polským historikem, heraldikem a genealogem profesorem Włodzimierzem Dworzaczkem (1906–1988).

Na samém sklonku života, ještě koncem roku 2016, se Jolanta Dworzaczkowa chystala napsat text do katalogu výstavy o centrech velkopolského protestantismu (*Stolice wielkopolskiego protestantyzmu. Leszno i Śmigiel – współlistnienie wyznań*), ale tento úkol už nestihla. Zanechala po sobě nejen pozoruhodné dílo, ale také živou památku na osobnost s nelíčenou vědeckou autoritou, na člověka s vysokými nároky vůči sobě i ostatním lidem, ženu vstřícnou a neobyčejně skromnou. Před budoucí badatele o dějinách Jednoty bratrské v Polsku postavila náročný úkol – tento výzkum dovedla totiž na úroveň, kterou nebude snadné překonat.

Kamila Szymańska
(Překlad Jaroslav Pánek)

Foto: Aleksander Malecki, Muzeum Okręgowe w Lesznie. Portrét z roku 2013

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Gottfried Schramm

(11. ledna 1929 – 26. října 2017)

Krátce po svém moravském příteli Josefu Válkovi zemřel také jeho vrstevník, německý historik Gottfried Schramm, který věnoval podstatnou část své badatelské pozornosti střední a východní Evropě a který se zároveň vymykal všem měřítkům na specializaci historika, obvyklým ve druhé polovině 20. století.

Narodil se v Heidelbergu v rodině, která mu poskytla výjimečné podněty k aktivnímu zájmu o historiografii, ale i k intenzivnímu vnímání soudobých dějin. Jeho otec, proslulý medievista Percy Ernst Schramm (1894–1970), vytvořil epochální díla o středověkých dějinách Německa a západní Evropy, ale zároveň se věnoval i Východu a zkoumal byzantské vlivy na ostatní Evropu; navíc využil své pamětnické zkušenosti z doby druhé světové války a zpřístupnil jeden z významných pramenů k jejímu poznání, když v sedmi svazcích vydal válečný deník vrchního velitelství wehrmachtu (1961–1965). Gottfriedova matka Ehrengard von Thadden (1900–1985), odbornice na dějiny Řecka ve 20. století, pocházela ze staré šlechtické rodiny, která byla trvale zapojena do veřejného

života v Prusku; ona sama vstoupila do politického dění jako členka sociálně demokratické strany. Její sestra Elisabeth von Thadden, čelná představitelka Německého červeného kříže, byla v září 1944 popravena za odpor proti nacistickému režimu.

Toto rodinné dědictví rozvíjel i Gottfried Schramm, který se rovněž po většinu života hlásil k sociální demokracii. Těžiště jeho činnosti ovšem spočívalo ve vědecké a pedagogické práci. Přípravoval se k ní v letech 1948–1952 studiem historie, germanistiky a slavistiky na několika univerzitách (Göttingen, Tübingen, Erlangen), studijním pobytem v Paříži a zároveň intenzivním studiem jazyků, zejména východní poloviny Evropy, v čemž získal fenomenální znalosti. Přechodně působil v Ústavu pro evropské dějiny v Mohuči a na univerzitě v Marburku. Po habilitaci (1964), v níž se věnoval polským dějinám 16. století, natrvalo zakotvil na univerzitě ve Freiburgu im Breisgau, kde působil jako profesor novověkých a východoevropských dějin bezmála tři desetiletí (1965–1994).

Gottfried Schramm patřil mezi vědce, kteří i v době nepříznivých mezistátních vztahů pokládali za důležité překonávat železnou oponu a navazovat odborné a mezilidské vztahy mezi Západem a Východem. Pokud to bylo možné, staral se o získání stipendií a využíval svých konexí, aby dosáhl toho, že mohli mladší historici z Polska, Československa či jiných zemí alespoň po dobu jednoho semestru bádát a vyučovat na Albert-Ludwigs-Universität. Když se takto rozhodl kupříkladu na doporučení Josefa Války pro českého kandidáta, neváhal za ním přijet do Prahy, osobně se s ním seznámit, získat jeho bibliografii a potom tak dlouho naléhat na všechny možné strany, až mu konečně bylo povoleno do Freiburgu vyjet. Tam mu pak pomohl překonat nemalé organizační problémy a zapojil ho do své výuky.

Taková příležitost byla jedinečná, neboť G. Schramm dokázal na svých přednáškách strhnout zaplněný sál, a když občas u kontroverzních „východoevropských“ témat vystoupil v diskusi některý zastánce nesmiřitelného nacionalismu, elegantně ho usadil svou obratnou argumentací. Ostatně tento muž nadprůměrného vzrůstu a heroického zjevu uměl uchvátit i na specializačních seminářích, v nichž své studenty – za asistence stipendistů – rozbořem obtížných pramenných textů řádně unavil, ale pak je pozval na pivo do blízké hospody a rozverně s nimi debatoval. Veřejné a soukromé u profesora Schramma do značné míry splývalo, takže neváhal pozvat hostující stipendisty k sobě domů, a spolu se svou manželkou, zámožnou podnikatelkou a mecenáškou Dr. Ellen Gottlieb-Schramm (1925–2011), s nimi rozprávěl o svých politických i vědeckých zájmech.

Rozsah Schrammových badatelských zájmů byl vskutku mimořádný. Jeho habilitační spis *Der polnische Adel und die Reformation 1548–1607* (1965) naznačoval jeho trvalé zaujetí dějinami zemí na východ od Německa, ale měl ještě charakter obvyklé práce s písemnými prameny. Avšak ve Schrammovi se vedle historika trvale hlásil o slovo filolog, a to nejen lingvistického, ale i literárněvědného zaměření. Tak vznikla zanedlouho historicko-onomastická monografie, pojednávající o názvech řek v severním Černomoří jako prameni k časným dějinám východní Evropy (*Nordpontische Ströme. Namenphilologische Zugänge zur Frühzeit des europäischen Ostens*, 1973; ruský překlad 1997) a vzápětí knihy o zeměpisných názvech v jihovýchodní Evropě prvního tisíciletí našeho letopočtu (*Eroberer und Ingesessene. Geographische Lehnmamen als Zeugen der Geschichte Südosteuropas im ersten Jahrtausend n. Chr.*, 1981) a o hranici na Dunaji v době „stěhování národů“ (*Ein*

Damm bricht. Die römische Donaugrenze und die Invasion des 5.–7. Jahrhunderts im Lichte von Namen und Wörtern, 1997; rumunsky 2006). Mezitím se G. Schramm věnoval novodobým dějinám Ruska a vedl autorský kolektiv při zpracování základního kompendia *Handbuch der Geschichte Russlands III/1–2: 1856–1945. Von den autokratischen Reformen zum Sowjetstaat* (1983–1992). I v době emeritury, kdy se mohl soustředit na psaní, vydával G. Schramm jednu knihu za druhou – k nástupu křesťanství v Albánii (*Anfänge des albanischen Christentums. Die frühe Bekehrung der Bessen und ihre langen Folgen*, 1994), k počátkům středověké Rusi (*Altrußlands Anfang. Historische Schlüsse aus Namen, Wörtern und Texten zum 9. und 10. Jahrhundert*, 2002), ke slovanské liturgii (2006) či k obrazu ruské společnosti v literatuře od Puškina po Gorkého (2008).

Přicházela stále nová, navzájem značně odlehlá témata, ale i možnost souborné rekapitulace časopiseckých a sborníkových studií (*Polska w dziejach Europy Środkowej*, 2010). Autor sám si však nejvíc zakládal na syntetizujících úvahách o křížovatkách či rozcestích světových dějin, za něž považoval vznik biblického monoteismu, vydělení křesťanství z judaismu, nástup reformace, odtržení severoamerických kolonií od britské světové říše a radikalizaci sociálně reformních hnutí, z nichž vzešel komunismus. Kniha *Fünf Wegscheiden der Weltgeschichte. Ein Vergleich* (2004) se vlastně stala shrnujícím výsledkem Schrammova přemýšlení o historii a o možnostech její srozumitelné interpretace. Kniha měla značný mezinárodní ohlas, o čemž svědčí překlady do polštiny (2009), angličtiny a čínštiny (oba 2014) a zásluhou pražského Sociologického nakladatelství také do češtiny (*Dějiny a řády života. Pět rozhodujících zlomů světových dějin*, 2012).

České dějiny sice nestály v centru Schrammovy pozornosti, přesto však i k jejich výzkumu přinesl velmi cenné podněty. Zásadním impulsem ke srovnávacímu studiu stavovství se stala studie *Polen – Böhmen – Ungarn. Übernationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit* (Przegląd Historyczny 76, 1985, s. 417–437), která se k nám dostala polským prostřednictvím a významně obohatila bádání o politickém systému a politické kultuře raného novověku. Ostatně její přepracovaná verze vyšla jako programové uvedení významné kolektivní publikace *Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa. Übernationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur vom 16.–18. Jahrhundert*, kterou v roce 1996 vydali představitelé tehdy nastupující badatelské generace Joachim Bahlcke, Hans-Jürgen Bömelburg a Norbert Kersten. Připomněli tím, že dějiny svobody ve východní části stavovské Evropy pokládal tento historik za ústřední téma obecného dosahu. Schrammovy podněty ke studiu dějin 20. století však přicházely již dříve, a to v podobě jeho statí v časopise *Dějiny a současnost*. Byla to jednak úvaha o společných dějinách, nazvaná *Češi a Němci v ČSR* (DaS 10, 1968, č. 8, s. 14–17), jednak stať o nacistické expanzi (*Hitlerova zabranitní politika. Racionální machiavellismus a iracionální agresivita*, DaS 11, 1969, č. 8, s. 6–12).

V době, kdy byl první z uvedených článků aktualizován německým vydáním (*Tschechen und Deutsche in der Ersten Republik*, Bohemia 29, 1988, s. 383–390), se již blížila možnost navázat na Schrammovy kontakty s brněnskými a pražskými historiky z konce šedesátých let. Zanedlouho se mohl G. Schramm v témž časopisu vyjádřit k možnostem další spolupráce a k perspektivám české historiografie. Neskrýval svůj

optimismus, když doporučoval postavit proti „hořkým časům“ daleko převažující pozitivní vztahy mezi Čechy a Němci, a věnovat přiměřenou výzkumnou pozornost také úloze německé a židovské složky obyvatelstva českých zemí, stejně jako vývoji šlechty a církve (*České dějiny očima německých historiků*, DaS 12, 1990, č. 2, s. 30–31; reedice: J. Pánek, *Historici mezi domovem a světem*, Pardubice 2013, s. 541–545). Tehdy, roku 1990, ho Československá akademie věd na návrh ředitele Historického ústavu Františka Šmahela ocenila Zlatou plaketou Františka Palackého za zásluhy ve společenských vědách.

Gottfried Schramm promlouval k českým historikům na základě vlastní vědecko-pedagogické zkušenosti, neboť na freiburské univerzitě nejen přednášel, ale i zadával práce s tematikou multinacionality českých zemí, církevní politiky kolem roku 1900 či šlechty a revoluce v Čechách v 19. století. Nezapomínal však ani na své počátky, kdy se soustřeďoval na 16. století. Významně podpořil jednoho ze svých nejnadanějších žáků, Joachima Bahlekeho, který na Schrammova východiska navázal a do nebývalé šíře rozvinul výzkum dějin českých zemí v raném novověku. Nejen v knihách a studiích Gottfrieda Schramma, ale také v přímých pokračovatelích zůstane vědecký odkaz tohoto velkého německého historika živý i v budoucnosti.

Jaroslav Pánek

Foto publikováno s laskavým svolením Albert-Ludwigs-Universität Freiburg

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Piotr S. Wandycz

(20. září 1923 – 29. července 2017)

Uprostřed léta 2017 se uzavřela životní poutí významného amerického historika polského původu, emeritního profesora univerzity v Yale Piotra S. Wandycze, který velkou část svého historického díla věnoval širšímu geografickému prostoru středovýchodní Evropy včetně moderních dějin českých a také slovenských.

Příští vynikající dějepisec náležel ke generaci Středoevropanů, do jejíhož vývoje naprosto zásadním způsobem zasáhla druhá světová válka a její důsledky, v jeho případě především sovětizace Polska po roce 1945.¹ Krakovský rodák stihl ve své vlasti absolvovat jen část středoškolských studií. Dokončil je už ve francouzském exilu (kam odešel po boku rodičů) a tam také začal navštěvovat univerzitu v Grenoblu, aby následně sloužil tři roky v polské armádě ve Velké Británii. Teprve po válce mohl studovat moderní historii v Cambridge a také na londýnské School of Economics and Political Science, kde získal na základě disertace o „liberálním internacionalismu“ – tedy o tématu, jež bychom dnes zařadili spíše do oblasti politikologie – svůj první doktorát. Wandycz pak navštěvoval ještě jistou dobu „evropskou“ kolejí v Bruggách a po odchodu do USA, jež se mu staly brzy druhým domovem, studia zakončil v New Yorku. Zde se stal na čas mj. sekretářem exilového Czechoslovak-Polish Research Committee a začal připravovat i svoji první větší skutečně historickou práci, týkající se jednání o možné československo-polské konfederaci, jež vedly exilové vlády obou zemí v letech 1940–1943 (*Czechoslovak-Polish Confederation and the Great Powers 1940–1943*, Bloomington 1956). Od roku 1954 pak vyučoval dějiny střední a východní Evropy na tehdy ještě malé univerzitě v Bloomington v Indianě (jedním z jeho

1 Následující biografické údaje čerpám z několika publikací, jež vydala k Wandyczovým jubileím historická pracoviště jak v jeho rodném Polsku, tak v USA. Srov. zvláště Mieczysław B. BISKUPSKI (ed.), *Ideology, Politics and Diplomacy in East Central Europe*, Rochester 2005; Marek KORNAT – Sławomir NOWINOWSKI – Rafał STOBIECKI (eds.), *Piotr Wandycz: Historyk – emigrant – intelektualista*, Bydgoszcz 2014. Základní údaje i s bibliografií obsahuje též příslušný biogram: Jaroslav PÁNEK – Svatava RAKOVÁ – Václava HORČÁKOVÁ (eds.), *Scholars of Bohemian, Czech and Czechoslovak History Studies*, III, Prague 2005, s. 267–272.

nejbližších spolupracovníků tu byl profesor státních věd Václav Beneš, synovec druhého československého prezidenta). Odtud v roce 1966 přešel na prestižnější Yale, kde pak přednášel až do svého penzionování o tři desetiletí později. Wandycz se tak mimo jiné stal nesporně jedním ze zakladatelů moderních dějepisných bádání o středovýchodní Evropě na východním pobřeží USA (kde byly dlouho ve stínu studií ruských, resp. sovětských) a současně výrazně ovlivnil jak severoamerickou, tak evropskou historiografii mezinárodních vztahů první poloviny 20. století.

Vlastní Wandyczovo historické dílo lze s jistým zjednodušením rozdělit do dvou či tří velkých celků, jež se samozřejmě navzájem prolínaly. Jejich nedílnou částí bylo – vedle psaní historických studií i velkých monografií – soustavné publikování kritických esejů, recenzí i poznámek jak v amerických periodících, tak v polských historických časopisech, vydávaných v exilu, především v Paříži – v tamních revuích *Kultura* a *Zeszyty Historyczne*.² Později se jeho texty začaly objevovat i v neoficiálních publikacích v Polsku, kde mohl začít svobodně publikovat – a příležitostně i přednášet – až po roce 1989.

První velkou oblast Wandyczova badatelského zájmu tvořily dějiny diplomacie, resp. šířeji chápaných mezinárodních vztahů od první do druhé světové války s (pochopitelným) akcentem na zahraničně-politické aktivity Druhé polské republiky. Tehdy mladý historik se začal těmto tématům věnovat již od sklonku padesátých let, kdy uveřejnil první analytické studie jednak o zrodu polsko-francouzské aliance v roce 1921, jednak o vztazích polsko-československých v prvních letech existence moderní státnosti obou států, na něž postupně navazovaly další. Prvním završením byla veliká monografie *France and Her Eastern Allies, 1919–1925*, jejíž obsah přílehavě prezentoval její podtitul: *French-Czechoslovak-Polish Relations from the Paris Peace Conference to Locarno* (Minneapolis 1962). Autor v ní – ve své době zcela průkopnický – zmapoval vývoj politických vztahů vítězné Francie ke dvěma jejím nejdůležitějším spojencům na „východě“ Evropy od mírové konference po podpis smluv v Locarnu v říjnu 1925, jež současně znamenal zásadní mezník jak ve vztazích Třetí republiky, tak Velké Británie k celému prostoru na východ od Německa.

V dalších letech ve studiu této problematiky – často již na podstatně širší pramenné bázi³ – pokračoval, aby je po čtvrt století završil svým nejrozsáhlejším dílem: *The Twilight of French Eastern Alliances 1926–1936. French-Czechoslovak-Polish Relations from Locarno to the Remilitarization of the Rhineland* (Princeton 1988). To, i díky své nevšední široké heuristice, tvoří dodnes jeden z nejzásadnějších příspěvků k poznání velmocenské politiky ve středovýchodní Evropě ve sledovaném období a jistě stojí zvláště v české historické revui

2 Část Wandyczových pečlivých textů, studií i recenzí, především z časopisu *Zeszyty Historyczne*, později vyšla v souboru: P. WANDYDZ, *Polska a zagranica*, Paryž 1986, část dalších ve výboru: TÝŽ, *O czasach dawniejszych i bliższych. Studia z dziejów Polski i Europy Środkowo-Wschodniej*, Poznań 2009.

3 Pro širší historiografickou obec snad stojí za připomenutí, že v archivech středovýchodní Evropy včetně Prahy a Varšavy mohl Wandycz i další američtí historikové studovat – a to s množstvím nejrůznějších omezení – až od počátku sedmdesátých let. Množství především polské diplomatické dokumentace ovšem mohl autor využít již předtím ze sbírek, uložených v různých institucích v USA (Institut J. Pilsudského), Velké Británii (Institut Sikorského) a Francii.

za připomenutí, že je, kromě jiného, dosud nejpodrobnějším zpracováním politicko-diplomatických vztahů mezi Paříží a Prahou v těchto letech, tak složitých i pro naši První republiku.

Ke zpracování posledního třetího francouzské „východní“ politiky před druhou světovou válkou se Wandycz již neodhodlal, i když některým tématům věnoval dílčí příspěvky a recenze (z nichž mj. plynul i jeho velmi kritický pohled na polskou politiku v době československé krize 1938).⁴ Diplomatičké dějiny sledovaného období zůstaly ale jeho nejvlastnější doménou nejen tehdy, ale i v následujících dekádech, kdy svůj badatelský zájem chronologicky rozšiřoval. Příkladem sevřeného, do hloubky jdoucí analýzy zůstává jeho velká monografie o sovětsko-polských vztazích od bolševické revoluce po podpis Řižského míru v roce 1921 (*Soviet-Polish Relations 1917–1921*, Harvard – Cambridge 1969), v níž mj. přiblížil základní dilemata polské východní politiky po světové válce včetně smělého pokusu J. Piłsudského zvrátit rysující se politickou strukturu pokusem o východoevropskou federaci (a tedy zatlačení Ruska daleko na východ). Za exemplum zmapování bilaterální roviny vztahů dvou států, resp. národů v delším časovém horizontu může posloužit Wandyczova neméně rozsáhlá monografie *The United States and Poland* (Harvard 1981), skicující tuto problematiku od postoje mladé americké Unie k dělení první Rzczyzpospolité koncem 18. století až po roky studené války. Ani její četba ovšem nezapře autorovu dominantní (i když pochopitelnou) orientaci na politicko-diplomatickou problematiku, již ostatně zralý historik zůstal věrný až do konce své akademické kariéry. Svou akribii při práci s mnohostrannými diplomatickými prameny i rozsáhlou sekundární literaturou ostatně prokázal i ve dvou svých „pozdních“ biografiích polských ministrů zahraničních věcí meziválečné éry, Aleksandra Skrzyńského (2006) a jeho nástupce po Piłsudského převratu v roce 1926 Augusta Zaleského (1999), jenž stál ostatně i později v čele diplomacie polské exilové vlády generála Władysława Sikorského.⁵

Druhým zásadním okruhem Wandyczovy badatelské aktivity se stalo širě pojaté studium středovýchodní Evropy v celé její moderní éře, kterou ostatně signalizovaly některé jeho recenze a referáty od rané fáze jeho tvorby. Wandycz se totiž již v sedmdesátých letech stal členem týmu amerických historiků, kteří začali připravovat jedenáctisvazkové dějiny *East-Central Europe* pod redakcí profesorů washingtonské univerzity Petera Sugara a Donalda Treadgolda. Mezi autory projektu se sešli badatelé v této oblasti nejzvučnějších jmen, např. profesori Robert Kann (pro země habsburské monarchie), Charles a Barbara Jelavichovi (pro dějiny Balkánu) či Joseph Rothschild (pro moderní historii střední Evropy). Wandyczovi v něm bylo svěřeno zpracování historie území někdejší polsko-litevské unie od jejího rozdělení koncem 18. století po obnovu (části) národních států v důsledku revolučního otřesu první světové války. Výsledkem se stala obsáhlá monografie

4 Snad nejostřeji to učinil v recenzi na poslední díl edice deníků tehdejšího viceministra zahraničních věcí Jana Szembeka, *Zeszyty Historyczne* (Paříž), 1974, s. 211–217; srov. k tomu M. KORNAT, *Piotr Wandycz a historyczne dylematy polityki zagranicznej II Rzeczypospolitej*, in: M. Kornat – S. Nowinowski – R. Stobiecki (eds.), *Piotr Wandycz: Historyk*, s. 52–54.

5 Wandycz přitom již dříve vydal s řadou příloh i memoáry Zaleského; srov. *August Zaleski, Minister spraw zagranicznych RP 1926-1932 w świetle wspomnień i dokumentów*. Ed. P. Wandycz, Paříž 1980.

The Lands of Partitioned Poland 1795–1918 (Seatle 1974; 2. vydání 1984), nabízející fakticky jakési paralelní politické, sociální a kulturní dějiny Poláků, Litevců a Ukrajinců v dlouhém 19. století. O jejich kvalitách jistě svědčí i skutečnost, že byla později přeložena do polštiny a slouží jako jedno ze základních kompendií dosud.

Určitým metodickým pokračováním dějin „rozděleného Polska“ se stala jedna ze zřejmě nejdůležitějších autorových prací (a dílo u nás jistě nejznámější), totiž historie „jádra“ středovýchodní Evropy, založená na synchronním líčení historie Poláků, Čechů, Slováků a Maďarů s četnými provázáními i komparacemi, v anglickém originále nazvaná *The Price of Freedom. A History of East Central Europe* (London – New York 1992) a téměř paralelně vydaná i v polštině (a brzy v češtině a dalších překladech).⁶ Wandycz se v knize pokusil zachytit obrysy dějinného vývoje těchto čtyř národů od jejich středověkých počátků vlastně až po pád (jim společných) komunistických režimů koncem osmdesátých let. Téměř polovinu textu ovšem tvoří výklad o jejich historii v dlouhém 19. století a pak v meziválečném období, kdy vytvořily tři neodvislé, navzájem ovšem spíše soupeřící státy. Společným jmenovatelem výkladu pak je – s jistým zjednodušením řečeno – snaha odpovědět na otázku, jakým způsobem tyto národy reagovaly na podstatné výzvy moderní doby, kdy se tato oblast stala (jak autor opakoval po známém americkém historikovi a politologovi Adamu Ulamovi) určitou „laboratoří“ politických i sociálně ekonomických proměn, vnášených ovšem často do oblasti vnějším, občas i brutálním tlakem. V tomto ohledu Wandycz navázal na práce svých krajanů, především rovněž ve Spojených státech působícího Oskara Haleckého, ale v jistém smyslu i dalších historiků včetně našeho Josefa Macůrka.

V relativně nedlouhém nekrologu nelze samozřejmě podrobněji přehlížet Wandyczovy aktivity v pomyslné třetí oblasti jeho tvorby, za niž můžeme považovat historicko-politickou i kulturní esejistiku. Tomuto žánru zůstal věrný od svých vědeckých počátků, kdy začal publikovat kratší, často i aktuálně zaměřené texty v newyorském *Central European Federalist*, až po přelom století, kdy už jeho poznámky a komentáře mohly vycházet v jeho původní vlasti, především v krakovském katolickém listu *Tygodnik Powszechny* (kde se také, mimo jiné, opakovaně vyjadřoval pro co nejrychlejší začlenění všech zemí Visegrádského seskupení do NATO a dalších západních struktur), revui *Więź*, a dalších. Českého historika však jistě neméně zaujme, že i část těchto textů přináší úvahy porovnávající některé dějinné momenty vývoje Polska a Československa s nejedním podnětem pro další – i naše domácí – bádání.⁷

6 O původním anglickém vydání a polském překladu srov. podrobný referát podepsaného autora: Slovanské historické studie 22, 1996, s. 321–330; český překlad *Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti* (Praha 1999) pořídil historik – polonista Jaroslav Valenta. Dodejme jen, že kniha byla postupně přeložena do šesti dalších jazyků včetně maďarštiny, ukrajinštiny, litevštiny a chorvatštiny.

7 Za všechny uveďme alespoň jeho úvahu o „Masarykově republice“ a jejím politickém systému, publikovanou v časopise *Tygodnik Powszechny* v říjnu 1991, úvahu o společných rysech geopolitického postavení Polska, Česko-Slovenska a Maďarska, uveřejněné v roce 1992 ve varšavském časopise *Obóz*, a další.

Za profesorem Wandyczem zůstává historické dílo, na které bude americká i střeoevropská historická věda jistě dlouho navazovat. Jeho často komparativní přístupy pak představují i pro české historiky inspiraci a současně výzvu, jak – mimo jiné – rozvíjet další studium vlastní moderní historie.

Jindřich Dejmek

Knihy a časopisy došlé redakci

Listy filologické. Praha, Kabinet pro klasická studia, FLÚ AV ČR, v.v.i. 2017. Roč. 140, č. 1–2, 305 s.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Acta onomastica. Roč. 57, 2016:

Michaela BOHÁČOVÁ, Název místní části – příspěvek k toponomastické terminologii, s. 46–51. – Libuše ČIŽMÁROVÁ, Česká nářečí a pomístní jména aneb jak rytíř (?) Močihuba získal a opět pozbyl své jméno, s. 52–61. – Alexander KALASHNIKOV, Arranging the Onymic Space in Dante Alighieri's Divine Comedy: A Classification for Part Inferno, s. 93–104. – Martina KOJETÍNOVÁ, Metro: názvosloví pražské podzemní krajiny, s. 105–123. – Martina KOJETÍNOVÁ, Honorifikační urbanonyma a jejich úloha při formování poválečné urbanonymie (na příkladu Prahy), s. 124–139. – Václav LÁBUS, Archiv českého rozhlasu a jeho využití pro onomastiku, s. 140–146. – Patrik MITTER, Ke statusu, motivaci a funkci názvů železničních stanic a zastávek v Ústeckém kraji, s. 155–165. – Marta ŠIMEČKOVÁ, Diftongizace >ej u českých oikonym, s. 199–207. – Jaroslava ŠKUDRNOVÁ, K problematice lokalizace mlýnů a proměně jejich názvů na příkladu mlýnů města Horažďovice, s. 208–218. – Radek VOLEJNÍK, Antroponyma v názvech českých hraných filmů, s. 219–225. – Michal HAVRDA, Obraz anoikonymie v katastru obce Tchořovice a jeho historické proměny, s. 235–248. – Lenka SKLENÁŘOVÁ, Současný stav a lidová etymologie pomístních jmen na Židlochovicku, s. 249–257.

Archeologické rozhledy. Roč. 68, 2016, č. 3:

David PARMA – Mária HAJNALOVÁ – Jiří KALA – Romana KOČÁROVÁ – Petr KOS – Roman KŘIVÁNEK, Pohřebiště v Podolí u Brna a fenomén žárových hrobů mladší doby bronzové s rozměrnými jámami na Moravě, s. 291–332. – Aurel RUSTOIU, Lords and ladies of the rings. Saddle-shaped finger-rings from the Carpathian Basin, s. 333–362. – David VÍCH – Jan JÍLEK, Hrob nebo depot? Nález z doby římské u Jevíčka (okr. Svitavy), s. 363–380. – Michal HLAVICA – Vojtěch NOSEK – Lucie VALÁŠKOVÁ – Jan PETŘÍK, Technické značky jako opomíjený archeologický pramen? Fotogrammetrická analýza den nádob z velkomoravských hrncířských dílen ze Starého Města (okr. Uherské Hradiště), polohy „U Víta“, s. 381–412.

Archeologické rozhledy. Roč. 68, 2016, č. 4:

Václav HRNČÍŘ – Petr KVĚTINA, Archeologické poznání otroctví, s. 431–476. – Vladimír SALAČ, Kvádové v nejstarších dějinách Čech a střední Evropy, s. 477–531. – Ivan

PRCHLÍK, Strabón a Tacitus o počátcích dějin České kotliny. Několik poznámek k otázkám znovunastoleným Vladimírem Salačem, s. 532–543. – Petr KOČÁR – Pavel ŠLÉZAR – Romana KOČÁROVÁ, Vegetace a ekonomika předvelkomoravské centrální lokality v Olomouci-Povelu, s. 544–575.

Archeologické rozhledy. Roč. 69, 2017, č. 1:

Martin OLIVA, Těžba rohovce z doby kultury nálevkovitých pohárů v Krumlovském lese (jižní Morava), s. 3–22. – David VÍCH, Dva depoty pozdní doby bronzové ze severního okraje Malé Hané, s. 23–43. – Petra GOLÁŇOVÁ – Karel MALÝ, Doklady hutnické výroby z doby železné v Olomouci-Neředíně, s. 44–73. – Jan KYSELA – Daniel BURSÁK – Petra HOUFKOVÁ – Tereza ŠÁLKOVÁ, Stebno-Nouze: pozoruhodný laténský depot z Podbořanska, s. 74–108. – Tobias GÄRTNER, Female warriors and ‚cross-dressing‘ in early medieval Bavaria? Some critical comments, s. 109–120. – Kateřina BLAŽKOVÁ – Zdeněk ŠÁMAL – Daniela URBANOVÁ – Konrad KNAUBER – Dalibor HAVEL, Středověký olověný amulet z hradiště Dřevíč (k. ú. Kozojedy, o. Rakovník), s. 121–142.

Archeologické rozhledy. Roč. 69, 2017, č. 2:

Petr KVĚTINA – Louise GOMART – Richard THÉR – Klára NEUMANNOVÁ, Beyond the technological chain: Neolithic potters in social network, s. 163–171. – Klára NEUMANNOVÁ – Jan PETŘÍK – Ivana VOSTROVSKÁ – Jindřich DVORÁK – Tomáš ZIKMUND – Jozef KAISER, Variability in coiling technique in LBK pottery inferred by experiments and pore structure micro-tomography analysis, s. 172–186. – Pavel BURGERT – Jan EIGNER – Vít VOKOLEK, Životní jubileum Slavomila Vencla, s. 308–309.

Archivní časopis. Roč. 67, 2017, č. 2:

Pavel ŽÁČEK, Zákulisí „pochodu na Prahu“. Kdo vyjednával o vlasovské pomoci povstalcům, s. 117–138. – Marcela TÝFOVÁ, Návštěvní knihy – dosud opomíjený pramen k dějinám cestování v českých zemích v 19. století, s. 139–159. – Markéta NOVOTNÁ, Příspěvek k problematice zemské finanční samosprávy v druhé polovině 19. století, s. 160–176. – Jan LHOTÁK, Organizace poddanské kontribuce v Čechách a její písemnosti v 18. a první polovině 19. století, s. 177–207. – Karel ŘEHÁČEK, Necírkevní depozita v archivech, s. 208–212. – Václav RAMEŠ, Miloslav kardinál Vlk mezi archivní a kněžskou službou (17. května 1932, Líšnice – 18. března 2017, Praha), s. 220–223.

Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal. Roč. 8, 2016, č. 1:

Jaroslav VACULÍK, The First Fifty Years of the Didactics of History at the Faculty of Education at Masaryk University (1946–1996), s. 3–10. – Stefana WALASEK, Participation of the Society for the Support of the Construction of State Schools in the Realisation of Construction Projects in the North-eastern Borderlands of the Second Republic of Poland, s. 11–21. – Mirosław PIWOWARCZYK, The Educational Work of the Slavic Women's Union in Poland (and Czechoslovakia) during the Interwar Period

Ideas, Postulates and Selected Examples, s. 22–35. – František ČAPKA, Contemporary Didactics of History in the Czech Republic, s. 36–42. – Danuta KONIECZKA–ŚLIVIŇSKA, Higher Education Reform in Poland an Example of Training for Candidates for the Teaching Profession, s. 43–54. – Kamil ŠTĚPÁNEK, Political and Social Reflections of the Soviet Bloc in Didacticised Media and History Teaching, s. 55–64. – Emila KŁODA, Who was Jeremias Joseph Knechtel? A few Remarks about Unknown Baroque Painter from Bohemia, s. 65–76. – Dmytro HERTSYUK, Ukrainian Cultural Educational Life in Lemkovina from the End of the 19th Century to the 1930s, s. 77–87. – Barbara JĘDRYCHOWSKA, The Phenomenon of a Polish Kresy Town on the Lithuanian–Belarusian Territory in the 1st Half of the 19th Century, s. 88–98. – Nadiya ZAYACHKIVSKA, Andrey Sheptytsky. An Educator and a Caretaker of the Ukrainian Youth, s. 99–107. – Beata BEDNÁŘOVÁ, Travelling within the Communist Period in the Awareness of Today's Youth, s. 108–118. – Marek PODGÓRNY, Group Coaching as a Form of Support for Minority Group Leaders, s. 119–124. – Lenka GULOVÁ, Programmes of Supporting the Educational Needs of Romani Pupils in the Czech Republic, s. 125–135. – Violetta DRABIK–PODGÓRNA, Multicultural Career Counselling. Helping Minority Groups, s. 136–144.

Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal. Roč. 8, 2016, č. 2:

Filip PECH, Young Christians in Ancient Pagan Societies. The Benefits of Reading Pre-Christian Writings, s. 3–12. – Piotr GOLTZ, Who, where and why? Foundation Myths and Dynastic Tradition of the Piasts and the Přemyslides in the Chronicles of Gallus Anonymous and Cosmas of Prague, s. 13–43. – Karel ŘEHÁČEK, Wartime Physical Education and Military Preparation of Youths 1915–1918, s. 44–49. – Marceli KOSMAN, Aleksander Gieysztor and Gerard Labuda. For the 100th Anniversary of Two Great historians' Birthdays (1916–2016), s. 50–68. – Alicja SZERŁĄG, Community Microspace in the Multicultural Macrospace. An Attempt at Systemic Perception, s. 69–78. – Stanislav STŘELEČEK, Tendencies Influencing the Educational Environment of a Child in the Contemporary Czech Family, s. 79–89. – Jan ŠTÁVA, The Proportion of School and Society on the Education of Gifted Pupils in the Czech Republic, s. 90–102. – Arezoo ERFAN, Components of Knowledge Commercialization in the Selected Universities of the World, s. 103–111. – Sallya FAZYLOVA, Development of Creativity in Schoolchildren through Art, s. 112–123.

Časopis Matice moravské. Roč. 134, 2015, suppl. 7:

Milan ŘEPA, Trocha teorie úvodem o schopnosti historiografie rekonstruovat minulost, s. 11–15. – Václav HORČIČKA, Jednání o provedení první pozemkové reformy na lichtenštejnských statcích v Československu na konci vlády knížete Jana II. (1918–1929), s. 19–34. – Peter GEIGER, Aplikace dekretů prezidenta republiky na Lichtenštejnec, s. 35–48. – Ondřej HORÁK, Obraz Lichtenštejnů po vzniku Československa (ve světle parlamentních debat a publicistiky), s. 51–57. – Vít DOSTÁL, Jihomoravský kraj a česko-lichtenštejnské usmíření: historický obraz jako hybatel vztahů, s. 59–70. – Zdeňka

STOKLÁSKOVÁ, Panoptikum bídy. Obrazy ze všedního dne postrku na lichtenštejnském panství, s. 73–91. – Tomáš KNOZ – Vojtěch DRAŠNAR, Konstrukce obrazu lichtenštejnského knížecího domu v moravské památkové péči, s. 95–131. – Johann KRÄFTNER, Poslání umění – umění jako vyslanec, s. 133–148.

Časopis Národního muzea. Řada historická. Roč. 185, 2016, č. 1–2:

Jaroslava ŠKUDRNOVÁ, „Jsouc v těch písniích mlynář (ne)jeden“ aneb obraz mlynáře v kramářských písniích, s. 5–16. – Šárka MAŠKOVÁ JANOTOVÁ, Mlynáři v proudu pověstí, s. 17–26. – Ilona VOJANCOVÁ, Mlýny a mlynáři ve folklorních sběrech Souboru lidových staveb Vysočina, s. 27–32. – Radim URBÁNEK, Vybrané mlynářské termíny a jejich nynější interpretace, s. 33–38. – Martina MAŘÍKOVÁ, Symbolika pražských přísežných mlynářů (cechovní pečeti a cejchy), s. 39–48. – Rudolf ŠIMEK, Ikonografie předmětů cechu mlynářského, s. 49–66. – Věra SMOLOVÁ, Genealogie rodů Kočků a Fialů aneb čím je genealogie prospěšná, s. 67–72. – Lukáš KOVÁŘ, Poctivého cechu mlinarskeho peczet, s. 73–84. – Klára WOITSCHOVÁ, Mlynářský znak a jeho erbovní pověst, s. 85–92.

Časopis Národního muzea. Řada historická. Roč. 185, 2016, č. 3–4:

David MAJTENYI, Španělská občanská válka (1936–1939) v dokumentech Archivu Národního muzea, s. 3–18. – Michal PEHR, Politické vzdělávání v meziválečném Československu a Svobodná škola politických nauk, s. 19–38. – Lucie ŠMÍDOVÁ, Legio Angelica – nástroj disciplinace katolických chlapců. Výchova ke kněžství a k laické misijní činnosti v Legio angelica pod vedením P. Methoda K. Klementa, OSB v letech 1927–1937, s. 39–48. – Marek JUNEK, Expozice novodobých českých dějin v Národním muzeu, s. 49–58. – Libor JŮN, Náprstkovo muzeum v nespojitém čase – aneb několik úvah nad osudy muzejní instituce v letech 1945–1946, s. 59–70. – Klára WOITSCHOVÁ, Národní muzeum a Josef Volf počátkem roku 1919, s. 71–83. – Milena BĚLIČOVÁ, Sto sedmdesát let muzejního archivu, s. 84–92.

Dějiny věd a techniky. Roč. 50, 2017, č. 1:

Tomáš HERMANN – Jan JANKO, Lorenz Oken a jeho encyklopedický časopis Isis, s. 3–8. – Petr SVOBODNÝ, Lékařské fakulty, nebo lékařské akademie? Vysokoškolská výuka medicíny a lékařská věda v sovětském bloku ve 40. až 60. letech 20. století, s. 9–27. – Václav GRUBHOFFER, Nemoc, terapie a umírání v medicíně konce raného novověku. Proměny konceptů mezi barokem a první polovinou 19. století, s. 28–46. – Bohdana DIVIŠOVÁ, Smrt, pitva a pražská balzamace vévody Jindřicha Julia Brunšvického, tajného rady císaře Rudolfa II., s. 47–64.

Folia numismatica. Supplementum ad Acta Musei Moraviae. Roč. 30, 2016, č. 1:

Július FRÖHLICH, Poklad keltských šperkov a mincí z kultového miesta na kopci Žeravica pri obci Stupné na Slovensku, s. 3–25. – Wojciech, A. ŁONAK, Obol Charona. Monety w grobach nowożytnych na pograniczu Śląska, Małopolski i Wielkopolski, s. 27–34. – Jan CIHLÁŘ – Lukáš RICHTER – Martin ZMRZLÝ – Michal MAZÍK, Atypický pražský

groš se jménem Jana Lucemburského, s. 35–43. – Dagmar KAŠPAROVÁ, Rekonstrukce nálezu ze Šternberska (příspěvek ke struktuře oběživa v předbělohorském období), s. 45–67. – Jan VIDEMAN, Franz Kupido a jeho Numismatische revue, s. 69–72.

Folia numismatica. Supplementum ad Acta Musei Moraviae. Roč. 30, 2016, č. 2:

Dagmar KAŠPAROVÁ – Jiří MILITKÝ, Depot římských denárů ze Zátoru (okr. Bruntál), s. 79–104. – Dagmar GROSSMANNOVÁ – Aleš NAVRÁTIL, Depot moravských středních brakteátů z obce Prštice, s. 105–118. – Dagmar GROSSMANNOVÁ, Zlaté ražby v moravských nálezech v období třicetileté války (příspěvek k měnovým poměrům na Moravě v letech 1618–1648), s. 119–129. – Dagmar KAŠPAROVÁ – Jan T. ŠTEFAN, Ceny knih v druhé polovině 18. století a na počátku 19. století. Sonda do problematiky v českých zemích, s. 131–139. – Filip HRADIL, Depot „pro memoria“ z Mariánského sloupu na Ořechové ulici ve Šternberku (okr. Olomouc), s. 141–151. – Dagmar GROSSMANNOVÁ – Tomáš ZEMAN, Nové jednotlivé nálezy zlatých dukátů Zikmunda Lucemburského z jihovýchodní Moravy, s. 153–155. – Životní jubileum PhDr. Jana Šmerdy, s. 157–158.

Folia numismatica. Supplementum ad Acta Musei Moraviae. Roč. 31, 2017, č. 1:

Dagmar GROSSMANNOVÁ, 200 let numismatiky v Moravském zemském muzeu, s. 5–30. – KREJČÍK, Tomáš, Podporovatelé numismatické sbírky Moravského zemského muzea z řad šlechty, s. 31–43. – Jan ŠMERDA, Soubor mincí s oušky s. 45–61. – Dagmar KAŠPAROVÁ, Depot mincí z Rychnova na Moravě. (Neobvyklý nález z předbělohorského období) s. 63–82. – Taťána KUČEROVSKÁ, Moravské medaile renezanze a baroka, s. 83–116. – Anton FIALA, XVI. numizmatické sympóziu v Kišiňove (Moldavsko), s. 117.

Fontes Nissae. Prameny Nisy. Historie/památky/umění. Roč. 17, 2016, č. 1:

Martin KRUMMHOLZ, Frýdlantsko a Liberecko v období baroka. Gallasovská architektura a umělci, s. 2–17. – Jan UHLÍK, Jan Vejrych (1856–1926) život a dílo architekta z Horní Branné u Jilemnice, s. 18–37. – Jana VELECHOVSKÁ, Jizerskohorský týden domácí kultury a práce a jeho vliv na proměnu města, s. 38–49. – Vojtěch HÁJEK, Zemské plachtařské středisko Hodkovice 1946–1951, s. 50–61. – Lubomír SRŠEŇ, Objev portrétu Kristiána Kryštofa hraběte Clam–Gallase od Josefa Berglera ve sbírkách Národního muzea, s. 62–71. – Tereza KONVALINKOVÁ – Martin OUHRABKA, Dům čp. 19 v Liberci–Františkově. Stopy založení a výstavby vsi ze druhé poloviny 17. století, s. 72–91. – Jiří BLÁHA, Restaurování nástěnných maleb ve starokatolickém kostele Povýšení sv. Kříže v Jablonci nad Nisou, s. 93–101. – Marius WINZELER, Das älteste erhaltene Christkind in den böhmischen Ländern? Ein neu entdecktes Werk des „Meisters der Michler Madonna“ in St. Marienthal, s. 102–103. – Kateřina Nora NOVÁKOVÁ, Ivo Burian, výtvarník a pedagog, s. 104–105. – Kateřina Nora NOVÁKOVÁ, Ladislav Postupa, fotograf s nadregionální působností (21. 9. 1929 – 14. 5. 2016), s. 106–109.

Fontes Nissae. Prameny Nisy. Historie/památky/umění. Roč. 17, 2016, č. 2:

Petra ŠTERNOVÁ, Architekturou k uzdravení. Meziválečná sanatoria a ozdravovny v Libereckém kraji, s. 2–35. – Jaroslav ZEMAN, „Ein Volk, ein Reich, eine Architektur.“ Nacistická architektura na Liberecku a Jablonecku, s. 36–57. – Miroslav KOLKA – Ivan PEŘINA, Stavební vývoj vodárenských objektů v areálu zámku Lemberk, s. 68–87. – Renata TIŠEROVÁ, Archeologický výzkum barokní zahrady na Lemberku. Studium environmentu, s. 88–103. – Petra MATEJJOVIČOVÁ, Dědictví antické kultury a současný šperk. Tvorba umělců spjatých s Libereckým krajem, s. 104–113. – Jana PAŽOUTOVÁ, Zajímavé přírůstky k dějinám Hodkovic nad Mohelkou ve fondech Státního okresního archivu v Liberci, s. 115–116. – Jana SCHLESINGEROVÁ, Pozdní baroko na Lužické Nise (17. prosince 2015 – 28. února 2016 v Liberci, 19. března – 5. června 2016 v Žitavě), s. 117–119. – Milan SVOBODA – Jan RUCZ – Jan HNELIČKA, Výzkum hřbitovů na Frýdlantsku, s. 120–121. – Jaroslav PAŽOUT, Zasedání Česko-slovenské komise historiků v Liberci a seminář o migračních pohybech v Československu v kontextu česko-slovenských vztahů, s. 122. – Václav KRÍČEK, Výběrový soupis literatury k dějinám Libereckého kraje za rok 2015, s. 127–131.

Historia scholastica. Mezinárodní časopis pro dějiny výchovy a vzdělání. Roč. 2, 2016, č. 2:

Tomáš KASPER – Markéta PÁNKOVÁ, Úvodník, s. 1–2. – Tomáš JIRÁNEK, Střední vojenské školství v Československu po roce 1948, s. 3–20. – Magdaléna ŠUSTOVÁ, Inspektor Gustav Werner a jeho vliv na fungování českých středních škol v Protektorátu Čechy a Morava, s. 21–35. – Martin STROUHAL, Antinomie totality a diskurs československé marxistické pedagogiky. Touha po jednotě a touha po moci, s. 35–49. – Jaroslav KOŤA, Diskurs o modernizaci výuky a školy v podmínkách totalitní společnosti (na příkladu FF UK v Praze po r. 1968 v normalizačním režimu), s. 50–57. – Richard JEDLIČKA, Československá pedagogická psychologie ve službách socialistické pedagogiky, s. 58–77. – Jaroslav PÁNEK, Evropská migrační krize a její historické kořeny, s. 78–95. – Magdaléna ŠUSTOVÁ, Mezinárodní vědecká konference „Humanita jako základní hodnota výchovy a vzdělání. Od Komenského nápravy věci lidských k pedagogům, vychovatelům – humanistům v dramatických událostech 20. století“, s. 96–98. – Blanka KUDLÁČOVÁ – Andrej RAJSKÝ, Mezinárodní sympozium Kontinentálna „pedagogika“ jej problémy a výzvy v historickej a filozofickej optike, Smolenický zámok, 17. – 18. október 2016, s. 99–102.

Historia Slavorum Occidentis. Czasopismo historyczne. Časopis historický. Roč. 6, 2016, č. 2 (11):

Marcin DANIELEWSKI, The realm of Mieszko I. Contribution to the study on fortified settlements, s. 11–29. – Vratislav VANÍČEK, Sacrum dynastie Přemyslovců na počátku středověku (od Přemysla Oráče k svatému Václavu), s. 30–63. – David KALHOUS, Svatopluk I. – kníže nebo král? K otázce legitimizace velkomoravských knížat ve středověké i moderní historiografii, s. 64–89. – Grzegorz PAC, Problem świętości władców we wczesnym i pełnym średniowieczu – przypadek polski na tle europejskim, s. 90–121. – Miłosz

SOSNOWSKI, Bolesław Chrobry i Karol Wielki – legitymizacja między kultem a imitacją, s. 122–148. – Ryszard GRZESIK, Od składania ofiar własnym bogom do sancti reges et duces czyli Arpadów przygoda z sacrum, s. 149–162. – Piotr GOLTZ, Identical or autonomous? The final goals of humanity in St. Thomas' Aquinas De regno and Dante Alighieris' De monarchia, s. 163–180. – Michaela KURINOVSKÁ, Delikty proti životu v provincii XIII spišských miest v druhej polovici 16. storočia a v prvej polovici 17. storočia, s. 181–198. – Rafał DOBEK, François Guizot – myśliciel i minister burżuazyjnej Francji, s. 199–221. – Marek MIKOŁAJCZYK, Rola Harolda Macmillana w pracach zgromadzenia Rady Europy w latach 1949–1951, s. 222–242. – Marceli KOSMAN, Aleksander Gieysztor and Gerard Labuda for the 100th anniversary of two great historians' birthdays (1916–2016), s. 243–264.

Historia Slavorum Occidentis. Czasopismo historyczne. Časopis historický. Roč. 7, 2017, č. 1 (12):

Marcin DANIELEWSKI, Were strongholds church centres in the tenth- and eleventh-century Piast realm?, s. 13–35. – Marie BLÁHOVÁ, Panovník a sacrum v raně přemyslovských Čechách (10. – 12. století), s. 36–55. – Piotr JÓZEFIAK, Metody porządkowania akt klasztornych na przykładzie zespołu Benedyktyni Lubiń przechowywanego w Archiwum Państwowym w Poznaniu, s. 56–73. – Peter PODOLAN, Najstaršie dejiny Slovanov v Slávy dcere Jána Kollára, s. 74–88. – Artur PATEK, W Czechach o Polsce w kontekście Europy Środkowej i Wschodniej, s. 89–98. – Jaroslav PÁNEK, Czechoznawstwo polskie – charakter i sens jednego kierunku badawczego, s. 99–113. – Pavel CIBULKA, Zpráva z konference Współpraca naukowa Poznania i Brna – rekonesans, perspektywy, Poznań, 12. – 13. X. 2016, s. 129–132.

Historický obzor. Roč. 28, 2017, č. 7/8:

Jana BORODÁČOVÁ, Britský radikalismus a politické perzekuce v období 1792–1794, s. 146–161. – Šárka KOLLEROVÁ, Československo-rakouské vztahy od konce světové války do podepsání Lánské smlouvy, s. 162–172. – Adam ZÍTEK, „Brouk imperialismu“. Mandelinka bramborová a propaganda v zemích východního bloku, s. 172–176. – Jana KŘIVANCOVÁ, Měnová reforma na Plzeňsku. Dělnické povstání 1953, s. 176–187. – Roman VONDRA, Osobnosti české minulosti. František Josef I. (1830–1916), s. 187–191.

Historie a vojenství. Roč. 66, 2017, č. 2:

Karel STRAKA, Prezident republiky Edvard Beneš a československá branná moc v jubilejním roce 1937, s. 4–21. – Ivo PEJČOCH, Českoslovenští legionáři důstojníky vládního vojska. II. část – dokončení, s. 22–35. – Prokop TOMEK, Snahy Západu o získání tajemství MiGu-15 a československé souvislosti, s. 36–44. – Jiří RAJLICH, Šikovatel Eugen Bönsch (1897–1951). Rakousko-uherské stíhací eso z Krkonoš. 2. část, s. 45–95. – Michal BURIAN, Výstavní činnost VHÚ v roce 2017, aneb loučení se Žižkovem, s. 96–97. – Ilona KRBCOVÁ, Zřím sedmero kůrů andělských..., s. 100–107. – Zdeněk ŠPITÁLNÍK, Furažky, čecnyky, vydumky... Pokrývky hlavy československých legií v Rusku 1914–1920, s. 108–115. – Jan

BIEDERMAN, Ruská vyznamenání za statečnost československého legionáře Karla Vašátka, s. 118–119. – Marek FIŠER, Sto let Zborova v české literatuře a tisku, s. 120–122. – Jindřich MAREK, Kalvárie malého rozvědčíka. Ferdinand Blocký (1911–1944), s. 145–146. – Tomáš JAKL, Otakar Batlička v prvním odboji, s. 146–147. – Jiří PLACHÝ, Bedřich Utitz (1920–2017), s. 148.

Jihočeský sborník historický. Roč. 85, 2016:

Zuzana KŘENKOVÁ, Nejstarší dějiny a podoba konventu františkánů observantů v Horažďovicích, s. 7–29. – Roman LAVIČKA, Mistr trojlodí kostela v Dolním Dvořišti a architektura 90. let 15. století na rožmberském dominiu, s. 30–53. – Ján ČÁNI – Jan PÁŘEZ ml., Zaniklé novověké sklárny u Pohoří na Šumavě (Novohradské hory), s. 54–80. – Jaroslava ŠKUDRNOVÁ, Hospodářská reforma rožmberského velkostatku ve 2. polovině 16. století na příkladu třeboňských vodních mlýnů, s. 81–127. – Jaroslav ČECHURA, Hospodářský pragmatik Jan Adolf ze Schwarzenberka a panství Hluboká nad Vltavou v letech 1661–1681, s. 128–169. – Kristýna ČONDLOVÁ, Písecké gymnázium v letech 1778–1850, s. 170–198. – Eva KOLÁŘOVÁ, Antonín Dobroslav Výšek majitelem obrazů Třeboňského mistra (1866–1872), s. 199–208. – Rudolf SVOBODA, Českobudějovické noviny v letech 1862 (1864) až 1871, s. 209–236. – Zdeněk POLANSKÝ, Duchovní a učitelé v zápase o náboženství v prácheňském Pošumaví, s. 237–263. – Klára NOVOTNÁ, Členská základna dámského spolku Ludmila v Českých Budějovicích (1885–1950), s. 264–295. – Veronika SLAVÍKOVÁ, K výzkumu přestupů od římskokatolické církve k Církvi československé v Českých Budějovicích v letech 1920–1921, s. 296–312. – Libor SVOBODA, Tajní spolupracovníci Státní bezpečnosti na území bývalého Českobudějovického kraje v polovině padesátých let minulého století, s. 313–341. – Daniel KOVÁŘ, „Snad mohli ležeti v jednom břiše“. Soudní dokazování příbuzenského vztahu bratra a sestry v Českých Budějovicích roku 1529, s. 342–349. – Anna KUBÍKOVÁ, Historická topografie Českého Krumlova (1424) 1459–1654. Část XIV. (Horní Brána), s. 350–367. – Tomáš STERNECK, Přísaha českobudějovických měšťanů z 22. července 1618, s. 368–387. – Zdenka PALOUŠOVÁ, Ikonografické zajímavosti v námětech obrazů procesních korouhví, s. 388–402. – Miroslava KVĚTOVÁ, Kroniky Jana Jiřího Millauera a Jana Eichlera a jeho syna Jana Antonína Eichlera – analýza dvou kronik měšťanů Českých Budějovic z druhé poloviny 18. století, s. 403–433. – Libor STANĚK, Mobiliiář kostelních budov na území Volyňského vikariátu v období od konce sedmnáctého do počátku dvacátého století, s. 434–456.

Jižní Morava. Vlastivědný časopis. Roč. 52, 2016, sv. 55:

Miroslav SVOBODA, Rok 1866 na jižní Moravě. K 150. výročí prusko-rakouské války, s. 7–39. – Stanislav VOHRYZEK, Vzestup a úpadek jakubovské větve pánů z Pernštejna na jižní Moravě, s. 41–63. – Jiří DOLEŽEL, Listina na zápis pusté vsi Jiříkovice u Milotic z roku 1425. (K sekularizaci církevních statků na jihovýchodní Moravě v 15. a 16. století), s. 65–81. – Jiří PAJER, K dějinám a stavební charakteristice sídla novokřtěnců v Čermákovcích (k původu a funkční interpretaci dvora Alinkov), s. 83–104. – Václav

BARTUŠEK, Výuka mikulovských piaristů 1631–1718, s. 105–146. – Marie MLATEČKOVÁ, Historie hostinců v Uherčicích, s. 147–158. – Lukáš LEXA, Slovácká brigáda a její důstojnický sbor v letech 1918 až 1919, s. 159–194. – Michal PLAVEC, Letecké operace nad Brnem v dubnu 1945, s. 195–227. – Marek JAKOUBEK, „Skutečností byla taková, že ze slibů se nesplnilo nic“. (Stinná stránka reemigrace krajanů z Bulharska na jižní Moravu očima jejího účastníka), s. 229–236. – Pavel BORSKÝ, Dietrichštejnský panský dvůr na ulici Piaristů 987/28 v Mikulově, s. 239–258. – Petr HLAVÁČEK, Proměny jihomoravských kantorů v 2. polovině 19. století, s. 259–289. – Ivan ŠTARHA, Zemský zákon č. 6/1872 o regulaci Dyje, s. 291–300. – Jaromír KUBÍČEK, Knihovny na jižní Moravě počátkem 20. století. Ke 150. výročí narození Jana Noháče, s. 301–310. – Ivo DUREC, Objev jedinečné sady školních fotografií z roku 1905. Sonda do života pětileté obecné školy v Rajhradě ve školním roce 1904/1905, s. 311–322. – Soňa HOLEČKOVÁ, Ztráty 7. gardové armády v bojích na pravém břehu Dyje v prostoru od Poštorné po Nový Přerov, s. 323–365. – Josef UNGER, Příspěvek archeologie k stavebnímu vývoji kostela v Podivíně, s. 369–375. – Josef UNGER, Zaniklé sídliště z 13. století u Popic (okr. Břeclav), s. 375–377. – Josef UNGER – Jan VELEK, Žuráň. Hypotéza stavby mohylového objektu, s. 378–383. – Michal VÁGNER – Jan ZEMAN, Nové geofyzikální průzkumy na vrchu Žuráň, s. 384–393. – Andrea HUSSEINIOVÁ, Vyobrazení tzv. Trůnu milosti na pozdně gotické kasuli, s. 393–398. – Alica VIRDZEKOVÁ, Šatovská šibenica, s. 399–405. – Jan KOZDAS, Dva kamenné mosty odlišné velikosti na středověké cestě na okraji lesoparku v dnešním Junáckém údolí v Vranova nad Dyjí, s. 405–412. – Pavel KOČMAN, Vinohrady Žida Abrahama v Němčičkách (okr. Břeclav) v polovině 17. století: Spekulace, nebo nouze nejvyšší? (Příspěvek k dějinám židovského vinohradnictví na Moravě), s. 412–420. – Daniel LYČKA, Loděnice v lednickém parku, s. 421–428. – Daniel LYČKA, Karel Weinbrenner a zámeček Lány u Břeclavi, s. 429–431. – Bohumír SMUTNÝ, O barvení vína, s. 431–432. – Kamila SVOBODOVÁ, Zavádění telefonu na zámku v Lednici, s. 432–436. – Jan BŘEČKA, Pomník na památku letecké dodávky zbraní pro Carbon, s. 436–438. – Jiří NOVÁK, Vyzdvižení trosk sestřeleného sovětského bitevníku Il–2 u Lanžhota, s. 438–444. – David NEHYBA, Výstavy „České korunovační klenoty na dosah“ a „Karel IV. a jihozápadní Morava“ ve Znojmě, s. 447–448. – Miroslav SVOBODA, Oprava pruského hřbitova v Mikulově, s. 449–451. – Tomáš ČERNUŠÁK, Výstava „Muzeum odboje československých legií“, s. 451–452. – Miroslav SVOBODA, Legiovlak v Brně a v Břeclavi, s. 452–454. – Miroslav SVOBODA, Den otevřených dveří v mikulovském archivu, s. 454–455. – Galina RUCKÁ, Den otevřených dveří ve Státním okresním archivu Hodonín, s. 456–458. – Miroslav SVOBODA, Založení Brněnské pobočky České archivní společnosti, s. 458. – Bibliografie okresů Brno-venkov, Břeclav, Hodonín a Znojmo za rok 2015, s. 473–474. – Darja KOCÁBOVÁ, Životní jubileum PhDr. Ludislavy Šulákové, s. 477–478. – Ivan ŠTARHA, K devadesátinám PhDr. Jindřicha Obršlíka, s. 478. – Ivan ŠTARHA, Za PhDr. Kateřinu Smutnou, s. 478–481.

Judaica Bohemiae. Roč. 52, 2017, č. 1:

Iveta CERMANOVÁ, Anti-Jewish Violence in Prague, 1744, through Contemporary Eyes: the Testimony of Joseph Kirschner Shohet, s. 5–46. – Magda VESELSKÁ, Early Documentation of the Shoah in the Czech Lands: the Documentation Project and the Prague Jewish Museum (1945–1947), s. 47–85. – Petr VÍTÁMVÁS, Zu den Anfängen der jüdischen Ansiedlung in Boskowitz (Boskovice), s. 87–118. – Vlastimila HAMÁČKOVÁ – Alexandr PUTÍK, Jan Heřman (1933–1986) – Archivist and Historian, s. 119–134. – Lenka ULIČNÁ, The Genizah of Rychnov nad Kněžnou. Preliminary Research for a Project Involving the Processing of Genizot Finds from Synagogues in Bohemia and Moravia, s. 135–141. – István Pál ÁDÁM, The Holocaust and its Aftermath from the Family Perspective, Prague 15–16 March 2017, s. 143–145.

Moderní dějiny. Roč. 25, 2017, č. 1:

Kateřina TVRDÁ, Heinrich Eduard Herz (1785–1849). Geschichte eines jüdischen Zuckerfabrikanten, s. 1–40. – Petr PROKŠ, Velmocenská politika carského Ruska a Osmanská říše za Velké války (1914–1916), s. 41–70. – Marián MANÁK, Revizionistické aktivity Maďarska v správach československých diplomatov v USA v rokoch 1919–1921, s. 71–88. – Jaroslav ŠEBEK, Katolická akce jako nástroj papežského centralismu a její recepcie v meziválečném Československu, s. 89–111. – Michal PEHR, Křesťanské odbory v meziválečném Československu, s. 113–152. – Jan RATAJ, Budování státní řízení propagandy za druhé republiky (1938–1939), s. 153–166. – Vít MACHÁLEK, Jak to bylo s vládním vojskem v roce 1943 (Sonda do dějin Protektorátu Čechy a Morava), s. 167–199. – Lubomír NENIČKA, Otázka slezské samosprávy a budování „lidové demokracie“ v Československu po roce 1945, s. 201–230. – Marie ŠPILÁČKOVÁ – Zuzana SMOLKOVÁ, Housing issues in Ostrava between 1918–1948 from the perspective of social workers, s. 231–259. – Monika TURYNOVÁ, Uvedení divadelní hry Rolfa Hochhutha „Náměstek“ v Československu, s. 261–278. – Petr FISCHER, Dálnice pohledem československého tisku koncem 30. let 20. století, s. 279–297.

Památky archeologické. Roč. 107, 2016:

Milan ZÁPOTOCKÝ, Jordanovská kultura na východě Čech, s. 5–49. – Miroslav DOBEŠ – Petra STRÁNSKÁ – Roman KŘIVÁNEK – Petr LIMBURSKÝ, Časně eneolitické ohrazení ve Vliněvsi. Příspěvek k povaze kontaktu mezi jordanovskou a michelsberskou kulturou v Čechách, s. 51–115. – Adéla BALCÁRKOVÁ – David KALHOUS, Vývoj moravsko–rakouské hranice v raném středověku. Mikulov – vstupní brána na území Moravy, s. 117–180. – Šimon UNGERMAN, Tzv. karantánské náušnice ve středním Podunají, s. 181–236. – David VÍCH, Vojenské vybavení bojové družiny před husitskou revolucí. Soubor militárií z hradu Orlík u Brandýsa nad Orlicí ve východních Čechách, s. 279–351. – Hedvika SEDLÁČKOVÁ – Dana ROHANOVÁ – Branislav LESÁK – Petra ŠIMONČIČOVÁ KOÓŠOVÁ, Late Gothic and Early Renaissance Glass from Bratislava, ca. 1450–1550, s. 353–394.

Památky středních Čech. Roč. 31, 2017, č. 1:

Jan KYPTA – Filip LAVAL – Jiří MAROUNEK – Zdeněk NEUSTUPNÝ, Středověká sídla v prostoru Velkého a Malého Blaníku, s. 1–11. – Jan KYPTA – Jan VESELÝ, K stavebnímu vývoji tzv. dolního zámku a severního parkánu hradu Českého Šternberka, s. 12–29. – Hana PRIXOVÁ DVORSKÁ, Architektonické souvislosti renesančního kostela Stětí sv. Jana Křtitele v Hospozíně, s. 30–44. – Jaroslav HORÁČEK, Starý kostel sv. Petra a Pavla v Čestíně a jeho zánik ve světle archivní korespondence, s. 45–52. – Alfréd SCHUBERT, O kolínské a kouřimské chodníkové mozaice, s. 53–64.

Pražský sborník historický. Roč. 43, 2015:

Radka HEISLEROVÁ, Malíři Nového Města pražského a vzestup jejich cechu v 17. století, s. 7–57. – Vojtěch POJAR, Cestovní průvodce v procesu modernizace. Případ Prahy v „dlouhém“ 19. století, s. 59–120. – Ivana DEJMKOVÁ, Modřany 1938–1947. Konfrontace obce na periferii Prahy s problémy válečné a poválečné Evropy, s. 121–199. – Jan HRDINA, Liber summarius bernarum Nove Civitatis Pragensis: příjmy a výdaje Nového Města pražského v letech 1411–1418 (úvod a edice), s. 203–307. – Martina MAŘÍKOVÁ, Směnečný a obchodní soud v Praze 1764–1785, s. 309–361. – Veronika KNOTKOVÁ, Vysoká škola politická a sociální v Praze, 1945–1949 (1952), s. 363–380. – Zdeněk DRAGOUN a kolektiv, Archeologický výzkum v Praze v letech 2013–2014, s. 571–685.

Průzkumy památek. Roč. 22, 2015, č. 1:

Helena SOUKUPOVÁ, Stodesáté narozeniny Václava Mencla, s. 1–6. – Jan KYPTA – Robert ŠIMŮNEK – Jan VESELÝ, Kostel v Neustupově jako nekropole renesanční šlechty. Mikrovět rezidenční vsi (1450–1620), s. 7–28. – Adam SEKANINA, Jan Antonín Richter (1712–1762) – olomoucký barokní sochař ve stínu svého mistra, s. 29–48. – Pavel ZAHRADNÍK, Návrh architekta Jana Josefa Wircha na nový způsob stavby venkovských i městských budov a jeho další osudy, s. 49–64. – Alena ŘIČÁNKOVÁ – Jaroslav ZEMAN, První liberecká „kinema“. Kino jako stavební typ a symbol nové doby, s. 65–84. – Ivan PEŘINA, K románské stavební etapě kostela sv. Mikuláše v Drchlavě, s. 85–93. – Aleš MUDRA – Michal PATRNÝ, Věžová sanktuaria v českých zemích v období konfesionalizace, s. 94–106. – Eliška RACKOVÁ – Jitka SVOBODOVÁ, Renesanční jádro zámku v areálu Národního hřebčína v Kladrubech nad Labem – výsledky operativní dokumentace, s. 106–119. – Matěj KRUNTORÁD, Zámek Hajany a jeho stavební vývoj, s. 120–132. – Aleš NAVRÁTIL, „Prachárna Hlídka 4“ ve Špilberském parku, s. 132–138.

Průzkumy památek. Roč. 22, 2015, č. 2:

Jan DIENSTBIER – Ondřej FAKTOR – Jan ROYT, Středověké nástěnné malby v suterénu broumovské fary, s. 3–18. – Jiří SLAVÍK, Exkurz 1: Ke stavebnímu vývoji nynějšího děkanství v Broumově, s. 19–21. – Miroslav KŘÍŽEK – Pavel PADEVĚT, Exkurz 2: Restaurování středověké nástěnné malby posledního soudu v suterénu broumovské fary, s. 21–24. – Petr GLÁSER – Zdeněk MAREK, Exkurz 3: Moderní techniky restaurátorské dokumentace nástěnných maleb, s. 25–29. – Matouš

JIRÁK – Jindřich KOLDA – Jiří SLAVÍK, Malba Tance smrti v chodbě Hospitálu v Kuksu, s. 31–41. – Eva SKAROLKOVÁ – Matouš JIRÁK, Exkurz 1: Restaurování nástěnných maleb v chodbě severního křídla hospitálu v Kuksu, s. 42–46. – Matouš JIRÁK – Jindřich KOLDA – Jiří SLAVÍK, Exkurz 2: Katalog maleb Tance smrti v chodbě hospitálu v Kuksu, s. 47–60. – Kamil PODROUŽEK – Vít HONYS, Štuková výzdoba interiérů zámku v Milešově, s. 63–80. – Jakub KRČEK, Hospodářské dvory kladubského kláštera ve druhé polovině 18. století, s. 81–106. – David TUMA, Průzkum a dokumentace venkovských školních budov založených v 19. století, s. 107–124. – Jiří BLOCH – Jarmila HANSOVÁ – Daniel ŠNEJD, Hamerský mlýn (Hammermühle) čp. 1 ve Starých Dobrkovicích u Českého Krumlova, s. 125–141. – Tereza KONVALINKOVÁ – Martin OUHRABKA, Usedlost čp. 21 na Frýdštejně. Příspěvek k poznání historie a stavební podoby venkovského domu z poloviny 17. století, s. 141–163. – Karel FOUĐ, Roubené sýpky z Močerad. Historický lidový stavební fond na Domažlicku ve světle nových poznatků, s. 163–173. – Eva VYLETOVÁ, Nález torza žebrové klenby v klášteře augustiniánů v Bělé pod Bezdězem, s. 174–179. – Tomáš VÍTEK, Příspěvek průzkumu krovů ke stavebním dějinám zámku Jánský Vrch, s. 179–186. – Eliška RACKOVÁ – Zuzana VAŘEKOVÁ, Sgrafito zaniklé lunetové římsy zámku Orlice, s. 187–192. – Viktor KOVAŘÍK, Alabastrová řezba sv. Jana Nepomuckého ze soukromé sbírky v Čechách – nově objevené dílo sochaře Lazara Widemanna (Widmanna), s. 192–200. – Kol. aut., Průzkumy památek v odborném tisku za rok 2014, s. 208–240.

Průzkumy památek. Roč. 23, 2016, č. 1:

Zdeněk DRAGON, K sedmdesátinám Jiřího Škabradý, s. 1–2. – Jakub BACHTÍK – Petr MACEK – Petra OULÍKOVÁ – Pavla PRIKNEROVÁ, Poutní areál v Chlumu sv. Maří, významná památka na hranicích Čech, s. 3–44. – Hana PRIXOVÁ DVORSKÁ, Zámek Hrubá Skála na počátku 17. století. Příspěvek k poznání významu a využití smířického sídla v kontextu rodového dominia, s. 45–60. – Pavel ZAHRADNÍK, Archivní zprávy k životu a dílu architekta a stavitele Étienne Dieudonného (1682–1752), s. 61–72. – Vladislav RAZÍM, Hrad Zbořený Kostelec jako obranná stavba doby polipanské a poděbradské, s. 73–102. – Jan KYPTA – Filip LAVAL – Jiří MAROUNEK – Zdeněk NEUSTUPNÝ, Terénní stopy trojího obležení hradu Zbořeného Kostelce (1449, 1450, 1467), s. 103–124. – Petr SKÁLA, Vývoj podoby astrolábu Pražského orloje, s. 125–138. – Radim VRLA, Stavební vývoj objektu zvaného Sýpka na hradě Buchlově, s. 138–149. – Lenka ŠABATOVÁ – Petra DOHNALOVÁ, Z průzkumů kostela sv. Zikmunda v Popicích u Znojma, s. 150–160. – Anna HAMRLOVÁ, Cyklus nástěnných maleb na Křemešníkú. Ikonografické motivy a jejich ideový význam v kontextu restaurátorských prací, s. 160–178. – Karel FOUĐ – Alena AUBRECHTOVÁ, Identifikace a datování tří pozůstatků starší dřevěné výstavby na jižním Plzeňsku, s. 178–188.

RegioM. Sborník Regionálního muzea v Mikulově. 2016:

Jiří MATUŠKA, Příprava zřízení Chráněné krajinné oblasti Pálava a její slavnostní vyhlášení, s. 6–30. – František MLATEČEK, Proč ministr kultury nevystoupil na mezku,

s. 31–32. – Vladan RIEDL – Radim HÉDL – Jana MÜLLEROVÁ – Péter SZABÓ, Historie a současnost pálavských lesů, s. 53–64. – Jiří MATUŠKA, Historické milníky Chráněné krajinné oblasti Pálava v letech 1976 až 2016, s. 112–127. – Aleš NAVRÁTIL, Pálava v době bronzové, s. 128–134. – Stanislava VRBKOVÁ, Rok 2016 v Regionálním muzeu v Mikulově, s. 136–186.

Sborník archivních prací. Roč. 67, 2017, č. 1:

Ondrej MANDZÁK, Rakovnický děkanát v pozdním středověku, s. 5–97. – Jana VOJTÍŠKOVÁ – Zdeněk BERAN, Tzv. Cancellaria Regis Georgii (Diplomatická analýza Rukopisu A), s. 98–145. – Ludmila SULITKOVÁ, Právní normy a soudní praxe trestně právního charakteru ve vybraných královských a vrchnostenských městech. (Příspěvek k disciplinaci městského obyvatelstva v předbělohorské době), s. 146–198. – Markéta VESELÍKOVÁ, Rodinný archiv Auerspergů, Žleby a Slatiňany, s. 199–254. – Lenka MARTÍNKOVÁ, „Formularium expeditionum consistorialium“. Tradiční formulářová sbírka ve službách modernizující se úřední kanceláře českobudějovické biskupské konzistoře (1785–1843), s. 255–276. – Martin BAKEŠ, Cestopis jezuitského legačního kaplana Martina Gottseera Z Vídně do Stockholmu v roce 1690, s. 277–316.

Sborník Muzea Blansko. 2015:

Hugo HAVEL – Igor HARNA, Sedmdesát let Speleologického klubu v Brně – příspěvek k historii průzkumu Moravského krasu, s. 21–28. – Ivo ŠTELCL, Spory o Macochu, s. 29–34. – Petr ZAJÍČEK, Jeskyně Výпустek na mapách 19. století, s. 35–38. – Antonín PETLACH, Přečerpávací vodní elektrárna Markersbach, Německo – bývalá NDR, s. 51–57. – Jindřich ČELADÍN, Richard Kauffungen a jeho socha císaře Josefa II., s. 58–61. – Bohumil ŠIMÍČEK, Jak kdysi tekla řeka Svitava, s. 62–71. – Karel ODEHNAL, Franz Alexander Heber a Černá Hora, s. 72–75. – Karel SYNEK, Z historie letovických řemesel a živností, s. 76–77. – Petr SYCHTA, Rájec nad Svitavou městysem a městem, s. 78–102. – David VARNER, Příspěvek k historii rodinné cihelny Chlupových ve Spešově, s. 102–105. – Pavlína KOMÍNKOVÁ, Co zajímavého se v Muzeu Blansko událo během roku 2015, s. 106–126. – Jiří KUČERA, Ctihodný biskup, hádává knížata a neznámý kanovník aneb krátké zastavení nad jedním z blanenských výročí, s. 127–129. – Karel SYNEK, Před 150 lety se narodil malíř Vojtěch Páral, s. 129–131. – Pavel SVOBODA, Odešel Josef Krabička, s. 131.

Sborník muzea Karlovarského kraje. Roč. 24, 2016:

Michaela BÄUMLOVÁ, Mincovní depoty z Opatova a měnové poměry na waldsasských državách ve 13. a 14. století v kontextu písemných pramenů, s. 7–30. – Jakub KRČEK, Počátky obce Velký Luh ve světle nejstarší matriky fary Skalná, s. 31–44. – Jan BOUKAL, „Ten lid pěší z královských měst vedl a při nich v pavézách zavřev se, od Turkův zabit s jinými.“ Podkomoří Jakub Kyšperský z Vřesovic na Valči († 1526), s. 45–58. – Lubomír ZEMAN – Richard NĚMEC – Jan KONŮPEK – Jana KONŮPKOVÁ HORVÁTHOVÁ – Zbyněk ČERNÝ – Martin KRSEK – Jaroslav ZEMAN, Specifické architektonické styly

česko-německého pohraničí – architektura doby nacionálního socialismu (1938–1945), s. 59–127. – Michal PANÁČEK – David OTÁHAL – Tomáš KYNCL, Výsledky základního zjišťovacího průzkumu historických krovů městských domů v Chebu, s. 293–310. – Albin BUCHHOLZ, Die Plauener Schedlich-Orgel von 1650/51 – ein Zeitdokument sächsisch-böhmischer Musikbeziehungen, s. 311–323. – Jakub CHALOUPKA, Průzkum a obnova fasády Schirndingerovského domu čp. 508 v Chebu, s. 325–341. – Karel ŘEHÁČEK, Osidlovací triumvirát. Portréty představitelů procesu osidlování poválečného Karlovarska, s. 343–352. – Jaromír ČERNÝ – Barbora ČERMÁKOVÁ, Tak to je můj život. Rozhovor s Jaromírem Boháčem, s. 353–366. – Lubomír ZEMAN, Mezinárodní výstava „Toskánští Habsburkové a ostrovské panství 1808–1918“ na Staré radnici v Ostrově. Ostrov, Stará radnice, 21. květen 2016 – 2. duben 2017, s. 380–382.

Sborník Národního muzea v Praze. Řada A – Historie. Roč. 70, 2016, č. 1–2:

Petr KADLEC, Ivan Medek, „Spiritus agens“ české hudby, s. 5–16. – Karolína HONSOVÁ, Ivan Medek v hledáčku Státní bezpečnosti ve druhé polovině padesátých let, s. 17–26. – Jitka HANÁKOVÁ, Tisková služba Ivana Medka, služba domovu, s. 27–38. – Prokop TOMEK, Ivan Medek, Hlas Ameriky, Vídeň, s. 39–44. – Petr PLACÁK, Ivan Medek a Charta 77 na půdě katolické organizace Opus bonum, s. 45–52. – Pavlína VOGELOVÁ, Mikuláš Medek a Emila Medková: stínohry obrazů, textů a fotografií, s. 53–64.

Sborník Národního muzea v Praze. Řada A – Historie. Roč. 70, 2016, č. 3–4:

Klára PINEROVÁ, Techniky brainwashingu využívané pracovníky Státní bezpečnosti a jejich následky, s. 5–12. – Markéta BARTOVÁ, „Františku, ukaž mu, jaká je u tebe vojna, ať si dobytek nemyslí, že je na rekreaci.“ František Pergl, správce vojenské vazební věznice 5. oddělení Hlavního štábu Ministerstva národní obrany v letech 1949–1951, s. 13–20. – Martin FLOSMAN, S orlem i lvem. Čeští vojenští duchovní v dramatickém dvacátém století, s. 21–29. – František BARTÍK, Vězni z uranových oblastí odsouzení k trestu smrti, s. 31–40. – Martin JINDRA, Nacistický a komunistický vězeň Ladislav Král, s. 41–48. – Lukáš KOPECKÝ, Otec a syn v třetím odboji. Případ Františka a Milana Pouskových, s. 49–58. – Petr MALLOTA, Zapomenutý příběh o několika dějstvích: kovář Tomáš Rumišek a „javornická“ vražda z března roku 1949, s. 59–64.

Severní Morava. Vlastivědný sborník. Roč. 60, 2016, sv. 102:

Jakub HALAMA, Germáni a Římané na severní Moravě. Svědectví archeologických nálezů z doby římské, s. 3–16. – Zdeněk DOUBRAVSKÝ, Historicko-topografický obraz majetků zeměpána, šlechty a církve na severozápadní Moravě za vlády Karla IV. a jeho bratra Jana, s. 17–33. – Bára KANĚV, „Rodinný dům typu V“ a osobnost Josefa Vaňka, s. 34–42. – Pavel MAREŠ, Lokalizace a identifikace budov provozů sklářské hutě v Josefově, s. 55–60. – Antonín HLUŠTÍK, Stará formanská cesta z Hanušovic do Kladska, s. 60–65. – Zdeněk GÁBA, Zajímavosti o staré zemské silnici přes Kladské sedlo, s. 65–68. – Petr MOŽNÝ, Šumperský pěší pluk 13 a jeho zapomenutí hrdinové, s. 68–74. – Antonín

OPRAVIL, Žalmista Jiří Strejc zábřežský, s. 74–77. – Josef BERAN – Jan ŠMÍD, Ulice „Rudolf a Pavla“, s. 77–79. – Lenka KIRKOSOVÁ, Sochařská kolekce Juraje Hovorky ve sbírkách Vlastivědného muzea v Šumperku, s. 81–82. – Marie GRONYCHOVÁ, Vlastivědné muzeum v Šumperku v roce 2015, s. 92–94.

Slezský sborník = Acta silesiaca. Roč. 114, 2016, č. 1:

Jaroslav KUCZER – Marcin MACIEJEWSKI, Szlachta księstwa legnickiego w drugiej połowie XVII w. w świetle spisu dóbr ziemskich z 1676 r., s. 5–28. – Marek SKUPIEN, Několik postřehů k starším církevním dějinám Skřipova na Opavsku (do konce 17. století), s. 29–42. – Marzena BOGUS, O muzyce i książkach w nieznaney korespondencji Jana Winklera i Andrzeja Cinciały, s. 43–54. – Jiří JUNG, Deník Marie Lichnowské (1860–1862), s. 55–79. – Milan MYŠKA, „Osvětou a sebeobranou ku pravé svobodě a zámožnosti“ aneb stručné dějiny Tkalcovského výrobního družstva ve Vyšních Lhotách, s. 81–96. – Michal SOJČÁK, Otázka státního občanství železničních zřízenců na Těšínsku v letech 1918–1938, s. 97–113. – Dušan JANÁK, Zapomenutá stávka: o stávce ve Slezských bavlnářských závodech ve Frýdku v srpnu 1948, s. 115–143. – Aleš ZÁŘICKÝ, Zemřel přední český historik, znalec dějin Slezska a vědecký redaktor Slezského sborníku profesor Milan Myška, s. 153–156.

Slovácko. Společenskovední sborník pro moravsko-slovenské pomezí. Roč. 57, 2015 [vyd. 2016]:

Petra HRBÁČOVÁ, Svatební čepce na Strážnicku, s. 11–21. – Terézie GABRHELOVÁ, Vystěhovalectví Moravských Kopaničářů do USA v první čtvrtině 20. století, s. 23–38. – Jiří JILÍK, Vlčnovská jízda králů v díle Jana Janči, s. 39–48. – Ludmila TARCALOVÁ, PhDr. Eva Večerková, CSc. jubiluje, s. 49–57. – Iveta KONDROVÁ – Marta MÁTLOVÁ, K narozeninám Olgy Floriánové, s. 57–63. – Irena OCHRYMČUKOVÁ, Léčení a léčitelství v lidové tradici, s. 71–72. – Ludmila TARCALOVÁ, Lidový oděv na Moravě 1850–1950, s. 73–75. – Jaroslav BARTÍK – Tomáš CHRÁSTEK – Lenka BĚHOUNKOVÁ – Blanka RAŠTICOVÁ – Hana NOHÁLOVÁ – Jiří NOVOTNÝ – Hanuš VAVRČÍK, Středověké opevnění Uherského Hradiště ve světle archeologického výzkumu v ulici Dlouhá, s. 79–118. – Jaroslav BARTÍK – Tomáš CHRÁSTEK – Lenka BĚHOUNKOVÁ, Dvě koncentrace středověkých kovových artefaktů v zázemí hradiska sv. Klimenta, s. 119–132. – Jaroslav BARTÍK – Lenka BĚHOUNKOVÁ – Jiří NOVOTNÝ – Hana NOHÁLOVÁ, Záchranný archeologický výzkum na Hradním náměstí v Uherském Brodě, s. 133–149. – Dana MENOŠKOVÁ, Dva raně novověké kachlové motivy z Uherského Hradiště, s. 151–159. – Luděk GALUŠKA, Vilém Hrubý 18. 11. 1912–23. 9. 1985, s. 161–162. – Tomáš CHRÁSTEK, Projekt „Velká Morava a 1150 let křesťanství ve středu Evropy“ a výstava „Velká Morava a počátky křesťanství“, s. 164–166. – Zuzana KŘENKOVÁ, Konvent františkánů observantů ve středověkém Uherském Hradišti, s. 169–182. – Dalibor HODEČEK, Dějiny sýpky a někdejšího panského sídla v Louce, s. 183–199. – Lukáš ČOUPEK, Hospodaření obecních samospráv na Velehradském panství v první polovině 19. století, s. 201–214. – Miloslav POJSL, Od

lapidária na Velehradě k Martyrionu, s. 215–229. – Lubomír SLEZÁK, Vzpomínka na historika Josefa Harnu, s. 231–233. – Jiří MITÁČEK, Výstava Dobývání města Uherské Hradiště ve Slovákém muzeu, s. 240–242. – Ludmila HOBZOVÁ, Výstava Ostroh 740, s. 242–244. – Andrea HUSSEINIOVÁ, „Mešní roucho čili kasule...“ Liturgické textilie 17. století ze sbírky Moravské galerie v Brně, s. 247–255. – Milada FROLCOVÁ, Léto 2015 v Galerii Slovákého muzea, s. 257–262. – Milada FROLCOVÁ, Hradištěští „umprumáci“ v galerii Orlovna v Kroměříži, s. 262–270. – Ivo FROLEC – Iveta MÁTLOVÁ, Slováké muzeum v roce 2015. Výroční zpráva, s. 273–288. – Blanka RAŠTICOVÁ, Digitalizace fondů paměťových institucí Zlínského kraje, s. 289–290. – Marta KONDROVÁ, Mistr tradiční rukodělné výroby Zlínského kraje za rok 2015, s. 291–293. – Marta KONDROVÁ, Digitální mapa tradiční kultury. Společný projekt Slovákého muzea a Centra tradiční kultúry v Myjave, s. 295–298. – Jan KÁČER, Úskalí realizace stavby expozičních objektů Muzea v přírodě Rochus, s. 299–307. – Terézia GABRHELOVÁ, Geografický informační systém tradiční lidové kultúry (1750–1900), s. 309–310. – Jan KÁČER, Centrum péče o tradiční lidovou kulturu Zlínského kraje v roce 2015, s. 311–314. – Petr ČÍHAL, Ceny pro stálou národopisnou expozici Slovákco, s. 315–316.

Slovanský přehled. Roč. 103, 2017, č. 1:

Dušan JANÁK, Nevydařená výprava. Českoslovenští horníci v sovětském Rusku 1921–1922, s. 11–63. – Stefan GUŽVICA, Books and Rifles. The Political Activity of Yugoslav Communist Students in Prague from 1927 until 1937 (Part I), s. 65–103. – Lubomír DLÁBIK, Problematika maďarského menšinového školstva na Slovensku. Vplyv na migračné tlaky a možnosti uplatnenia sa absolventov v pracovnom procese, s. 105–146.

Soudobé dějiny. Roč. 23, 2016, č. 3:

Jan LÁNÍČEK, Československé vysílání BBC a Židé během druhé světové války, s. 293–320. – Hana KUBÁTOVÁ, Teraz alebo nikdy. Povojnové protizidovské násilie a většinová společnost na Slovensku, s. 321–346. – Stephan STACH, Jak si disidenti připomínali holocaust. Nezávislé připomínání „noci pogromů“ v NDR a povstání ve varšavském ghettu v PLR, s. 347–370. – Peter HALLAMA, „Vergangenheitsbewältigung“ po česku. Holokaust v českém samizdatu, s. 371–390. – Vít STROBACH, Dějiny obětí. K historiografii a politice identity českých židů, s. 391–421. – Peter HALLAMA, K dějinám obětí Víta Strobacha, s. 422–426.

Střední Morava. Vlastivědná revue. Roč. 22, 2016, č. 42:

Milan TICHÁK, Zapomenuté stopy Františka Josefa I. v Olomouci, s. 4–12. – Josef JELÍNEK, Železnice na Haně, na Valašsku a v Jeseníkách, s. 13–35. – Michal VYHLÍDAL, Marie Kodovská: naivní a surová, svobodná a volná, pohádková a snová, s. 36–52. – Ivan PUŠ, Problematika hygieny v Olomouci poslední čtvrtiny 19. století z pohledu tehdejšího městského fyzika, s. 53–59. – Marek KALÁBEK, Archeologické nálezy a lokality na katastru obce Ústín (okr. Olomouc), s. 60–67. – Arnošt SKOUPÝ, Rudolf Baillou, poslední c.k. hejtman politického okresu Litovel, s. 70–77. – Jiří KAREL, Hranečníky

rabštejského dominia a sousedních řádových panství, s. 78–89. – Hana BARTKOVÁ, Památky prusko – rakouské války na Prostějovsku, s. 90–99. – Luděk ZAMAZAL, Stručná historie uničovské žurnalistiky (úloha lokálního tisku v poznávání minulosti), s. 100–106. – František VŠETIČKA, Literární tvůrci naší oblasti, s. 107–113. – Jiří VIDLIČKA, Několik poznámek k nejstarším dějinám olomoucké pravoslavné církevní obce a výstavbě katedrálního chrámu sv. Gorazda, s. 113–118. – Martin KUČERA – Jana KREJČOVÁ, Portréty arcibiskupa Leopolda Prečana, s. 119–121. – Martin KUČERA, Heimerleho akvarel s námětem předání vlády v Olomouci, s. 124. – Martin KUČERA – Jiří GRAČKA – Vít NĚMEC, František Vaňák a Rudolf Smahel, stejný ročník 1916, s. 126–132. – Martin KUČERA, Jiří Koplík a jeho Šťastný život. Pětaosmdesát let olomouckého básníka, s. 133. – Tomáš SEDLÁŘ, Výstava „Legionáři Olomoucka 1914 – 1920“ ve Státním okresním archivu Olomouc, s. 153. – Mojmír BĚM, Archeologické centrum Olomouc, příspěvková organizace ul. U Hradiska 42/6, 779 00 Olomouc, s. 154.

Středočeský vlastivědný sborník. Muzeum a současnost. Řada společenskovední. Roč. 34, 2016:

Magdalena KRACÍK ŠTORKÁNOVÁ – Jana FOŘTOVÁ TORŇOŠOVÁ, Skleněná mozaika: transformace hmoty ve světlo., s. 8–29. – Irena ŠTĚPÁNOVÁ, Česká expozice v Paříži 1892 a Zdenka Braunerová, s. 30–39. – Josef VELFL, Z minulosti nejproduktivnějšího dolu březohorského rudního revíru ve 20. století, s. 40–53. – Karel DRVOLA, S puškou i herbářem. Životní osudy kladenského legionáře a botanika Josefa Šindeláře, s. 54–89. – David DANĚČEK – Eliška KVĚCHOVÁ – Petr NOVÝ – Barbora VÁVROVÁ, Středočeské muzeum v Roztokách u Prahy, o. p., s. 93–107. – Pavel SNÍTILÝ – Petr VÁLEK, Městské muzeum v Čelákovcích, p. o., s. 108–112. – Alena VESELÁ, Regionální muzeum Mělník, p. o., s. 113–114. – Filip KRÁSNÝ, Muzeum Mladoboleslavská, p. o., s. 115. – Kateřina BLAŽKOVÁ – Jana BEZÁKOVÁ – Dana STOLZOVÁ, Muzeum T. G. M. Rakovník, p. o., s. 116–120. – Michal POKORNÝ – Petr MEDUNA – Rafael JANICKI, Syrakus, o. s., s. 121–124. – Matěj FORST, Regionální muzeum v Kolíně, p. o., s. 125. – Michal POKORNÝ – Kateřina BLAŽKOVÁ, Pozdně středověké sklepy v Jesenici, okr. Rakovník, s. 126–129. – Pavel HUŠTÁK, Polykulturní archeologická lokalita, Brandýs nad Labem, ul. Zápská, s. 130–132. – Klára POSEKANÁ, Šatník Panny Marie Svatohorské, s. 134–142. – Hana HERMANOVÁ, Výmalba interiérů zámku v Roztokách – expozice Život v letovisku, s. 143–153. – Marcela ŠÁŠINKOVÁ, Maurice Pellé – Zdenka Braunerová, cesty osudů mezi Čechami a Francií – destins croisés entre la Bohême et la France, s. 154–167. – Zdeněk KUČHYŇKA, Dva významné přírůstky do sbírky Sládečkova vlastivědného muzea v Kladně, s. 168–170. – Výběrová regionální bibliografie za rok 2015, s. 173–177.

Studia historica Brunensia. Roč. 63, 2016, č. 1:

Pavel BOČEK, Iosif Volocký – ideolog pravoslavného ruského státu, s. 5–21. – MAKARIJ, Počítaníje svjatyh. Pervyj obraz, s. 23–39. – Tatiana A. ISAČENKO, „Tretij Rim“ i Svjataja Gora Afon (k 1000–letiju prisutstvija russkich na Afone), s. 41–49. – Radomír VLČEK,

Ruský stát a ruská pravoslavná církev v prvních desetiletích 19. století. Ruská identita od Kutuzova po Uvarova, s. 49–69. – Zbyněk VYDRA, Pravoslavlí jako součást veřejné prezentace romanovské monarchie za Mikuláše II., s. 71–88. – Jiří HANUŠ – Petr HUSÁK, Česká katolická recepce pravoslavných filozofů a teologů ve 20. až 40. letech 20. století, s. 89–101. – Vladimír NAXERA, Proměny vztahu státu a ruské pravoslavné církve v postsovětském Rusku – vybrané problémy a témata, s. 103–114.

Studie o rukopisech. Sv. 46, 2016:

Nada FIEDLEROVÁ, K rukopisné tradici Rožmberské knihy, s. 3–41. – Jindřich MAREK, Husitika ve sbírce rukopisů Otokara Kruliše–Randy, s. 43–53. – Milada SVOBODOVÁ, Středověké rukopisy z knihovny hrabat von Manderscheid–Blankenheim dochované ve fondu Národní knihovny České republiky, s. 55–84. – Kamil BOLDAN, Letopisné záznamy v Bibli utravvistického kněze Jana Gaudencia, s. 85–106. – Jana VOJTÍŠKOVÁ, Královéhradecké narativní historiografické prameny ze závěru 16. a první poloviny 17. století (rekonstrukce pramenné základny), s. 107–131. – Dalibor JANIŠ, Rukopis Tovačovské knihy z roku 1511 ze sbírky Starých tisků Moravského zemského archivu v Brně, s. 133–149. – Alena RICHTEROVÁ, Několik poznámek o psaných novinách z Prahy na přelomu 16./17. století dochovaných ve Vídni a v Drážďanech, s. 151–165. – Viktor KUBÍK, Úvodní poznámky k typologii lineární ornamentiky I. Antické, byzantské, předrománské a raně románské rukopisy (studie k umělecko historické terminologii středověké knižní malby 6), s. 167–303.

Terezínské listy. Sborník Památníku Tereziín. Roč. 44, 2016:

Tomáš FEDOROVÍČ, Útěky vězňů z ghetta Tereziín, s. 7–31. – Jan ZUMR, Franz Stuschka, Eichmannův muž z Wulkowa, s. 32–45. – Petr BEDNAŘÍK – Jan CEBE, Týdeník Židovské listy a téma vystěhovalectví do Šanghaje v letech 1939–1941, s. 46–62. – Jana HAVLÍNOVÁ, Několik ohlédnutí nad osudy vězňů internačního tábora Svatobořice vězňených později v Tereziíně, s. 63–91. – Tomáš RAICHL, Poličský malíř a odbojář Otokar Kukla, s. 92–104. – Lubor JÍLEK, Mauthausenský osud MUDr. Jana Jebavého a cesta k záchraně prof. Václava Tomáška, s. 105–117. – Lubor LACINA, Pobočné tábory koncentračního tábora Gross-Rosen v Rýnovicích u Jablonce nad Nisou a ve Smržovce. Přehled a geneze pietních míst, s. 118–127. – Marie POLJAKOVÁ, Tereziínská bibliografie za rok 2015, s. 133–149. – Ludmila CHLÁDKOVÁ, Vzpomínka na Věru Žahourkovou (18. 3. 1925 Tábor – 13. 6. 2015 Vojkov), s. 150–152. – Mečislav BORÁK, Hledání uměleckých předmětů uloupených v Protektorátu Čechy a Morava a okupované Evropě dosud neskončilo, s. 153–157. – Dagmar HOLZHAMMEROVÁ, Chronologický přehled o činnosti Památníku Tereziín v roce 2015, s. 158–166.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění AV ČR. Roč. 65, 2017, č. 1:

Jan DIENSTBIER, Vain and Transitory Love. Mural Paintings in the Žirovnice Chamber and Mural Decoration in Late Gothic Secular Interiors, s. 2–25. – Pavel KALINA, The New Solomon. Architecture as the Embodiment of State Ideology and Political Practice

in *Early Modern Prague*, s. 26–36. – Vendula HNÍDKOVÁ, Hlávkův most: betonový produkt generační obměny, s. 37–52. – Tomáš KOLICH, Juan Antonio Ramírez a ikonografie místa, s. 53–57. – Juan Antonio RAMÍREZ, Prostor a fantazie. Fantastická literatura versus fantastická architektura, s. 58–65. – Sara Lipton in *Conversation with Eva Janáčková*, s. 66–70.

Východočeské listy historické. Sv. 34, 2015:

Martin KOSAŘ, Hrady na Trotince a Hustřfance, s. 5–14. – David PAPAJÍK, O narození Ladislava Pohrobka a jeho uherské korunovaci na krále, s. 15–36. – Martina TŮMOVÁ, Město Opočno v prvním vojenském mapování, s. 37–52. – Zuzana POPELKOVÁ, Regionální výzkum severomoravských procesů s čarodějnicemi z let 1960–2000 ve službách státu?, s. 53–68. – Jan POHUNEK, Problémy muzejní prezentace všedního života na venkově, s. 71–77. – Zdeněk BERAN, 19. mezinárodní vědecká konference z cyklu „Kultura střední Evropy“: Systémy reprezentace a parlamentarizmu ve střední Evropě v historickém vývoji, Polsko, Zabrze, 19. – 20. listopadu 2015, s. 101–102. – Vlastimil HAVLÍK, VII Forum Muzeów Domowych, s. 103–104.

Východočeský sborník historický. Sv. 29, 2016:

Dominika SCHMIDTOVÁ, Antické předměty ve sbírkách Regionálního muzea ve Vysokém Mýtě, s. 5–34. – David RICHTER, Francové z Liblic v Chrudimi. Sonda do majetkového a sociálního postavení elitní rodiny v prostředí královského města v 16. století, s. 35–78. – René NOVOTNÝ, Příspěvek k dějinám zaniklého německého osídlení na Pardubicku: předpoklady a východiska, s. 79–141. – Martina HALÍŘOVÁ, Počátky trampingu na Pardubicku a Chrudimsku, s. 143–159. – Jan NĚMEČEK, Pardubice za nacistické okupace, s. 161–187. – Jan MUSIL – Petr NETOLICKÝ – Pavel VAŘEKA, Archeologické reliktu ústředí partyzánské brigády Mistra Jana Husa v areálu středověkého rýžoviště zlata (k.ú. Zbyslavce, okr. Chrudim), s. 189–207. – Ladislav NEKVAPIL, Pardubice: příběh města. Východočeské muzeum v Pardubicích otevřelo novou historickou expozici, s. 211–215. – David RICHTER, Bibliografie příspěvků k dějinám východních Čech v periodických publikacích vydaných východočeskými institucemi v roce 2015, s. 219–232.

Východočeský sborník historický. Sv. 30, 2016:

Jan FROLÍK – Michaela MÁCALOVÁ – Petra STRÁNSKÁ, Kostel sv. Václava v Jezbořicích (okr. Pardubice) a počátky pohřbívání u něho, s. 5–97. – František ŠEBEK, Návštěva Karla IV. v Pardubicích roku 1363 a jeho předpokládaná cesta do východních Čech a Vratislavi, s. 99–116. – Petr VOREL, Východočeské panství Zdechovice v berním rejstříku z roku 1620 v kontextu majetkoprávního vývoje tohoto dominia v letech 1607–1641, s. 117–175. – Ladislav NEKVAPIL, Rekatolizace jako kulturní nátlak? Choltice za Romedia Konstantina Thuna (1641–1700) a jeho syna Romedia Františka (1683–1719), s. 177–200. – Terezie VOHRALÍKOVÁ, Zapomenuté milosti Panny Marie Jevíčské. Zázračná vyslyšení z let 1623–1724 na poutním místě v Jevíčku, s. 201–221. – Denisa

HORNÍKOVÁ, Občanská záložna v Přelouči. Cesta finančního ústavu k vlastní budově, s. 223–249. – Vojtěch KYNCL, Pardubická heydrichiáda ve vzpomínkách pachatelů, s. 251–290. – David RICHTER, Bibliografie historických a vlastivědných neperiodických publikací pro území východních Čech za rok 2015, s. 293–300.

Východočeský sborník historický. Sv. 31, 2017:

Jan JÍLEK – František KAŠPÁREK – Vít VOKOLEK – Jiří SIGL, Sídliště z doby římské v Tuněchodech, okr. Chrudim. Nálezy z let 1973 až 1984 v poloze Bodlavecké pole a v areálu JZD, s. 5–55. – Miroslav KOVÁŘ – Jan MUSIL, Pozůstatky teplovzdušného vytápění z dominikánského kláštera v Chrudimi, s. 57–78. – Josef ŠRÁMEK, Opat Bavor z Nečtin a vývoj břevnovského klášterství v době posledních Přemyslovců se zřetelem k severovýchodním Čechám, s. 79–103. – Josef KINDL, Královéhradecké soudní pře z let 1548–1564 postoupené k apelačnímu soudu, s. 105–132. – Michal BENDA, Komunisté nebo fašisté? Činnost Komunistické strany Československa a Národní obce fašistické před pardubickými obecními volbami v roce 1932, s. 133–158. – David RICHTER, Bibliografie příspěvků k dějinám východních Čech v periodických publikacích vydávaných východočeskými institucemi v roce 2016, s. 167–175.

Z Českého ráje a Podkrkonoší. Vlastivědná ročenka. Sv. 29, 2016:

Stanislav KASÍK, O historickém znaku města Turnova., s. 11–32. – Přemysl ŠPRÁCHAL – Miloš GERSTNER, Mlýny a další vodní díla na potoce Cedronu a na Benecku, s. 33–84. – Pavel KRACÍK, Poustevník v Libosadě. Lokální fenomén pohledem historie a prozaické folkloristiky, s. 85–138. – Jiří HNILICA, Výprava britských žurnalistů do Českého ráje a přípitek na srdečnou dohodu. Aféra, která v roce 1908 „otrásla“ francouzským konzulátem v Praze, s. 139–162. – Hana KÁBOVÁ, Josef Vítězslav Šimák a Sobotecko, s. 163–182. – Jaroslav HRDLIČKA, František Michálek Bartoš a Josef Pekař. Stýkání i potýkání dvou historiků, s. 183–196. – Jan PROSTŘEDNÍK, Výsledky archeologického výzkumu v Rovensku pod Troskami v souvislosti s rekonstrukcí kanalizace a vodovodu v letech 2014 a 2015, s. 199–215. – Robert R. NOVOTNÝ, Běžné cestování a přeprava nákladů v 17. a 18. století řečí archivních pramenů, s. 216–256. – Miroslav COGAN, Neznámé Prouskovy návrhy turnovských vitrají, s. 259–264. – Jitka PETRUŠKOVÁ, Dvě kulatá jubilea PhDr. Vladimíry Jakoubčové, s. 267–272. – Karel CHUTNÝ, Státní okresní archiv Jičín v roce 2015, s. 272–275. – Pavel JAKUBEC, Státní okresní archiv Semily v roce 2015, s. 275–280. – Michal BABÍK, Regionální muzeum a galerie v Jičíně v roce 2015, s. 280–282. – Jan LUŠTINEC, Krkonošské muzeum v Jilemnici v roce 2015, s. 282–284. – Jan DRAHOŇOVSKÝ, Městské muzeum a galerie Lomnice nad Popelkou v roce 2015, s. 284–287. – Miroslav ŠNAIBERK, Muzeum a Pojizerská galerie Semily v roce 2015, s. 287–289. – Vladimíra JAKOUBĚOVÁ, Muzeum Českého ráje v Turnově v roce 2015, s. 289–292. – Petra HEJRALOVÁ, Městské muzeum v Železném Brodě v roce 2015, s. 292–294. – Karol BÍLEK, Muzejní noviny, s. 300–302. – Výběrová bibliografie k dějinám okresů Jičín a Semily za rok 2015, s. 320–332.

Západní Morava. Vlastivědný sborník. Roč. 20, 2016:

Dušan CENDELÍN, Tasov na regionálních středověkých pozemních spojích (nástin interpretace antropogenních zemních tvarů na území osady a v jejím okolí), s. 5–18. – Ivan ŠTARHA, Drobné šlechtické rody na Pernštejnsku (poznámky ke kolonizaci pořičí horní Svatky), s. 19–26. – Martina SCHUTOVÁ, Opatský úřad u cisterciáků (volba a rezignace žďárského opata Benedikta Zaunmüllera), s. 27–44. – Jiří VYMĚTALÍK, Dálková silnice Plzeň-Moravská Ostrava v průběhu západní Moravy, s. 45–75. – Radim GONDA, Antifašista Čeněk Teplý, s. 76–87. – Martin ŠIKULA, Z malých velké aneb Okresní a krajský tisk v roce 1960 (k otázce proměny okresních a krajských novin na Moravě a ve Slezsku v předvečer územněsprávní reformy), s. 95–137. – Petr HLAVÁČEK, K novým poznatkům o třebíčských chrámových hudebnících v 17. – 19. století, s. 138–151. – Petr ŠKARVADA, Dějiny obcí na panství polensko-přibyslavském (využití Schockherrovy topografie z let 1876–1879 na příkladu obce Vepřová), s. 152–166. – Jan BÍLEK a kol., Spisovatel Ladislav Dvořák vzpomíná na meziříčské mládí, s. 167–188. – Jitka KUČOVÁ – Martin KUČA, Nové archeologické nálezy z hradiska u Kramolína, s. 189–194. – Josef UNGER – Jan ZDUBA, Zaniklá ves Přibyslavice (Velká Bíteš – Jindřichov), s. 195–202. – František GREGOR, K počátkům školy ve Studenci, s. 203–207. – František GREGOR, Doklad nespokojenosti venkovského obyvatelstva na Třebíčsku v roce 1848, s. 208–209. – Jitka PADRNOSOVÁ, Státní okresní archiv Třebíč v roce 2015, s. 210–211. – Vít KŘESADLO, Státní okresní archiv Žďár nad Sázavou v roce 2015, s. 212–213. – Vladimír CISÁR, Městské muzeum v Bystřici nad Pernštejnem v roce 2015, s. 214–215. – Zuzana VALOVÁ – Lucie KOUTKOVÁ, Městské muzeum Náměšť nad Oslavou v roce 2015, s. 216–218. – Sylva TESAŘOVÁ, Horácké muzeum v Novém Městě na Moravě v roce 2015, s. 219–223. – Božena KABELÍKOVÁ, Muzeum Vysočiny Třebíč v roce 2015, s. 224–225. – Ivo KŘÍŽ, Městské muzeum ve Velké Bíteši v roce 2015, s. 226–228. – Irena TRONEČKOVÁ, Muzeum Velké Meziříčí v roce 2015, s. 229–230. – Stanislav MIKULE, Regionální muzeum města Žďáru nad Sázavou v roce 2015, s. 231–235. – Stanislav MIKULE – Pavel ELBL, Epigrafické památky zelenohorského ambitu, s. 236–237. – Martin ŠTINDL, Paměť základního kamene, s. 238–239. – Jana FUKSOVÁ, K devadesátému výročí úmrtí spisovatelky Vlasty Pittnerové, s. 249–250. – František VŠETIČKA, Literární historik a prozaik, s. 251–252. – František GREGOR, Životní jubileum Marie Franekové, s. 253. – František GREGOR, Za PhDr. Evou Nováčkovou, s. 254. – František GREGOR, Za Josefem Pěňčíkem (11. 12. 1925–25. 6. 2016), s. 255. – Jana MECERODOVÁ, Okresní prokuratura v Tišnově, s. 88–94. – Informace o regionální a vlastivědné literatuře z let 2015 a 2016, s. 242–248. – Přehled obsahu všech dvaceti ročníků vlastivědného sborníku Západní Morava, s. 257–272.

Zlatá stezka. Sborník Prachatického muzea. Roč. 24, 2017:

Eliška ŘEPOVÁ, Představitel městské správy v Prachaticích v 17. století, s. 11–147. – Pavla STUHLÁ, Proces ustavování farnosti Omlenice aneb Od zámecké kaple k duchovní správě pro šlechtický statek Omlenička na Kaplicku (1715–1739), s. 149–227. – František KUBŮ, Osudy pošumavských zámečků od Bílé Hory do současnosti., s. 229–272. – Tomáš

HUNČOVSKÝ, Spory mezi lhenickými měšťany v letech 1733–1775, s. 273–299. – Paul PRAXL, „Damit die Kinder diese Verbrechen nie vergessen!“ Der Todesmarsch nach Wallern im Frühjahr 1945, s. 301–312. – Jaroslav POLÁCH, Nálezy antických mincí u obce Chlum u Křemže, s. 325–332. – Jan Antonín MAGER – Jan PLÁNEK, Příspěvek ke genealogii jihočeského rodu Plánků, s. 335–348. – Petra RICHTEROVÁ, Zásnubní prstýnky Rosiny a Karla Wimberských, s. 351–354. – Václav ČERNÝ, Villa Daheim. Historie domu čp. 234 v Zahradní ulici v Prachaticích, s. 357–378. – Paul PRAXL, „Otto von Prachadicz“. Passau und die Anfänge der Stadt Prachatitz am Goldenen Steig, s. 381–388. – Václav STARÝ, Hříšní lidé města Prachatic v 16. – 17. století, s. 389–391. – Václav STARÝ, Řehoř Rumpál, s. 393–398. – Václav STARÝ, Rumpálův dům v Prachaticích, s. 399–405. – František KOTĚŠOVEC – Bohumil TETOURL, Recta Tueri. Ferdinand I. Dobrotivý v písemnostech prachatického archivu, s. 407–416. – Jan KRLÍN, Státní úředníci v Prachaticích ve víru státoprávních a společenských změn 1918–1920. Boj o Prachatic ve světle pramenů z Prezidia českého místodržitelství v Praze (1911–1920), s. 417–431. – Milada BLAHOUTOVÁ, Demografický vývoj obce Lštění od poloviny 18. do počátku 21. století, s. 433–438. – Václav STARÝ, Organizace solního obchodu v Prachaticích v 16. – 17. století, s. 441–480. – Jan LHOTÁK, Kronikářské záznamy sušické rodiny Podlešoviců a Kratochvílů z let 1740–1895, s. 481–501. – Václav STARÝ, Co vypráví kámen při cestě v lesích Ouhřických?, s. 505–508. – Václav STARÝ, Maximilián Rumpál. Román a skutečnost, s. 509–515.

Zprávy a studie Regionálního muzea v Teplicích. Sv. 31, 2016:

Miroslav RADONĚ, Wilhelm Fuchs – obchodník s minerály v Teplicích, s. 5–50. – Miroslav RADONĚ, Ludwig Mayer – železniční úředník a sběratel minerálů, s. 51–76. – Miroslav RADONĚ, Julius Frieser – soudní úředník a sběratel minerálů, s. 77–106. – Miroslav RADONĚ, Arthur Scheit – mineralog a středoškolský profesor, s. 107–130. – Lucie KURSOVÁ, Sedmdesátiny Alexandry Rusó, s. 147–148. – Milan ČERNÝ, Účetní zprávy o hudebně liturgickém provozu při teplickém kostele svatého Jana Křtitele ve druhé polovině 17. století, s. 149–164. – Radim NEUVIRT, Psí známky okresu Teplice I. – Okres Teplice, s. 165–205. – Jana MICHLOVÁ, Poznámky k minulosti zámecké knihovny Clary-Aldringenů, s. 207–214.

Židovská ročenka. 5777/2016-2017 [vyd. 2016]:

Tereza KREKULOVÁ, Rabi Nachman z Braslavi, s. 7–34. – Moric FANTL, Rodinná kronika, s. 63–93.

Zpracovaly Václava Horčáková a Kristina Rexová

DO TOHOTO ČÍSLA PŘISPĚLI

Dr. Martin BAUCH

Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa (GWZO)
Specks Hof (Eingang A) Reichsstr. 4-6
D-04109 Leipzig
martin.bauch@leibniz-gwzo.de

PhDr. Mgr. Tomáš ČERNUŠÁK, Ph.D.

Historický ústav Akademie věd ČR, v. v. i., pobočka Brno
Veveří 97, 602 00 Brno
cernusak@brno.avcr.cz

PhDr. Mikuláš ČTVRTNÍK, Ph.D.

Státní oblastní archiv v Praze
Archivní 4/2257, 149 00 Praha 4
mikulas.ctvrtnik@soapraha.cz

PhDr. Jan KVĚTINA

Katedra politologie a humanitních studií, Metropolitní univerzita Praha,
Univerzitní středisko Hradec Králové
Štefánikova 566, 500 11 Hradec Králové
jan.kvetina@mup.cz

doc. Mgr. Pavel MAREK, Ph.D.

Ústav historických věd, Filozofická fakulta, Univerzita Pardubice
Studentská 84, 532 10 Pardubice
pavel.marek@upce.cz

Mgr. Lukáš PERUTKA, Ph.D.

Tecnologico de Monterrey, Mexiko
l.perutka@yahoo.com

Redakce

Vedoucí redaktoři | Editors-in-chief:

Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonná redaktorka | Managing Editor:

Marie Buňatová

Vědecká rada | Scientific Board:

Zdeněk Beneš, Václav Bůžek, Milan Hlavačka, Martin Holý, Tomáš Knoz, Martin Kovář, Robert Kvaček,

Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Malíř, Jan Němeček, Svatava Raková, Eva Semotanová, Petr Sommer,

Miroslav Šedivý, Petr Vorel, Josef Žemlička

s redakčním krubem | with Editorial Board:

Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, Jan Křen, Milan Otáhal, Josef Petráň,

Magdaléna Pokorná, Ivan Šedivý

Mezinárodní vědecká rada | International Scientific Board:

Detlef Brandes (Düsseldorf), Alessandro Catalano (Padova), Robert J. W. Evans (Oxford), Henryk Gmiterek

(Lublin), Wojciech Iwańczak (Warszawa), Dušan Kováč (Bratislava), Antoine Marès (Paris), Ralph Melville

(Mainz), Nicolette Mout (Leiden), Thomas Winkelbauer (Wien)

Návrh obálky a typografie | Design:

Jáchym Šerých

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. | Published by the Institute of History, Prague

Adresa / Address:

Prosecká 76, CZ-190 00 Praha 9 – Nový Prosek. Tel.: +420 286 882 121/241

E-mail: cch@hiu.cas.cz

Tiskne Powerprint, s. r. o., Kamýcká 751/60, Praha - Suchdol.

Přijímání objednávek | Distribution:

Distribuci předplatitelům provádí v zastoupení vydavatele Česká pošta, s. p., telefonicky na bezplatné lince 800 300 302, elektronicky na: postabo.prstc@cpost.cz, písemně na adrese: Česká pošta, s. p., oddělení periodického tisku, Olšanská 38/9, 225 99 Praha 3. Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.

Distribuce pro Slovensko:

Magnet Press, Slovakia, s. r. o., Šustekova 8, P. O. Box 17,

SK-851 04 Bratislava, tel.: 01/67201931-33, fax: 02/67201930, e-mail: predplatne@press.sk

Distribution rights in all remaining areas (with the exception of the Czech Republic and Slovakia):

Kubon and Sagner, Postfach 340108,

D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Jednotlivá čísla lze zakoupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i. (Prosecká 76, 190 00 Praha 9; j.kozohorska@hiu.cas.cz) či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

ČČH vychází čtvrtletně / ČČH is published quarterly.

Toto číslo vyšlo v prosinci 2017 / This issue was published in December 2017.

Cena jednotlivého výtisku 130 Kč.

ERIH – European Reference Index for the humanities (Category A – International 1)

SCOPUS

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep>

<http://hsozkult.geschichte.huberlin.de/zeitschriften>

<http://cejsh.icm.edu.pl>

<http://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/cesky-casopis-historicky>

<http://www.proquest.com>

ISSN 0862-6111